

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

**МИСАО НИКОЛАЈА ТИМЧЕНКА
О СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ 20. ВЕКА**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор:
проф. др Миливој Ненин

Кандидат:
мр Драгана Бедов

Нови Сад, 2016. године

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Монографска документација
Tip zapisa: TZ	Текстуални штампани материјал
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Докторска дисертација
Ime i prezime autora: AU	Мр Драгана Бедов
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Проф. др Миливој Ненин, редовни професор
Naslov rada: NR	„Мисао Николаја Тимченка о српској књижевности 20. века“
Jezik publikacije: JP	српски
Jezik izvoda: JI	срп. / енг.
Zemlja publikovanja: ZP	Србија
Uže geografsko područje: UGP	Војводина, Нови Сад
Godina: GO	2016.
Izdavač: IZ	ауторски репринт
Mesto i adresa: MA	Нови Сад, Зорана Ђинђића 2

Fizički opis rada: FO	7 поглавља / 352 страница / 404 референци
Naučna oblast: NO	Српска књижевност
Naučna disciplina: ND	Историја српске књижевности
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	Николај Тимченко, српска књижевност 20. века, књижевна критика, књижевна историја, критички приказ, есеј, књижевни оглед, библиографија
UDK	
Čuva se: ČU	Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
Važna napomena: VN	
Izvod: IZ	У раду је представљен најзначајнији део књижевног опуса Николаја Тимченка, књижевног историчара и критичара, есејисте и филозофа и указано је на вредност, домете и актуелност његове мисли о српској књижевности 20. века.
Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP	15. март 2013.
Datum odbrane: DO	
Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO	predsednik: član: član:

University of Novi Sad
Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	PhD thesis
Author: AU	Mr. Dragana Bedov
Mentor: MN	Prof. Milivoj Nenin, PhD, full professor
Title: TI	“Nikolai Timchenko’s thought on Serbian literature of the 20 th century”
Language of text: LT	Serbian, cirilic
Language of abstract: LA	eng. / srp.
Country of publication: CP	Serbia
Locality of publication: LP	Vojvodina, Novi Sad
Publication year: PY	2016.
Publisher: PU	authorized reprint
Publication place: PP	Novi Sad, Zorana Đinđića 2

Physical description: PD	7 chapters / 352 pages / 404 references
Scientific field SF	Serbian literature
Scientific discipline SD	History of Serbian literature
Subject, Key words SKW	Nikolai Timchenko, Serbian literature, 20 th century, literary criticism, literary history, critical review, essay, literary essay, bibliography
UC	
Holding data: HD	University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Note: N	
Abstract: AB	The work presents the most important part of the literary opus of Nikolai Timchenko, literary historian and critic, essayist and philosopher, and points to the value, reach and actuality of his thought on Serbian literature of the 20 th century.
Accepted on Scientific Board on: AS	March 15, 2013.
Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	president: member: member:

САДРЖАЈ

I	
УВОД.....	7
II	
ЖИВОТ И СТВАРАЛАЧКА СУДБИНА НИКОЛАЈА ТИМЧЕНКА.....	10
III	
О СРПСКИМ ПИСЦИМА 20. ВЕКА.....	48
1. Иво Андрић.....	48
2. Милош Црњански.....	72
3. Васко Попа.....	83
4. Миодраг Павловић.....	109
5. Станислав Винавер.....	132
6. Добрица Ћосић.....	143
IV	
О КЊИЖЕВНИМ ИСТОРИЧАРИМА И КРИТИЧАРИМА.....	161
1. Борислав Михајловић Михиз.....	161
2. Зоран Мишић.....	174
3. Никола Милошевић.....	185
4. Слободан Јовановић.....	216
V	
КЊИЖЕВНОСТ И ДИКТАТИ ПОЛИТИКЕ.....	228
1. „Године 1945–1946“.....	229
2. <i>Књижевност и догма: година 1952. у српској књижевности</i>	254
3. <i>Негатор или апологет: о Крлежином ангажману</i>	274
4. <i>Психологија књижевне логорологије: руске и српске теме</i>	299
VI	
ЗАКЉУЧАК.....	312
VII	
БИБЛИОГРАФИЈА НИКОЛАЈА ТИМЧЕНКА	
ПРИМАРНА ЛИТЕРАТУРА.....	317
СЕКУНДАРНА ЛИТЕРАТУРА.....	344

I

УВОД

Књижевна судбина Николаја Тимченка необична је из неколико разлога. Најпре, он је стваралац који је за живота објавио свега пет књига.¹ Међутим, објављене прилоге расуте по листовима и часописима, готово да је немогуће сагледати и побројати, колико због разноликости тема толико и због њиховог броја. *Библиографија Николаја Тимченка* из 2006. године садржи 1161 јединицу и није потпуна.² Рукописна оставштина о којој се стара задужбина „Николај Тимченко“ садржи више томова есејистичко-критичких и монографских радова. Тако се и догодило да је феномен у вези са Тимченковим делом заправо чињеница да је далеко већи број књига објављен после његове смрти. Текстови на којима је годинама радио, правећи веће или мање целине, дорађујући их и замишљајући њихов коначан облик, појавили су се уобличени, до сада, у девет књига.³ С друге стране, готово да у нашој књижевности нема примера такве доследности и истрајности у борби за слободу стваралачког израза. У временима када је стваралачка слобода била угрожена, он је био један од оних који су се за ту слободу борили без резерве и без страха од последица, којих је свакако био свестан. Покушају да се дају одговори на променљиве изазове духа времена поготово у другој половини 20. века у српској књижевности и у култури, свакако је значајан допринос Тимченково дело. Једанпут изабраном путу, Тимченко је остао доследан до последњих редака које је исписао, не правећи компромисе када је у питању сопствена мисао и

¹ *Фрагменти из историје Лесковачког позоришта 1: 1896–1941* (Лесковац 1967); *Песник и завичај: белешке о бивању човека у литератури* (Крушевац 1969); *Записи о песнику: о поезији Васка Попе* (Крушевац 1972); *Фрагменти из историје Лесковачког позоришта 2: 1970–1980* (Лесковац 1981); *Народни музеј у Лесковцу 1948–1983* (Лесковац 1983).

² Приликом утврђивања броја објављених прилога о појединим ауторима, консултована је у првом реду *Библиографија Николаја Тимченка* (Лесковац 2008), коју је сачинио Дејан Вукићевић. Међутим, током бављења Тимченковим стваралаштвом, увидом у периодику, указано је и на радове који се нису нашли у поменутом попису.

³ *Француске белешке* /прир. Сунчица Денић/ (Врање–Лесковац 2006); *Књижевност и догма: година 1952. у српској књижевности* /прир. Јован Пејчић/ (Београд–Лесковац 2006); *Књижевна баштина Лесковца* /прир. Предраг Стајић/ (Лесковац 2007); *Мисао, реч – судбина: античке теме* /прир. Илија Марић/ (Београд–Лесковац 2008); *Меланхолија и херменеутика: мислилац и писац Никола Милошевић* /прир. Јован Пејчић/ (Београд–Лесковац 2009); *Између стваралаштва и egzистенције: о Андрићу и Црњанском* /прир. Биљана и Владимир Мичић/ (Лесковац 2011); *Смисао приповедања: о српској прози 20. века* /прир. Владимир Мичић/ (Београд 2013); *Психологија књижевне логорологије: руске и српске теме* /прир. Драгана Бедов/ (Лесковац 2014); *Негатор или апологет: о Крлежином ангажману* /прир. Миливој Ненин/ (Лесковац 2015).

реч. Иако је за живота објавио само пет књига, у прилог његовој вишедеценијској присутности на нашој књижевној сцени говоре прилози објављивани од 1951. до 2007. године.⁴ Ако се узме у обзир прећуткивање Тимченковог имена у неким временима, слободно се тој присутности може додати и атрибут – упорна. Те чињенице одредиле су умногоме судбину његовог дела, а самим тим и приступ том делу.

Увидом у објављене књиге и прилоге, али и рукописне предлошке, уочено је да је највећа пажња посвећена српској књижевности 20. века, прецизније, специфичном периоду послератне српске књижевности обележеном изразитим упливом идеолошког фактора у књижевни живот и почецима ослобађања од догме. У том смислу, будући и сам учесник и страдалник, Тимченко се бавио одређеним темама и писцима чије су судбине и дела у великој мери обележила поменути период. Прилози о тим писцима углавном су објављивани дуги низ година у периодици, а обимнији рукописни предлошки, сачињени од објављених текстова, архивираних и у већој или мањој мери сређени и дорађивани, сведоче да је постојала замисао о објављивању већих студија о готово сваком од њих. Такав случај је и са рукописима о одређеним, поготово преломним, периодима о којима су остављене хронике о свим важнијим збивањима која су обележила књижевни живот током и након педесетих година.

У складу са тим, покушано је да се укаже на Тимченкову мисао о писцима и делима, о догађајима и духовној ситуацији, слободно се може рећи одређене епохе, која је у највећој мери обележила његово стваралаштво, али и делатност. Као незаобилазно у таквом посматрању свакако је његово промишљање о стваралаштву Иве Андрића, Васка Попе, Миодрага Павловића, Станислава Винавера, Милоша Црњанског, Добрице Ћосића, судеоника поменутог периода и својим делима и ангажманима, или понекад и одсуством ангажмана. Са друге стране као књижевни критичари са одређеном мисијом у датом тренутку, из Тимченкових такозваних хроника оцртавају се ликови Зорана Мишића и Борислава Михајловића Михиза, док је стваралаштву Николе Милошевића и његовим доприносима науци о књижевности, у таквом поретку с правом посвећена велика пажња. У том смислу, и посвећивање пажње судбини Слободана Јовановића и његовом делу, показатељ је неумитне стварности тадашњег књижевног живота.

⁴ Из *Библиографија Николаја Тимченка* сазнајемо да је у књижевни живот ступио 1951. објављујући прилоге у *Искри*, а да су се његови прилози из рукописне оставштине у периодици појављивали и након његове смрти све до 2007. године.

Период педесетих година наше књижевности, посматран из контекста који су стварале саме личности али и из перспективе друштвене, идеолошке и политичке ситуације тог времена, осветљавањем специфичне климе, конкретних примера поступака одређених личности, а у првом реду њихових текстова, указано је на извесне промене у књижевности не само као на одраз политичких прилика, него као израз законитости по којима књижевност постоји. У том смислу вера у неминовност ослобађања од догме присутна је у Тимченковом приступу поменутих догађајима и њиховом тумачењу. Разумевање специфичних одлика и прилика тог доба, немогуће је разумети без сагледавања дела, појаве и ангажмана Мирослава Крлеже, те је Тимченков приступ Крлежи као посебној теми разумљив. Промишљање о назначеним временима, проистекло из потребе да се проговори о идеолошким стегама наметнутим и књижевности и књижевницима, свој завршни израз пронашло је у тумачењу и осветљавању логорских тема, у првом реду сведочанстава потеклих са нашег тла као књижевних документата о људском страдању које подразумева идеолошко једноумље.

Ако изузмемо поједине приказе Тимченкових књига, спорадичне прилоге више о његовом ангажовању, него о самом делу, слободно се може рећи да стваралаштво Николаја Тимченка није истражено и да његово књижевно дело није у потпуности ни осветљено ни вредновано.⁵ Тимченкова мисао, његова критичка реч и вредносни систем, у једном ширем књижевноисторијском контексту о делу поменутих стваралаца (а неретко и о њиховој књижевној судбини), о једној специфичној духовној клими у којој се види и законитост понављања, требало би да има одређено место у историји српске књижевности, јер са данашње тачке гледишта, актуелност његових судова није пресахла, а у тренутку када су били изрицани, више је него видљива. Зато се с правом може устврдити да је Николај Тимченко један од скрајнутих и неправедно потиснутих стваралаца српске књижевности којима није дато место какво заслужују својим делом.

⁵ Значајну пажњу у поглављу „Ширење критичких система“, Тимченку посвећује Предраг Палавистра, указујући на серију његових запажених критичких чланака о филозофским и естетичким темама, на његово филозофско образовање и теоријску обавештеност, али и на активно учешће и допринос његове критичке мисли у периоду превирања и почетка излагања из идеолошког једноумља. О Палавистриним судовима биће посебно речи. (П. Палавистра, *Историја српске књижевне критике 1768–2007*, 2, Нови Сад 2008).

II

ЖИВОТ И СТВАРАЛАЧКА СУДБИНА НИКОЛАЈА ТИМЧЕНКА

Николај Тимченко, књижевни историчар и критичар, есејист и филозоф, објављивао је у свим значајнијим југословенским и српским часописима и листовима.⁶ Притом, оно што је писао, пратиле су дневничке белешке које је Тимченко годинама водио; то је најпре некаква врста радног дневника, јер су највећим делом, поред значајних догађаја и сусрета са људима, бележака о невољама у својој средини, то заправо планови за писање текстова, размишљање о књигама и ауторима, па се увидом у њих може пратити готово све оно што је објављивано, али још више, оно што је планирано као већа студија или књига и што је углавном остало у рукопису. У сваком случају, те белешке посвећене су књижевности и ономе што се у књижевном животу дешавало.⁷

Ступајући у књижевни живот у време обележено јаким упливом идеолошког фактора, Николај Тимченко, готово судбински, постаје један од оних који се својом књижевном речју супротставља сваком облику ограничавања стваралачке слободе. У том смислу, неколико преломних догађаја и његово опредељење да се прикључи људима који су у мери у којој је то било могуће, пружали отпор, у сваком смислу обележило је и Тимченков живот и његово стваралаштво и изградило његово књижевно биће. Крајем шездесетих и током седамдесетих и осамдесетих година, његово ангажовање, без обзира на последице које је подносио као политички неподобна личност, највише у граду у којем је живео, било је достојно дивљења. Касније, када је дошло до крупнијих промена у земљи, после прогоњеника, Тимченко колико-толико, барем у својој средини престаје да буде изопштен из јавног живота⁸ и постаје неко на чију се писану реч позивају локални,

⁶ У *Библиографији Николаја Тимченка* налази се попис наслова серијских публикација у којима је Тимченко сарађивао (стр. 219–221).

⁷ У дневничким белешкама Тимченко је беспрекоран. Сваки податак који оставља о разним скуповима, књижевним полемикама, датум или догађај, текст који шаље за штампу, у потпуности је веродостојно сведочанство. Као да је и ту, у својој интими, остављао некакву врсту хронике и сопственог живота и свог времена.

⁸ 5. марта 1993, после давања интервјуа за Радио Лесковац на тему појединац и средина, оставља следећи горкоироничан запис: „Закључак је био отприлике овај: Лесковац и ја добро смо се разумели. Лесковац је нашао да му типови као што сам ја нису ни потребни ни по мери, а ја нисам ни мало трагично схватио изолацију која је била последица таквог става средине према мени. Једноставно, средина и ја нисмо живели на истој таласној дужини, мимоилазили смо се и то је одговарало и једној и другој страни. Према томе, ништа страшно се није догодило и ни једна ни друга страна није имала за чим да жали. Можда би требало да реконструишем оно што сам говорио у микрофон приликом снимања.“

знани и незнани ствараоци.⁹ На оном ширем плану, Николај Тимченко је много раније заузео своје место у историји српске књижевности, истини за вољу, и у историји борбе за достојанство књижевне речи.

Отац Николаја Тимченка, Александар Владимирович Тимченко, рођен је 15. јануара 1894. у Харкову у Русији (отац Владимир и мајка Олга).¹⁰ Као белогардејац, почетком двадесетих година избегао је у Србију, где се оженио Василијом (рођ. Хаџи-Ценић) и добио два сина, Владимира и Николаја. По наводима из књиге новијег датума о руским емигрантима лесковачког краја, дипломирао је на Правном факултету Московског универзитета, а по емигрирању радио је најпре у Бијељини од 15. јуна 1921. до 31. августа 1926, а затим је прешао у Лесковац и запослио се у фабрици Јована Влајчића.¹¹ Очево белогардејско порекло Николај Тимченко помиње неколико пута у дневничким белешкама у време када му је оно отежавало ионако тешку ситуацију крајем шездесетих и током седамдесетих година. Међутим, у поменутој књизи изнето је низ оптужби на рачун Александра Тимченка и његове наводне сарадње са окупатором током Другог светског рата.¹² Све то, иако непроверено, без икаквих доказа и писано

⁹ 29. јануара 1998, бележи: „Са свих страна се јављају гласови тражећи да ипак упорно размишљам о – куцању текстова. Немам ни услова, ни правог мотива, а ни снаге ни умења да се бавим таквим радом! А опет, то 'морам'.“

¹⁰ Александар Тимченко умро је у Лесковцу 25. септембра 1975. године. (Сви подаци дати су према изводу из матичне књиге умрлих издатог у Лесковцу.)

¹¹ Аутор књиге се позива на изјаву емигранта о школовању, а за остале податке наведено је непрецизно: Архив (Никола П. Илић, *Руски емигранти у лесковачком крају после 1917. године*, Лесковац 2003, стр. 99).

¹² Ређајући оне који су сарађивали са окупатором, Илић помиње и Александра Тимченка, којем је, наводно, поверен рад у немачкој војсци, у војној обавештајној служби – Абверу, јер је поред руског и српског, говорио немачки и француски језик. Ограђујући се реченицом да о томе како је доспео у немачку поверљиву и веома одговорну службу – недостају докази, Илић закључује да је у Абверу остао од лета 1941. до 25. августа 1944, да би потом прешао у Београд. Говорећи даље како је заједничким борбама Народноослободилачке војске и делова трећег украјинског фронта Црвене армије од окупатора ослобођен Београд, наводи и да је Александар Тимченко био склоњен код пријатеља, али да се после неког времена вратио у Лесковац где га је Озна ухапсила и саслушавала о томе шта је радио у немачкој војсци. Опет је симптоматична констатација да је због недостатка доказа избегао казну, иако су уследиле пријаве неких емиграната против њега. Опет произвољно по тону звучи и реченица да се из заплењене немачке архиве касније сазнало да је Тимченко био официр немачке војне обавештајне службе – Абвера и да је у логору „Сталаг IV Б“ – Биро за регистрацију ратних заробљеника – Ауфнаме у Немачкој обављао дужност обавештајца, иследника и тумача. Марта 1949, Тимченко је поново ухапшен и саслушаван, а према Илићевим наводима, било је доказа за кривично гоњење и суђење, али је Тимченко ипак пуштен на слободу због сукоба са Информбироом, јер се његова кривица односила на жртве из Совјетског Савеза са којим је Југославија у то време била у сукобу. Због тога, наводно, нису достављена ни имена тајних сарадника које је Тимченко пријавио. Завршавајући причу о Александру Тимченку навођењем где је све радио – фабрика Јована Влајчића, затим „Пролетер“, и на крају Дирекција за изградњу и Одељење за финансије Народног одбора среза Лесковца – Илић констатује да је пензионисан 1959, али да је Тимченко обезбедио фалсификовану потврду да је за време окупације радио у привреди, те тако избегао сметње за напредовање и стаж, будући да је законом о радним односима било регулисано да лица која су била у служби окупатора губе предатни стаж за напредовање и за пензију. (Никола П. Илић, нав. дело, стр. 107, 133–134.)

врло малициозно, сведочанство је заправо да су гласине могле бити (и биле су) још један од разлога да се у поменутом периоду, живот и делатност Николаја Тимченка, којем послератне власти нису нимало биле наклоњене, у малој лесковачкој средини доведе до крајњих граница ниподаштавања.¹³

Николај Тимченко рођен је 6. децембра 1934. године у Лесковцу. Школске 1952/1953. године завршио је лесковачку гимназију.¹⁴ Још током средње школе видљиве су Тимченкове склоности ка књижевности.¹⁵ Након завршене гимназије уписује се на Филозофски факултет у Београду, где је на групи за југословенску књижевност и дипломирао.¹⁶

Података о студентском периоду нема много, али једно писмо из рукописне оставштине сведочи да му је професор био Драгиша Живковић са којим је Тимченко касније сарађивао,¹⁷ а у дневничким белешкама сачуван је податак о привржености

¹³ 16. јуна 1970. бележи: „Данас ми је стигла очекивана, увредљива цедуљица од Радоша [Требјешанина] вероватно, у којој ме подсећа на 'моју' белогардејску прошлост. Нитков и будала.“

¹⁴ Радош Требјешанин, др Сергије Димитријевић, Хранислав Ракић, мр Слободан Младеновић, *Сто година лесковачке гимназије (1879–1979)*, Лесковац 1979, стр. 522. (Гимназија је до школске 1951/52. радила као Мушка и Женска, од те школске године као Виша мешовита гимназија. Интересантно је поменути да је на списку од 68 ученика који су те године завршили гимназију, Тимченко уписан под бројем 36, а под бројем 33 Ружица Стефановић, његова будућа супруга.)

¹⁵ Школске 1950/51: „Одбор за заштиту мајке и детета објавио је конкурс за најбољи састав на тему 'Мајка', а право на конкурс имали су ученици Мушке и Женске гимназије. Радове је прегледао Литерарни клуб града и доделио другу награду од 1500 динара Зорану Поповићу, уч. VI разреда и трећу у износу од 1000 динара Николају Тимченку, уч. VI разреда. Овом приликом додељене су и две награде у износу од 500 динара.“ (Исто, стр. 430); а школске 1952/53: „Редакција 'Лесковачког средњошколца' средином новембра 1952. године организовала је усмене новине у Гимназији, Текстилној и Пољопривредној школи. Усмене новине су обухватиле приказе, есеје, расправе и песме. Том приликом највише пажње изазвала је песма Ружице Стефановић 'Срећа је наша, ми ћемо поћи с њом'. Запажена остварења су била Јована Букелића 'У болници', приказ филма 'Светла победа' Растиславе Гавриловић и одломак о Сервантесу Николаја Тимченка.“ (Исто, стр. 432).

¹⁶ Потрага за студентским досијеом Николаја Тимченка свела се на следећа сазнања: у Архиву Србије међу студентским досијема предатим са Филолошког факултета Тимченков досије није пронађен (једино постоји досије Владимира Тимченка /Ф–97 бр. 378/ који судећи по подацима није ни у каквој родбинској вези са Николајем). У архиви Филолошког факултета постоји књига у којој под редним бројем 146. стоји име Николаја Тимченка и само податак да је дипломирао (без датума и икаквих других података). Документација студената са тог списка, према усменом саопштењу, предата је Филозофском факултету, у чијој архиви, опет, увидом у картотеку и матичну књигу (са подацима од четрдесетих до седамдесетих година), није пронађено Тимченково име. Такође усменим саопштењем, објашњено је да никаква документација са Филолошког факултета не постоји, да никада није примљена и да се у њиховој архиви чувају само подаци студената студијских група Филозофског факултета. Тимченко је дипломирао пре 1958, јер у војној књижици (одслужење војног рока почео је 16. маја 1958) стоји да већ поседује диплому Филозофског факултета. Дакле, дипломирао је пре поделе Филозофског факултета 1960. године и тим је замршенија читава прича о подели архивске документације између Филолошког и Филозофског факултета. По свему судећи, Тимченков досије је изгубљен.

¹⁷ Писмо од 16. новембра 1969. године, у вези са Тимченковим прилогом за *Летопис о Великој Скитији* М. Павловића, Драгиша Живковић почиње: „Драги колега Тимченко! Можете мислити како ми је драго што некадашњи однос професора и студента замењујемо односом сарадника. Ја стално пратим Ваш рад и успон, утолико вреднији хвале што га остварујете ван Београда, и радује ме што сте се јавили у *Летопису*...“

професору Виду Латковићу у контексту сећања на удаљавање од катедере за југословенску књижевност и опредељивање за општије књижевне и филозофске теме.¹⁸ По завршетку студија вратио се у родни град, а по одслужењу војног рока,¹⁹ у мају 1959. године запослио се у редакцији локалног листа *Наша реч* у којој је провео цео радни век.²⁰ Исте године 16. августа оженио се Ружицом Стефановић.²¹

Лесковац је град који је на сваки начин тесно скопчан са Тимченковим животом, али и његовим стваралаштвом. У Лесковцу се одиграо и догађај који ће за много година учинити да се живот, онај духовни, одвија негде другде, ван Лесковца у тежњи ка слободној мисли.

Али, потребно је поћи редом. У књижевни живот Тимченко је ступио 1951. године, објављујући још као средњошколац, а касније и студент своје прилоге у *Лесковачком средњошколцу*, *Искри* и *Омладинском гласу*, у којима је назначен лик потоњег плодног књижевног критичара и историчара књижевности.²² Запослење у

¹⁸ 23. августа 1973. Тимченко бележи сећање на професора Латковића у коме оставља податак о његовој смрти 1965. и како је не знајући за то неколико дана раније у своју бележницу записао да га мора посетити у вези са студијом о народној књижевности коју припрема: „Верујем да су тог дана нестали сви моји снови о универзитетској каријери. [...] Заправо, све је то текло некако логично. Умро је Латковић, следеће године и Павловић. Као да је Латковић био једина моја спона са катедром; али, ту је био Стошић и моје освешћивање. Посредством мог некадашњег пријатеља Стошића, све сам се више приближавао филозофима; дошла је 1967. и упоредо са удаљавањем од катедре и историје књижевности, дефинитивно опредељиван на општије књижевне и филозофске теме – прелазим у табор филозофа, с којима сам ступио у пријатељске везе. Нисам знао да ми је прави пријатељ на катедри за књижевност – једино Миодраг Поповић, и то ни данас не умем да ценим.

¹⁹ Увидом у војну књижицу, 16. мај 1958. је датум ступања у ЈНА, а 16. мај 1959. датум отпуштања. Занимљива је и оцена из војне књижице: „Као војник је миран и поштен. Наређења извршава са вољом и на време. На дужности осећа се одговоран и тачно обавља дужност. За наставу показује велико интересовање, а посебно за политичку наставу [подвукла Д. Б.]. Дисциплина му је одлична. Према државној имовини има правилан однос.“

²⁰ У рукописној оставштини постоји Тимченкова белешка о запослењу у редакцији листа *Наша реч*. Међутим, у необјављеној монографији о лесковачким писцима и критичарима налази се податак да је након завршених студија једну годину провео као професор у Пољопривредној школи у Лесковцу (Данило Коцић, *Лесковачки писци: трагови и трајања*, Лесковац 2015, стр. 20, електронско издање: приступљено 25. јануара 2016. године на адреси: <https://novinardkocic.files.wordpress.com/2015/06/danilo-kocic487-leskovac48dki-pisci-tragovi-i-traganja-ii-tom.pdf>)

²¹ 1960. године добили су ћерку Јелену, која је након завршених студија (дипломирала је француски и енглески језик) прешла да живи у Француску.

²² У *Искри* се појављују: „Његош данас“ (год. 1, бр. 1, 29. новембар 1951, стр. 4–5); „Књижевне идеје Светозара Марковића“ (год. 2, бр. 2, 1. јануар 1952, стр. 3); у *Лесковачком средњошколцу*: „Вечити ликови“ (год. 1, бр. 3, мај 1952, стр. 5); „Хроника о пустој реци”: један докуменат о херојској борби нашега краја“ (год. 1, бр. 3, мај 1952, стр. 4); „Наша ренесансна мисао“ (год. 2, бр. 5, 1. новембар 1952, стр. 3); „Споменици културе у Лесковцу и околини“ (год. 2, бр. 5, 1. новембар 1952, стр. 4); „Знаменитости Дубровника“ (год. 2, бр. 6, 29. новембар 1952, стр. 4); „Поводом приказивања 'Коштане': гостовање позоришта из Врања“ (год. 2, бр. 6, 29. новембар 1952, стр. 5); „Золина педесетогодишњица“ (год. 2, бр. 7, 1. јануар 1953, стр. 3); у *Омладинском гласу*: „Да ли је реализам рекао последњу реч?“ (год. 5, бр. 4, 12. фебруар 1955, стр. 3); „Држић и његове комедије у прози: уз ђачку представу 'Манде' у Народном позоришту“ (год. 5, бр. 3, 15. октобар 1955, стр. 3); „Мисија Тагоре“ (год. 6, бр. 10, 4. фебруар 1956, стр. 3); „Највећа љубав песника Јесењина“ (год. 7, бр. 7, 5. април 1957, стр. 4–5).

листу *Наша реч* заправо је почетак Тимченкове новинарске каријере, али почетак сарадње 1957. у лесковачком часопису покренутом 1953. године *Наше стварање*, може се условно речено назвати укључивањем у културни живот Лесковца.²³

Пишући о успонима и падовима часописа *Наше стварање*, од његовог оснивања, сам Тимченко у књизи објављеној из његове рукописне оставштине *Књижевна баштина Лесковца*, оставља податке да је од 1961. године часопис почињао да добија другачији лик,²⁴ означавајући ту годину као други почетак часописа. За разлику од прве фазе у којој је часопис заправо основан по налогу како би се извршио „друштвено користан посао“, што је видљиво и из програма и из редакционог одбора састављеног у првом реду од друштвено-политичких радника који су заузимали углавном руководећа места у културним и другим установама, Тимченко указује на одређене промене у концепцији часописа после 1961. године, које показују да се више поверења давало индивидуалном мишљењу о различитим питањима и поред тога што је предност и даље била дата локалној проблематици: „Дакле, разлика у концепцији није велика, чак ни лако уочљива: реч је о нијансама, тачније о скривеним интенцијама појединаца из редакције, али је битно за природу односа који су онда владали и из којих су настајали овакви подухвати.“²⁵ Заправо, од те 1961. године, Тимченко је све до 1968, у уредништву часописа.

Важно је поменути да се својим прилозима у *Нашем стварању* Тимченко од 1957. године јавља до краја 1966. спорадично са укупно девет текстова,²⁶ да би само

²³ Први објављени текст у *Нашем стварању* је „Милош Н. Ђурић: На изворима уметничке лепоте“ (год. 4, бр. 3–4, децембар 1957, стр. 72–74).

²⁴ Тимченко бележи да је те године главни и одговорни уредник постао песник Томислав Н. Цветковић, да су у редакцији били историчар Хранислав Ракић, професор филозофије Миодраг Стефановић и „један новинар“, мислећи на себе (Н. Тимченко, *Књижевна баштина Лесковца*, приредио Предраг Стајић, Лесковац 2007, стр. 172).

²⁵ Н. Тимченко, нав. дело, стр. 160.

²⁶ То су: „Један значајан експеримент: поводом премијере ’Сенки’ Миодрага Павловића и ’Варијација’ Александра Обреновића у лесковачком Народном позоришту“ (год. 6, бр. 1, мај 1961, стр. 89–90); „’Песма о Роланду’ у српскохрватском преводу“ (год. 6, бр. 1, мај 1961, стр. 91–94); „’Критика’ модерне литературе“ (год. 7, бр. 1–2, март–април 1962, стр. 107–117); „Поново Комбол: Миховил Комбол, Повијест хрватске књижевности до препорода“ (год. 7, бр. 1–2, март–април 1962, стр. 134–135); „Сократ и Доситеј: могућности једне паралеле“ (год. 7, бр. 3–4, новембар–децембар 1962, стр. 178–185); „Вук и Старац Милија: прилог питању о индивидуалном уделу народног певача у стварању песничке творевине“ (год. 8, бр. 1–4, 1964, стр. 83–87); „Критичко сазнање подстицај за мисао (на маргинама ’Нолитове’ библиотеке ’Сазвежђа’)“ (год. 8, бр. 1–4, 1964, стр. 126–127); „О Његошу, једним поводом: Поводом књиге Вида Латковића, *Петар Петровић Његош*“ (год. 8, бр. 1–4, 1964, стр. 93–99); „Франце Филипич: ’Седам љутих ветрова долази’“ (год. 13, бр. 4–5, септембар–децембар 1966, стр. 139–140).

током 1967. објавио пет текстова²⁷ из чега се види већа ангажованост. Заправо, те 1967. године, повучен је радикалан потез, који је према његовој оцени био веома амбициозан и самосвојан у „општој идеологизованој друштвено-политичкој ситуацији“.²⁸ Бројчано мала редакција²⁹ поставила је за циљ осамостаљење часописа као културног чиниоца колико год је могуће ослобођеног диктата идеологије и партијске пропаганде и поштовање индивидуалног стваралачког принципа тј. слободног избора сарадника.

Увидом у прва два броја часописа из поменуто године, може се видети да је на иницијативу редакције већ 27. марта одржан разговор о *Бајци* Добрице Ћосића³⁰ и да и избор теме и ток разговора, илуструје поменуто нову концепцију часописа о којој говори Тимченко.³¹ Заправо и тај критички интониран разговор и прилози који се јављају у прва два броја *Нашег стварања* из 1967, на одређен начин отварају питање о књижевној ситуацији тог доба на врло ангажован начин. Илустрације ради, потребно је поменути Тимченков текст под називом „Инфериорна критика“, у којем је књига Драгана М. Јеремића *Критичар и естетски идеал* (1965) само повод³² да се отвори питање о савременој

²⁷ „Инфериорна критика: Драган М. Јеремић, *Критичар и естетски идеал*“ (год. 14, бр. 1–2, јануар–април 1967, стр. 84–87); „Напомена о критици“ (год. 14, бр. 3–4, мај–август 1967, стр. 103–105); „Читаоачеве белешке“ (год. 14, бр. 3–4, мај–август 1967, стр. 184–186); „’Бајка’ Добрице Ћосића“ (год. 14, бр. 5–6, септембар–децембар 1967, стр. 336); „Српска књижевна критика у обради др Предрага Палавестре и Павла Зорића“ (год. 14, бр. 5–6, септембар–децембар 1967, стр. 333–336).

²⁸ Н. Тимченко, нав. дело, стр. 178. (Тимченко додаје да се потез о коме је реч: „односио на раздвајање издавачког савета од редакције; практично, то је било раздвајање групе друштвено-политичких радника, који су отишли у савет, од групе културних радника, односно амбициознијих стваралаца који су чинили редакцију; то је био корак даље ка радикалнијем осамостаљивању редакције и часописа“).

²⁹ 1967. године, редакцију чине: Жарко Радовановић, Хранислав Ракић, Миодраг Стефановић, Душан Стошић и Николај Тимченко. Главни и одговорни уредник је Томислав Н. Цветковић. (*Наше стварање*, год. 14, бр. 1–2, јануар–април, 1967.)

³⁰ На ток разговора и запажања о *Бајци* биће указано у делу наредног поглавља који се односи на Добрицу Ћосића.

³¹ У уводној речи, Томислав Цветковић ће нагласити: „И овај разговор ми из Редакције замишљамо као један од облика реаговања на књигу и проблеме које она покреће. У коликој мери ће овај наш разговор [...] пружити одговоре на сва питања? Жеља би наша била да овај разговор уже Редакције са једним бројем потенцијалних сарадника изазове и добро ће бити да изазове одјек у нашој јавности, па да се после излажења овог нашег, по свему ужег разговора, организује један шири разговор са већим бројем учесника, по структури различитих и по интересовању такође. („Домени и домети Ћосићеве *Бајке*“, *Наше стварање*, год. 14, бр. 1–2, јануар–април 1967, стр. 42.)

³² Поред врло негативног суда о вредности књига Драгана Јеремића, Тимченко ће помињући и Велибора Глигорића у контексту стања у издаваштву рећи да Глигорић у „Нолиту“ и „Просвети“ објављује своја универзитетска предавања и новинске чланке, „чија је актуелност и занимљивост била проблематична још у тренутку кад су изговорена и када су се у новинама појавили“, а Јеремић најављује наставак својих „критичарских и есејистичких вежбања“, док многобројна дела остају у фиокама уредничких столова, констатујући да је парадокс књижевне и културне ситуације и у томе што већи део наше критике поменута дела „измишљених критичарских ауторитета“ дочекује са похвалама, или ћути. (Н. Тимченко, „Инфериорна критика: Драган М. Јеремић, *Критичар и естетски идеал*“, *Наше стварање*, год. 14, бр. 1–2, јануар–април 1967, стр. 84–87.)

критици и укаже на издавачку и културну ситуацију у целини, која најбоље долази до изражаја у завршним редовима: „Тешко је после оваквих књига расправљати о естетици, критици, литератури, о достојанству писане и уметничке речи... Може се само говорити о жалосној чињеници да се на рукописе у нашим издавачким предузећима гледа као на робу и притом се једино пази на то ко је тај који ту робу нуди.“³³ И текст из следећег броја „Напомена о критици“³⁴ са сличног становишта разматра проблем и природу критичког иступања, као чина и као права и обавезе сваког грађанина у социјализму, кроз који долази до изражаја Тимченково залагање за дијалог: „постоји само оправдана и неоправдана критика, што ће рећи критика заснована на аргументима који се могу, кроз равноправну борбу мишљења, бранити и одбранити и критика која није довољно аргументована и која се не може одржати у борби мишљења“, али је индиректно, кроз указивање на неопходност да свако критичко иступање буде аргументовано, да подразумева владање материјом и спремност да се прихвати одговорност за последице јавног критичког чина, подвучена и обавеза да се одстрани притом могућност репресалија због њега „од стране оних који би у том циљу покушали да искористе свој тренутни положај“.³⁵

Све ово заправо је документ о озбиљној припреми најављеног састанка редакција локалних часописа у организацији редакције *Нашег стварања* у октобру исте године.³⁶ Последњи двоброј часописа за 1967. годину доноси податке о састанку који се одржао 30. и 31. октобра у Лесковцу и којем се на позив редакције одазвала већина представника редакција провинцијских часописа (*Градина* – Ниш, *Багдала* – Крушевац, *Кораџи* – Крагујевац, *Ток* – Прокупље, *Октобар* – Краљево, *Привредни гласник* – Ниш) и гости из Београда: Добрица Ћосић, Никола Милошевић, Михајло Марковић, Миладин Животић, Светозар Стојановић, Триво Инђић и Стеван Мајсторовић.³⁷ Првог дана састанка вођена је целодневна дискусија на тему „Културна

³³ Исто, стр. 87.

³⁴ Н. Тимченко, „Напомена о критици“, *Наше стварање*, год. 14, бр. 3–4, мај–август 1967, стр. 103–105.

³⁵ Исто, стр. 104–105.

³⁶ Састанак је најављен у уводнику броја за мај–август, а у истом броју поводом текста о књизи Миладина Животића *Прагматизам и савремена филозофија* (1966), назначено је да је аутор књиге и уредник часописа *Филозофија*, био гост у редакцији и одржао предавање на тему „Етика и политика“. Под називом „Савремена филозофија у светлу хуманистичке критике“ објављена су два кратка осврта Душана Стошића и Николаја Тимченка на поменути књигу из којих се открива блискост са групом филозофа окупљеном око часописа *Praxis* и свим оним што је тих година та група представљала (*Наше стварање*, год. 14, бр. 3–4, мај–август 1967, стр. 124–128).

³⁷ Бележећи да је главна тема састанка била стереотипна, али да су интенције биле критичке, а не афирмативне и да су у складу са тим бирани и учесници – ствараоци већ познати по критичким ставовима према социјалистичкој пракси, Тимченко оставља податак да су се од већег броја позваних одазвали наведени учесници из Београда. (Н. Тимченко, *Књижевна баштина Лесковца*, приредио Предраг Стајић, Лесковац 2007, стр. 181.)

политика и путеви и задаци развоја културе у провинцији“, а у сали Народног позоришта одржано је књижевно вече. Другог дана су гости из Београда одговарали пред публиком на питања у оквиру теме „Актуелни проблеми наше културе данас“.

Увидом у материјал са састанка који је донет у поменутом броју часописа,³⁸ види се да су излагања била врло ангажована и да се поред исказивања потребе о повезивању стваралаца из унутрашњости са ствараоцима из развијених културних центара, развила озбиљна дискусија. Наизглед остајући у социјалистичким оквирима или оквирима социјалистичке концепције културе, изречене су озбиљне примедбе на рачун друштвено-политичке ситуације и стања у култури у првом реду. Покренуто је, између осталог, питање негативног односа према културним вредностима и остварених резултата демократије у земљи (Никола Милошевић „Генеа нашег савременог економизма и утилитаризма“); исказана потреба рехабилитације интелигенције у смислу нужности исказивања другачијег мишљења (Триво Инђић „Примедба о улози интелигенције данас“); указано на симптоме економске кризе, питања привредне реформе и односа ангажоване интелигенције према тим питањима, али и исказана жестока критика владајуће политичке генерације и бирократске свести која се није одрекла тортуре „над слободном мишљу“ (Милади Животић „Култура – услов социјализма“); указано на уходане методе борбе бирократије против културног стваралаштва и носилаца културе и потребу одвајања културних стваралаца од прагматичних политичких форума и њихових одлука кроз дијалог, а у циљу реализације основних принципа хуманистичке концепције развитка (Душан Стошић „Јединство хуманистичке интелигенције и прогресивне политике“).³⁹

Тимченково излагање под називом „Криза духовних вредности“, на самом почетку састанка, осим тога што је отворило питања о положају културе у провинцији, изнело је у први план питање о положају културе уопште, означавањем „бирократско-етатичког“ и „економистичког“ прилаза културном феномену као два извора из којих долазе опасности које карактеришу положај културе. Дефинишући појам провинције тако да он не може да буде одређен искључиво географским мерилима, Тимченкова критика провинцијског отпора према аутентичним ствараоцима добија универзални

³⁸ Тимченко оставља податак да је захтевано да материјал са састанка буде достављен на увид партијским форумима који су задужени за то, пре него што број буде штампан. (Исто, стр. 182.)

³⁹ „Културна политика и путеви и задаци развоја културе у провинцији“, *Наше стварање*, год. 14, бр. 5–6, септембар–децембар 1967, стр. 206–277.

карактер критике бруталних и идеолошких метода дискредитовања. Оштра осуда друштвене ситуације видљива је из следеће констатације:

„Све ово о чему смо до сада говорили јесу симптоми једне кризе у којој су се нашле духовне и културне вредности у нашем друштву. Губљење љубави према духовним вредностима повлачи за собом и кризу морала и вере у човека и његове хумане вредности. Та криза је последица једне дубоко погрешне оријентације која се огледа у насилном инаугурирању економистичких критеријума у свим областима друштвеног живота, а пре свега у култури. Пренаглашавање економских закона и њихово апсолутизовање доводи до најгоре могуће последице по хуманистичко друштво какво је социјализам – до постварења културе и деградације духовног стваралаштва на ниво обичне индустријске или занатске производње. Целокупна култура своди се на најбаналније тржишне односе а закон дохотка проглашава за врховни принцип и у културној сфери.“⁴⁰

Поред тога, уочљиво је и нарочито истицање потребе да културни радници управљају културом, тј. да постану креатори тзв. културне политике, а у том смислу разматран је и проблем тзв. „масовне културе“ и проблем слободе личности и слободног друштва.

Када се све сагледа, не чуди да је уследила реакција на поменути састанак о којој сведочанство остављају многи учесници и савременици, али и сам Тимченко: „Међутим, сама концепција Састанка и интенције редакције о којима је било говора, али у првом реду анализа изведена на Састанку, наишле су на жестоку осуду од стране партијских форума; појавио се велик број написа у штампи⁴¹ и одржан је велик број састанака партијских активиста, којима је присуствовало више високих руководилаца. Осуда лесковачког састанка добила је шире размере и тај конфликт означен је као почетак сукоба између српске интелигенције и Партије.“⁴²

Пишући неутрално о догађајима у вези са часописом и „Лесковачким састанком“, констатујући да часопис након тога није био забрањен и да се све што се десило свело на

⁴⁰ Н. Тимченко, „Криза духовних вредности“, *Наше стварање*, год. 14, бр. 5–6, септембар–децембар 1967, стр. 212. (Тимченко се заправо при оваквом схватању позива на ставове Љубомира Тадића и на предавање са заседања Корчуланске летње школе из исте године Светозара Стојановића и његово указивање на погубност апсолутизовања принципа „трке за дохотком“ ма у којој сфери.)

⁴¹ „Посебно је био opak и опасан текст у партијском листу 'Комунист', као и текст у 'Борби', али ту нису изостајали и локални, лесковачки теоријско-књижевни посленици.“ (Душан Стошић, „За сабрана дела Николаја Тимченка“, *Наше стварање*, год. 51, бр. 4, год. 52, бр. 1, 2004–2005, стр. 414).

⁴² Н. Тимченко, *Књижевна баштина Лесковца*, приредио Предраг Стајић, Лесковац 2007, стр. 182.

оставке, како каже, тзв. радикалног и опозиционог дела редакције, а да је двоброј *Нашег стварања* (5–6, 1967) са целокупним материјалом са састанка учинио да часопис буде тражен и познат у читавој Србији као гласило које је у једном тренутку узело учешћа у општим културним и идеолошким токовима,⁴³ Тимченко ниједног тренутка не проговара о својој улози и позицији у контексту читавог догађаја. А заправо, његова улога је и значајна и неспорна, као што су значајне и последице које је сносио.⁴⁴ Много касније, још један учесник поменутог догађаја, такође члан тадашње редакције *Нашег стварања* и дугогодишњи Тимченков пријатељ, Душан Стошић, осетиће потребу да остави сведочанство о томе да је заправо од идеје до остварења читавог састанка све заправо Тимченкова заслуга.⁴⁵ Без обзира на читаву ситуацију, писмо Триве Инђића упућено Тимченку и сачувано у рукописној оставштини, које није датирано, али се види да је писано непосредно после објављивања поменутог двоброја 5–6, дакле 1967. године, сведочи колико о одјеку састанка, толико и о интересовању које је објављени материјал изазвао.⁴⁶

⁴³ С једне стране наглашена је условно речено популарност часописа, али је указано и да је то изазвало „жесток отпор партијских фактора – који су овакво деловање часописа оценили као антисамоуправно и политички неприхватљиво“, и да је прва последица била јасна порука „да присуство антисамоуправних снага, а то значи опозиционих философа и писаца, у часопису није дозвољено“. (Исто, стр. 183.)

⁴⁴ Сведочанства о оваквој оцени и размерама који је у јавности изазвао лесковачки скуп оставља Димитрије Тасић: „Онај вишемесечни политички потрес који се у Србији збио после лесковачког скупа часописних редакција из унутрашњости (крајем 1967), на који је било позвано и неколико истакнутих стваралаца, писаца и филозофа из Београда [...] смирио се тако што су Николај Тимченко и Душан Стошић, опозиционо најекспониранији чланови Редакције 'Нашег стварања', били принуђени на добровољну оставку. А критичку интонацију овом скупу дао је баш Тимченко својим уводним излагањем под називом 'Криза духовних вредности', указујући на то да ту кризу изазивају бирократско-статистичка отуђеност од аутентичне културе, као и бруталне политичке и идеолошке методе дискредитовања правих културних стваралаца. Тако је Тимченко сам оцртао своју судбину личног, слободног мислиоца.“ (Димитрије Тасић, „Дело – људски завичај Николаја Тимченка“, *Наше стварање*, год. 51, бр. 4, год. 52, бр. 1, 2004–2005, стр. 409–410).

⁴⁵ „Осећам се дужним да у тежњи да се сачува истинито знање о великом културном догађају у Лесковцу, то јест о 'Састанку редакција локалних часописа у Србији', оставим кратак запис сведока. Неки би сада, када то више није опасно, да присвоје заслуге за овакав оригиналан чин. Међутим, истина је проста: Све је то Николај Тимченко урадио – од идеје до остварења, и до храбре одбране своје намере и свога чина. (Треба поменути да је трајан и упоран био отпор да се у неким јубиларним годинама одржи расправа о 'Састанку редакција локалних часописа Србије'. Не верујем да неко може да сматра како је помињање ових 'ситница' овде, кад одајем последњу пошту пријатељу, непотребно и неважно. Забране да Николај Тимченко годинама не објављује у Лесковцу управо су зависиле и од неких лесковачких интелектуалаца.“ (Душан Стошић, „За сабрана дела Николаја Тимченка“, *Наше стварање*, год. 51, бр. 4, год. 52, бр. 1, 2004–2005, стр. 416).

⁴⁶ „Драги Николај, јављам ти се тек пошто сам видео 'Наше стварање' 5–6. Све је, у целини, ипак доста добро. Међутим проблем је што велики број људи који је заинтересован за тај број не може да дође до часописа. Зато би било добро када би Редакција послала 100–200 комада београдској књижари 'Просвета' /Кнез Михаилова улица 10/ која продаје и друге часописе. Овако смо сви ми у ситуацији да морамо свакоме понаособ да објашњавамо шта смо рекли и где. Дакле, требало би на неки начин организовати продају часописа у Београду... Ја се обраћам теби лично са молбом да ми пошаљеш неколико примерака /рецимо 5–6/, јер она два која сам добио од Редакције су ми други већ покупили [...] Што се тиче других ствари, Идеолошка комисија Универзитетског комитета СК ће 26-ог о. м. имати дискусију на тему 'СК и култура', а међу материјалима за разговор налази се и 'Лесковачки досије'. Филозофи ће тамо бити присутни.“

Када се све стишало, од 1968. године, међу члановима редакције није више било Тимченковог имена, као што од те године наступа пауза од пуних двадесет година у току којих Тимченко није објавио ни један редак у *Нашем стварању*.⁴⁷ То није била једина видљива последица поменутог догађаја. Од тада неизвесност у вези са радним местом у редакцији *Наше речи* постала је свакодневица, а забране објављивања његових текстова у лесковачким новинама готово нормална ствар.⁴⁸ Међутим, и изван Лесковца сарадња у часописима није ишла добро као ранијих година. Иако су током година поред осталих гласила, у *Сусретима*, *Изразу*, *Студенту*, *Нашој речи*, Тимченкови прилози интензивно објављивни у *Делу* и у *Књижевности*, после догађаја у Лесковцу, ситуација се мења. После поменутих ангажованих прилога у *Нашем стварању* и једног објављеног текста о Сократу, *Дело* је најпре одбило неколико прилога, међу којима и текст о роману Драгослава Михаиловића, иако је у периоду од 1963. до 1969. године када се појавио и спорни текст, Тимченко у *Делу* објавио укупно четрдесет и шест прилога. Све до 1973. ниједан Тимченков текст није објављен у том часопису.⁴⁹ Тих година Тимченко више објављује у *Градини*,

⁴⁷ Само у првом двоброју из 1968. *Нашег стварања* објављена су још два Тимченкова прилога („Похвала есеју: Светлана Велмар-Јанковић, *Савременици*“ и „Природа културног чина“, год. 15, бр. 1–2, јануар–април 1968, стр. 118–119. и стр. 42–44). Први текст који се појављује након двадесетогодишње паузе и којим се наставља сарадња у часопису јесте „Белешка о Сретену Динићу“ (год. 45, бр. 3, 1997, стр. 117–118).

⁴⁸ 30. октобра 1969. у свом дневнику забележиће: „На данашњи дан пре две године почео је онај чувени састанак као један од најзначајнијих датума моје интелектуалне биографије. Била су то два славна дана: у мојој кући боравио је Никола Милошевић, седео сам у истој сали и слушао М. Марковића и М. Животића, С. Стојановића и Трива Инђића, Д. Ћосића и остале, а онда су дошли дани искушења које сам издржао. Изашао сам из њих неокаљан, са оним толико траженим бројем *Нашег стварања* и са ореолом човека на кога су насртали али кога нису бацили на колена. Све ово важи и за мог пријатеља Душана Стошића...“

⁴⁹ Размишљајући да је после текста о Сократу и објављене књиге *Песник и завичај* изгубио симпатије редактора и добио бледо сазнање да је нешто и урадио, 8. новембра 1969. записаће: „Добио сам од *Дела*, од Боже Вукадиновића, некакав смушен одговор. Оно што је сасвим евидентно: ништа од радова које сам послао неће објавити. Жао ми је текста о Михајловићевом роману. Оно што могу да слутим на основу овог одговора јесте: после текста о Сократу *Дело* није заинтересовано за моју сарадњу. Дакле, *Дело* неће да учествује у ’лансирању’ једног писца. Какав је и колики није важно; важно је да *Дело* неће да ’стоји’ иза мене! Сличан је случај и са *Књижевношћу*. Према томе, свуда треба објавити један текст о Сократу – и ето белаја: сви ће ме се одрећи. Срећа моја што Јевтић и другови не разумеју шта објављују. И са *Градином* би, дакле, било свршено. Мало ми је жао, мада се сећам и своје ’кривице’ и не смем да се љутим: док сам очекивао објављивање Сократа говорио сам да после њега може доћи потоп: са моје стране му је просто! И, ето, није дуго чекао: дошао је бар са стране *Дела* и *Књижевности*. Има свега и свачега у тој дописници, небрижљиво писаној, неискреној и у извесном смислу увредљивој. Али, шта се ту може: на жалост, за сваког писца требало би да буде част да сарађује у часопису као што је *Дело*.“ (Спорни текст је „Ко квари грађане и омладину: Сократ или његове судије“, *Дело*, год. 15, књ. 15, бр. 1, јануар 1969, стр. 74–82; први објављени текст након четири године је „Васко Попа ’Пре игре’“ год. 19, књ. 19, бр. 11, новембар 1973, стр. 1354–1357).

Браничеву,⁵⁰ Багдали,⁵¹ Стремљењима, Путевима и почиње интензивнију сарадњу у *Филозофији*.

Једно из 1969. и два писма из 1971. године од Триве Инђића сведоче о пријатељској помоћи у вези са објављивањем Тимченкових прилога и одговори су на његову забринутост за сарадњу у многим часописима.⁵² Обавештењима о објављивању његових прилога у *Филозофији* и помињањем ситуације коју „сви“ на неки начин деле, Инђић заправо сугерише припадност прокаженој групи истомишљеника.⁵³

⁵⁰ Писмо од 1. децембра 1968, сведочи о сталној сарадњи у *Браничеву*, будући да га уредник Војислав Живковић обавештава да ће поводом обележавања петнаестогодишњице часописа објавити прилоге „највернијих пријатеља часописа“ у току његовог излагања, међу којима је и Тимченко.

⁵¹ Од 13. јуна 1968. године сачувано је писмо из *Багдале* у којем га обавештавају да је члан ширег редакционог колегија (савета) *Багдале*. У писму се помиње да је о томе требало да га обавести Бранко Лазаревић, а писмо потписује Бата Ђидић. 16. јуна 1970. Тимченко бележи: „Ево најзад трачка наде: пружа ми се прилика да објавим нову књигу, додуше књижицу, али ипак нешто посебно. То ће на жалост, бити књижица којом нећу бити задовољан из више разлога, али то ће, ипак бити облик моје егзистенције, данас једино могућ. Реч је о *Багдали* и књижици о Васку Попи. Наиме, био сам у недељу, 14. јуна, у Крушевцу. Могуће је да ће се то појавити јер Бранко Лазаревић жели да има рукопис о Попи. Ако остане при томе свом расположењу, биће вајде и за мене. Биће то нови горки тријумф за ’антипартијску’ лесковачку групу коју сачињавамо Стошић и ја.“

⁵² 29. јула 1970. записује: „Мораћу, изгледа, да се вратим књижевности, критици и историји књижевности. Ако наставим овако да радим – онемогућићу своју сарадњу у многим часописима“; августа исте године: „Сетио сам се да нема никаквог одговора од В. Живковића, Светлане, А. Тишме, *Градине*: ни трага ни гласа од Вука Филиповића. Потпуно ћутање. Заборавио сам да запишем да ћу од наредног броја моћи да пишем за *Н. реч*! Само информације, а не да исказујем лично мишљење, или пишем коментаре и осврте. То је одлука редакције! Слава им! И шта ће бити са темом о ’Пилату’ и чињеницом да је објављен у *Филозофији*? Изгледа да ће то проћи без одјека“, а 11. септембра: „Поште нема. Није, дакле, у питању само изолација у Лесковцу; једноставно, будалу из Лесковца, боље рећи особењака из Лесковца не ’миришу’ они из београдских редакција и некадашњи пријатељи. Шта се, дакле, може? Радећи и ступајући у некакав активан живот, човек се осуђује на усамљеништво“.

⁵³ У писму од 16. децембра 1969. Инђић, између осталог, говори о прилозима за *Филозофију* које Тимченко може да пошаље за објављивање, објашњава ситуацију у редакцији *Културе* и предлаже теме за прилоге, саветује да би било добро да изађе приказ Тимченкове књиге *Фрагменти из историје лесковачког позоришта* из 1967. и нуди помоћ: „Дакле, не треба да се обесхрабриш. Има времена и начина. Важно је да се нађу добри текстови, да се пише. Зато те молим да се јавиш кад год стигнеш, писмено или усмено. Природно, то важи и за све наше заједничке пријатеље из Лесковца. Ако би било још нешто што би могли да заједнички погурамо, да ти помогнем, молим те не устручавај се да ми пишеш. Помоћићу ти колико могу у овој ’културној револуцији’, уколико изађемо живи из ње.“ Оба писма из 1971. тичу се рукописа које Тимченко шаље Инђићу за *Културу* и *Филозофију*. У другом Инђић га обавештава о судбини рада: „Драги Николај, ево ти једне новогодишње честитке у виду вести да ти је ’Филозофија’ прихватила рад ’Филозофско мишљење и а. структуре’ за објављивање у броју 4, за ову годину [ради се о тексту „Филозофско мишљење и ауторитарне структуре“, *Филозофија*, год. 15, бр. 4, 1971, стр. 133–146]. Резензент је био Љуба Тадић. Једино ћемо избацити ону фусоту где њега цитираш – на његов особни захтев. Тај исти текст сам дао Стеви Мајсторовићу, за ’Културу’, и он га је, што се и могло очекивати, одбио. Тек да знаш какве су све судбине твојих рукописа. Примео сам осврт на Гамсову књигу. Хвала ти. Видећу са Д. Јермићем да га објави у ’Књ. новинама’. Сагласност је већ начелно постигнута. [...] Овде смо сви добро. Чекамо следеће ударце по тинтари. Извини што си чекао дуго за одговор, али генији нису могли раније да се изјасне.“

Без обзира на притиске у Лесковцу и на отежану сарадњу, Тимченко је тих година врло активан, наставио је да се ангажује и да објављује, а поготово је била жива његова сарадња са Српским филозофским друштвом. Од 1969. године сачувано је низ обавештења добијених од Филозофског друштва о разним предавањима и активностима на која је позиван као члан, позиви за редовне годишње скупштине, а из 1970. и позив за састанак управе. У писму упућеном Јовици Аћину са којим је Тимченко одржавао пријатељске односе, из 1988. године,⁵⁴ помиње да је 1969. био члан Управног одбора Српског филозофског друштва у контексту сећања на репресивне појаве крајем шездесетих година у култури. То раздобље обележено је следећом реченицом. „Било је то уопште занимљиво раздобље: с једне стране репресалије а с друге стране отпор и критичка реч коју су водили, тада, наши филозофи и чија је судбина позната“. Тим поводом у писму Аћину говори и о значајном скупу у организацији Друштва из новембра 1969. године. Ради се о скупу „Социјализам и култура“ који је одржан 26. новембра и на којем је Тимченко учествовао.⁵⁵ Скуп је изазвао бурне реакције у јавности, као значајан интелектуални догађај, а Тимченко га доживљава практично као наставак акције коју је нужно чинити и коју он лично доживљава, јер сусрет са људима на које гледа као на истомишљенике и узоре, заправо постаје потврда да није сам и да његова ангажованост није бесмислена.⁵⁶ О томе

⁵⁴ Тимченково писмо одговор је на Аћиново, а будући да ниједно није датирано, из податка о Тимченковом тексту о Солжењициновом *Архипелагу Гулагу* из *Градине*, који Аћин хвали и помиње да је управо добио часопис, може се закључити да су оба из 1988, будући да се тада појавио поменути текст.

⁵⁵ Позив од Филозофског друштва Србије од 20. новембра 1969. године, сачуван је у оставштини и у њему је наведено између осталог и следеће: „Познато Вам је да се у нашој земљи сада интензивно расправља о појединим догађајима у култури. У том расправљању покренуто је више начелних и конкретних питања чија решења могу имати далекосежне последице за развој наше културе. Таква духовна ситуација подстакла нас је да закажемо један шири разговор о култури у нашем социјалистичком друштву.“ У позиву је наведено да ће се разговор одржати на Филозофском факултету, а да ће уводним речима разговор отворити Миладин Животић и Света Лукић. У потпису је председник Филозофског друштва Србије Светозар Стојановић. Потребно је овом приликом допунити податак из књиге *Против забрана: Разговор „Социјализам и култура“ Филозофско друштво Србије 1969.* (приредио Здравко Кучинар, Београд 2011), у којој се на страни 171. доноси садржај поменутог позива, али на списку позваних на скуп нема Тимченковог имена (стр. 172–173).

⁵⁶ 28. новембра 1969. бележи: „Јуче сам се вратио из Београда али нисам стигао да ма шта запишем о овом путовању које, иако веома напорно – остаје путовање које ћу запамтити. Ободрило ми је дух, испунило поносом, показало ми је да радим нешто што ипак други познају и цене. Укратко, топло су ме дочекали професори Тадић, Животић (од њега сам добио књигу), Зага Пешић-Голубовић. Видео сам и Триву Инђића који ми је тражио прилог за *Културу*, итд. Милошевића сам видео никад несрећнијег и забринутнијег: брат му је тешко болестан. Ипак, нашао је могућности да дође и говори. После смо провели неко време у разговору. Састанак је био величанствен. Било је извршних, отворених, политичких излагања. Ипак, има смисла живети и поступати као човек. [...] први део дискусије дао ми је најнеопходније – смисао, веру у неопходност ходања изабраним путем и сазнање да има људи који иду тим путем. Шта ми је више потребно?“

колико је одјека у јавности овај састанак имао и да су дуго трајале реакције, Тимченко оставља податке у дневничким белешкама.⁵⁷ Без обзира на напор и трошкове о којима размишља, 7. децембра путује у Београд, да би однео текст за прилог дискусији редакцији *Филозофије*, а по повратку 9. децембра записује: „Јутрос сам се вратио са лепог путовања у Београд: диван сусрет са Животићем који нас је примио у свом стану [...] Наравно, још траје утисак са последњег сусрета са Животићем. Сада сам други човек; ободрен, потпуно дедрогиран од страха; могао бих да идем у затвор, и да изгубим службу јер – на крају крајева то не би било без смисла и без икаквог ефекта. Најзад сам се убедио да оно што сам радио и постигао није било сасвим незапажено. Моје хапшење – не би била кап у мору која се не би приметила и која не би изазвала неко таласање. Срећан сам што, изгледа, нисам анониман. То данас много значи.“ У вези са поменутиим састанком, 20. децембра Тимченко присуствује и састанку управе Филозофског друштва,⁵⁸ а бројне су белешке о догађају у Републичкој скупштини из штампе и констатације на указивање „антисамоуправног и антиуставног“ смисла дискусије у Српском филозофском друштву.⁵⁹

⁵⁷ 4. децембра 1969. оставља одатке о томе: „Наш састанак је доспео и на Телевизију! Наиме, наставак дискусије у Српском филозофском друштву изазвао је пажњу целе наше политичко-бироградске бранше: знак о томе је оштар осврт у вечерашњем првом, главном *Дневнику*. Постављено је питање одговорности организатора [...] Дакле, кренуло је и биће скандала. Вечерас сам прочитао смешан осврт у *Борби*. Али, тај стварно бедни чланчић у ствари показује да су обе стране спремне на све.“ Нешто касније из белешке од 17. децембра, види се да су реакције повод и за размишљање о целокупном стању: „Градски комитет Београда данас је 'разматрао' дискусију на последњим састанцима које је организовало Српско филозофско друштво! Телевизија је 'извештај' са седнице три пута вечерас емитовала. Чак је мењала извештај, допуњавала га, посвећивала му огромну пажњу. Колико је гадости, глупости, лажи итд. изречено за тих 5–6 минута извештаја. Колико су заиста немоћни сви лицемери на власти! Само, на жалост, власт и лаж иду заједно. Удружене, оне су веома опасне. Оне уништавају животе. Додуше, лицемерство које им се у нашем случају придружило, није им савезник оно је параван за иностранство које мора да има утисак о нашој демократији! Код нас нема драстичних мера због – иностранства. Срећом!“

⁵⁸ 19. децембар 1969: „Ноћас путујем у Београд. Сутра се одржава састанак управе Филозофског друштва на коју су ме позвали – телеграмом. Наиме, сада ме позивају, а до сада то нису чинили. Дакле, сада треба цела управа да донесе одлуку; раније то баш није било неопходно. Међутим, остаје као најозбиљнија чињеница да рачунају са мном. Одлука о састанку донесена је на брзину. Да ли је то у вези са јучерашњим бројем *Комуниста* у коме је вероватно нешто објављено а који није стигао у Лесковац?“. 21. децембар 1969: „Јуче сам био у Београду. [...] Први утисци, међутим, нису били добри: хладно, вејавица и информације из *Политике*: 1) да се питање наставника и васпитача, учесника у дискусији СФД постави пред Скупштину Србије, 2) да се дискутује о 'грешци' уредништва *Летописа* које је објавило текст *Тикава* у једном броју. У тој информацији су речене грозоте. [...] Издаћемо саопштење Управе. Све што је речено јесте да се Друштво *огради* од информбировача и националиста. Нема *одбране* састанка у целини. И ја сам учествовао у дискусији. Видео сам Триву Инђића који се држи веома пријатељски. Сусрет с њим био је веома срдачан. Дао ми је писмо које ми је написао.“

⁵⁹ О садржају и одјеку у јавности, оштрим политичким осудама које је састанак изазвао, али и о приликама у друштву непосредно после студентских демонстрација 1968, најбоље показују подаци из књиге *Против забрана: Разговор „Социјализам и култура“ Филозофско друштво Србије 1969*, приредио Здравко Кучинар, Београд 2011.

Из белешке од 27. јануар 1970. која гласи: „Једноставно сам занемео: у суботу, 24. јануара, све новине наше демократске штампе су донеле списак проскрибованих личности; долази време када ће се гинути и ћутати, или најзад нешто проговорити и кренути корак ка људскости. Списак сачињавају имена *осморо* (то је постао магијски број) људи са Филозофског факултета; наравно, ту је и Н. Милошевић, који том факултету прокажених некако органски припада“, читљива је истинска потреба да се нешто учини и свест о немогућности другачијег избора и поред тога што је брига за егзистенцију породице, тачније брига за радно место из тог разлога, присутна све време.⁶⁰

Назначена Тимченкова репутација политички неподобне личности и његове блиске везе са људима који су у то време били на удару власти, у Лесковцу није могла бити примљена мирно. С тим у вези је и покушај да се почетком 1970. покрене нови часопис у Лесковцу *Сусрети*, који и као идеја наилази на осуду.⁶¹ Све то кулминира притисцима и без обзира на успоне и падове, на проналажење потврда да деловање није узалудно, Тимченко живи у страху и свакодневnoj бризи.⁶² На крају, без обзира на све муке, он истински верујући да је немогуће поступати другачије због своје људске дужности, истрајава, највише захваљујући чињеници да непрекидно пише, правећи планове шта је од значајних књига важно приказати, интензивно се бавећи

⁶⁰ 31. јануара 1970. године записује: „Два момента треба издвојити из данашњих збивања: 1) дошао Ракић да ми каже да је одлучено да се изврши обрачун и са 'онима горе' и са онима који се налазе у тзв. пунктовима. Мисле на Лесковац. Дакле, одлучено је да професори, екстремисти итд. а и њихови симпатизери – буду избачени са својих радних места. [...] Све у свему, тешко да ћу бити поштеђен непријатности: никад није била реалнија опасност да ћу изгубити службу него сад. Уосталом, видећемо. [...] О служби, егзистенцији и мерама које би могле да имају негативне последице по нас – говорили су у суботу Ракић и данас Т. Цветковић. Шта да се ради? Да завлада мук? Пустити да ствари иду својим током и себе казнити? Кад човек не може да пише шта осећа, боље је да не пише ништа. [...] Природно је што никад не стигнем да урадим оно што треба да се уради; природно је и то што никад нисам задовољан оним што урадим; али, да ли је природно да нема смисла ма шта радити? Питам се: да ли тај рад може донети срећу, задовољство? Увек сумња у смисао и оправданост. У томе је највећи успех сваког тоталитаристичког система: обезвредити сваки рад, уништити сваки идеал. Зашто радити? То је питање данашњег света. Битно питање.“

⁶¹ Из бележака види се да се Тимченко са Д. Стошићем, Д. Јањићем, Ј. Стефановићем, М. Стојановићем, договарао о покретању часописа *Сусрети*. Часопис је само био у плану, а до реализације никада није дошло. Белешка од 3. фебруара 1970. сведочи о реакцији коју је изазвала идеја: „Најзад се и Стошић уплашио; наиме са разних страна стижу информације и све оне сакупљене и прокоментарисане не обећавају ништа добро изгледа да се од чишћења неће одустати, и то не само у Београду. О нашем часопису у Лесковцу већ се говори као о пункту Српског филозофског друштва.“

⁶² 13. април 1970: „Покушао сам да радим, и радио сам упркос осећању гађења које ме је обузело. Наиме, сазнао сам да се синоћ Општинска конференција СК бавила мојом 'маленкошћу'. Прочитао сам део реферата који би се могао односити на мене. Све је то толико смешно, огавно, апсурдно, невероватно бесмислено. Одлучио сам да напустим редакцију [...] Није више реч о страху, ни о радном месту, ни о будућности, ни одговорности према породици. Једноставно, свега ми је доста: чак нема смисла ни радити, ни смејати се, ни борити се... Шта радити, чему се смејати, против кога се борити?“

својим текстовима од којих замишља да направи књиге и пратећи веома помно све што је чинило текућу продукцију.⁶³

Да је Тимченкова активност запажена тих година сведочи и део из *Историје српске књижевне критике*, где је дословно забележено:

„У данима оштрог раслојавања послератне друштвене климе, излажења из догме и рађања алтернативне критичке свести, тадашњи уредник лесковачког часописа 'Наше стварање' Николај Тимченко (1934–2005), укључио се у љуту полемику између Оскара Давича и Михаила Марковића, вођену око 'субверзивног' деловања Корчуланске летње школе и напада листа 'Комунист' на философску групу 'Праксис'. Излажући се опасностима које ни у већим срединама не би биле безболне, Тимченко је тражио равноправан дијалог, укидање превентивне цензуре у партијској штампи и слободну расправу о новим друштвеним токовима, започетим у критичком покрету из 1968. године. Философски образован и теоријски добро обавештен, у часопису 'Савременик' објавио је серију запажених критичких чланака о философским и естетичким темама, истичући да је код 'праксисоваца', 'критичко мишљење неопходно уколико се жели остваривање хуманог развоја људског друштва', без обзира на то што су владајући системи и 'критичко мишљење увек у колизији', па се 'носиоци критичког мишљења често доводе у критичну егзистенцијалну ситуацију'.“⁶⁴

О том Тимченковом ангажовању, на пример, сведочи и необјављени прилог жестокој полемици између Михаила Марковића и Оскара Давича из 1969. године.

⁶³ Сумирајући протеклу 1969. годину, у смислу шта је од прилога написао, и шта треба обрађивати даље, 31. децембра Тимченко ће записати: „Учинио сам доста да не погазим оно што у човеку треба да буде и остане часно. Понекад сам срљао излажући се трошковима и физичким напорима. Све у свему, година која није била празна и недостојна. [...] Шта треба урадити у 1970. на етичком плану? То је много теже дефинисати и још теже испунити. Морам се потрудити да делујем у складу са својим осећањем мере и својим осећањем дужности. Морам да будем човек. Морам да пазим да компромиса буде што мање.“ На крају 1970, 24. децембра, бележи: „Завршила се још једна година која је прошла брзо као сан. Била је, може се рећи, богата догађајима. [...] Моје везе са Милошевићем и Животићем – изгледа ми – учврстиле су се. Са Милошевићем сам у вези која је дубока и нераскидива. У Триви Инђићу сам стекао доброг пријатеља, једну широку, пријатељску душу која зна да пружи и да помогне. [...] Сарадња у часописима – којекако. Старе везе се кидају, али и нове успостављају. *Философија* и *Гледишта* су нове могућности. Остаје за сарадњу *Браничево*, *Багдала*, *Летопис М. С.*“

⁶⁴ Предраг Палавистра, *Историја српске књижевне критике 1768–2007*, књ. 2, Нови Сад 2008, стр. 702; упућено је посебно на Тимченкове текстове у *Савременику*: „Критичко мишљење и ауторитарна истина: Ђуро Шушњић, *Отпори критичком мишљењу*“, год. 18, књ. 36, бр. 8–9, август–септембар 1972, стр. 227–229. и „Ауторитет и ум: Љубомир Тадић, *Традиција и револуција*“, год. 19, књ. 37, бр. 3, март 1973, стр. 295–297. (Потребно је једино допунити податак да је Тимченко већ 1968. престао да буде уредник часописа и исправити годину смрти – у питању је 2004.)

Наиме из сачуваног писма од 9. априла 1969, уредник *Борбине* рубрике „Писма уредништву“ Ђорђе Богојевић, обавештава Тимченка да његов прилог није објављен јер је редакцијски колегијум одлучио да ту дискусију не треба проширивати.⁶⁵

Ипак, с једне стране оспораван и онемогућаван у својој средини, Тимченко током година учествује у готово свим значајнијим догађајима. Један од њих је и разговор поводом књиге Миодрага Поповића, *Српски романтизам I* (1968). У разговору су још учествовали: Сретен Марић, Зоран Глушчевић, Витомир Вулетић, Васо Милинчевић, Александар Петров, Благоје Јастребић и Јован Деретић, док је Владан Недић доставио свој прилог дискусије писменим путем.⁶⁶ Тимченкови коментари су интересантни јер поред извесних замерки, он нарочито истиче у чему је највећи значај књиге: „Поповић стално има у виду књижевно дело и његов естетски домет. Он пре свега тражи естетске елементе и естетске моменте у књижевном делу, а то до сада није учинио ни један наш књижевни историчар. Помињани Богдан Поповић, помињани Љубомир Недић итд., на жалост, нису написали историју књижевности. Ми никада нисмо имали историју књижевности која је у центар свога истраживања, у центар своје структуре ставила књижевно дело и његове естетске домете“.⁶⁷

Исте, 1967. године када се одиграо састанак, у Лесковцу објављена је његова прва књига *Фрагменти из историје Лесковачког позоришта I: 1896–1941*.⁶⁸ Највероватније као аутор те књиге и историчар позоришног живота Лесковца, Тимченко учествује 1971, на позив Матице српске на саветовању о писању историје српског позоришта у Новом Саду.⁶⁹ Две године након објављивања прве књиге,

⁶⁵ У писму је тачно наведено: „Ваш прилог поменутој дискусији нисмо објавили из једноставног разлога што је после објављене дискусије и два друга писма на ту тему редакцијски колегијум стао на становиште да ту дискусију не треба проширивати, с обзиром да је било очито да се већ и у њој самој скренуло од расправе о основним проблемима и почело да залази у личне воде, а то је постало као тенденција још читије у прилозима које смо после тога добили, укључујући и Ваш. Толико као одговор редакције на Ваше писмо и надамо се да ћете нас разумети.“

⁶⁶ „Проблеми проучавања српског романтизма: разговор поводом књиге Миодрага Поповића, *Српски романтизам I*, Београд 1968.“, *Књижевна историја*, I, 3, Београд 1969, стр. 647–699.

⁶⁷ Исто, стр. 682–683.

⁶⁸ *Наша реч*: Лесковац 1967.

⁶⁹ Позив Матице српске сачуван је у рукописној оставштини, а у вези с њим 7. августа 1971, забележено је: „Увек сам рад на лесковачком позоришту сматрао узгредним. Међутим, испало је да сам по томе некако познатији и да је то више онај мој рад на који сам више полажем. Непримерена је књига *Песник и завичај*, али зато о мом раду на позоришту чуо сам са разних страна. Никако није тачно да моја књига о позоришту вреди више од *Песник и завичај*! Ја сам, говори се – историчар лесковачког позоришта (наглашава се придев) а не и књижевни критичар! Или, не дај боже – некакав књижевник, јер историчар провинцијског позоришта може бити сваки професорчић или скрибоман, а књижевни критичар само онај ко има право да буде члан удружења писаца ’стварни’ књижевник.“

појављује се и Тимченкова друга књига *Песник и завичај: белешке о бивању човека у литератури*.⁷⁰

Година 1971, испуњена је колико потврдама да се залаже за исправну ствар,⁷¹ толико и сталним невољама у вези са притисцима у Лесковцу,⁷² а током 1972. и 1973. године, интересантно је у том смислу указати на Тимченкову сарадњу у *Савременику*. Наиме, Тимченко оставља податак о добијеном писму 17. фебруара 1972. од секретара уредништва *Савременика* Душана Пувачића: „Пувачић, задовољан због мог прихватања сарадње у *Савременику*, пише пословно писмо које показује сву озбиљност жеље те редакције да се та сарадња оствари. Позив *Савременика* је добар мелем за моје ране. Заиста ми је добро дошао. [...] И зато сам данас збиља узбуђен: можда са *Савремеником* почиње нова ера за мене. Тај часопис је прихватао и моје есеје. А то значи много у односу на *Књижевност* и несигурно пријатељство Светлане Велмар Јанковић.“ На извештајан начин сарадња у *Савременику* пружа одређену врсту

⁷⁰ *Багдала*: Крушевац, 1969. (О тешкоћама и низу перипетија пре издавања књиге сведочи и писмо од 25. марта 1969. од Љубише Ристића, уредника у часопису *Багдала*: „Драги Коља, коначно ти шаљем прве отиске. Први табак је преломљен, а остало је у шпалтама. [...] Шпалте ћу ти слати даље, како која стигне, а сада ништа друго не ради осим твог рукописа. Доћи ћемо ускоро и до оне стране која је била мало спорна: мислим на напомену о подстицају за књигу с Бранкове [Лазаревић, главни уредник издања] и моје стране. Не знам да ли ћеш ме разумети (овде и даље предлажу да се то избаци), можда би могао да то тако ублажиш да то евентуално никоме не засмета. Хвала на прилогу за априлски број Багдале. [...] твој Љубиша“.)

⁷¹ 17. јануар 1971: „Данашњи дан је изузетно значајан. Иако је недеља, стигло је писмо које ми је причинило огромну радост. Заправо, први пут у свом животу, добио сам позив да учествујем на једном озбиљном, значајном научном скупу. Уједно, тај позив значи да сам коначно и неопозиво примљен у један озбиљан круг људи. Дакле, ако тако могу да кажем, ово је потврда, признање и сл. мом досадашњем раду. Наиме, од 8–11. одржаће се на Тари научни скуп у организацији Философског института, 'Философије' и Српског философског друштва. Разговараће се о теми коју волим – либерализам и социјализам.“ Белешка од 22. марта 1971. сведочи о поновним нападима и борби за радно место: „пре подне присуствовао сам Скупштини Општинске заједнице културе и слушао нападе на своју маленкост. Опет су покушали да ми онемогуће рад и *Нашој речи*. [...] Спреман сам за борбу ма колико све то изгледало глупо и бесмислено. Али, треба живети и зато да би се тим хуљама, колико-толико, загорчао живот. Те будале нервирају и моји прикази о књигама. Зато ћу сутра написати приказ антологије сатире од М. Егерића. Похвалићу Егерића, М. Бећковића, Б. Црнчевића и др. Нека иде куд је пошло. Све у свему – може то да буде веома занимљиво“.

⁷² 2. јануар 1972. „Иначе, у прошлој години догодило се ово што би требало да уђе у 'биланс': 1. књига није изашла, а била је то 'непарна' година. Ако се испуни оно што је замислио Бошко Руђинчанин, можда ће се ове године то поправити двоструко. 2. Уопште, мало сам писао. Од тога није све ни објављено. Добро је ишла једино сарадња са Б. Милановићем (*Путеви*) и В. Живковићем (*Браничево*) – док је највећа тековина прошле године – устоличење у сталног члана виђеног часописа *Философије*. Изгледа да ни сарадња са *Гледиштима* и, нарочито, са *Културом* није ништа нереално, већ и обострано прихватљива чињеница. [...] 4. главни проблем је ипак остало радно место. Средином године је, поново захтевано, први пут јавно, да напустим радно место. Данас је чак, тим поводом, позван на одговорност и сам директор *Наше речи*. [...] тај проблем се, међутим, актуализује, крајем године и почетком ове, захтевом, веома озбиљним и претећим – да директор напусти свој положај. Уколико се то догоди – и мени неће бити места.“

сигурности и уноси дозу вере у сопствени рад. Илустрације ради, приказ књиге Ђуре Шушњића *Отпори критичком мишљењу* (1971), одбијен је у Нишу за објављивање,⁷³ а појавио се у *Савременику*, захваљујући главном и одговорном уреднику Предрагу Палавестри, са којим Тимченко отпочиње плодну сарадњу.⁷⁴

У само две године (1972/1973), у *Савременику* се појавило двадесет Тимченкових прилога.⁷⁵ Важно је поменути рецимо прилог о Пекићевој приповеци „Чудо у Витанији“ из *Времена чуда* (1965), у којем је разматран проблем месије и месијанства, са једног ширег становишта – односа човека који подноси патњу и идеолога који поништавају живот;⁷⁶ бављење питањем дефиниције реализма и метаморфозама које је доживео реализам 20. века;⁷⁷ занимљиво разматрање о Лаву Троцком и књизи *Књижевност и револуција* (1971).⁷⁸ На приказ Шушњићеве књиге и актуелна питања које она отвара у контексту односа носилаца критичког мишљења и владајућег система, већ је указано, али је важно поменути и интересантан приказ књиге Светозара Петровића *Природа критике* (1972).⁷⁹ Погубност и разорно дејство

⁷³ 9. јун 1972. „Мој нишки Саша [Хаџи Танчић] потрудио се да дода, са своје стране, кап у моју горку чашу: није објавио приказ књиге Ђуре Шушњића за који ме је молио. Уместо Ђуре ставио је свој текст, о књизи свог пријатеља. Саши су рекли да сада није време да се ма шта објави о сумњивом човеку и научнику Ђури Шушњићу.“

⁷⁴ У дневничкој белешци од 30. јуна 1972. бележи: „Невероватно: добио сам одговор од Палавестре! Објавиће приказ Шушњићеве књиге, тражи нове приказе. Пошто Св. Петровић ’то заслужује’, приказ његове књиге може изнети и десет шлајфни. Палавестра захваљује на уредној сарадњи. Питам се: сањам ли ја то и шта све то значи. Зар збиља постоје, у нашој земљи, још такви односи између моћног уредника и анонимног сарадника, какав сам ја?“

⁷⁵ На основу *Библиографије Николаја Тимченка* види се да је у периоду од 1971. до 1987. објавио укупно 66 прилога. Из периода интензивне сарадње током 1972. и 1973. наведено је само 13, а изостављено 7 прилога: „’Стари’ и ’нови’ критички реализам“, год. 18, књ. 35, бр. 6, јун 1972, стр. 499–501; „Размишљање о природи критике: Светозар Петровић, *Природа критике*“, год. 18, књ. 36, бр. 11, новембар 1972, стр. 420–422. и „Ауторитет и ум: Љубомир Тадић, *Традиција и револуција*“, год. 19, књ. 37, бр. 3, март 1973, стр. 295–297; „Домети и границе философије егзистенције: Миладин Животић, *Егзистенција, реалност и слобода*“, год. 19, књ. 37, бр. 5, мај 1973, стр. 486–488; „Комично као апологетика и комично као критика: Данко Грлић, *О комедији и комичном*“, год. 19, књ. 37, бр. 5, мај 1973, стр. 492–493; „Хумани смисао науке и позив научника: Вернер Хајзенберг, *Физика и метафизика*“, год. 19, књ. 37, бр. 6, јун 1973, стр. 596–598; „Допринос естетичкој мисли: Сретен Петровић, *Естетика и идеологија: увод у метаестетику*“, год. 19, књ. 38, бр. 10, октобар 1973, стр. 320–321.

⁷⁶ Индикативне су, на пример, реченице: „Даља судбина Лазара из Витаније лепо ће показати како у судару са идеологијом – живот и човек губе!“, „Лазарева трагична ситуација постаје сасвим безизгледна јер оно што он даље покушава, сада свесно, да ради, показује веома упечатљиво да он, пре свега зато што делује као члан једне партије и приврженик једне идеологије, не може да буде аутентичан у својим људским чиновима.“; „Према томе, лако је у овом опису месије препознати политичког вођу модерних времена.“ (Н. Тимченко, „Лазар из Витаније и проблем Месије“, *Савременик*, год. 18, књ. 35, бр. 3, март 1972, стр. 269–277).

⁷⁷ Н. Тимченко, „’Стари’ и ’нови’ критички реализам“, год. 18, књ. 35, бр. 6, јун 1972, стр. 499–501.

⁷⁸ Н. Тимченко, „Револуционар о статусу поезије: Лав Троцки, *Књижевност и револуција*“, год. 18, књ. 36, бр. 7, јул 1972, стр. 83–85.

⁷⁹ „Размишљање о природи критике: Светозар Петровић, *Природа критике*“, год. 18, књ. 36, бр. 11, новембар 1972, стр. 420–422.

политике на естетски домет литерарног дела, за ствараоца и стваралаштво, разматрана је поводом књиге Предрага Протића *Стваралац и политика* (1972),⁸⁰ док је приказ књиге *Традиција и револуција* (1972) Љубомира Тадића по својој актуелности указивањем на разматрање историје развоја револуционарне мисли у њеном судару с конзерватизмом, сувишно и показивати.⁸¹ На истој линији актуелности налази се и осврт на књигу Миладина Животића *Егзистенција, реалност и слобода* (1973),⁸² али и приказ књиге Данка Грлића изашле у библиотеци Филозофског друштва Србије – *О комедији и комичном* (1972).⁸³ Осврт на превод књиге физичара Вернера Хајзенберга *Физика и метафизика* (1972), питањем о месту научника у савременом свету и смислу науке, дотаћи ће се, између осталог, и Хајзенберговог искуства о погубном утицају политике на научну делатност – „већ тада је Хајзенберг схватио да мишљење и истина у политици не постоје – у политици постоји само тренутни интерес“,⁸⁴ док приказ књиге Сретена Петровића *Естетика и идеологија: увод у метаестетику* (1972) констатацијом да „Петровић поставља веома актуелан проблем заснивања естетичког мишљења, и у вези с тим, у којој мери естетичко мишљење при свом конституисању може да 'подноси' уплитање идеолошког фактора“,⁸⁵ у првом плану илуструје негативан утицај деловања идеолошког фактора на кохерентност естетичког мишљења.⁸⁶

⁸⁰ Н. Тимченко, „Политика као зла судбина: Предраг Протић, *Стваралац и политика*“, год. 18, књ. 36, бр. 12, децембар 1972, стр. 511–513.

⁸¹ Н. Тимченко, „Ауторитет и ум: Љубомир Тадић, *Традиција и револуција*“, год. 19, књ. 37, бр. 3, март 1973, стр. 295–297.

⁸² Н. Тимченко, „Домети и границе философије егзистенције: Миладин Животић, *Егзистенција, реалност и слобода*“, год. 19, књ. 37, бр. 5, мај 1973, стр. 486–488.

⁸³ Н. Тимченко, „Комично као апологетика и комично као критика: Данко Грлић, *О комедији и комичном*“, год. 19, књ. 37, бр. 5, мај 1973, стр. 492–493.

⁸⁴ Н. Тимченко, „Хумани смисао науке и позив научника: Вернер Хајзенберг, *Физика и метафизика*“, год. 19, књ. 37, бр. 6, јун 1973, стр. 596–598.

⁸⁵ Н. Тимченко, „Допринос естетичкој мисли: Сретен Петровић, *Естетика и идеологија: увод у метаестетику*“, год. 19, књ. 38, бр. 10, октобар 1973, стр. 320–321.

⁸⁶ Током поменуте две године у *Савременику* се појавио и приказ књиге Ивана В. Лалића из 1971. *Критика и дело* („Песник као критичар: Иван В. Лалић, *Критика и дело*“, год. 18, књ. 35, бр. 4, април 1972, стр. 380–382), Милорада Павића („Студија о Војиславу Илићу: Милорад Павић, *Војислав Илић и европско песништво*“, год. 18, књ. 35, бр. 5, мај 1972, стр. 478–480), избора радова Бориса Ејхенбаума *Књижевност* (1972) који је сачинио Александар Петров и у којем Тимченко говори о руском формализму („Избор радова Бориса Ејхенбаума: Бориса Ејхенбаума *Књижевност*“, год. 19, књ. 37, бр. 4, април 1973, стр. 396–398), Касима Прокића („Студија о Меши Селимовићу: Касим Прохић, *Чинити и бити*“, год. 19, књ. 37, бр. 6, јун 1973, стр. 590–591) и Алексе Челебоновића („Несвакидашња књига: Алекса Челебоновић, *Стара Грчка*“, год. 19, књ. 38, бр. 12, децембар 1973, стр. 519–520). На четири прилога која се појављују у том периоду о делима Добрице Ћосића, Иве Андрића, Васка Попе и Милоша Црњанског, биће указано у наредним поглављима.

Савременик је крајем 1972. и током 1973. године био у опасности због објављивања *Послератне српске књижевности* (1972) Предрага Палавестре.⁸⁷ У Тимченковим белешкама видљива је забринутост због сумње да је и његова сарадња један од могућих разлога што је часопис доведен у опасност. Међутим, то није утицало на даље објављивање Тимченкових прилога.⁸⁸

Од 1969. до 1972. године Добрица Ћосић је био председник Српске књижевне задруге. У том периоду Тимченко је позиван на састанке редовних годишњих скупштина (први позив сачуван у рукописној оставштини је од 19. маја 1970. на 63. редовну годишњу скупштину, а последњи од 8. маја 1972. године на 65. редовну годишњу скупштину – оба су са потписом председника Добрице Ћосића). У септембру 1970, увидом у дневничке белешке, Тимченко путује на састанак групе за израду плана филозофске библиотеке у Српској књижевној задрузи. Поменуте 1972. године почињу и забране Ћосићевих књига, али и притисци да поднесе оставку на положај председника Српске књижевне задруге.⁸⁹ Сви ти догађаји вероватно само погоршавају Тимченков ионако лош положај.

⁸⁷ О политичкој хајци која се повела након објављивања књиге и одласку 1973. са места уредника *Савременика* како би спречио обуставу дотација и укидање часописа, Палавестра оставља податке у предговору „Прича о овој књизи“ (П. Палавестра, *Послератна српска књижевност 1945–1979 и њена историја*, Београд 2012, стр. 7–72).

⁸⁸ У дневничкој белешци од 28. јула 1973, записано је „Ипак, данас сам сазнао и неке новости. *Савременик* је због Палавестре, био (и још је) у великој опасности. Томе сам, на изврстан начин и ја допринео. Прво сам знао, а друго сам слутио. Међутим, ја сам поред Ивана Ивановића, послужио (вероватно) као главна тачка оптужбе против *Савременика* на седници Републичке заједнице културе. Мој извештач наводи себе и мене као несумњиво најважније тачке оптужбе: мој ’пријатељ’ из лесковачког позоришта, у својству потпредседника те Заједнице културе, предложио је да се ускрати дотација часопису зато што у њему сарађују и они који су осуђени у својим срединама. То ми је рекао Иван Ивановић, који ме је данас посетио са породицом. Целу причу саопштио је Драган Јеремић и од њега се сазнало за још један подвиг тог провинцијског главосече републичких часописа.“, а 30. јула: „Иначе, Ивану су се десиле многе ствари (искључен из школе, претрес куће, итд) припремају се нови закони (по једном, неће се смети више држати забрањене књиге!) [...] Душан Пувачић се интересује за сусрет са мном (у ствари, Иван је дошао да виви како сам, односно – шта је са мном – очекивао је да сам најмање најурен из службе. Можда то заиста предстоји!) Имаћемо још страшнију јесен него ранијих година.“ 18. августа 1973. Тимченко поново размишља о сарадњи у *Савременнику*: „Видео сам пошту. *Савременик*, летњи двоброј, изашао је без Ивановог и мог прилога. [...] Две новости одмах: 1) *Омладинске новине* настављају своју кампању против философа (*Политика* данас рекламира одговор М. Марковића) и 2) онај одвратни М. Илић најављује да ће се негативно решити судбина наших пријатеља. Како ја могу очекивати да *Савременик* објави приказ књиге М. Марковића? Лоше се завршава ово лето, јесен ће донети многа зверства (заправо, завршиће се оно што се припрема на основу воље једног диктатора и то потпуно ’законито’),“ а 30. августа 1973. додаје: „Јавља ми Пувачић да је: 1) тачно оно што ми је Иван причао 2) да *Савременик* није променио свој став према мени, 3) да ће у следећи број ући неки мој текст и 4) оно што није добро, да он одлази у Енглеску. [...] И тако, дакле, иду дани; по свој прилици, неће успети ни ова интервенција мог пријатеља из позоришта.“

⁸⁹ 25. април 1972: „Од Ћосића траже да поднесе оставку на положај председника СКЗ и да тако ’призна’ своје ’националистичке’ грехове. У суштини, на тај начин се доказује ’партијност’ српског руководства.“

Забрана часописа *Филозофије* 1972. године, чији је Тимченко активни сарадник⁹⁰ и бројни написи у штампи тим поводом, највероватније су допринели да због неизвесне ситуације на радном месту, пропадне и прилика да добије запослење на Катедри за Југословенску књижевност на Универзитету у Приштини. Наиме, од Вука Филиповића⁹¹ са Филозофског факултета у Приштини и покретача и уредника *Стремљења*, чији је Тимченко сарадник, добијен је позив за сарадњу на факултету⁹² и Тимченко то види као значајан прелом и спас из лесковачке средине у којој је практично жигосан. Али како у то време бура око забране *Филозофије* не јењава,⁹³

⁹⁰ Из писма од 10. октобра 1970. од Здравка Кучинара који је тада у уредништву *Филозофије*, види се да је Тимченко стални сарадник: „Поштовани колега Тимченко, Ваш текст примио сам, нажалост, са закашњењем. Просторије редакције су у реновирању па је тако и редакција, а и ја, наједанпут постала 'непозната' – па је Ваше писмо било чак враћено у Лесковац. Захваљујем за приказ. Он ће ићи у новембарском броју. Пошаљите још нешто ако имате готово или у пројекту. Поздравите колегу Стошића. Другарски Ваш Здравко Кучинар“. Тимченко у *Филозофији* тих година објављује следеће прилоге: „Опране руке Понтија Пилата“ (год. 14, бр. 1, 1970, стр. 121–130); „Коме смета песникова реч: над једним поглављем *Тврђаве* Меше Селимовића“ (год. 15, бр. 2–3, 1971, стр. 211–219); „Писац и стварност“ (год. 15, бр. 4, 1971, стр. 87–101); „Судбина интелигенције и револуционарне личности у социјализму: Руди Супек, *Хуманистичка интелигенција и политика*“ (год. 15, бр. 2–3, 1971, стр. 241–245); „Филозофско мишљење и ауторитарне структуре“ (год. 15, бр. 4, 1971, стр. 133–146); и два прилога која нису наведена у *Библиографији Николаја Тимченка*: „Михаило Ђурић: *Хуманизам као политички идеал*“ (год. 13, бр. 3–4, 1969, стр. 261–264) „Митска свест 20. века: Ернст Касирер, *Мит о држави*“ (год. 16, бр. 4, 1972, стр. 205–208); Излагање на тему „Филозофија и књижевност“ у оквиру Зимских филозофских сусрета, (Врњачка Бања, 1–3. фебруара 1973) „Филозофија, историја и књижевност“ (год. 17, бр. 1–2, 1973, стр. 89–92).

⁹¹ Вукашин Филиповић од 1970. до 1971. био је декан Филозофског факултета у Приштини (*Филозофски факултет у Косовској Митровици: 1960–2015*, приредио Бранко Б. Јовановић, Косовска Митровица 2015, стр. 48.) Иначе, и Филиповић и Владета Вуковић веома су значајни и утицајни на Катедри за југословенске књижевности и српскохрватски језик основане 1970. („Наставничко језгро Катедре за југословенску књижевност и српскохрватски језик створено је школске 1964/65. године, када су одбрањене три дисертације професора ангажованих на језичкој катедри: Вука Филиповића [...], Владете Вуковића [...] и Радомира Ивановића. [...] За овај период важно је поменути да су доцнији утемељивачи Катедре за југословенску књижевност, Вук Филиповић и Владета Вуковић, били и у првом уређивачком одбору косовског књижевног часописа 'Стремљења'“. Исто, стр. 87.)

⁹² 30. јула 1972. записује: „Невероватна ствар синоћ, са Вуком Филиповићем. Позвао ме на Катедру за Југословенску књижевност на Универзитету у Приштини. Сетио се и чудно је што се раније није сетио да то учини. Без обзира на околности – Приштина, ниво те катедре, прилике на Косову итд. сам факт позива нешто значи и то је пријатно. Уколико се то оствари, требало би да представља извесан прелом у мом животу. Могао сам да бирам између хрватске, словеначке, дечје и дубровачко-далматинске књижевности. Изабрао сам ову последњу – то је једна од мојих првих и неостварених љубави на факултету. То бих могао да предајем уз извесну припрему. [...] Прихватањем места на катедри у Приштини, прихватам за шефове Владету Вуковића и Вука Филиповића а то је велики уступак, у ствари компромис који ми не служи на част. Међутим, ваља покушати, и највише би ми одговарао хонорарни однос – држање предавања без икаквих 'друштвених' обавеза.“

⁹³ 4. август 1972: „Забрањена је *Филозофија*, бр. 2, 1972. У вести се, поред уобичајених фраза, наводе имена одговорних уредника: Заге Пешић и Љ. Тадића. Дакле, ту је крај и нова афера. Да ли с катастрофалним последицама. Мој редакцијски колега каже ми да је новинарима, као поверљиво штиво, подељен 'материјал' о непријатељској делатности. Тамо смо Стошић и ја. [...] Нема за мене места више нигде. Моји ће се поступци стављати под лупу, моје изјаве испитивати, моја пошта прегледати. Будале, мисле да се дух може зауставити. [...] У данашњој *Политици* једна вест под насловом: Заказана јавна расправа о забрани часописа 'Филозофија' 72, чије је растурање привремено забрањено решењем Окружног јавног тужилаштва из Београда. Трајна забрана растурања овог часописа се тражи због једног редакцијског чланка, написа Добрице Ћосића, и једног коментара пренетог из стране штампе. [...] Сутра је седница на којој ће се говорити о непријатељској делатности. Ја сам на списку. Хоће ли ме сада избацити? Шта могу, неће ме примити ни у Приштини. Мој директор је, видим, нешто мрачан. До сада сам био безбрижан и одједном сам се уплашио! Није чудо: до радног места ми је стало само због куће [...]. Разуме се да ме не могу променити ни скршити.“

и чак добија и судски епилог,⁹⁴ тако ни вести о послу у Приштини не стижу. Сви су изгледи да је то управо због Тимченкове репутације.⁹⁵ Без обзира на перипетије и дуго чекање, 1972. године из штампе излази и Тимченкова трећа књига *Записи о песнику: о поезији Васка Поне*.⁹⁶

Током 1974. и 1975. године, Тимченко поред *Савременика* највише објављује у *Браничеву*, *Багдали*, *Књижевној речи*,⁹⁷ *Књижевним новинама* и поново интензивније у *Делу*.

Од 7. до 10. фебруара 1974. одржан је скуп „Култура и револуција“ на Дивчибарама у оквиру зимских филозофских сусрета. О Тимченковом учешћу на скупу, потврда су његове белешке о припреми за путовање⁹⁸ и о томе да су и реакције на скуп допринеле новим невољама на послу.⁹⁹ Пракса да се у часопису *Филозофија* објаве прилози са таквих сусрета, вероватно је изостала због двогодишњег прекида у излажењу, о чему сведочи белешка у првом броју новопокренутог часописа *Theoria*.¹⁰⁰

⁹⁴ У вези са евентуалним ускраћивањем финансијске помоћи часопису, редакција објављује документ Извршног одбора Републичке заједнице културе од 3. јануара 1973. године упућеног редакцији *Филозофије*, из којег се види проблем у вези са забраном другог броја за 1972. годину: „Комисија за издавачку делатност и Извршни одбор Републичке заједнице културе, који је заседао 13. XII 1972. г. нису прихватили одступање од најављеног програма до кога је дошло у броју 2 од ове године. Конзеквенце овог одступања, које је довело и до интервенције правосудних органа, сносиће редакција Вашег часописа. Закључено је да Републичка заједница културе са Републичком заједницом за научни рад размотри услове за даље финансирање часописа 'Филозофија' у новонасталој ситуацији.“ (*Филозофија*, год. 16, бр. 4, 1972, стр. 222).

⁹⁵ Исте године по повратку са сусрета посвећеном Лазару Вучковићу у Приштини, Тимченко бележи 13. септембра: „Вук ме је избегавао колико је могао а онда ми рекао да је питање отворено. Преварио сам се утолико што нисам претпостављао да ће ствар застати већ на првој инстанци: код Вука и Владете. Вука је поколебало моје писмо а Владету мој статус 'сумњивог лица'. Међутим, сад је сарадња у *Стремљењима* учвршћена, то ће, верујем, ићи.“ (Иначе, у рукописној оставштини сачуван је позив за песничке сусрете „Лазар Вучковић“ из 1972. године.)

⁹⁶ *Багдала*, Крушевац 1972.

⁹⁷ 1. октобар 1974: „*Књижевна реч* ме је избацила из равнотеже; увиђам да је најбоље да прекинем сарадњу у том листу. Тамо шаљем ангажоване текстове, а ни са излажењем тог листа, ни са објављивањем текстова не иде најбоље. Они не поштују ни рокове ни сопствена обећања. Све је то у складу са општим хаосом у коме живимо.“

⁹⁸ 4. фебруар 1974: „Није стигло очекивано објашњење о начину путовања на Дивчибаре и то ме је онерасположило. То ће вероватно бити из Београда у четвртак, преко Ваљева. Смислио сам шта ћу евентуално говорити у дискусији на Дивчибарама. Једна тема биће наша књижевност у револуцији. Треба нешто рећи о Давичу, Ћосићу, Лалићу, а за то већ имам изванредан текст, раније припремљен који ћу сутра допунити.“

⁹⁹ 28. фебруар 1974: „Први 'одједи' са Дивчибара: Милисав [Маринковић, један од уредника *Наше речи*] ми је скренуо пажњу да се води истрага и да треба да се чувам, да се 'оставим' филозофа. Нешто се ту копа. Неће, ваљда 'подземно' да решавају проблеме са филозофима, да их хапсе, а са њима и мене. У сваком случају облаци се нису разишли, али верујем да сада све зависи од тога како ће се ствари решити 'горе'. Због тога не могу да изгубим службу; шта наше руководиоце локалне интересују неке Дивчибаре?“

¹⁰⁰ Уводна белешка редакције, *Theoria*, год. 19, бр. 1–2, 1976.

Након удаљавања осморо професора са Филозофског факултета 1975. године због „морално-политичке неподобности“¹⁰¹ и код Тимченка се само појачава стално присутни страх и за посао и за могућности објављивања.¹⁰² Подстрек који је Тимченко добијао на извештан начин из личних веза и контаката са Инђићем, Животићем, Милошевићем и уопште људима који су тада били на удару, као да је у том период због поменутих догађаја спласнуо и довео до једног стања резигнације.

У жестоку полемику која се одиграла између Николе Милошевића и Василија Калезића, а чији је повод био негативни Милошевићев приказ Калезићеве књиге *Покрет социјалне литературе* (1975), Тимченко се укључио у два наврата својим прилозима у *Младости* и у *Оку* током 1976. године, заузимајући јасан став и устајући у одбрану личности и дела Николе Милошевића.¹⁰³

Иако је у дневничким белешкама главна тема рад на текстовима и планови шта ће се писати, током 1977. године, услед притисака у Лесковцу и сталног надзора,¹⁰⁴ присутан је и страх да би му могла бити ускраћена слобода објављивања.¹⁰⁵ Интересантно је поменути да је остављено сведочанство и о осећају безвоље за рад услед свести да теме које га заокупљају не смеју бити објављене.¹⁰⁶

¹⁰¹ Професори уклоњени са факултета су: Љубомир Тадић, Мило Марковић, Трива Инђић, Драгољуб Мићуновић, Небојша Попов, Светозар Стојановић, Миладин Животић и Загорка Голубовић. (Небојша Попов, *Contra Fatum: „Случај групе професора“ Филозофског факултета Универзитета у Београду* (1968–1988), Загреб 1988.)

¹⁰² 17. фебруар 1976: „У целини гледано не могу да будем задовољан јер сам изгубио много времена, и још више јер сам изгубио храброст и људско достојанство. Нисам послао ништа ни *К. речи* ни *Оку* што би можда било објављено, али би ми донело много невоља, верујем. Жао ми је што се бојим тог претпостављеног страха, нико ме не би бранио јер ударио сам на све који имају неку моћ (Давичо, Јеремић, Џацић...) а они који су ми пријатељи ћуте или, тачније, ућуткани су. Куда ћу ја? Зар из службе? Лесковчани једва чекају прилику коју ћу им пружити.“

¹⁰³ На ток полемике биће указано у наредним поглављима. (О Калезићевим полемичарским склоностима видети: П. Палавистра, *Историја српске књижевне критике 1768–2007*, књ. 2, Нови Сад 2008, стр. 490–492.)

¹⁰⁴ 11. новембар 1977: „Шта чинити? Отићи у Београд, обратити се пријатељима и Првићу, најпре. Можда би се могао наћи тај посао у штампарији, преко Триве, а код социолога [...] Занимљиво је да сам вечерас срео заменика секретара Комитета Станоја Петровића који ме је прогласио за шпијуна. То је сада теза тих гмизаваца: ја сам сада повезан са либералним елементима, а на извору сам података, а елементи су у вези са иностранством... Ерго, ја не смем и не могу да радим у средствима информисања. [...] Било би боље кад бих обећао мојим драгим Лесковчанима да нећу више ништа писати и да ћу се одрећи пријатељства са онима који су, као ствараоци, проскрибовани у овом слободном и слободољубивом друштву. [...] Да ли да погледам шта би се могло урадити са Нолитом који тражи трговачке путнике за продају књига или да покушам нешто са Приштином, али то су већ више, за мене недостижне сфере.“

¹⁰⁵ 22. новембар 1977: „На жалост, нервозан сам, не могу да радим. Добро бити неће. Моје колеге су спремне да се ’ограде’ од мене. То значи да ће се сложити с тим да ми ’није’ место у редакцији. Јер, шта би могло да значи то ограђивање? Следећи корак би могао бити забрана сарадње у часописима, бављење књижевним радом...“

¹⁰⁶ 10. августа 1977. бележи: „Шта да радим? Заправо, знам шта би требало радити али – некако ми се не ради. И на *Педесетим годинама*, и на роману, и на *Философији и Поезији* и на приказима: све то не може бити објављено. [...] Све у свему, исувише сам изолован и чак дезоријентисан, бојим се да ми многи токови духовног стања и многи догађаји једноставно измичу.“

Ипак, да се Тимченкове везе са Филозофским друштвом Србије нису прекинуле, сведочи и његова сарадња у часопису *Theoria*, који почиње да излази 1976. године. Већ у првом броју часописа *Theoria* у којем је између осталог указано и на тешкоће у којима се налазила редакција часописа *Философија* и Филозофско друштво Србије, због којих је дошло до двогодишњег прекида у издавању часописа, појављује се Тимченков текст „Двоструко лице истине“ који је заправо саопштење са скупа „Истина и вредности“ одржаног у Аранђеловцу од 26. до 29. маја 1976. године у организацији Филозофског друштва Србије, Института за филозофију Филозофског факултета у Београду и редакције часописа *Theoria*. У тексту на интересантан начин кроз анализу политичке драме Георга Бихнера *Дантонова смрт*, чији су ликови преузети из историје, Тимченко покушава да са ширег филозофског аспекта проговори о појму истине:

„Истина ће бити и остати идеал појединца, и група, и целокупних друштава. У име истине многи ће и гинути, у име истине проливаће се и даље много крви, а истина ће и даље бити једна од парола свих револуција. Многи се неће либити да у име своје истине учине и злочине. Сви они који знају просту истину да су истина и лаж две апсолутно различите категорије неће моћи да пренебрегну ни другу, такође очигледну истину – да ништа није теже него разликовати те две тако различите ствари. Другим речима, истина често показује своје двоструко лице: она је, наиме, час лаж а час догма, мада се и у једном и у другом случају представља као – истина. На неколико примера из историје и литературе покушаћу да покажем ово двоструко лице истине, њено појављивање час у облику догме, час у облику лажи.“¹⁰⁷

И у наредном броју Тимченко се јавља такође ангажованим текстом „Истина као циљ и истина као средство“, у којем на питање где је граница између истине и лажи, у којој тачки аксиом прелази у догму и где се брише разлика између човека и привида, закључује:

„То питање и одговор могу се сажети на следећи начин: постоји истина као циљ и постоји истина као средство; тамо где истина престаје бити циљ и претвара се у средство – на тој граничној тачки истина се претвара у лаж,

¹⁰⁷ „Двоструко лице истине“, *Theoria*, год. 19, бр. 1–2, 1976, стр. 87–91.

аксиом у догму а човек од субјекта истине постаје објект манипулације, јер излази из сфере антропологије и постаје предмет теологије и идеологије. У првом случају, као субјект истине, човек је био биће које је употребљавало свој ум за критичко испитивање свог бића и истине света у коме егзистира и који гради, имајући истину као циљ; у другом случају, човек се предао догми која је искључила критику и истраживање и истакла права теологије и идеологије над човековом мишљу.¹⁰⁸

Током 1978. године важно је указати на полемику која се одиграла у *Политици*. Наиме, напис Чедомира Мирковића „На шта се, у ствари, мисли“,¹⁰⁹ у којем је расправљано о положају књижевне критике и неповерењу према критичарима и критичком мишљењу, отварањем питања да оспоравања књижевне критике често имају личне поводе и мотиве и да су проблеми критике и проблеми културе и друштва, изазваће низ полемичких текстова. Између осталих, у расправу се укључио и Тимченко, коментаришући да се у расправи не говори о критици и критичком мишљењу него о обичајима и критеријумима који годинама владају у књижевном животу за који је „карактеристично да се одавно одвојио од књижевности и да је преузео и устоличио искључиво ванкњижевне и ванестетске вредности“.¹¹⁰ Тимченко заправо највише инсистирајући на чињеници да се критика удаљила од књижевне и стваралачке сфере, пребацује критичарима помирење да њихови текстови постану, како каже, „комерцијални афиш уз књигу“, а не да буду књижевна оцена и критичка рефлексива о уметничком делу – наглашавајући да комерцијална и рекламска критика изневерава своју природу и промашује циљ.¹¹¹ Тај Тимченков текст изазвао је оштру реакцију Зорана Глушчевића, па је након њега уследио још један текст, у којем Тимченко појашњава претходно изнете тврдње, додајући да се његове примедбе односе само на ону критику

¹⁰⁸ „Истина као циљ и истина као средство“, *Theoria*, год. 19, бр. 3–4, 1976, стр. 133–137. (1978. године у истом часопису појављује с још један Тимченков прилог: „Да ли је реч о остварењу философије?“, *Theoria*, 1–2, 1978, стр. 40–47).

¹⁰⁹ Чедомир Мирковић „На шта се, у ствари, мисли“, *Политика*, 20. јул 1978, стр. 12. (У расправи су учествовали поред Тимченка и Зорана Глушчевића и Петар Пајић, Богдан А. Поповић, Бошко Богетић, Симон Симоновић, Предраг Матвејевић.)

¹¹⁰ Н. Тимченко, „У чему је невоља наше књижевне критике“, *Политика*, 10. август 1978, стр. 4.

¹¹¹ Интересантан је и део: „Разуме се, противило би се природи критичке рефлексиве за коју се залажемо ако бисмо рекли да бисмо потписали сваки критички и есејистички текст Николе Милошевића, Зорана Гавриловића, Миодрага Павловића, Радомира Константиновића, Мухарема Первића, Бранка Поповића, Александра Петрова и др. али желимо да подвучемо да су њихови текстови озбиљно критичко суочавање с књижевним делом и плод критичке рефлексиве; с друге стране, не бисмо се определили за онај тип критике коју пишу, рецимо, Милош И. Бандић, Драшко Ређеп, Драган М. Јермић и др. иако не сматрамо да ти текстови не спадају у књижевну критику.“ (Исто, стр. 4).

која се „лишава критичке рефлексије“ услед чега критичари пишу пропагандне и комерцијалне текстове,¹¹² да би се све окончало Глушчевићевим текстом у којем он прелази на готово увредљив тон и лични напад, покушавајући да покаже промашеност Тимченкове оптужбе о „целокупној“ корумпираности критике.¹¹³ Такав оштар напад произлази, по свему судећи, из личне погођености Глушчевићеве¹¹⁴ и још један је доказ Тимченковог тачног сликања књижевних прилика и његове ангажованости.¹¹⁵

Исте, 1978. године, Тимченко учествује на научном скупу *Травник и дјело Иве Андрића – завичајно и универзално*, одржаном у Травнику у оквиру „Андрићевих дана културе“ у октобру 1978. године.¹¹⁶

У рукописној оставштини сачуван је текст о судбини покретања часописа *Јавност*¹¹⁷ и документација у вези са тим из 1980. године. Из осврта на ту документацију, види се да је она сачувана са жељом да се потврди сопствено учешће:

„Ја сам сачувао аутентичне документе и неколико исечака из новина из којих се види отприлике како је изгледала ’самоуправна’ кампања против *Јавности*. Видео

¹¹² Н. Тимченко, „Нисам тврдио да је критика корумпирана“, *Политика*, 31. август 1978, стр. 4.

¹¹³ „Иако то све није дословно рекао, Тимченко је све то недвосмислено инсинуирао. Он наине наводи све елементе који улазе у састав корупције, он слика коруптивну ситуацију, заправо формулише цео поступак и даје све елементе радње, само их не склапа у буквалну радњу нити ту радњу именује оним што она јесте: корупција“. (Зоран Глушчевић, „Еуфемистичка игра жмурке“, *Политика*, 7. септембар 1978, стр. 14.)

¹¹⁴ „Ако ја за издаваче пишем по наруџбини (Тимченко опет може рећи да ни ову реч није употребио он него ја, али ја не одустајем од својих тврђења све док ми Тимченко не докаже да ’комерцијална, украсна, рекламерска и пропагандна’, критика, коју он упоређује са ’отужном лакирерком’ није наруџбина [...] није недвосмислен облик књижевне, моралне и идеолошке корупције), онда су ме они корумпирани, и то је Тимченко јасно рекао иако није изговорио реч ’корупција’.“ (Исто, стр. 14).

¹¹⁵ Од 7. априла 1978. године, интересантно је поменути белешку која може бити и објашњење потреба за ангажовањем: „Не треба ми много да бих могао да подносим своју ситуацију у свету и граду, канцеларији и својој соби, само један часопис, писмо или нека вест о победи духа и стваралаштва над хаосом и медиокритетством.“

¹¹⁶ У Тимченковој оставштини сачувана је преписка са председником Организационог комитета научног скупа, проф. др Здравка Пујића. На његов прилог биће указано у делу наредног поглавља које се односи на Иву Андрића.

¹¹⁷ Тимченко, у тексту рукописа сачуваног са документацијом, исправља одређене Ћосићеве примедбе у вези са покретањем часописа тј. његову тврдњу да је *Јавност* покренута у оквиру деловања југословенске опозиције титоизму коју он износи у тексту под насловом „Састанак у ’Мраку““, објављеном у књизи *Српско питање – демократско питање* (1992) следећом констатацијом: „Све је ово у погледу чињеница тачно али у овом тексту писаном у марту 1992. године има једна примедба која више припада времену када је текст писан него времену када се дешавало оно на шта сада Ћосић скреће пажњу. Иницијатори *Јавности* и сарадници којима су се они обратили нису били баш толико одлучно против самоуправног социјализма нити уверени у његов слом. Напротив, сви су желели *Јавност* у склопу демократског и самоуправног социјализма [...] *Јавност* је спречена једном бучном и бруталном кампањом, па ипак она је доживела неколико бројева али под другим називом и са другачијом платформом. Наине, Зоран Гавриловић је инсистирао да то буде демократија јер му је *Јавност* исувише личила на редукционистички социјалистички покрет. На то нису пристали Тадић и Ћосић: *Јавност* са социјалистичким призвуком није се могла заменити *Демократијом* у западном, грађанском смислу. На жалост, Зоран је уредио сам два–три броја.“

сам списак тих око 120 интелектуалаца који су подржали иницијативу редакције и њених уредника; мог имена нема јер сам ја добио позив, преко Стошића, нешто касније, некако крајем октобра, када су ти нови документи већ били припремљени – тако нема ни Лесковца, међу градовима из којих су се јавили приврженици, нити мог имена, међу људима који су стали уз часопис. Међутим, моја 'пријава' је ипак примљена, што доказује друго писмо редакције које сам примио посредством проф. Лазара Трифуновића, чији рукопис имам на коверту.“

У обимном позивном писму за сарадњу са потписом Добрице Ћосића и Љубомира Тадића од 11. октобра 1980, исказана је идеја о покретању часописа „за интелектуалне дијалоге о нашој савремености“, указано на идејне и тематске основе часописа и упућен позив за саопштење мишљења и става о сарадњи. Иако је у позиву изнето низ оптужби на рачун конзервативног идеолошког фактора пресудног у друштвеним збивањима, наглашена је и „визија социјализма неодојивог од демократије“. Позната је кампања којом је спречено покретање јавности.¹¹⁸ И писмо иницијатора од 6. децембра 1980, упућено након позива за сарадњу, сведочанство је о идеолошкој и политичкој кампањи која се повела против покретача *Јавности*. Међутим, оно што је значајно када је у питању Тимченко, јесте његова подршка покретању часописа, без обзира на поновно излагање могућим невољама. Међу документима сачуване су и копије два писма, једног послатог Тадићу од 27. октобра 1980. о прихватању иницијативе за покретање часописа,¹¹⁹ и другог са истим датумом упућеног Ћосићу.¹²⁰ На писму упућеном Ћосићу, дванаест година касније дописано је: „Примедба од 23. децембра 1992. године: Наравно, стидим се своје тадашње борбе 'за ствар социјализма' али једино ми је оправдање да смо сви тада говорили о демократији

¹¹⁸ Само неки од чланака су: „Неприхватљиво је излагање часописа 'Јавност'“ (Саопштење председништва градске конференције ССРН Београда), *Политика*, 26. новембар 1980, стр. 7; Мирослав Стојановић, „Нова беседа, стари циљ“, *Политика*, 27. новембар 1980, стр. 7.

¹¹⁹ „Поштовани професоре Тадићу, У данашњем писму другу Добрици Ћосићу изнео сам разлоге којима сам се руководио приликом прихватања иницијативе за покретање часописа *Јавност*. Извештавајући Вас о овоме желим да подвучем неопходност егзистенције једног часописа који би био прилика за слободно и јавно изношење резултата критичког преиспитивања наше ситуације у контексту све евидентније кризе у свету.“

¹²⁰ „Поштовани друже Ћосићу, нема никакве сумње да иницијатива за покретањем часописа широких хоризоната, критички усмереног и окренутог суштинским проблемима наше епохе у којој су све видљивији симптоми дубоке кризе савести, делања и мишљења изгледа неопходна и незаобилазна. [...] *Јавност*, ценећи према понуђеној платформи, биће прилика, можда последња, да се интелигенција на адекватан начин укључи у збивања која би могла позитивно да утичу на поменути кризу. Зато сам спреман да, у складу са својим могућностима, а уз пуну моралну одговорност за ствар социјализма, културе и слободе, прихватим сарадњу у *Јавности*, часопису који недостаје нашој култури и за чије покретање се залажем. [...]“

у социјализму и социјализму с људским лицем; о социјализму као идеалу говори се и у платформи *Јавности*. Ту заблуду морам да признам и да кажем да сам веровао у некакав социјализам уз који сам увек стављао речи *демократија* и *култура*. Нисам схватио да су демократија и социјализам /комунизам/ неспојиве ствари.“

Године 1981. излази из штампе четврта Тимченкова књига *Фрагменти из историје Лесковачког позоришта 2: 1970–1980*,¹²¹ а само две године касније и последња књига коју је Тимченко објавио – *Народни музеј у Лесковцу 1948–1983*.¹²²

Из 1983. године сачуван је и позив за учешће у раду скупа „Дани Анте Фламенга“, посвећеног теми: „Држава и друштво – однос теорије и емпирије“, који се одржао у Комижи, на Вису од 24. до 28. августа.¹²³ Такође, 1984. Тимченко учествује и на Филозофским сусретима чија је тема „Етика и историја“ одржаним крајем марта.¹²⁴

У загребачкој *Белој књизи* из 1984. године, на списку „непожељних аутора“ које ваља цензурисати, нашло се и Тимченково име и изводи из његова два текста. Тимченко је „оптужен“ најпре због текста „Покушај читања ’Источница’ Љубомира Симовића“¹²⁵ и због текста „Цензурисани Кундера: о преводу дела Милана Кундере *Књига смеха и заорава*“.¹²⁶ Анализа „Источнице“ названа је „панегириком“ и наведено је да је Симовићево дело тумачено као „речит опит о томе шта поезија може у директном сукобу са идеологијом“, а посебно је подвучено то што Тимченко сматра „посве легитимним ’идеолошко читање’ Симовићеве поезије“.¹²⁷ Друга тачка „оптужбе“ тиче се Тимченкове примедбе да се једна од порука Кундерине књиге у преводу изгубила и цитирања реченица које из Кундерине књиге нису преведене.¹²⁸

¹²¹ *Напредак*: Лесковац 1981.

¹²² *Народни музеј*: Лесковац 1983.

¹²³ Организатори су били Социолошко друштво Хрватске, Политиколошко друштво Хрватске и Хрватско филозофско друштво. Позив је послат 24. јуна из Загреба, а у програму рада између осталих налазе се предавања Љ. Тадића, М. Кангрге, Д. Мићуновића.

¹²⁴ Позив је упућен 12. децембра 1983, а организатори су, поред Филозофског друштва Србије, Институт за филозофију Филозофског факултета у Београду и часопис *Theoria*.

¹²⁵ *Дело*, год. 29, књ. 29, бр. 11–12, новембар–децембар 1983, стр. 321–331.

¹²⁶ *Књижевна реч*, год. 11, бр. 207, 25. март 1983, стр. 15.

¹²⁷ *Бела књига – 1984: Обрачун са „културном контрареволуцијом“ у СФРЈ*, приредили: Коста Николић, Срђан Цветковић, Ђоко Трипковић, Београд 2010, стр. 109–110.

¹²⁸ „Једна од порука књиге, истиче Тимченко, ’суочавање и контрастирање Масарика као председника-ослободиоца и Хусака као председника заорава’, у пријеводу се (’на жалост’) доста изгубила, што треба замјерити преводиоцима и уредницима. И цитира реченице које су испуштене, односно које из Кундерине оригиналне књиге нису преведене: ’Руси су га (Хусака – н. н.) поставили на власт 1969. године. Од 1961. године историја чешког народа није упознала сличан масакр културе и мисли.’ [...]“ (Исто, стр. 233.)

У вези са тим, текст о Кундериној књизи објављен је у *Књижевној речи* 1983. године, у време када је главни и одговорни уредник листа Гојко Тешић.¹²⁹ У том листу Тимченко објављује од 1973. до 1984. укупно двадесет и седам прилога.¹³⁰ Највећи број (деветнаест) од 1978. до 1984. године, управо у време док је у уредништву Тешић.¹³¹ Из исте године када је објављен списак проскрибованих стваралаца у *Белој књизи*, са друге стране долази условно речено признање за сарадњу у *Књижевној речи*. Наиме, на истеку свог уредничког мандата, писмом од 23. маја 1984, Гојко Тешић, тражећи прилог за последњи број који би уредио, о сарадњи са Тимченком говори као о великом доприносу за лист.¹³²

Без обзира не поменуте околности, сарадња у *Делу* прекинута 1969, од 1974. године се појачава. Доласком Јовице Аћина у редакцију *Дела*, а затим и на место уредника, Тимченкови прилози су све учесталији.¹³³ Из тог периода сачувана је и преписка са Аћином из које се види блискост и поред сарадничког, веома пријатељски однос. Закључно са последњим текстом објављеним за Аћиновог уредничког мандата

¹²⁹ Тешић је од 1977. до 1980. био уредник, а од 1980. до 1984. главни и одговорни уредник *Књижевне речи*. (Гојко Тешић, *Пркоси и заноси Станислава Винавера*, [Белешка о аутору] Београд 1998, стр. 359.)

¹³⁰ Увидом у *Библиографију Николаја Тимченка*, у *Књижевној речи* објавио је укупно 24 прилога (први прилог објавио је 1973. „Сократова смрт“, год. 2, бр. 21, децембар, стр. 1–4, а последњи 1984. „Теоријска мисао и дух нијанси“, год. 13, бр. 236, 25. јун 1984, стр. 7.) Међутим, тај списак није потпун и њега треба допунити са још три прилога која су изостала: „Ново тумачење Хераклита: Мирослав Марновић, *Филозофија Хераклита мрачног*“, год. 12, 10. мај 1984, стр. 24; „Ко је и где је човек: Карел Косик, *Дијалектика кризе*“, год. 12, 25. април 1984, стр. 20–21; „Револуционарно озбиљење етике: Милан Кангрга, *Етика или револуција*“, год. 13, лето 1984, стр. 78.

¹³¹ У недатираном писму упућеном Тешићу Тимченко шаље приказ књиге Васка Попе и изражава сумњу да текст задовољава критеријуме редакције. Затим, говорећи да му је пажњу привукла расправа о „Дијалектичком антибарбарусу“, додаје: „Пожелео сам да и ја о томе кажем коју реч. Написао сам неколико страница што ми није било тешко јер се тим проблемом бавим већ дуго времена. Шаљем Вам само нередигованих неколико страница с молбом да ми јавите да ли је за Вас то интересантно, односно да ли бисте приближно такав текст с мојим потписом објавили. [...] Такође, заинтересовао ме је Аћин одговор Данојлићу; о почецима *Дела* и о улози тог часописа, као и о *давитељима* слободе могло би се којешта рећи. Да ли сте заинтересовани и за то? [...]“. Као одговор на то писмо могу се посматрати објављени прилози: „Крлежини разлози против ’Дијалектичког антибарбаруса’“ (год. 11, бр. 184, 10. март 1982, стр. 3); „Нешто ново у поезији Васка Попе: *Рез*“ (год. 11, бр. 186–187, 10–25. април 1982, стр. 48); „Ласићев дијалог са Крлежом“ (год. 11, бр. 190, 10. јун 1982, стр. 19).

¹³² У писму је између осталог наведено: „Прилика је ово да Вас замолим да Вашим прилогом обележите мој последњи број листа који ћу уредити у целини [...] Специфичност последњег броја моје серије ’Књижевне речи’ је у томе што ће бити испуњена прилозима сарадника из скоро свих крајева наше земље, но свакако сарадника који су ми најдражи и које посебно ценим. [...] Биће то, уколико се буду одазвали сви које сам позвао, изузетан скуп наших најзначајнијих стваралаца. [...] Број ће се појавити половином јула на повећаном броју страница. Истовремено, најтоплије Вам се захваљујем на досадашњој сарадњи, која је свакако била велики допринос за лист који сам уређивао. П. С. Волео бих ако бисте могли написати приказ Кангрине књиге [...]“. У летњем броју са већим бројем страна (80) појављује се Тимченков приказ Кангрине књиге: „Револуционарно озбиљење етике: Милан Кангрга, *Етика или револуција*“, год. 13, лето 1984, стр. 78.

¹³³ Јовица Аћин је у редакцији од 1974, на месту одговорног уредника је од 1980. до 1982, а главног и одговорног уредника од 1982. до 1987. (Дејан Вукићевић, *Дело (1955–1992): библиографија*, Београд 2007, стр. 38–39. и 715.)

1984. године,¹³⁴ Тимченко је у *Делу* објавио укупно педесет и осам прилога.¹³⁵ Зато с правом, по броју прилога, може бити обележен као један од најзначајнијих сарадника.¹³⁶

У вези са Тимченковом лојалношћу, важно је поменути и догађај из 1984. у вези са избором нове редакције часописа *Савременик* који се завршио растурањем слога већ припремљеног једанаестог броја часописа за ту годину.¹³⁷ Срба Игњатовић нови главни уредник који је заменио Слободана Ракитића, обавештава Тимченка о прилогу о Николи Милошевићу који је требало да буде штампан у броју чији је слог растурен и тражи одобрење да тај текст штампа у новој серији *Савременика*. Тимченко одлучно одбија, уз љубазно образложење, у писму Игњатовићу од 20. децембра 1984,¹³⁸ али истог дана упућује и писмо Ракитићу у којем му на одеђен начин пружа подршку и инсистира да његов прилог не даје новој редакцији *Савременика*.¹³⁹

¹³⁴ У писму из 1986, Јовица Аћин пише: „Драги Тимченко, Добио сам текст о Селенићевом роману, у последњи час. И уметнуо га у број 3/1986, који сам управо дао у штампу. Хвала на брзини. У истом броју имам текст Новице Милића о књизи Николе Милошевића! Али, заинтересован сам за Ваш приказ Савићеве књиге. Пошаљите ми га до конца јануара. Срећно, Ваш Јовица Аћин. Пст! Да, поглавље о Крлежи, *Нихилист или апологет*, уколико не прелази 20 страница, већма би одговарао *Делу*.“

¹³⁵ Указано је већ на кратак прекид сарадње започете у *Делу* 1962. године. Први објављен прилог је „Једна лепа и корисна књига: Ото Бихаљи-Мерин, *Продори модерне уметности*“ (год. 8, књ. 8, бр. 11, новембар 1962, стр. 1393–1395), а последњи „Негатор или апологет (белешке о Крлежином ангажману у години 1952)“ (год. 33, књ. 33, бр. 3, март 1987, стр. 22–54).

¹³⁶ „По броју пролога најзначајнијим сарадницима *Дела* могу се сматрати следећи ствараоци: [...] књижевна критика: Ј. Аћин, С. Велмар-Јанковић, Милан Влајчић, Б. Вукадиновић, Христо Георгијевски, М. Данојлић, Бранимир Донат, М. Егерић, Срба Игњатовић, Остоја Кисић, Милан Комненовић, Ратко Марковић Руђанин, М. Мирковић, М. Первић, Жарко Рошуљ, Николај Тимченко, П. Џацић, Младен Шукало.“ (Дејан Вукићевић, *Дело (1955–1992): библиографија*, Београд 2007, стр. 41).

¹³⁷ У штампи је читав случај објашњен престанком мандата уређивачког тима, узгредним помињањем изјаве Слободана Ракитића о самовољи Градимира Стојаковића, директора НИРО „Књижевне новине“ и опаске да избор Србе Игњатовића на место уредника није прошао без примедбе инспекције рада, да би се навели чланови новог издавачког савета, демантовало да примедба на избор главног уредника „није била суштинске, већ формалне природе, што је у међувремену отклоњено“ и нагласило да је преседан „растурање оловног слога једног часописа због мандатних неспоразума“. (В. Л., „Прво, па двоброј“ *Политика експрес*, 20. децембар 1984.)

¹³⁸ „Поштовани друже Игњатовићу, Ваша одлука да објавите ’блок’ о проф. Николи Милошевићу, који стицајем околности није објављен у већ припремљеном броју *Савременика*, заслужује сваку пажњу и одобравање. Ја ту одлуку поздрављам и учинио бих све што је у мојој моћи да она буде остварена да у целом том ’случају’ нису на беспримеран начин прекршена права старе Редакције. Сматрам, наиме, да су текстови из ’блока’ о проф. Милошевићу у неку руку дело и власништво старе Редакције и они треба да буду објављени под њеним потписом и у њеној редактури [...] не могу да се сложим да исти текст који сам написао за стару Редакцију буде објављен без њеног потписа. [...] Разуме се, ово моје писмо не искључује Ваш евентуални телефонски позив и накнадно објашњење става о којем Вам сада пишем. Понављам, сарадњу са Вама прихватам са захвалношћу. [...]“

¹³⁹ „Драги друже Ракитићу, Данас сам на телефонско питање Србе Игњатовића да ли се слажем да мој текст из ’блока’ о проф. Милошевићу изађе у новој серији *Савременика* одговорио у писму негативно. Зато Вас молим да текст који је, како пише у *Политици-Експресу*, код Вас ни по коју цену не дајете ни Срби Игњатовићу ни ма коме из нове редакције *Савременика*. Међутим, ја бих волео да ’блок’ о проф. Милошевићу, како сте нагостили, у Вашој редакцији буде објављен у некој од публикација са којом Ви можете да остварите сарадњу. То би било заиста дивно. [...] Поздравите Павла Зорића, а Вама много среће и што мање потреса који би изазвали Ваш иначе одличан чланак у *Књижевним новинама*. Питам се само хоће ли икад у овој земљи завладати закони и пристојно понашање [...]“

На Међународном научном скупу „Књижевно и преводилачко дело Станислава Винавера“, одржаном у Београду од 18. до 20. јуна 1985. године у организацији Института за књижевност и уметност, који је окупио веома значајне и истакнуте ствараоце, Тимченко је такође учествовао.¹⁴⁰

Током 1986. године, из рукописне оставштине види се да је Тимченко учествовао на научном симпозијуму у Нишу „Савремена поезија и њено тумачење“ у организацији Секције удружења књижевника Србије за нишки и јужноморавски регион и у разговору „Модерна и постмодерна“ поводом последњег броја (3–4) за 1986. годину часописа *Theoria* у организацији Филозофског друштва Србије и Студентског културног центра, 24. априла у Београду. Од чланова редакције часописа *Theoria*, 29. јуна 1987. године, сачуван је послат обиман материјал – саопштење у вези са спором око часописа Филозофског друштва Србије. Материјал послат пред одржавање Ванредне скупштине заказане за 1. јул 1987. године, у вези са избором нове редакције, отежаним радом и несугласицама чланова, која угрожава рад, заправо је илустрација подела у Српском филозофском друштву.¹⁴¹

У организацији Одељења језика и књижевности Српске академије наука и уметности, Тимченко је учествовао на скупу „Новија српска књижевност и критика идеологије“ одржаном од 16. до 17. јуна 1988. године.¹⁴² У зборнику радова са скупа види се да је његово саопштење објављено под називом „’Идејно’ и ’уметничко’ у савременој српској књижевности“.¹⁴³

¹⁴⁰ О његовом прилогу објављеном у зборнику радова *Књижевно дело Станислава Винавера* (1990), биће речи у делу наредног поглавља које се односи на Станислава Винавера. (У поменутом зборнику нашли су се, између осталих, радови Н. Петковића, З. Константиновића, В. Жмегача, Ј. Вјежбицког, Г. Тешића, М. Ненина, Т. Екмана, М. Матицког, Р. Вучковића, М. Недића, М. Панћића, К. Прањића, З. Шкреба, М. Фрајнд, А. Петрова, М. Поповића..., а изостала су излагања Х. Крњевић, Ђ. Вуковића, М. Лончара, Д. Танасковића, В. Висковића, М. Радуловића, С. Слапшак и Д. Витошевића).

¹⁴¹ Потписани чланови редакције су: Младен Козомара – главни и одговорни уредник, Слободан Жунић, Данило Баста, Здравко Кучинар и Мирко Зуроцац. (Чланови који су у том тренутку означени као проблематични за рад редакције су: Коштуница, Којен, Јовановић, Чавошки и Ђинђић).

¹⁴² У име Одбора за проучавање историје књижевности Српске академије наука и уметности Палавестра му шаље 23. септембра 1988. године обавештење као учеснику скупа да су за штампу припремили излагања и дискусију за округлим столом од 16–17. јуна исте године: „Дискусија је скинута са магнетофонске траке, ауторизована и приређена за штампу (трудом Зденке Аћин). Почетком октобра, рукопис иде пред Одељење језика и књижевности САНУ с предлогом да се одреде рецензенти: Добрица Ћосић и Предраг Палавестра.“ Палавестра обавештава да је постигнут споразум са издавачким предузећем „Градина“ из Ниша да се акта са скупа објаве у заједничком издању САНУ и „Градине“ како би се скратило дуго чекање у реду за објављивање Академијиних издања и захваљује на учешћу.

¹⁴³ Н. Тимченко, „’Идејно’ и ’уметничко’ у савременој српској књижевности“, *Новија српска књижевност и критика идеологије: излагања и дискусија за округлим столом у Одбору за проучавање историје књижевности 16–17. јуна 1988*, уредник Предраг Палавестра, Београд – Ниш, 1989, стр. 29–33.

Године 1989. требало је да се појави Тимченкова књига о Мирославу Крлежи, заправо последње дело које је он припремио за штампу, међутим, слог је у штампарији у Врању растурен по налогу службе државне безбедности и до штампања књиге није дошло.¹⁴⁴

У циклусу предавања „Књижевно дело Добрице Ћосића“, одржаном на Коларчевом народном универзитету, на позив Слободана Ракитића, који је у то време био уредник катедре за књижевност и језик, Тимченко је 3. априла 1990. године одржао предавање на тему „Идеолошка равн у’ Деобама“.¹⁴⁵ На позив из *Књижевне речи*, 1993. године Тимченко учествује на округлом столу посвећеном делу Мирослава Крлеже организованом поводом навршавања сто година од Крлежиног рођења и прилаже свој прилог „Крлежа данас“,¹⁴⁶ за посебно издање темата *Печат о Крлежи Данас*.¹⁴⁷

За Међународни научни скуп „Српска авангарда у периодици“, у организацији Институт за књижевност и уметност у сарадњи са Одбором за проучавање књижевности САНУ одржаном од 17. до 18. новембра 1994. године сачуван је позив

¹⁴⁴ О судбини књиге *Негатор или апологет: о Крлежином ангажману* (Лесковац 2015), биће речи у наредним поглављима. О растурању слога сведочи Мирослав Цера Михајловић, уредник неколико издања Књижевне заједнице „Борисав Станковић“ која су у то доба била забрањена.

¹⁴⁵ И позив и програм сачувани су у рукописној оставштини, а на само предавање биће указано у делу наредног поглавља које се односи на Добрицу Ћосића. Иначе, у белешци од 4. априла, остављеној након предавања, Тимченко помиње ко је све био присутан од познаника и додаје: „Учинило ми се да су слушали и да нико није изашао пре него што сам завршио. Све је то трајало око сат, до 8,45. Са Ракитићем који је дошао око 7,15 нисам могао дуже да будем јер је [Миладин] Животић постао нестрпљив. Он је дошао да ми да задатак: организација њиховог повратка у Лесковац! Други Лесковачки састанак. Договорили смо се да позовемо шест старих учесника и којег год хоћемо од нових [...]. Циљ је – да они дођу да говоре и да се укаже на лесковачки састанак као на почетак сукоба Партије и интелигенције. [...] Пријатно ми је било што сам се видео и са Животићем, иако сам знао да он није дошао због мене и мог предавања, па ни због Добрице Ћосића.“

¹⁴⁶ Н. Тимченко, „Крлежа данас“, *Печат о Крлежи Данас* (припремили Маринко Вучинић, Лука Мичета и Гојко Тешић), Београд, 1993, стр. 22–24. (На садржај рада биће указано у наредним поглављима.)

¹⁴⁷ Позив, који у име „Кредибел банке“ и *Књижевне речи* потписују Бранко Драгаш, председник и Гојко Тешић, уредник издања о Крлежи, занимљиво је цитирати у деловима будићи да се на интересантан начин објашњава мотив за обележавање стогодишњице: „Тај значајан датум, стогодишњица рођења великана књижевне уметности, у овој средини на жалост није обележен на цивилизацијски ваљан начин. Наравно, тај чин неуважавања и непоштовања великих књижевноисторијских чињеница диктиран је спољним, политичким разлозима који су нам свима добро знани. Међутим, Кредибел банка и *Књижевна реч* сматрају да тај датум треба обележити на прави начин, тај гест нам може ићи само у прилог без обзира што друга страна, рецимо, неће ни споменути стогодишњицу рођења Милоша Црњанског. Ви сте у кругу стваралаца и интелектуалаца који, верујемо, деле наше мишљење и зато Вам се обраћамо с молбом да за посебан ревијални додатак *Књижевне речи* припремите прилог најкасније до 25. 10. 1993. год. [...] Истовремено Вас обавештавамо да ће се крајем октобра са истим кругом сарадника одржати и округли сто о Крлежином делу. О датуму одржавања округлог стола накнадно ћемо Вас обавестити. Наравно, за округли сто можете припремити и другу тему – разговараће се отворено и о књижевном и о политичком ангажману Мирослава Крлеже. У нади да ћете за темат са симболичним насловом ‘ПЕЧАТ о Крлежи ДАНАС’ послати текст по слободном избору, најсрдачније Вас поздрављамо.“

за учешће.¹⁴⁸ Међутим, није сигурно да се Тимченко позиву одазвао, будући да у објављеном зборнику радова¹⁴⁹ нема његовог прилога.

Из 1996. године сачуван је интересантан позив за учешће на научној конференцији „Књижевно дело Стевана Сремца – ново читање“, организованог у оквиру пројекта „Књижевни живот на југоистоку Србије у 19. и 20. веку“ из Центра за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу, који садржи и позив на састанак са Мирославом Пантићем, управником Центра.¹⁵⁰ Највероватније да је Тимченко учествовао само у дискусији, јер у објављеном зборнику није штампан његов прилог.¹⁵¹

Као резимирање својих и ангажовања групе којој је био близак, интересантан је текст објављен 1998. у листу *Република* који је уређивао Небојша Попов. Наиме, поводом разговора са Михајлом Михајловим¹⁵² и његовим образложењем дисидентства, отворила се полемика у којој је поред Загорке Голубовић,¹⁵³ учествовао и Тимченко својим текстом „Мерила за разликовање. Требало би увести и неки други критеријум, који измиче М. Михајлову, и испитати сваки појединачни случај“.¹⁵⁴ Тимченко, полемишући са Михајловим, говори и о часопису *Praxis* и његовим сарадницима и у одговору на питање да ли су сарадници *Praxisa* дисиденти или не и зашто су се нашли на удару власти иако се нису удаљили од марксизма, бележи: „дисидент је отпадник или онај ко се одваја у мишљењу, а режим у комунистичким земљама сматра дисидентом сваког ко му се, ма из којих разлога, супротставља. Међутим, како оно што је исто истовремено није исто и у истом степену и на исти начин, тако и између

¹⁴⁸ Позив од 1. априла 1994. године, сачуван је у рукописној оставштини, а у њему је наведен и Организациони одбор скупа: Вида Голубовић, Ђорђе Вуковић, Радован Вучковић, Мате Лончар, Миодраг Матицки, Предраг Палавестра, Гојко Тешић и Станиша Тутњевић.

¹⁴⁹ *Српска авангарда у периодици*, зборник радова (уредили В. Голубовић и С. Тутњевић), Београд 1996.

¹⁵⁰ У позиву од 4. новембра 1996, који у име заменика управника Центра потписује Мирољуб Стојановић, наведено је: „Поред позива да пратите рад Скупа, позивам Вас и на састанак са академиком Мирославом Пантићем, управником Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, на коме ће бити речи о даљем раду на реализацији пројекта.“

¹⁵¹ *Књижевно дело Стевана Сремца – ново читање: зборник радова са научне конференције одржане у Нишу 15. и 16. новембра 1996*, Ниш 1997.

¹⁵² Михајло Михајлов, „Дисидентство – стварност и легенде“, *Република*, бр. 181, 1998.

¹⁵³ Загорка Голубовић, „Прекрајање историје. Шта је истина о дисидентима Praxis групе у Југославији?“, *Република*, бр. 182, 16–28. фебруар 1998, стр. 12.

¹⁵⁴ Н. Тимченко, „Мерила за разликовање. Требало би увести и неки други критеријум, који измиче М. Михајлову, и испитати сваки појединачни случај“, *Република*, бр. 183, 1–15. март 1998, стр. 6. (текст није наведен у *Библиографији Николаја Тимченка*).

дисидентства једног Ђиласа, једног Михајлова, једног Сахарова, једног Солжењицина, као и између праксисоваца међусобно и Ћосића требало би увести и неки други критеријум, који измиче М. Михајлову, и испитати сваки појединачни случај.“ У сврху илустрације своје тезе, Тимченко подсећа на текст Александра Зиновјева и његово схватање дисидентства по којем постоје дисиденти који могу да праве компромисе са влашћу и да јој служе и они који не пристају ни на какав компромис.¹⁵⁵ У складу са тим, закључује: „Тачно је да постоје различити типови дисидентства, а дисидент није само онај који је дошао под удар тоталитарног режима, већ пре свега онај ко је, остајући надокхват руке тог режима, истрајао у настојању да се систем власти који тај режим представља и заступа – из основа промени, тачније да нестане. [...] Дисиденти који су одбацивали комунистички систем као баласт који онемогућује живот а не само прогрес, разликују се од дисидената који сежу до побољшања праксе и стварања услова за какво-такво слободно мишљење и стваралаштво.“ Није на одмет додати да Тимченко није, како се види из дневничких бележака, био задовољан верзијом текста која је објављена, али и да је код њега присутан одређени критички став по питању ангажмана појединих интелектуалаца који су били означени као дисиденти.¹⁵⁶

У рукописној оставштини сачуван је позив да буде члан Великог југословенског жирија који ће доделити награду „Меша Селимовић“ за најбољу књигу у 1998. години.¹⁵⁷ Те године у вести о објављивању добитника Добрила Ненадића за роман *Деспот и жртва*, нема наведених чланова жирија,¹⁵⁸ али се на основу документације

¹⁵⁵ На Зиновјева и његово схватање на примерима руских дисидената, Тимченко ће оставити обиман прилог у рукопису бавећи се Ћосићевим дисидентством, на који ће бити указано у наредном поглављу.
¹⁵⁶ 5. марта 1998. године пише: „Сутра ће се можда знати шта је мој несумњиви пријатељ, Небојша Попов одлучио. У питању је испит, озбиљан испит, за мене: ако објави текст о дисидентима то ће значити да мој став и образложење тог става нешто вреде. У противном, морао бих да се замислим. Ових дана у Југославији борави сам М. Михајлов. Надам се да ћу, ако објаве мој текст, моћи да полемишем са неким од београдских 'дисидената'. Само да то не буде Св. Стојановић.“, а 8. марта: „'Слатко ишчекивање' углавном се завршило на начин који сам слутио, па ипак, остао је неки горак укус. Текст се, знатно скраћен и сведен на голу тезу, нашао на месту за које сам претпостављао да ће му припасти – као нека врста одјека основног текста М. Михајлова, тамо где је у прошлом броју био прилог З. Голубовић. Али, да ли је скраћен или искасапљен тај текст? Чак је остало на истом месту једно 'дакле', што говори да је тој реченици нешто претходило. Све што је критично у односу на Ђиласа, праксисовце и београдске филозофе – отпало је. Помишљам да интегрални текст понудим врањском листу.“

¹⁵⁷ Позив је послат 14. децембра 1998. године у име Удружења издавача и књижара Југославије и листа *Вечерње новости* који су утемељивачи награде и у њему је поред новина у вези са начином и слањем предлога, наведено и следеће: „од ове године позив да учествују у раду Великог југословенског жирија упућује се САМО онима који активно прате домаћу књижевну продукцију и у Југославији објављују осврте, приказе, студије и сл. о новоизашлим делима наших писаца.“

¹⁵⁸ Наведено је само да је жири био састављен од еминентних југословенских критичара, и да је од 71 члана за поменути роман гласао 31 члан. (Документација Архива *Борбе, Вечерње новости*, 21. јануар 1999, стр. 5)

дугогодишњег новинара културне рубрике *Вечерњих новости* и једног од организатора поменуте манифестације, Драгана Богутовића, с правом може прихватити податак да се Тимченко одазвао позиву и учествовао у раду жирија.¹⁵⁹ Исте године Тимченко, међутим, одбија позив Саше Хаџи Танчића да уђе у жири за доделу награде „Бранко Миљковић“, чему је вероватно мотив дугогодишња изопштеност из јавног живота средине у којој је живео о чему оставља и ироничну белешку.¹⁶⁰ Још једно сведочанство о могућности таквог тумачења, по којем је у њему остало горчине због дугогодишњег понижења у свом граду, јесте и одбијање да достави свој прилог за публикацију о историји новинарства у Лесковцу.¹⁶¹

Исте 1998. године Тимченко је у уредништву часописа *Освита*,¹⁶² покренутог 1991. у Лесковцу. Забринутост за квалитет прилога који се појављују у часопису, видљива из дневничких бележака, само је потврда о томе колико Тимченку тешко пада прављење компромиса по питању ствари које се тичу књижевног стваралаштва.¹⁶³

Некако тих година Тимченко као да се симболично враћа у културна дешавања Лесковца, поново почиње да објављује у *Нашем стварању*,¹⁶⁴ брине око његовог

¹⁵⁹ Драган Богутовић на основу увида у личну архиву сведочи о Тимченковом учешћу.

¹⁶⁰ Податак оставља 29. јануара 1998. године: „Једна емоционална и интелектуална нула, при свему томе дуго изопштена из јавног живота, не може да се прихвати такве обавезе и да прими такву част. Осим тога, ја сам против награда, поготово начина на који се оне код нас додељују и елементата који су при томе у оптицају. Све говори против мог чланства у таквом форуму.“

¹⁶¹ 13. новембра 1997. од Верице Баторевић-Божовић, Властимира Вељковића и Велимира Хубача, добија писмо у којем га позивају да им својим прилогом помогне при реализацији састављања публикације у којој би била представљена „лесковачка новинарска школа“, замишљена као прилог историографији о новинарству тих простора. Тимченко, наглашавајући да су му позивом учинили велику част, у свом одговору од 15. децембра 1997. бележи: „На жалост, ја немам право да претендујем на место у тој публикацији без обзира на вашу добру вољу јер мени до сада, ни у редакцији у којој годинама радим, није признат статус новинара. Према томе, у једној публикацији у којој се говори о новинарству и новинарима ја, из институционалних и професионалних разлога, не могу да учествујем. Други, можда пресуднији разлог који ме спречава да се одазовем вашем тако примамљивом позиву јесте чињеница да ја заиста немам прилога, новинарског, који бих вам понудио за штампање у публикацији. Оно што сам писао је ван новинарства, на некој граници између публицистике и квазикњижевности, да апсолутно не заслужујем никакву пажњу, поготово редакције која припрема тако значајну и озбиљну публикацију [...] Захвалан сам вам на позиву и на части што сте ме назвали, такође незаслужено, својим колегом. За све ове године ја нисам био новинар већ службеник у техничкој секцији *Наше речи*; ви сте први и једини који су ме назвали колегом. У то име, остајем с дубоким поштовањем и захвалношћу на незаслуженом признању које сте ми указали.“

¹⁶² *Освита*, год. 7, Лесковац 1998.

¹⁶³ 24. марта 1998. поводом тога бележи: „Имаћу страшну бламажу са *Освитом*: треба да потпишем два броја врло проблематичног садржаја. Како да то избегнем?“, а 31. марта: „Са *Освитом* се играју, мене бламирају пошто су ме увукли у своју игру. Отишли су без мене на неки сајам периодике, нису повели ни Срђана Марковића иако су му то обећали.“ (Иначе, главни уредник *Освита* је Саша Хаџи Танчић.)

¹⁶⁴ Већ је наведено да се после двадесетогодишње паузе 1997. године појављује у *Нашем стварању* први Тимченков прилог.

уређивања,¹⁶⁵ а од 2002. до последњег броја који се појављује за његовог живота, по други пут је у уредништву часописа.¹⁶⁶ Последњих година он објављује и даље, готово са несмањеним жаром. Његови прилози појављују се у *Помаку*, *Нашој речи*, *Градини*, *Нашем стварању*, *Савременику плус*, *Књижевности*, *Багдали*, *Алијанси*, *Књижевном листу*. Тиме, као ни претходним указивањем на сарадњу која је годинама трајала у појединим часописима, ни изблиза није обухваћен потпуни списак листова и часописа у којима је Тимченко од првих текстова 1951, па све до 2004. објављивао своје прилоге.¹⁶⁷ У *Библиографији Николаја Тимченка*, побројано је деведесет листова и часописа у којима је објављивао током година и који су излазили у Београду, Новом Саду, Сремским Карловцима, Крагујевцу, Крушевцу, Пожаревцу, Краљеву, Зајечару,

¹⁶⁵ 11. септембра 1999. године пише: „Од септембарског броја 'Нашег страдања' нема ништа. За то се не могу набавити паре. Тачно је да пара уопште нема; битно је овде за шта пара у овој беспарици, ипак има, на шта се оне троше и ко располаже њима. Битно је и то ко се онда, када се нешто од вредности ипак појави, тиме хвали иако нема у томе никаквог удела [...] Тај, условно речено септембарски број, имао би прилог од Николе Милошевића и портрет С. Џунића. Шта ћеш више и боље?“ (У *Нашем стварању* заиста је објављен прилог Н. Милошевића, „Духовни пут Сергеја Булгакова“, год. 46, бр. 3–4, 1999, стр. 181–204. и Портрет Слободана Џунића, год. 46, бр. 3–4, 1999, стр. 241–252).

¹⁶⁶ У поговору већ поменути књиге *Књижевна баштина Лесковца*, приређивач наводи: „Пишући о животу 'Нашег страдања' – како га је у шали, али из милоште, често звао – о његовом рађању, несигурном ходу и саплитању, али и уздизању и високом узлету па слому, поновном усправљању, онда истрошеној снази, Николај Тимченко у ствари је прикривено исприповедао роман о сопственом мучном ходу по лесковачкој књижевној сцени. Тиха и блага нарав, прескромност и стална нека сетна повученост од јавности, учинили су да Тимченко у свом тексту о часопису *Наше стварање*, иако је био његов *spiritus movens* и његов животни сапутник, себе помене само једним неутралним одређењем – један новинар, као споредног и сасвим случајног учесника.“ Приређивач, Предраг Стајић, секретар задужбине „Николај Тимченко“, у ствари је био и познаник и пријатељ Тимченков и његове породице и у том смислу и сведок последица које су уследиле. Стога је важно навести још једну напомену коју оставља: „С друге стране, остала је неиспричана судбина Тимченка као књижевника и мислиоца из Лесковца, који је на просторима бивше Југославије стицао углед и висока признања, чији су текстови слободно објављивани по ондашњим најутицајнијим југословенским књижевним и философским часописима, а коме је у Лесковцу било дозвољено да пише само спортске извештаје са фудбалских утакмица локалног тима, односно коме је Лесковац ускраћивао сваки могући простор за било какво књижевно испољавање. Тај прогон спровођен у његовом граду трајао је до 2002. године, када се Тимченко, после 35 година /1967 : 2002/, вратио свом *Нашем стварању* као да прекида и прогона није ни било.“ (стр. 212).

¹⁶⁷ Текст нађен на његовом радном столу „Дис, песник изворног дара“, објавен је постхумно у броју *Нашег стварања* посвећеном Николају Тимченку (год. 51, бр. 4, год. 52, бр. 1, 2004–2005, стр. 400–402), а још једанаест његових прилога појавило се до 2007. године: „Уместо увода: реч о Монтењу“, *Алијанса (Alliance)*, год. 8, бр. 14, јун 2005, стр. 10; „Сведок и тужилац. О књижевности краја ХХ века“, *Књижевне новине*, год. 57, бр. 1119–1120, јул–август 2005, стр. 15; „Метафизички квалитет у делу Андрића“, *Књижевни лист*, год. 4, бр. 35–36, 1. јул – 1. август 2005, стр. 19; „Васко Попа. Из рукописне заоставштине“, *Књижевни магазин*, год. 5, бр. 51, септембар 2005, стр. 40–41; „У једном париском музеју. Одломци из рукописа: Француске белешке“, *Помак*, год. 10, бр. 29–30, 2005, стр. 3–4; „Култура између појавности и суштине“, *Помак*, год. 11, бр. 33, јануар–март 2006, стр. 1–2; „Стендалово осећање живота: моја француска лектира“, *Помак*, год. 11, бр. 33, јануар–март 2006, стр. 2–4; „Историја и поезија“, *Лесковачки зборник*, бр. 46, 2006, стр. 341–344; „Речи и песма“, *Помак*, год. 11, бр. 34–36, 2006, стр. 1; „Приповедање и докуменат: један књижевни поступак и његови критичари“, *Траг*, год. 3, књ. 3, св. 10, мај 2007, стр. 63–70; „О Душану Стошићу и његовим књигама“, *Успења*, год. 1, бр. 3, 2007, стр. 25–26.

Прокупљу, Нишу, Лесковцу, Врању, Пироту, Приштини, Сарајеву, Тузли, Сиску, Сплиту, Пули, Титограду, Пљевљима...¹⁶⁸ Да је до последњег тренутка био уз књигу и у потпуности окупиран плановима како средити рукописе и шта би још желео да прочита, сведоче дневничке белешке написане у последњим месецима живота.¹⁶⁹ Умро је у Лесковцу 29. децембра 2004. године.

Тимченковим отпором који је пружао догматском гушењу слободне мисли, обележен је његов живот али је истовремено то био и извор и уточиште његове критичарске, историчарске и есејистичке мисли о књижевности. Без илузија о ономе што је чинио, али и о ономе што су чинили други са чијим се деловањем у једном периоду поистоветио, дубоко верујући у исправност и хуманост одређених настојања, остајући доследан себи и својим уверењима по којима се мора сачувати људско достојанство, Тимченко није правио компромисе. Најпре су признања обилазила њега, а касније, када је могао да их искористи, он се клонио сваке почести која му је могла користити, у данима када су времена притисака и оспоравања нестала. И живот и књижевна судбина, али и објављени и необјављени рукописи Николаја Тимченка, сведочанство су о приликама које су биле против човека и против мисли, о једном периоду и духовном оквиру проистеклом из фатума једног поднебља.

¹⁶⁸ Библиографији Николаја Тимченка, стр. 219–221.

¹⁶⁹ 26. априла 2004, када се већ жали на озбиљне здравствене проблеме, записује: „Од сутра би требало да радим пуном паром по програму. [...] Ипак, живећу све до краја. Јуче сам много времена изгубио листајући хартије и исечке о несрећном Давичу. Ипак имам идеју за текст о њему, у склопу есеја о Ћопићу и нашим мрачним временима. Он је прави представник духа паланке како тај појам описује Р. Константиновић. Моја теза је: Ћопић је конзервативац у књижевности који је покушао да се отргне из тоталне потчињености духу паланке; Давичо је 'револуционар' који је типичан, потпуни роб (или представник) духа паланке. [...] Чекају ме Мопасан, француске белешке, дух паланке, Стерија итд. – да пишем о њима и да их срећујем.“; 6. маја 2004: „И данас мењам план. Тек од 13.30 почињем да читам Сингера; по подне ми остаје Јонеско између ручка и телевизијске серије. Да ли ћу прочитати *Исплаћеног убицу*?“; 3. јуна „Питам се да ли ћу успети још нешто да напишем. Ипак, можда ми је важније да ми се врати снага како бих могао више, без дремежа, да читам у вечерњим часовима.“; 2. септембра: „Толико непрочитних књига! Узалуд ћу се трудити да их прочитам јер је крај врло близу. Мислим на Диса, на Светлану и све остале, а њих је много. И са те стране умрећу жељан и рањав (па и када је у питању Б. Станковић). Дакле, носталгије има, снаге нема иако радозналост није сасвим попустила: читао бих (и читам) све и Сенеку, Јонеска, и америчке романе. Нећу моћи да пишем о њима и зато молим Бога, у кога не верујем, да ми продужи живот због тих непрочитаних књига. Ако заиста стигне Дис, сутра ћу отићи у књижару, а ускоро ће и Милошевић – ето разлога да се усрдно молим да ме послужи здравље...“

III

О СРПСКИМ ПИСЦИМА 20. ВЕКА

1.

Иво Андрић

Значајна за сагледавање Тимченкове мисли о Иви Андрићу, чијем су делу посвећени бројни радови, свакако је књига која се појавила 2011. године под називом *Између стваралаштва и egzистенције. О Андрићу и Црњанском*.¹⁷⁰ У делу књиге посвећеном Андрићу нашло се укупно дванаест текстова од којих су два преузета из Тимченкове књиге *Песник и завичај*,¹⁷¹ док су остали радови претходно били објављени у периодици. Како сазнајемо из поговора књиге, приређивачи су у првоме делу донели најпре радове у којима се разматра изворно стваралаштво писаца, а у другом делу придодати су текстови у којима је Тимченко пратио појављивање књижевнокритичких књига о овим писцима.¹⁷² Међутим, увидом у периодичку, уочено је да текстови који се нису нашли у овом избору, могу бити значајни за илустрацију Тимченковог разматрања различитих аспеката Андрићевог дела.¹⁷³ Стога се чини да је целовитости ради, неопходно направити хронолошки преглед тих прилога, јер се из њих, без обзира на то што се рецимо не бави изворним стваралаштвом писца, Тимченко увек дотакне понеке важне карактеристике Андрићевог дела.

Годину дана након додељивања Нобелове награде Иви Андрићу, 1962, поводом седамдесетогодишњице рођења писца, појавила се књига *Критичари о Андрићу* коју је приредио Петар Џацић. Тимченков осврт на појаву књиге¹⁷⁴ интересантан је јер су, поред указивања на срећну замисао да се у једној књизи сакупи све најбоље што је у облику есеја о Андрићу до тада изречено, стављене и одређене примедбе. Прва

¹⁷⁰ Н. Тимченко, *Између стваралаштва и egzистенције: о Андрићу и Црњанском*, приредили Биљана Мичић и Владимир Мичић, Лесковац 2011.

¹⁷¹ То су: „Стваралац и дело“ и „Историја и поезија“, који су заправо поглавља књиге *Песник и завичај* (Крушевац 1968).

¹⁷² Биљана Мичић и Владимир Мичић, „Николај Тимченко о Андрићу и Црњанском“, у: Н. Тимченко, *Између стваралаштва и egzистенције: о Андрићу и Црњанском*, стр. 229–234.

¹⁷³ О Андрићу и поводом његовог дела Тимченко је објавио укупно двадесет и један прилог према *Библиографији Николаја Тимченка*.

¹⁷⁴ Н. Тимченко, „Критичари о Андрићу“, приредио Петар Џацић, Нолит, Београд 1962. „Борба, год. 27, бр. 172, 24. јун 1962, стр. 10.

примедба упућена је приређивачу због погрешне концепције предговора. Наиме, Тимченко замера што је Џацић у опширан предговор унео своја два раније написана пригодна текста „Мостови“ и „Песник непролазног у пролазном“, остајући дужан, као добар познавалац дела Иве Андрића, да објасни занимљив феномен „зашто број, квалитет и обим написа о Андрићу није у сразмери са његовом, иначе признатом, уметничком вредношћу за коју се знало још пре додељивања Нобелове награде?“¹⁷⁵ Друга примедба такође је указивање на приређивачки пропуст што у предговору дотадашње писање о Андрићу није критички оцењено и што нису обележене теме које Андрићево дело нуди и које морају бити обрађене како би се писац целовитије сагледао. Указујући тако на недостатке књиге, Тимченко ће у овом кратком приказу оценити и прилоге који су унети у избор. У том смислу похвално је оцењено што су у избор ушли „аналитички и зналачки писани прикази М. Богдановића који, хронолошки поређани приказују Андрићев развитак“, потом прилог „Исток у приповеткама Ива Андрића“ Исидоре Секулић „можда једини модерно конципиран есеј у књизи“ и есеј М. Первића, које означава као значајне прилоге савременом прилажењу Андрићевом делу, док „пригодни говор“ В. Глигорића, „углавном импресионистички предговор“ Б. Михајловића и „покушаје есејистичког прилажења теми“ П. Палавестре и Ћ. Радовића тако обележени илуструју и Тимченков став о приређивачевој жељи да књигу учини што разноврснијом.¹⁷⁶

Овакво своје мишљење о поменутој књизи биће само проширено још једним освртом под називом „Нови радови о Андрићу“.¹⁷⁷ Издвајајући од књига које су се појавиле поводом прославе седамдесетогодишњице Андрићевог рођења опет књигу *Критичари о Андрићу* и зборник студија и чланака у редакцији Војислава Ђурића *Иво Андрић* (1962), Тимченко ће понављајући своју мисао да о писцу у чију вредност нико није сумњао постоји необично мали број критичких и есејистичких радова који би могли да уђу у један репрезентативни зборник и закључујући да се Џацић као састављач нашао „у положају да силом прави књигу“, додати да се зато и могло догодити да у књизи, поред прилога Исидоре Секулић, Милана Богдановића и Мухарема Первића буду и „пригодни текст Велибора Глигорића и неуспели есејистички покушај Предрага Палавестре и Ђузе Радовића, као и само коректни

¹⁷⁵ Исто, стр. 10.

¹⁷⁶ Исто, стр. 10.

¹⁷⁷ Н. Тимченко, „Нови радови о Андрићу“, *Дело*, год. 9, књ. 9, бр. 6, јун 1963, стр. 807–811.

радови Борислава Михајловића, Славка Леовца, Ристе Тошовића и Карла Остојића.¹⁷⁸ И на избор у зборнику студија и чланака у редакцији Војислава Ђурића, Тимченко ће ставити неколико примедби, наглашавајући да међу двадесет и два прилога има радова који значе трајан допринос познавању Андрића, али и есеја и чланака „који не доносе ничега новог и без којих би и публикација замишљена са много мање амбиција и могла и морала да буде“.¹⁷⁹ У првом реду у другу групу Тимченко сврстава прилог Ива Хергешића, затим наглашава да су могли да изостану радови Бранка Лазаревића и Олге Московљевић, док за прилоге Велибора Глигорића, Милана Ђоковића и Бошка Новаковића тврди да се у њима налази много мање него што се од тих аутора очекује.¹⁸⁰ Посебно се Тимченко обрушава на прилог Велибора Глигорића, критикујући и његов површан приступ веома значајној теми (Андрићев однос према традицији), али и његов, како каже, тврди и одбојни стил. Као најсветлији тренутак у књизи обележен је есеј Ива Тартаље „Есеји и записи Ива Андрића“ у смислу осветљавања занемарене а значајне области Андрићевог стваралаштва. Међутим, помињући Тартаљин прилог, Тимченко ће скренути пажњу и на то да он није први указао на значај Андрићеве есејистике,¹⁸¹ а и поред похвале Тартаљиног закључка, рецимо о односу есејистичког и приповедачког елемента у Андрићевом стваралаштву, ставиће примедбу да није у довољној мери истакао вредност Андрићевих есеја о Вуку Караџићу, веома убедљиво образлажући њихов значај.

Све су ово леви примери који илуструју да и у краткој форми приказа, Тимченко користи прилику да проговори о специфичностима Андрићевог дела, али и примери из којих се види веома добро познавање теме, што самим тим подразумева и позицију за изрицање недвосмислених и јасних оцена.

Са становишта 1962. године, интересантно је указати да Тимченко у поменутом приказу указује и на то шта би требало да буде предмет даљих истраживања. У првом реду то је утврђивање на који начин и с каквим уметничким и етичким ефектом се, на

¹⁷⁸ Исто, стр. 807.

¹⁷⁹ Исто, стр. 808.

¹⁸⁰ Хергешићев прилог насловљен је „Нобелове награде за књижевност и први наш књижевни Нобеловац“; Бранка Лазаревића – „Андрићев комплекс“; Олге Московљевић – „Андрић и скандинавске књижевности“; Велибора Глигорића – „Иво Андрић и наша књижевна традиција“; Милана Ђоковића – „Хумор у делу Ива Андрића“; Бошка Новаковића – „Андрићеве приповедачки циклуси“.

¹⁸¹ „др Бранко Милановић је управо одбранио дисертацију о теми *Андрићева есејистика и његово књижевно дело*, а у сарајевском *Прегледу*, крајем 1962. године, објавио рад *Есеји и критике Иве Андрића*.“ (Исто, стр. 808).

пример, Андрић служи техником „посредника“ у свом приповедачком делу, за који као пример Тимченко помиње *Проклету авлију* указујући на њену интересантну структуру. Потом указује на потребу подвргавања анализи и сваког појединачног Андрићевог дела, јер потврду томе налази у чињеници да је једини прилог посвећен Андрићевој књизи *Лица*, Војислава Ђурића, показао да је један део критике потценио значај те збирке, а затим потврду проналази и у томе што се чак и из узгредног помињања *Госпођице* у есеју Николе Милошевића јасно види неопходност поновног читања романа, да би се и то дело, али и можда читав Андрићев опус у целини појавили у, како каже, „интегралнијој светлости“.¹⁸²

И приказ књиге о Андрићу Бранка Милановића,¹⁸³ поред тога што се бави значајем поменутог дела, у први план ставља основну Тимченкову преокупацију сугерисану и самим насловом – смисао стваралачког чина – која ће бити видљива и у његовим обухватнијим анализама Андрићевог дела. Констатацијом да је Милановић изврсно осетио неке од основних Андрићевих преокупација, а у првом реду његову „закупљеност тајном уметничког стваралаштва и улогом уметника и ствараоца уопште у хуманистичкој обавези људи овога света да се превазиђе подвојеност у свету у коме влада зло и у коме вечито траје сукоб супротних табора“,¹⁸⁴ поменуће Тимченко и Андрићево размишљање о смислу уметничког стваралаштва и о личности ствараоца, закључујући да је Андрић на свом примеру показао вредност хуманистичког закључка о смислу стваралачког чина, по којем су „дело и културни чин [...] право средство у рукама човековим и његова једина нада у борби против мрачних сила“.¹⁸⁵ На изванредан начин на овом месту биће изречен и значајан суд о томе да Андрићево дело пружа могућности колико за одгонетање тајни уметничког стварања, толико и за антрополошке студије од прворазредног значаја, јер је јасно да оно фиксира битне компоненте човековог бивствовања и да питања која поставља савремени човек уопште, али и човек нашег поднебља заправо јесу питања „која чине окосницу Андрићевог дела у коме

¹⁸² Иначе и прилог Николе Милошевића „Један антрополошки вид Андрићевог књижевног дела“ и есеј „Основи Андрићеве поетике“ Бранка Милановића оцењује као високе домете поменуте књиге. Такође, скреће пажњу и на рад Драгана Јеремића о Андрићевој филозофији, Берислава Николића о пишчевом језику, Владана Недића „Иво Андрић и народна књижевност“, Милана Будимира „Иво Андрић и антика“.

¹⁸³ Н. Тимченко, „Смисао стваралачког чина: Бранко Милановић, *Андрић*, Загреб 1966.“, *Књижевност*, год. 22, књ. 45, св. 9, септембар 1967, стр. 416–417.

¹⁸⁴ Исто, стр. 416.

¹⁸⁵ Исто, стр. 416.

налазимо и одговоре на њих и животне ситуације у којима се та питања преламају и у различитим видовима манифестују¹⁸⁶.

Већ 1968. године појављују се три текста Николаја Тимченка „Проблеми бивања човека у Андрићевој приповеци ’Зеко’“, „Стваралачки акт у Андрићевом делу“, „Човек је увек на губитку“ и „Запис о кмету Симану“, а почетком 1969. и „Запис о страху и људској дужности“ који су заправо делови поглавља књиге објављене 1969. године под називом *Песник и завичај. Белешке о бивању човека у литератури*.¹⁸⁷ Пре указивања на врсту промишљања о Андрићевом делу, важно је указати на основну тему, а самим тим и на суштину истраживања спроведеног у поменутој књизи.¹⁸⁸

Најпре, постављајући проблем у најширем смислу – човековог напора да се човек бива и буде – позивањем на филозофска разматрања Ернста Блоха и Мигела де Унамуна,¹⁸⁹ Тимченко ће тај човеков напор означити као иманентно хуманистички у којем „човек тражи свој завичај, свој људски кутак у коме ће бирајући хумана средства у борби против отуђења – остварити свој идеал хуманистичке индивидуе и свог друштвеног бића“. У том смислу подсећа да по Блоху пут ка завичају јесте тражење смисла човековог постојања у његовим праисконским испољавањима тј. повратак човеку лишеном заблуда „оних система и устројстава људског друштва који

¹⁸⁶ Исто, стр. 416.

¹⁸⁷ Текстови „Проблеми бивања човека у Андрићевој приповеци ’Зеко’“ (*Градина*, год. 3, бр. 6–7, јун–јул 1968, стр. 64–70) и „Стваралачки акт у Андрићевом делу“ (*Путеви*, год. 14, бр. 4, јули–август 1968, стр. 345–355), „Запис о кмету Симану“ (*Браничево*, год. 14, св. 5–6, септембар–децембар 1968, стр. 20–21) и „Запис о страху и људској дужности: над фрагментима Андрићеве прозе“ (*Браничево*, год. 15, бр. 1–2, јануар–април 1969, стр. 14–19) објављени нешто раније, уклопљени су у поглавље „Стваралац и дело“ и прилагођени целини књиге *Песник и завичај*. Текст који се дотиче универзалне поруке да се човек у теснацу без излаза, остајући веран својој суштини, није одрекао себе на примеру Андрићеве *Проклете авлије* и о неуспелом покушају да се човек буде на примеру Селимовићевог *Дервиша и смрти* – „Човек је увек на губитку“ (*Браничево*, год. 14, св. 4, јули–август 1968, стр. 25–30) нашао се у поглављу „Патња као ’програм’ велике уметности“ исте књиге. И сам аутор оставља у белешци на крају књиге податке о томе. (Н. Тимченко, *Песник и завичај: белешке о бивању човека у литератури*, Крушевац 1969).

¹⁸⁸ У белешци на крају Тимченко ће, између осталог, рећи да је књига резултат лектире и искустава до којих се дошло проучавањем литерарних феномена с обзиром на њихово антрополошко значење и функцију, а да су пресудну улогу у формирању његових уверења имале књиге Николе Милошевића *Антрополошки есеји* и *Негативан јунак* (Београд 1964. и 1965).

¹⁸⁹ „У потрази за својом људском суштином и слободом – која је претпоставка свих облика и могућности хуманизације – човек долази до НАДЕ у егзистенцију завичаја и ВЕРЕ у могућност његовог проналажења и освајања“, позивањем на Блохове мисли о човековој суштини која се испољава у сталној тежњи за бивањем и Унамунове о човековој жељи за бесмртношћу, Тимченко ће записати: „Нема рецепта за људскост нити се, пак, било када људскост у савршеној мери реализовала као реалност, као чињеница постоји само човеков напор да се човек бива и буде.“ (Н. Тимченко, *Песник и завичај: белешке о бивању човека у литератури*, Крушевац 1969, стр. 5–6).

су од човека начинили неслободно и отуђено биће¹⁹⁰. Завичај схваћен као место којем човек тежи и у којем ће савлађујући отпоре у себи и изван себе, бивајући човек и усавршавајући се непрекидно стварати услове за реализовање свог људског дела и своје људске суштине, заправо јесте само настојање: „Људских потенцијала у нама, суме људскости коју стварамо бивајући. Јер, човек никада није био, нити јесте – човек је човек уколико бива, а у завичају је уколико својим делом, својом непрекидном ангажованошћу и хуманистичком акцијом ради на преображавању свога бића и бића света и животног простора у коме егзистира. Престане ли да се ангажује, заборави ли на своју људску обавезу да ствара дело и у хуманистичком смислу преображава себе – човек је изгубио свој завичај.“¹⁹¹

Означавајући даље поезију као људско дело које је по својим иманентним својствима једно од најјачих и најхуманијих човекових средстава у његовој потрази за завичајем и тежњи за хуманим светом, као човеков чин стварања, Тимченко ће се у својим разматрањима позивати на писце различитих епоха и поднебља,¹⁹² да би се на крају дотакао суштинског проблема који се наслућује из следеће констатације: „Будући људско дело, човекова тежња за досезањем завичаја и аутентични облик човековог бивања, – поезија је и критика живота и стварности у име најплеменитијих хуманистичких идеала и зато је она њихова најекстремнија и најпотпунија афирмација. Поезија је она креативна људска делатност у којој се човек најпотпуније остварује. У исто време, поезија је аутохтона реалност, она је дело које егзистира по себи, она је човек и живот сам.“¹⁹³ А тај суштински проблем јесте садржан у питању какво је место поезије у савременом свету у коме влада политика и у коме се не поштују духовне вредности тј. у другом облику тог питања – какав је друштвени значај и друштвена вредност поезије. Врло прецизно наглашавајући да се то питање поставља не зато што се сумња у вредност и значај поезије, него да би се они свели искључиво на свој „практично-политичко-прагматички еквивалент“, Тимченко ће закључити да се питање о друштвеном значају и идеолошко-политичкој вредности поезије поставља у такозваним тоталитаристичким системима:

¹⁹⁰ Исто, стр. 6. (Важно је још истаћи да Тимченко упућује на следећа дела: Ернст Блох, *Тибингенски увод у филозофију*, Београд 1966; потом на више огледа о Блоху у часопису *Праксис*, 3, 1966; Мигел де Унамуно, *О трагичном осећању живота*, Београд 1967.)

¹⁹¹ Н. Тимченко, *Песник и завичај: белешке о бивању човека у литератури*, Крушевац 1969, стр. 7–8.

¹⁹² Т. С. Елиота и „Четири квартета“ (Београд 1966), И. Секулић и њено схватање поезије као исконског дара, А. С. Пушкина и песме „Споменик“, Пола Валерија и његово схватање смисла поезије...

¹⁹³ Исто, стр. 11.

„Пре свега, тај значај се преувеличава, а онда се, у складу са тим измишљеним непосредним утицајем и идеолошким значајем поезије – постављају политички, друштвени, педагошки и сл. 'задачи' песницима, чиме се еклатантно угрожава њихова слобода стварања. Тиме се угрожава само биће поезије која, као стваралачки чин људског духа, за своју непосредну премису има слободу. Без тог услова, без слободе изражавања у смислу бирања КАКО ће се изразити и у смислу одлучивања ШТА ће се казати, стваралачки чин се не може ни замислити. Песник је стваралац хуманистичких вредности и у свом стваралаштву он је неприкосновен и потпуно слободан од свих обзира. Наравно, овде није акценат на његовој слободи која је противречна хуманистичким идеалима који су иманентни стваралаштву; овде је само реч о слободи као услову за песничко стварање у складу са законима духовног стварања које не трпи стеге и притиске од стране носилаца свакојаких прагматичко-политичких циљева.“¹⁹⁴

Проговарајући на овом месту о сопственом поимању стваралачког чина, али још више уметничког дела, које је по његовом осећању неодвојиво од хуманистичке димензије, Тимченко се у својим размишљањима позива на дела светских мислилаца која се код нас појављују тек коју годину раније (Унамуно, Блох, Елиот), али важно је још напоменути да сама књига *Песник и завичај* настаје под утицајем свести о давању личног доприноса у борби за слободу уметничког стварања у оквиру више пута помињаног „Лесковачког састанка“, који се с правом може сврстати у важне догађаје који су 1967. године означили почетак сукоба Партије и интелигенције.¹⁹⁵ С тим у вези и делови у књизи посвећени разматрању Андрићевог стваралаштва добијају са таквог становишта одређену актуелност у тренутку када се појављују.

Ваљало би на овом месту подсетити на судове Душана Стошића о аспектима књиге *Песник и завичај*. Наиме, објашњавајући филозофски и књижевнокритички

¹⁹⁴ Исто, стр. 13.

¹⁹⁵ У дневничкој белешци која се тиче сећања на „Лесковачки састанак“, 30. октобра 1969. забележено је: „30. октобар 1967. означио је и почетак оног периода мога живота чије су светле и незаборавне тачке виђења са Н. Милошевићем, Љ. Тадићем, М. Животићем; састанак и све што је он донео наднели су се над мој рад који је угледао света ове године под налогом *Песник и завичај*. Шта још да кажем? Шта да додам контрастима који су означили тај период мога живота? Можда податак из ових дана: 28. октобра 1969. осуђен је на 6 месеци затвора Зоран Глушчевић, бивши уредник *Књижевних новина* за увреду стране државе. Осудили су човека који је рекао да су Совјети окупирали Чехословачку, и да то није ни социјалистички ни хуманистички гест. Интересантно је то да је З. Глушчевић човек режима који га је осудио!“

метод примењен у анализи литерарног феномена, Душан Стошић ће Тимченкову књигу одредити као студију о бивању човека у литератури, али и као расправу о бивању човека помоћу литературе као слободног стваралаштва, да би делове који се баве Андрићевим делом означио као ново виђење закључујући: „савремени читалац нека упореди данашње књижевно-критичке осврте на Андрићево дело са прилозима у књизи којима се осветљава дело нашег нобеловца па нека, сем Николе Милошевића и Петра Цацића, нађе неког другог критичара који је толико новог и битног рекао о Андрићу.“¹⁹⁶

У поглављу „Стваралац и дело“, на индиректан начин сугерисан је угао посматрања, на пример, и постављањем питања „Шта се крије иза привидног мира и варљиве непомичности и неутралности овог монументалног дела чију величину сви признају али чији атрибути нису још ни издалека откривени?“¹⁹⁷ Наглашавајући да са гледишта теме – бивање човека у литератури – Андрићево дело пружа драгоцене одговоре на питања да ли је и у којој мери човеково бивање могуће, а Андрићева поетика омогућава да се уђе у подручје човековог стваралачког духа тј. литературе, јер је његово дело не само документ о стваралачком таленту свога творца него је и, како каже, „монумент о човековим стваралачким моћима уопште“, Тимченко ће се бавити анализом неколико најважнијих проблема које Андрић поставља у својим делима. У првом реду то је, као што је већ речено, проблем бивања, затим проблем страха као основног и доминантног човековог осећања, питањем односа ауторитарне силе и слободе мишљења и човековог права на побуну као потврде људског интегритета.

Проналазећи у Андрићевом делу потврде његових преокупација о смислу стваралаштва и стварања, оцењујући то дело пре свега као потврду човекових стваралачких моћи и видећи у њему посвећеност трагању за смислом и функцијом уметничког дела у човековом настајању и бивању, Тимченко ће на врло интересантан начин тумачити Андрићеве идеје о смислу стваралаштва инкорпориране у његова дела, али и правећи дигресије подсећањем на чињеницу да је Андрић стварајући у време окупације личним примером показао смисао стварања као могућности

¹⁹⁶ Д. Стошић, „Прилог филозофски заснованој књижевној анализи: 'Песник и завичај' Николаја Тимченка“, *Лесковчанин*, год. 3, бр. С/7, децембар 1998, стр. 12.

¹⁹⁷ Н. Тимченко, *Песник и завичај: белешке о бивању човека у литератури*, Крушевац 1969, стр. 45.

превазилажења зла.¹⁹⁸ Подсећајући на Андрићеве описе времена испуњеног страхом који је легао на Травник и притиснуо људе, који заборавивши да постоји разум и храброст и да све у животу пролази, а да људски живот има своју вредност која није неограничена, чине подла и ниска дела и преварени страхом плаћају живот више него што он вреди, Тимченко ће казати да ту дескрипцију Али-пашиних травничких времена „те дубоке антрополошке истине исказује стваралац који живи у стравичним приликама београдске окупације 1941. године и исписује човек који је у тим приликама, стварајући дело, нашао свој завичај и реализовао своју људску меру“.¹⁹⁹ Андрићево бављење питањем стваралаштва и ствараоца анализирано је на примерима приповедака „Мост на Жепи“ и „Осатичани“ и на примерима делова његовог говора у Штокхолму да би се истакло: „Андрић добро зна колико је тешко бити човек и зато је његово дело, које жели да служи човеку, једна дубока и потресна прича о човеку, о његовом постојању, идентитету, природи, поступцима који често нису по мери његове рационалне природе. Тако Андрићево дело, креирајући своју причу, трагајући за људским суштинама, врши двоструку функцију: служи човеку да пронађе себе и свој завичај и омогућује свом творцу да бива као човек.“²⁰⁰

Анализирајући страх као доминантно човеково осећање,²⁰¹ страх за живот и пред животом, који паралише човекову слободну вољу и доводи до губљења људског достојанства

¹⁹⁸ Подсећа на Андрићево испитивање домета и карактера литерарног талента Давила из *Травничке хронике* и одређивања смисла његовог покушаја да се бави литературом из чега произилази негативан став према доживљају поезије као „безазлене духовне игре и дангубе“, али такође подсећа и да је време у којем је настала *Травничка хроника* Андрић упоредио са временом насталим након доласка Али-паше у Травник. У време окупације земље, дакле, и Тимченко се пита које су дужности ствараоца у тим временима, закључујући: „Да ли ламентације о страху и злу или супротстављање и једном и другом? Ствараоцу остаје његово дело, и Андрић га ствара: настају редом три велика романа, настају из уверења да је све пролазно, у првом реду зло и страх, да се све руши и нестаје, па и зло, а да остаје човек са својим људским дилемама, недоумицама и могућностима да ствара и да својим делом превазилази и зло које такође производи и околност у којима, пролазно, доминира зло.“ (Исто, стр. 50–51).

¹⁹⁹ Исто, стр. 52.

²⁰⁰ Исто, стр. 54–55.

²⁰¹ Као илустрацију Тимченковог размишљања важно је навести следећи део: „У литератури је, дакле, садржана права историја човечанства. Елиот би рекао да се у поезији изражава етички смисао историје. Ми бисмо додали да је у тежњи ка стварању дела, ма у којој области, смисао људског бивања и једини начин за реализацију човечног у човеку. Приповедач, како је то рекао Андрић, прича сам себи своју причу да би, као усамљено дете у мраку, завао сопствени страх [...] Другим речима, да би, ослобађајући се страха и враћајући се себи, нашао свој људски завичај, да би се остварио као човек. Изгледа нам да је и само Андрићево дело један од доказа за овакву тезу. Како, наиме, објаснити Андрићев стваралачки тријумф остварен у најтежим годинама у којима је царовао страх и дивљало зло? У три Андрићева романа страх је и тема и инспирација, али инспирација дела које је створио човек који је био не само мајстор-уметник него и аутентично људско биће које није подлегло страху и злу већ је сачувало атрибуте аутохтоног, слободног и стваралачког бића у свом делу. Савладавши страх у себи, оставши човек који познаје цену живота и начине на које човек губи у животу, Андрић је постао песник страха као доминантног човековог осећања, као услова и последице оне истине о човеку, коју је велики шпански филозоф Мигел де Унамуно назвао трагичним осећањем живота.“ (Исто, стр. 56–57).

и поништавања човека, у *Травничкој хроници* и приповеткама „Прича о везировом слону“, „Ђорђе Ђорђевић“ и „Проба“,²⁰² Тимченко ће се, објашњавајући механизам страха који делује на човека и претвара га у роба и створење којим се манипулише, дотаћи и питања носилаца зла који попут силника из Андрићевих дела, успевају да се наметну читавим народима, узурпирајући слободу, тј. човекову вредност које се он, у страху, веома често одриче, алудирајући на ауторитарне карактере, њихову жудњу за влашћу и господарењем.

Проблем ослобођења личности и проблем људског права на побуну разматрани су на примерима главних јунака приповедака „Зеко“ и „Прича о кмету Симану“.²⁰³ Универзалност Андрићеве поруке о неопходности да се човек ослободи страха у име свог живота и достојанства и могућности да уопште бива као човек разматрана је врло детаљно анализом приче о Исидору Катанићу замишљеној као историја буђења једне индивидуалности и ослобођење једне личности изнутра, у себи самој. Подвлачећи пишчеву експлицитност и јасно исказану тезу која је стално мотивисана и потврђивана новим исказима, указано је и на извесне мањкавости у структури и поступку и на одређену уметничку недорађеност главног лика. Заправо, на плану универзалне поруке о могућности ослобођења личности, стављене су извесне примедбе на Андрићева решења, које се у првом реду тичу елемената вануметничке природе.²⁰⁴ Тимченко то не исказује директно, али се рецимо на основу његове оцене о природи и карактеру конкретне акције у коју ступа главни јунак²⁰⁵ у условно речено завршном чину

²⁰² Анализирајући причу о Ђуђутима, поменуће Тимченко и део у којем фра Петар Ђуђут проговара о одговорнима за све безбројне понизне Ђуђуте на свету бунећи се што се човеку у детињству или бар кад одрасте не каже да не ваља што је такав какав је, него га хвале што је понизан и стрпљив и што трпи увреде и не буни се ни онда када је у праву, закључујући: „Ето, опет, једне егзактне критике ауторитарних и других мрачних сила, крадљиваца људских енергија и рушилаца људског достојанства!“ (Исто, стр. 79).

²⁰³ Познато је да су и „Зеко“ и „Прича о кмету Симану“ обележене као приче са наглашеном идеологизованом тематиком у духу „Андрићевог послератног књижевног заокрета“ (Радован Вучковић, *Велика синтеза. О Иви Андрићу*, Београд–Ниш, 2011, стр. 374). Стога је интересантно и Тимченково посматрање.

²⁰⁴ И у овом смислу индикативна је Стошићева опаска: „Из свега до сада реченог лако је схватити какав је однос аутора ове књиге према литератури (рецимо соцреалистичкој) са обавезним њеним позитивним јунаком и његовим апсолутним успехом у борби против 'остатака' негативног. Ако песник бива човек остварујући дело луцидним праћењем трагичне судбине свог јунака, онај који ствара позитивне јунаке који увек успевају и негативне јунаке који добијају заслужену казну бива нешто друго. У првом случају успева књижевно дело, а не успева, најчешће приватна личност песника. У другом случају нема истинског дела, али има успеха приватна и институционално-јавна личност песника.“ (Д. Стошић, нав. текст, стр. 12.)

²⁰⁵ „Наиме, као што је већ донекле истакнуто, реч је о карактеру Зекине акције. Није у питању само њен обим који је незнатан и ограничен на фалсификовање докумената и преношење порука, већ и сама њена природа, учешће Зекине свести у њој, заправо питање колико Зеко у акцији учествује својом пуном и правом личношћу, својим сасвим свесним опредељењем, колико зна и асимилује њене последице. Зеко је, знамо, пристао да буде само шрафчић у једном механизму, пристао је да прима задатке и да извршава оно што му се наложи. Колико стварно то представља самостално хтење, једну праву људску креацију?“ (Исто, стр. 96).

самоосвешћења, тј. конкретног деловања јасно, уочава Тимченков став. У Андрићевом избору акције спасавања људи која је постала смисао поново пронађеног живота, тј, како каже, једне илегалне, конкретне и историјски строго омеђене акције, Тимченко ће уочити извесну слабост Андрићеве приповедачке структуре, недвосмислено закључујући: „једна 'актуелна' и у тој актуелности врло специфична фабула није се у свему могла усагласити са једном 'вечитом' антрополошком поруком и послужити као средство њене уметничке индивидуализације“.²⁰⁶ На истом трагу јесте и замерка о начину грађења Маргитиног лика као носиоца негативног принципа,²⁰⁷ која ипак доводи до закључка да иако на метафизичком, антрополошком и уметничком плану битно ограничена, Зекина акција има ипак једну јако изражену хуманистичку акцију која се огледа у људској побуни против постојећег стања.

У „Причи о кмету Симану“, обележеној као казивање историје и судбине једног осећања права и правде, Тимченко Симанову побуну види као побуну у име индивидуалне људске слободе против стања у којем је човек објект манипулације. Подсећајући да се Симанов протест слама у неравном конфликту са ауторитарним државним механизмом, да није тачно да је кмет Симан поранио са својим бунтом, него да су они који су били дужни да учине исто што и он „закаснили и изневерили себе и своје људске обавезе“, Тимченко ће закључити да је Андрић у причи у којој се одиграва индивидуална трагедија на социјалном и етичком плану, без сумње желео да прикаже: „судбину једног индивидуалног протеста у оквиру ауторитарног државног и друштвеног механизма који се одржава посредством силе и принуде“. Уочавајући да Андрић није могао да избегне ни етички план имплицирајући у првом реду вечити проблем људске солидарности који кад изостане доводи до трагедије, Тимченко ће поруку Андрићеве приповетке дефинисати као „узалудност сваке појединачне акције која не води рачуна о реалним могућностима“,²⁰⁸ додајући да је реч о хуманистичкој акцији против ауторитативних сила.

²⁰⁶ Исто, стр. 96–97.

²⁰⁷ „Може се мирне душе рећи да је писац, мимо својих добрих и познатих обичаја, овај лик градио са страшћу и пристрасношћу која је понекад измицала његовом рационалном и промишљеном уметничком поступку [...] Писац који ју је назвао Кобром, веома је експлицитан у свом настојању да читаоцу наметне такав суд о Маргити. Међутим, без обзира на сву рељефност овог лика, недостатак мотивације и наговештаја у структури овог лика је очевидан и то умањује његову вредност. Писац се није трудио да индивидуализује свој књижевни лик и да на тај начин пригуши поруку коју је желео да саопшти...“ (Исто, стр. 98–99).

²⁰⁸ Исто, стр. 112.

Важно је на овом месту указати и на одређене делове објављених текстова који нису ушли у књигу *Песник и завичај*, а актуелни су када се говори о Тимченковом ангажовању. Наиме, у тексту „Запис о страху и људској дужности“, поред анализе приповетке „Ђорђе Ђорђевић“ у контексту проблема човековог предавања страху и примера о силницима који страх користе како би реализовали своју жељу за влашћу и уништавањем других, попут Целалудина из „Приче о везировом слону“, Тимченко се дотакао и проблема који је тих година окупирао његову пажњу. Ти делови нису ушли у књигу, а у њима је на недвосмислен начин изречена критика тадашњег стања. Поводом приче „Немирна година“, Тимченко ће забележити:

„Треба, дакле, бити личност, слободна и индивидуална, издајати се од масе, бити онај који ће, у складу са својим осећањем правде, рећи – не. Проблем страха, а самим тим и један од битних проблема егзистенције, решава се казивањем тога 'не' које, међутим, како показује историја људске мисли, није изговарано увек кад треба. Онај, пак, који би рекао то толико потребно 'не' – не би наишао на подршку и помоћ својих сувременика и сународника. Човек је, зато, ретко успевао да буде слободно биће [...] Трагедија човекова – то треба истаћи – ипак није пре свега у томе што се често губила глава, већ у томе што је за појединачну људску егзистенцију и њено одржавање пробитачније да заобиђе истину него да је искаже и да се заложи за њу. Зашто је човеку лаж кориснија од истине? Зашто лаж и ћутање често постају услов људског живота и дела?“²⁰⁹

На исти начин ће у наставку у потврду оправданости поменутих питања поменути *Проклету авлију* и у потрази за одговором – сме ли се рећи права реч у неслободном свету – навести Ћамилов пример у прилог тврдњи да се то не исплати, закључујући: „Али, кад би у исто време сви Ћамили и Петри, сви они који располажу интелектуалном моћи, животним искуством и ма каквом снагом рекли ту, праву реч – било би изгледа да се тај неслободни и нељудски свет *Проклете авлије* распрши у прах и пепео. Говорити праву реч је људска дужност; проблем је само у томе у којој мери сви људи осећају своје људске дужности и желе да их врше“.²¹⁰

²⁰⁹ „Запис о страху и људској дужности: над фрагментима Андрићеве прозе“, *Браничево*, год. 15, бр. 1–2, јануар–април 1969, стр. 18.

²¹⁰ Исто, стр. 19.

У последњем поглављу књиге *Песник и завичај* под насловом „Историја и поезија“,²¹¹ у којем Тимченко разматра питање односа историје и поезије и претварања историјског факта у уметничку слику или исказ, биће постављено и питање да ли за литературу постоје прошлост и садашњост и да ли се писац бави њима или нечим другим. У покушају да се да одговор на то питање, Тимченко ће се опет бавити Андрићевим делом, подсећајући на његове мисли о непостојању временских граница у том контексту, и сличности појава у прошлости и садашњости. Позивајући се на Елиота и констатујући да после њега у естетској и књижевнотеоријској свести опште место постаје истина о томе да многе границе које смо ставили литератури немају значаја, Тимченко ће нагласити „’Повратак’ у прошлост често је алиби за писца; стављање у оквире једног историјског тренутка једне антрополошке садржине од општег значаја није ништа друго до успостављање континуитета у процесу који се назива бивањем човека у његовој потрази за завичајем“.²¹² У том смислу протумачена је и тајна Андрићевог дела која се крије управо у чињеници да се оно бави бивањем човека кога је Андрић сместио у историјски контекст и учинио га нашим савремеником не по, како каже, сличној ношњи, него по томе „што је индивидуални случај свога јунака успевао да прикаже као инкарнацију једног од видова егзистенцијалне ситуације савременог човека“.²¹³ Не би се свакако могло говорити о некаквој актуелности Тимченкових поступака и закључака о општим питањима које поставља на овом месту,²¹⁴ али никако не би требало пренебрећи чињеницу да овакав начин посматрања Андрићевог дела, за тренутак када је књига објављена, није био ни опште место ни анахрон.

²¹¹ Неопходно је указати да се Тимченко у својим разматрањима наслања на филозофске ставове писца које помиње. Од преведених дела то су: Ерих Фром, *Бекство од слободе* (Београд 1964); *Човјек за себе* (Београд 1966); Дејвид Рисман, *Усамљена гомила* (Београд 1965); Херберт Маркузе, *Ум и револуција* (Сарајево 1966); *Човјек једне димензије* (Сарајево 1968). Од наших аутора помиње радове Љубомира Тадића, Михаила Марковића, Миладина Животића, Светозара Стојановића, Војина Милића, Загорке Пешић-Голубовић, Гаје Петровића, Данка Грлића, Рудија Супека и других.

²¹² Н. Тимченко, *Песник и завичај: белешке о бивању човека у литератури*, Крушевац 1969, стр. 188.

²¹³ Исто, стр. 188–189.

²¹⁴ У контексту претходне оцене Андрићевог дела интересантан је и закључак: „Не треба дуго истраживати да би се нашли докази за то: исувише је рецимо познат Аљо из ’Приче о везировом слону’ или Зеко из истоимене приповетке. Треба само упоредити њихов животни случај и њихову егзистенцијалну ситуацију са оном коју су у теоријском облику, за савременог човека формулисали Ерих Фром, Дејвид Рисман и други – да бисмо се осведочили о сличности појава у прошлости и садашњости, како је континуитет традиције окарактерисао Андрић. У истом смислу довољно је подсетити на лик какав је Колоња и смисао који је том књижевном лику дао Андрић да бисмо видели колико Андрићево дело антиципира проблеме данашњег света и човека у складу са филозофијом наде и завичаја једног Ернста Блоха.“ (Исто, стр. 189).

Мисао о Андрићевом делу прошириваће Тимченко и након објављивања књиге *Песник и завичај*. Током 1972. и 1973. године појављују се текстови у којима се разматра метафизичка димензија Андрићевог дела,²¹⁵ а 1977, објављен је опет приказ прегледа критичких радова о Андрићу.²¹⁶ Обележавајући Андрићево дело као успешно трагање за смислом људског живота и занимљив одговор на многобројна питања о животу и литератури, Тимченко ће закључити да се у њему „конституисао метафизички квалитет трагичног из којег проистиче сазнање о неким од најсудбоноснијих видова човековог бивања“,²¹⁷ ширећи на тај начин своја претходна разматрања и додајући да у томе и јесте Андрићев трајни допринос историји човекових напора да разуме смисао свог постојања.

На сличан начин посматрана су и посмртно објављена Андрићева дела. Поводом *Сабраних дела* у шеснаест књига,²¹⁸ Тимченкова разматрања и примедбе откривају га као веома заинтересованог познаваоца. У текстовима који се појављују 1977. и 1979,²¹⁹ отварањем низа питања која се намећу поводом појаве нових дела, интересантно је подсетити на она која још увек нису изгубила актуелност. На пример, указујући на одређене приређивачке пропусте,²²⁰ Тимченко ће забележити

²¹⁵ Н. Тимченко, „Метафизички квалитет у делу Иве Андрића“, *Багдала*, год. 14, бр. 164, новембар 1972, стр. 2–4; „Метафизички квалитет у делу Иве Андрића“, *Нови свет*, год. 5, бр. 28, јануар 1973, стр. 11.

²¹⁶ „Андрић у светлу критике: Критичари о Иви Андрићу. Избор и редакција Бранко Милановић, Свјетлост, Сарајево 1977.“, *Савременик*, год. 23, књ. 46, бр. 8–9, август–септембар 1977, стр. 193–194.

²¹⁷ Н. Тимченко, „Метафизички квалитет у делу Иве Андрића“, *Багдала*, год. 14, бр. 164, новембар 1972, стр. 4.

²¹⁸ Мисли на *Сабрана дела Иве Андрића* у 16 књига 1976. (Издавачи: Просвета – Београд; Младост – Загреб; Свјетлост – Сарајево; Државна zaloжба Словеније – Љубљана и Мисла – Скопје.)

²¹⁹ Н. Тимченко, „Белешке о Андрићевом примеру“, *Савременик*, год. 23, књ. 46, бр. 11, новембар 1977, стр. 361–370; „На маргинама Андрићевог дела“, *Багдала*, год. 19, бр. 225, децембар 1977, стр. 8–11; „Пред делом Иве Андрића“, *Израз*, год. 23, књ. 45, бр. 6, јуни 1979, стр. 475–487. (Важно је назначити да последњи текст заправо садржи делове прва два раније објављена текста, али због фрагмената који нису садржани у последњем, у складу са обележавањем одређених идеја, консултована су сва три текста.)

²²⁰ У првом реду Тимченко указује на непотпуност избора есејистичких и публицистичких Андрићевих радова, замера што нема Андрићеве дисертације, што није назначено коју је књигу, као прву *Знакова поред пута* редиговао сам писац и у ком је облику писац оставио рукопис, а највише примедби ставља на једанаесту књигу којом је обухваћена Андрићева поезија: „Мислимо да није добра одлука приређивача да и у 'Сабраним делима' песме ван 'Ех Ронта' и 'Немира' буду назване као и Џацићево издање у Просвети – 'Шта сањам и шта ми се догађа', што је, додуше, назначено само у садржају а не и у самој књизи; у ствари, наслов одељка у коме су песме из часописа и песме из фасцикле [постхумно пронађене] у 'Сабраним делима' је [...] 'Лирика'. Међутим, на основу необјављених песама, у првом реду оних које су пронађене у фасцикли, може се закључити да оне представљају неку прсту интимних записа који сведоче о психичком стању пишевог и о његовој поетици. Ти стихови су сувише директни и дневнички да би представљали аутономну поезију; међутим, у неким од њих велики писац је поново дефинисао поруку свога дела и саопштио нека своја дубока сазнања прожета разочарањима које му је живот доносио. Довољно је навести четири последње песме – од 1968. до 1973. године; све четири су дубоко интимне и могу се доживети као дубоко аутобиографске. Једна од њих зове се 'Крај', друга 'Све више, све ближе', а друге две су без наслова.“ („Пред делом Иве Андрића“, *Израз*, год. 23, књ. 45, бр. 6, јуни 1979, стр. 483).

да недостаци *Сабраних дела* из 1976. „изазивају и чине још ургентнијом потребу за издавањем целокупних дела Иве Андрића; то би морало бити критичко издање јер је то једини начин да се наша култура на достојан начин одужи делу нобеловца, а у исто време то би био доказ зрелости ове културе“.²²¹ На истој линији је и отварање питања у ком смислу посмртно објављена дела допуњују или мењају представу о Андрићевом целокупном опусу. У складу са тим разматрано је и шта у целокупном приповедачком делу значи збирка *Кућа на Осами*, да ли недовршени роман *Омерпашиа Латас* указује на нови лик Андрића романијера и да ли приповедачки поступак у том роману сведочи о извесној еволуцији у уметничком поступку, а највише пажње је посвећено питању да ли објављене песме битно употпуњују песнички лик творца *Ex Ponta* или се могу узети заједно са многим фрагментима из *Знакова поред пута*, углавном као илустрација Андрићеве поетике.²²² Важно је поменути и да бавећи се питањем еволуције уметничког поступка у постхумно објављеним делима, Тимченко указује на потребу да се одговори траже у самом Андрићевом делу, а никако у његовом животу или у општим књижевним тенденцијама епохе.²²³ Говорећи о Андрићевој поезији, интересантно је илустрована и идеја о постојању лука у делу Иве Андрића, који полази од саме уметникове личности, удаљује се од ње и „опредмеђује“ у лику

²²¹ „На маргинама Андрићевог дела“, *Багдала*, год. 19, бр. 225, децембар 1977, стр. 8. (Није сувишно додати податак да се критичко издање Андрићевих дела још увек није појавило.)

²²² Говорећи о појави Андрићевих песама које по свој прилици није био неменио објављивању, Тимченко ће забележити да се о разлозима зашто је то тако може само нагађати и да она имају смисла само у случају да се покуша испитати однос Андрићеве поезије према целокупном његовом делу, у првом реду прозном, „као и то колико та поезија у вредносном смислу употпуњује Андрићево дело а колико сведочи и илуструје Андрићеву поетику и његов став према животу и литератури“. („Пред делом Иве Андрића“, *Израз*, год. 23, књ. 45, бр. 6, јуни 1979, стр. 476.) Интересантно су обележени и *Знакови поред пута*: „драгоцени као аутентичан извор који нас директно упућује у неисцрпно богату стваралачку радионицу и омогућују да изближе осмотримо психички профил и начин доживљавања света Иве Андрића. Ипак, Андрић и у ’Знаковима поред пута’ није писац дневника ни успомена: он се тога увек клонио, избегавајући да говори о себи и свом личном животу. ’Знакови поред пута’ су дело уметника, који уметничким средствима даје увид у своју стваралачку радионицу али бар формално не говори о себи! [...] Зато треба подвући: и неку врсту исповедне прозе Андрић пише као уметнички текст са више слојева и више значења, изразом који плени својом целовитошћу, довршеношћу, једрином, метафориком и богатством лексике“. (Исто, стр. 476–477.)

²²³ У том смислу указано је на одређене делове *Знакова поред пута* у којима су исказани битни моменти пищевог мисаоног система „бити писац, и тумач стварности, користан и у служби реду, поретку и животу, говорењем истине о бескрајној разноликости“ („Белешке о Андрићевом примеру“, *Савременик*, год. 23, књ. 46, бр. 11, новембар 1977, стр. 362.) у којима је виђена и потврда да је Андрић пример ствараоца који је дајући свом делу лични печат, ипак није дозволио да његова личност и његов живот буду предмет литературе. Такође, дотичући се Андрићевог упорног одбијања да говори о себи и литератури коју пише, Тимченко ће закључити да: „Кад је реч о посмртно објављеним Андрићевим делима, *Знакови поред пута* у првом реду скидају с дневног реда као питање и проблем разлоге Андрићевог ћутања о сопственом делу. То није био манир ни ћуд, то је био стваралачки принцип“. (Исто, стр. 362.)

објективног хроничара (*На Дрини ћуприја*) да би се затворио у ту исту стваралачку личност у уводном тексту *Куће на осами*. У вези са таквим тврђењем *Травничка хроника* и недовршени роман *Омер-паша Латас* посматрани су као занимљиво сведочанство о присуству поменутог објективног хроничара, али и о повлашћеном положају у структури романа главних јунака: „наиме, хроничар ’бележи’ и ’приповеда’ оно што је сазнао и видео, али све то што он ’зна’ сажима се у доживљају и не пролази мимо ока и перцепције главних јунака; тако је ’Травничка хроника’ прича о Давилу, као што је прича о походу турског казног одреда креација литерарне судбине Омер-паше. Према томе, тобожњи хроничар је у ствари сведок перцепције доживљаја света у свести главног јунака Давила; у жижи Андрићевог приповедачког поступка је – доживљај, субјективно виђење, лирски однос према свету и животу и зато се и може с толико права и успеха говорити о поетском у Андрићевој прози.“²²⁴

Бавећи се назначеним питањима, истичући исповедни тон у поменутим стиховима као давање одушка сопственим пишчевим преживљавањима и изражавање уметничког искуства, Тимченко ће нагласити да је плодније испитивати начин на који се Андрић исповеда, него одгонетати интимне доживљаје који су инспирисали те „стиховане записе“, будући да је он у сваком тренутку живота био уметник лишен жеље да се покаже пред јавношћу и да је све што је записао, ако је и било изазвано неком психичком потребом, добијало форму литерарног записа од теоријског значаја. У том смислу важно је указати и на суму таквих размишљања: „На тај начин, Андрићева необјављена поезија, ’Знакови поред пута’ и неке нове, формалне особине књижевног поступка у ’Кући на осами’ и недовршеном роману о Омер-паши Латасу веома су драгоцене за испитивање Андрићеве поетике и, нарочито, односа уметника према грађи својих остварења, животу. Истом циљу могу да послуже и неки Андрићеви есеји, у првом реду они о Вуку Караџићу, који нарочито добро помажу да се проникне у књижевни поступак којим је остварена ’хроника’ ’На Дрини ћуприја’.“²²⁵

Бављење *Травничком хроником*, назначено у претходним радовима у односу на незавршени роман о Омер-паши Латасу, настављено је у раду „Уметничко и хронолошко време у *Травничкој хроници*“,²²⁶ изложеном на научном скупу *Травник*

²²⁴ Исто, стр. 379.

²²⁵ Исто, стр. 483.

²²⁶ Н. Тимченко, „Уметничко и хронолошко време у *Травничкој хроници* (скица за студију)“, У: *Травник и дјело Иве Андрића – завичајно и универзално*, зборник радова са научног скупа (одговорни уредник Милосав Попадић), Сарајево: „Веселин Маслеша“, 1980, стр. 353–364.

и дјело *Иве Андрића – завичајно и универзално*, одржаном у Травнику у оквиру „Андрићевих дана културе“ у октобру 1978. године.²²⁷ Заправо, питање односа историје и поезије назначеним у једном од поглавља књиге *Песник и завичај* и овлаш дотакнутих питања о односу уметника према грађи својих остварења у поменутиим радовима о постхумно објављеним Андрићевим делима, нашли су одјека у разматрању проблема о уметничком и хронолошком времену на примеру *Травничке хронике*.

У првом реду у свом раду Тимченко инсистира на подвлачењу јасне границе између књижевности и историје, наглашавајући да за књижевно дело једноставно не важе правила која обавезују, карактеришу и тумаче историјско време: „Никада, додуше, није довољно понављати и наглашавати да уметничко књижевно дело није само историјско ни само надисторијско (у смислу неприпадања времену које тече и пролази), оно није ни само аутономно ни хетерономно, али самим тим што је *уметничко*, оно има своје специфично, само себи својствено време које се мери специјалним, књижевности примереним часовницима.“²²⁸ Анализирајући књижевни поступак који карактерише хроничарски прецизна фиксација места и времена догађаја, што је услов да се напише роман о прошлости, потврђен и пишчевим давањем свом роману назива – хроника, Тимченко ће поменути пролог и епилог у којима писац тачно одређује датуме почетка и свршетка дела, наглашавајући да у тој битној граничној тачки „заправо и почиње раздвајање текста, који наводно и експлицитно, треба да буде хроника и историја, а у ствари, посредством уметникове имагинације и књижевног поступка, настаје *као* књижевно дело и у свом резултату *јесте* књижевно дело.“²²⁹ Примећујући да је пролог тако замишљен да само привидно означава почетак збивања у одређеном историјском тренутку, карактеришући лик Хамди-бега, Тимченко заправо илуструје средство Андрићевог књижевног поступка као само привидно објективно хроничарски. Анализом Хамди-бегових речи, сугерисан је закључак „да се тај књижевни лик осамосталио у односу на приповедача (односно ’идеалног хроничара’) и да је његов исказ о пролазности и о нечему што је ипак трајно (Лашва која увек тече истим правцем) оно ’нешто’ што тако упечатљиво

²²⁷ У Тимченковој оставштини сачувана је преписка са председником Организационог комитета научног скупа, проф. др Здравка Пујића, почев од послатог позива за учешће, прихватања теме, до обавештења о предавању завршне верзије рада за штампу.

²²⁸ Н. Тимченко, „Уметничко и хронолошко време у *Травничкој хроници* (скица за студију)“, у: *Травник и дјело Иве Андрића – завичајно и универзално*, зборник радова са научног скупа (одговорни уредник Милосав Попадић), Сарајево: „Веселин Маслеша“, 1980, стр. 353.

²²⁹ Исто, стр. 354.

указује на разлику између историјског и уметничког времена. Лик Хамди-бега уводи нас у стварност једног посебног света; увиђамо, наиме, да оно хронолошко време и та 'објективна' стварност у којој то време протиче представљају само неку далеку и не неопходну основу на којој се одиграва игра слободног духа, креације и имагинације. Писац нас је увео у посебни и специфични свет хроничара који почиње своју причу о ликовима и ситуацијама у којима стварно егзистирају само ти ликови. Друге стварности у књижевном делу нема.²³⁰

Као један од пресудних појмова Андрићеве поетике издвојен је појам приче и у њему је заправо тражен кључ за разумевање односа између хронолошког и уметничког времена у целокупном Андрићевом делу.²³¹ У том смислу креће се и анализа *Травничке хронике*, тачније илустрација раније помињаних мисли о повлашћеном положају главног лика Давила у структури романа у односу на присуство објективног хроничара, која заправо показује да *Травничка хроника* хронолошки почиње диваном код Лутвине кахве, последњег петка у октобру 1806, али да је уметничко време романа испуњено литерарном судбином главног јунака Давила јер и прича и порука дела траје само од доласка Давиловог до његовог одласка из Травника. Додајући да се тачка гледишта хроничара и Давила не поклапају увек, али да је сигурно да лик Давила испуњава читаво уметничко време романа и да све битне линије романа иду ка његовом лику, али и да суморна порука долази пре свега из његове промашености, Тимченко ће закључити: „Тако наводна хроника о конзулским временима није ништа друго до прича (прича у смислу укратко изложене Андрићеве поетике) о Давилу чиме хронолошко време, о коме је реч у уводном и завршном поглављу (издвојеним, као што смо видели, из основног текста романа) у ствари ишчезава, губи важност и постаје заправо ирелевантно као нека врста необавезног декора у коме се заправо одиграва једна потресна прича о промашености једне литерарне судбине и њеној узалудној чежњи да пронађе пут ка миру и реду. Дакле, није у питању Травник, ни некаква стварност овог града који је осам година био седиште конзулата супарничких велесила – већ литерарна судбина главног јунака, његов 'доживљај' света у који је бачен одлуком

²³⁰ Исто, стр. 354.

²³¹ У том смислу Тимченко је подсетио на делове Андрићевог говора у Штокхолму који се односе на запажања о непостојању границе између прошлости и садашњости, што је интересно искоришћено при тумачењу основне карактеристике уметничког времена у односу на хронолошко. На сличан начин третирана је и мисао о смислу причања које је остварење и завештање књижевног дела и у којем је садржана права историја човечанства.

других.²³² Као потврду оваквих размишљања Тимченко анализира најпре две епизоде из романа – са капицибашом и новским капетаном – указујући да је њихова функција у томе да служе тумачењу психичког профила главног јунака, што заправо даје основа за закључак да је тако замишљен и читав мотивацијски систем примењен у роману. Потом на низу примера потврђује тезу да је писац структуру дела подесио тако да се основне нити поруке сустижу у мотивацијском систему којим је обликован лик главног јунака, додајући: „тако је у ствари уметничко време романа испуњено чежњом за миром и поретком и у исто време разноврсним појавама и догађајима који онемогућују главног јунака да се приближи остварењу онога до чега му је толико стало.“²³³

Поводом *Травничке хронике*, Тимченко се дотакао и размишљања о проблему односа између стварности и књижевности и односа између историјске грађе и стваралачке имагинације. У том смислу истакнуто је да се покушајем прецизног одвајања онога што припада историјском и онога што припада уметничком времену може доћи до закључка о природи аутономије књижевног дела и да се при томе може констатовати удео тзв. стварности и домен тзв. социјалне и историјске условљености дела. Начин на који Тимченко приступа спровођењу поступка приликом разматрања поменутих проблема, тешко да могу из данашње перспективе бити актуелни, али његови закључци о томе „да *хронолошко време* није ништа друго до *декор* у коме се збива оно *уметничко време* које у роману није ништа друго до *форма свести главног јунака романа Давила*; декор је и Травник, град у коме се збивања из романа догађају; и свет Травничана, који у роману постоји само утолико уколико је у вези с ликовима романа, дакле уколико је у функцији изабраног мотивационог система“, имају смисла и са становишта разматрања Андрићевог књижевног поступка представљају у сваком случају интересантна запажања.

Последњи текстови о Андрићу и поводом његовог дела, у форми есеја или приказа, не дотичу се више изворног стваралаштва на начин како је то учињено на пример са романом *Травничка хроника*, али су значајни и као прилог целокупног Тимченковог сагледавања и као текстови који у одређеним сегментима могу подсетити на мање познате детаље или отворити могућност нових аспеката за допуну обимних и бројних промишљања и осветљавања Андрићеве стваралачке личности.

²³² Исто, стр. 356.

²³³ Исто, стр. 358.

Једна од таквих тема можда је назначена и у Тимченковом тексту у којем као на важан део Андрићеве стваралачке биографије, указује на његову сарадњу у *Српском књижевном гласнику*.²³⁴ Та сарадња која је трајала без прекида, праћена је од Андрићевог преласка из Загреба у Београд у октобру 1919. године, до 1941, када је часопис због рата обустављен.²³⁵ Највећу пажњу Тимченко посвећује заправо Андрићевом приказу *Бурлеске Господина Перуна Бога Грома* Растка Петровића објављеном 1922. године у *Српском књижевном гласнику*. Помињање Андрићеве опаске да жели нешто да каже како се не би поновио случај *Дневника о Чарнојевићу*, књизи која је била прећутана и недовољно запажена, Тимченко користи да нагласи Андрићеву жељу да учествује у текућем књижевном животу. Андрићево поздрављање Петровићеве особености и даровитости и сматрање његове појаве значајном, Тимченко посматра као индиректно укључивање у жестоку полемику у чијем средишту је био Петровић. У том смислу, сагледан из перспективе жестоке полемике о Растку Петровићу, *Српском књижевном гласнику* и модерној књижевности, коју Тимченко исцрпно образлаже, Андрићев текст, са сасвим одређеним и јасним примедбама о делу једног младог песника чије је вредности добро осетио и истакао, иако је то писац чија се поетика знатно разликовала од његове, води Тимченка до закључка по којем се тај гест указује као нешто што карактерише Андрићев толерантан дух и у најбољем светлу представља његов осећај за вредности. Поред познатих есеја које је Андрић објавио у *Гласнику*,²³⁶ Тимченко помиње мање познате Андрићеве белешке и приказе које је у повремено објављивао. Интересантна је у том смислу белешка о Глигорићевој књизи *Матош, Дис, Ујевућ* (1929), а и Тимченков закључак поводом ње: „Овде су писац и критичар изменили улоге, писац је рекао своје мишљење о критичару-памфлетисти који је своје негаторско перо огледао и на примеру овог писца.“²³⁷ Као занимљиве поменуте су још Андрићеве белешке о Нолитовом преводу Ремарковог романа *На западу ништа ново* и о преводу прве књиге *Историје западноевропске књижевности* П. С. Кохана, руског универзитетског професора. Све у свему, подсећање на Андрићеве прилоге,

²³⁴ Н. Тимченко, „Иво Андрић у 'Српском књижевном гласнику'“, *Стремљења*, год. 27, бр. 3, мај–јун 1987, стр. 34–47.

²³⁵ Поменут је и опширни приказ *Ex Ponta* у другом броју 1920. Милана Богдновића, што је заправо прво помињање Андрићевог имена у овом часопису, затим појава прве приче „Дан у Риму“ у петом броју исте године, и последњи прилог приповетка „У воденици“ из броја од 16. фебруара 1941. године.

²³⁶ „Легенда о св. Франциску из Асизија“ (1926), „Легенда о Лаури и Петрарки“ (1927), „Гоја“ (1929), „Симон Боливар Ослободилац“ (1930).

²³⁷ Н. Тимченко, „Иво Андрић у 'Српском књижевном гласнику'“, *Стремљења*, год. 27, бр. 3, мај–јун 1987, стр. 45.

на чињеницу да је у *Гласнику* објавио и неке од својих најбољих приповедака, да се ту огледао као есејиста и непретенциозни критичар и хроничар књижевних збивања, послужили су Тимченку да потврди своју тезу о томе да се према обиму, квалитету и разноврсности сарадње може рећи, да је тај часопис Андрићу био веома драг и да је сарадња у њему важан део његове стваралачке биографије. Заправо, Тимченко даје само назнаке неких од питања која би морала бити обухваћена подробном расправом о Андрићевој сарадњи у нашем најутицајнијем књижевном часопису између два рата.

И појаву књиге *На сунчаној страни* коју је за штампу приредила Жанета Ђукић Перишић, Тимченко је пропратио приказом, отварајући питање већ самим насловом – „Роман или збирка прича“.²³⁸ Оцењујући да нова књига обогаћује и актуелизује колико Андрићево дело, толико и књижевнотеоријске проблеме у вези с њим, Тимченко се највише задржава на проблематици квалификације те књиге као романа и на питању да ли би сам писац од „материје која је ушла међу корице ове књиге сачинио романсијерско дело“.²³⁹ Налазећи оправдања за приређивачеве разлоге приликом „реконструкције романа“, биће ипак разматрано питање Андрићеве намере и његове приповедачке поетике. У том смислу ослонац за закључак који води ка роману, а који је приређивач прихватио из једног исповедног Андрићевог исказа о томе да је Андрић писао разбацане и раширене текстове који су се временом повезивали у романе или збирке приповедака, Тимченко доводи у питање. Наиме, Тимченко на познат начин оспорава такав начин посматрања констатацијом: „Ако се погледа организација текстова који су се ’повезали’ у роману *На Дрини ћуприја*, не може се говорити ни о каквој случајности: недовршени роман о Омер-паши Латасу такође садржи потпуно завршене целине које се могу хармонично спојити у причу о једној изузетној личности, пре свега по јединству тона и стилу. Међутим, тог јединства, које стреми ка синтези у којој ће Тома Галус бити главни јунак, овде нема.“²⁴⁰ Убедљиво је у прилог томе и запажање да је лик Томе Галуса настао у, како каже, посебном тренутку животне одисеје самог писца и да носи одређена аутобиографска обележја: „Атмосфера из које се изнедрио лик Томе Галуса је плод непосредног, боље речено, непосредованог личног искуства, што је нетипично код Андрића. За овог писца,

²³⁸ Н. Тимченко, „Роман или збирка прича: Иво Андрић, *На сунчаној страни*“, *Наша реч*, год. 51, бр. 19, 19. мај 1995, стр. 12.

²³⁹ Исто, стр. 12.

²⁴⁰ Исто, стр. 12.

роман о таквом јунаку, који је у извесном смислу одблесак једног стварног догађаја, постао је немогућ.²⁴¹ У свему томе Тимченко види разлоге зашто је Андрић напустио лик Галуса као могућност на којој би градио већу прозну целину, а са друге стране указује и на чињеницу да се Галус јавља у више дела због немогућности да се писац ипак потпуно одрекне психичких и емоционалних вибрација на којима почивају страхови и снови тог књижевног лика. Дефинитивно закључујући да књига *На сунчаној страни* није роман ни у облику који је предложила Жанета Ђукић Перишић, ни у Андрићевим интенцијама, Тимченко ће књигу обележити као значајну збирку прича у којој преовлађује Андрићева рана стилизација „онога што сања и што му се догађа“, и као наговештај главне теме, тј. обузетости мрачним и суровим странама људске природе и услова у којима човек проводи свој живот.²⁴²

У једном интересантном есеју, који је занимљив више као прилог откривања Тимченкових страхова и недоумица, дата је карактеристика Андрићевих *Знакова поред пута*.²⁴³ Иако лично интониран, Тимченков есеј доноси занимљиво запажање, које се своди на констатацију да су *Знакови поред пута* незаобилазни сегмент целокупног Андрићевог дела и да се оно не може прихватити без увида у њих, али и на једно поређење видљиво из завршног дела: „Андрић који је годинама исписивао мисли француских и других моралиста, и који им је по духовној грађи своје личности био близак, сада се и сам показује као врхунски моралиста или, боље и тачније, као мислилац паскаловске линије, а то ће рећи дубок психолог и присталица свеобухватности погледа на човека и природу, лишеног страсти а осећајног, и лишеног цинизма а неподмитљивог и радикалног.“²⁴⁴ Лична нота која карактерише овај есеј може се тумачити и чињеницом да је прошло осамнаест година од претходног Тимченковог осврта на *Знакове поред пута* и да се одређено животно искуство на

²⁴¹ Исто, стр. 12.

²⁴² Поткрепљујући своја запажања, Тимченко ће додати: „Ипак, мислим да ће бити боље за Андрића, и поред све виспрености приређивача, да се ова књига чита као збирка приповедака (јер је и то у складу са пишком поетиком) него као роман. Једноставно речено, Андрић није желео да пише роман у коме би се, макар и почетним импулсима, главни лик могао поистоветити са писцем. Сетимо се да је његовом вољом лирика *Ex Ponta* и *Немира* ушла у *Сабрана дела* тек после пишкове смрти и да је на изванредан начин Андрић онај познати предговор Ника Бартуловића доживео као неку врсту денунцијације. (Та лирика, рекао је отприлике Бартуловић, потпун је и веран приказ песникове душе која се огледа у њој.) Из истих разлога, чини ми се, Тома Галус као главни лик испао је из романа и појавио се тек као сенка и као споредан лик у једном завршном роману и неким прозним целинама.“ (Исто, стр. 170).

²⁴³ Н. Тимченко, „Два записа из 'Знакова поред пута'“, *Помак*, год. 2, бр. 3–4, 1997, стр. 4.

²⁴⁴ Исто, стр. 4.

неки начин препознано, разумело и сусрело са савременим мислима у поновном читању.²⁴⁵

Последњи текст посвећен Андрићу у вези је са објављеном књигом Андрићеве преписке.²⁴⁶ Разлоге за Андрићев изричито негативан однос према преписци Тимченко покушава да сагледа на основу једне његове опаске поводом Хајнеове преписке из које се види да писма омогућују да се уметников живот доживи у свој својој једноличности и баналности и да се уметникова стваралачка радионица представи као неугледна и једнолична. У том смислу Тимченко помиње и Андрићеве мисли о Његошевој преписци за коју отприлике каже да и нису права писма и да се из тих писама види да Његош и није имао личног живота. Наглашавајући да су Андрићеве ставови поводом Његошеве и Хајнеове преписке значајни јер отварају два питања која се тичу нечега што је од велике важности за разумевање Андрићеве личности и стваралачког става у целини, Тимченко ће забележити: „Наиме, да ли само она преписка која, као она Његошева, и 'није права' јер се бави једном личном судбином која је постала у правом смислу те речи колективна, заслужује пажњу и друго, да ли песникова лична судбина, ако је банална, може наудити песниковом делу и његовој рецепцији и, у крајњој линији, имати утицаја на суд о њој.“²⁴⁷ Ова питања која поставља поводом Андрићеве преписке значајнија су од општих судова о томе како изгледају сама Андрићева писма.²⁴⁸

Тимченково бављење Андрићем, занимљиво је из више разлога. Најпре, величина Андрићевог дела привлачила је Тимченкову пажњу током година и он му се често враћао, о чему сведоче бројни текстови као што се видело. Колико су његова

²⁴⁵ Тимченко, сећајући се свог давног сна у којем сазнаје да није положио све испите на факултету и да ће морати да врати диплому, сна који је схватио као опомену да буде опрезан и скроман, исписује: „Али, сада знам, из перспективе следећих тридесет година свог живота, да ниједан прави испит нисам положио и да су ћутање мог оца и подсмех мога брата били предзнак промашаја којих сам тек данас, када ништа не могу да исправим, свестан.“ (Исто, стр. 4.) Све то изазива занимљиве асоцијације позивањем на Андрићев запис из *Знакова* о другом полагању једном положених испита, које отварају питање о општем занемаривању дужности, примарних и елементарних људских обавеза као архетипу појединаца, група, држава, народа...

²⁴⁶ Н. Тимченко, „Андрић у својим писмима: Иво Андрић, *Писма (1912–1973)*, приредио Мирослав Караулац, Матица српска, Нови Сад, 2000.“, *Помак*, год. 5, бр. 17–18, октобар–децембар 2000, стр. 30.

²⁴⁷ Исто, стр. 30.

²⁴⁸ Наиме, и Тимченкова запажања о томе спадају у домен општег места, будући да је констатована Андрићева уздржаност, његов сув и неинтересантан стил, испод којег тек понекад избије неко сведочанство о интензивном доживљају под чијим утицајем се пише.

разматрања актуелна за данашњег истраживача, спада у домен нагађања, али свакако је да Тимченкови судови не заслужују да буду пренебрегнути.²⁴⁹ Чак и у текстовима који су прикази, или есејистички осврти, Тимченко се дотакне одређених питања на која је важно указати поводом Андрићевог дела или подсети на понеки заборављени сегмент који осветљен на такав начин постане актуелан за даље разматрање. Важно је поменути да и поред тога што је свестан одређених вануметничких разлога којима на тренутке подлеже и Андрић у неким својим делима са наглашеном идеологизованом тематиком (види се то у начину на који говори о приповеци „Зеко“, на пример), један од разлога који без сумње изазивају Тимченково интересовање, јесте и чињеница да је Андрић ипак сачувао аутономију свог уметничког света (бројне су алузије на то у књизи *Песник и завичај*) и да послератно ангажовање у књижевном животу није пресудно утицало на његово књижевно дело.²⁵⁰

²⁴⁹ У приказу књиге *Између стваралаштва и егзистенције* из 2012. године, стоји и следеће: „Да је Андрићево дело једна од епицентралних тачака његовог стваралаштва Тимченко је обзнанио још 1969. године књигом *Песник и завичај*. И најновија *Библиографија Иве Андрића* (2011), са двадесет пет пописаних Тимченкових наслова, поткрепљује сазнање о њему као важном критичком реципијенту дела овог писца. Осамнаест Тимченкових жанровски разноврсних текстова (студија, огледа, записа, бележака, приказа), иако већ објављени – осим у књизи *Песник и завичај* (у којој се налазе текстови 'Историја и поезија' и 'Стваралац и дело') – у часописима и зборницима, у интервалу од 1963. до 2003. године, тек овако, сабрани у књизи *Између стваралаштва и егзистенције: о Андрићу и Црњанском*, откривају се у својој правој вредности и значају.“ (Наталија Лудошки, „Између стваралаштва и егзистенције: о Андрићу и Црњанском, приредили Биљана Мичић и Владимир Мичић, Задужбина Николај Тимченко, Лесковац 2011.“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, бр. 78, 2012, стр. 221–225).

²⁵⁰ У једном од наредних поглавља показано је Тимченково запажање о Андрићу приликом анализе књижевног живота после 1945. године.

2.

Милош Црњански

У већ помињаној књизи *Између стваралаштва и егзистенције: о Андрићу и Црњанском*, избор текстова о Црњанском свакако је најрепрезентативнији, јер су се у њему нашли Тимченкови прилози у којима је Црњански осветљен као песник, есејиста, критичар и путописац, али је за свеобухватно Тимченково сагледавање неопходно консултовати и прилоге који нису ушли у тај избор. Највише због тога што, када се направи хронолошки увид, до изражаја долази и извесна промена која се уочава у касније објављеним текстовима.²⁵¹

Поводом изласка из штампе *Сеоба и Друге књиге Сеоба* 1962. године, Тимченко пише текст под називом „Повратак песника“.²⁵² То је вероватно и први текст посвећен делу Милоша Црњанског, које ће Тимченко током година осветљавати са разних аспеката.²⁵³ У поменутом тексту Тимченко записује да се у наставку *Сеоба*, тридесет година касније, основна мисао романа – „сеобе и страдања народа и људи у вихору историје“²⁵⁴ – и симболично и стварно везује за писца – изгнаника, додајући да се није променило ни пишчево осећање света, ни уметнички поступак и стил.²⁵⁵ Интересантно је и то што Тимченко констатацију о непромењеном уметничком поступку образлаже тврдњом по којој то није само комплимент доследности писца који после тридесетогодишње паузе истом снагом наставља своје дело, указујући на извесне слабости Милоша Црњанског као писца, које долазе до изражаја у поменутом роману. Те слабости дефинисане су на следећи начин: „У првом реду, немоћ аутора чија је вокација света превасходно поетска, да психолошки, што ће рећи у развоју, оцрта своје личности. Често би се у грех писцу могле приписати и алкавости у стилу, ма колико било јасно да их он свесно, понекад, допушта. И најзад, ако у првом делу

²⁵¹ У поменутом избору нашло се шест прилога посвећених Црњанском, док је у периодици, увидом у *Библиографију Николаја Тимченка*, током година објављено дванаест.

²⁵² Н. Тимченко, „Повратак песника: Милош Црњански, 'Сеобе' и 'Друга књига Сеоба', Српска књижевна задруга, Београд 1962.“, *Наша реч*, год. 18, бр. 48–49, 29. новембар 1962, стр. 10.

²⁵³ Увидом у *Библиографију Николаја Тимченка*, последњи текст о Црњанском објављен је 2003, годину дана пред смрт.

²⁵⁴ Н. Тимченко, „Повратак песника: Милош Црњански, 'Сеобе' и 'Друга књига Сеоба', Српска књижевна задруга, Београд 1962.“, *Наша реч*, год. 18, бр. 48–49, 29. новембар 1962, стр. 10.

²⁵⁵ „'Друга књига сеоба' стварни је наставак прве и то наставак који не доноси ничега битно новог ни у једној битнијој компоненти ни садржаја ни стваралачке експресије романа“ (Исто, стр. 10.)

романа није било епизода, у овом другом има их, и то често без праве поетске снаге и функционалности.²⁵⁶

Просветино издање *Три поеме* из 1965, објављено исте године када се Црњански вратио у Југославију, такође је пропраћено већ у јануару 1966. године.²⁵⁷ Размишљајући о поемама „Стражилово“ (1921), „Србија“ (1925) и „Ламент над Београдом“ (1956), Тимченко ће издвојити као доминантно осећање песникову чежњу и слутњу. У „Стражилову“, песникову чежњу за родном грудом и слутњу да ће насилно бити одвојен од ње, Тимченко констатује подсећањем да такав израз делује помало неочекивано „од песника за кога је, из његове ратне лирике, изгледало да не мари за родољубље и да не носи у себи некакво национално осећање“.²⁵⁸ После навођења стихова из „Србије“ који звуче „пророчки, тужно и горко, с изразитом личном нотом, са стравичном слутњом трагичне судбине која је блиска“,²⁵⁹ Тимченко ће подвући да и „Ламент над Београдом“ има исту тему и исказује исто песничково осећање, већ уочену – чежњу и слутњу. Даље, у констатацији да завичај за Црњанског није само идеал непролазности и бесмртности, Тимченко ће већ на овом месту изразити своје разматрање о значењу завичаја у једном више филозофском покушају утврђивања смисла стваралачког чина, остварено три године касније у поменутој књизи *Песник и завичај*, читљиво из запажања: „завичај је уточиште, сасвим реално, сасвим поуздано. Он није идеал и не супротставља се нечему што не може бити идеал; завичај је просто оно упоришно место које даје ослонац песнику и човеку, она база са које он, деловањем и акцијом, самопотврђивањем и стваралаштвом може и мора постати човек. Ове три поеме Милоша Црњанског, вечитог путника, јесу песничка, али и животна, и то више, његова биографија. Оне су, дакле, више него поезија, оне су докуменат о синтези животног искуства и стваралачког чина, једна симбиоза песништва које се претвара у живот и живота који се догађа према слутњама песништва.“²⁶⁰ На крају, поред тога што Црњанског обележава као песника романтичарске инспирације у средишту чије поезије је његова личност, осећање пролазности и песимизам, Тимченко ће констатовати и да поетика Црњанског није

²⁵⁶ Исто, стр. 10.

²⁵⁷ Н. Тимченко, „Милош Црњански: 'Три поеме'“, *Дело*, год. 12, књ. 12, бр. 1, јануар 1966, стр. 137–139.

²⁵⁸ Исто, стр. 137.

²⁵⁹ Исто, стр. 137.

²⁶⁰ Исто, стр. 138.

нарочито оригинална,²⁶¹ да он ствара сугестивну поезију од једног животног факта, а да у тој поезији има нечега демонског, кобног и трагичног, пре свега због утиска да се у њој догађа оно што ће се касније потврдити у животу. Подсећањем на речи Црњанског да је „Ламент над Београдом“ његова лабудова песма, Тимченко ће изразити наду да је то тако само у поезији, закључујући да Црњански ни у прози ни у драми није рекао последњу реч, а у очекивању будућих дела, из подсећања „Тесла је рођен“, види се да је Тимченко помно пратио његово стваралаштво, јер је нова драма објављена 1966, а Тимченков текст је из јануара исте године.

Када се у Нолитовом издању појавио роман *Кап шпанске крви* 1970. године, Тимченко га је такође пропратио дужим приказом,²⁶² који није толико значајан у смислу изречених квалификација о роману, колико као још једна илустрација утицаја који су на Тимченков начин посматрања одређених књижевних феномена извршили радови Николе Милошевића. На пример, постављање питања о степену прозирности књижевног дела води до помињања Милошевићеве уводне студије у *Сабраним делима* (1966) и његовог закључка да дела Милоша Црњанског спадају у она која лако могу навести читаоца да о њима донесе погрешан и површан суд, а актуелност тог закључка Тимченко примењује на поменути роман. Читав приказ заправо бави се покушајем илустровања тврдње „да и овај роман Милоша Црњанског, као и његови ранији и каснији романи, драме, поезија и путописи, носи једну суморну поруку о животу и људима у њему, да садржи извесну суму метафизичког квалитета карактеристичну за озбиљну прозну књижевност и да чак у једном аспекту битно допуњује слику света коју је Црњански оцртао у својим *Сеобама*.“²⁶³ Када је реч о анализи самог романа, Тимченко донекле занимљиво пореди једну стилску особину која произлази из структуре романа и по томе *Кап шпанске крви*, пореди са првим делом *Сеоба*. У том смислу указује да као што *Сеобе* почињу и завршавају поглављем под истим

²⁶¹ „Он захтева да лирика буде ’чист облик екстазе’ и да се одене у ’форме космичких облика; облака, цветова, река, потока’. Својом песничком праксом Црњански није демантовао поетику коју је пропагирао: поезија Милоша Црњанског је заиста ’чист облик екстазе’ али и друга реалност, једно стање духа које је било и противтежа животној ситуацији свога творца и најбољи алиби за недосегнуто и промашено у његовој животној одисеји.“ (Исто, стр. 138).

²⁶² Н. Тимченко, „Нови роман Милоша Црњанског: *Кап шпанске крви*, Нолит, Београд 1970.“, *Путеви*, год. 17, бр. 1–2, јануар–април 1971, стр. 79–85.

²⁶³ Исто, стр. 80. (И на овом месту Тимченко помиње да је после Милошевићевих радова о Црњанском немогуће заобићи терминологију и резултате до којих је дошао. Дакле, директно упућује на следеће радове: Н. Милошевић, *Роман Милоша Црњанског: проблем универзалног исказа*, Београд 1970; „Филозофска димензија књижевних дела Милоша Црњанског“, у: *Сабрана дела*, књ. 1, Београд 1960.)

насловом чиме порука романа добија одређену „аксиолошку вредност и степен универзалности“, тако и роман о Лоли Монтез почиње и завршава се сценом путовања и писмима, у којима Тимченко назначавала да би могло бити сажето оно што је порука романа и која садрже, према томе, универзалне исказе. Није потребно подсећати да је 1932. године, када се у наставцима појавио у *Времену*, роман *Кап шпанске крви* изазвао негативне реакције, али није лоше подсетити да је сам Црњански о том свом делу имао високо мишљење.²⁶⁴ У том смислу можда би и Тимченкова исцрпна анализа и његов закључак да роман не припада жанру историјског романа и да није лишен метафизичке димензије била значајна као документ о другој рецепцији.

Ако се узме у обзир Тимченкова пасионирана посвећеност када је у питању дело Николе Милошевића и њихове професионалне и пријатељске везе,²⁶⁵ не изненађује ни текст којим је пропраћена Милошевићева књига *Роман Милоша Црњанског: проблем универзалног исказа* на који Тимченко упућује и у претходном тексту.²⁶⁶ Поред тога што указује да је Милошевићевим радовима отворена „нова ера“ у тумачењу дела Милоша Црњанског, Тимченко ће указати на значај и природу Милошевићевих разматрања,²⁶⁷ на околност да он у својој студији о Црњанском расправља о једном

²⁶⁴ Предраг Палавестра, на пример, оставља сведочанство о томе: „Одговор Црњанског ме је пресекао: својим књижевно најуспелијим делом он је сматрао роман *Кап шпанске крви*, који је, како рече, урађен беспрекорно у тој врсти романа, као какав украсни рад Бенвенута Челинија. ’Ту је све, изузев историјског оквира, моја чиста имагинација. Цео тај рингишпил изашао је из моје главе: све слике, заплети, карактери, декор, пејзажи, хаљине, одећа, украси. Ту Лолу Монтез ја сам таквом направио. У стварности је била друкчија. Ова је моја’.“ (Предраг Палавестра, *Некрополе: биографски есеји*, књ. 1, Београд 2012, стр. 82–83).

²⁶⁵ У дневничким белешкама може се пратити прича о том пријатељству, али се може уочити и велико поштовање према Милошевићу и дивљење његовом делу, чиме се може оправдати доза апологетског у приказима његових књига.

²⁶⁶ Н. Тимченко, „Природа књижевног казивања: Никола Милошевић, *Роман Милоша Црњанског, Проблем универзалног исказа*, Српска књижевна задруга, Београд 1970.“, *Путеви*, год. 17, бр. 3–4, мај–август 1971, стр. 206–214; „Природа књижевног казивања: Никола Милошевић, *Роман Милоша Црњанског, Проблем универзалног исказа*, Српска књижевна задруга, Београд 1970.“, *Култура* (Београд), бр. 12, 1971, стр. 162–172.

²⁶⁷ „Тако се дело које је ушло у историју српске књижевности као врхунски домет прозног израза који је на граници иза које почиње поезија – у тумачењу Николе Милошевића [мисли на текст „Неке основне филозофске линије другог дела ’Сеоба’“, објављен у априлском *Делу* 1964. – прим. аутора] показало као књижевна творевина која садржи високи степен онога што је до сада квалификовано као садржај ’филозофског романа’ и што ће сам Милошевић дефинисати као метафизички квалитет, а да притом ништа не изгуби од својих поетских својстава и одлика. Филозофска димензија је – то је већ у првом поменутом раду о Црњанском апсолутно доказано – у толикој мери конститутивни елемент ’лирске’ прозе творца ’Сеоба’ да је Милошевић у свом даљем плодносном проучавању, које је увек имало у виду суштинске видове структуре и квалитете књижевног исказа – могао с пуно права да узме баш романе Милоша Црњанског као књижевни медијум на коме ће анализирати проблем карактера, значења и функције универзалних исказа...“ (Н. Тимченко, „Природа књижевног казивања: Никола Милошевић, *Роман Милоша Црњанског, Проблем универзалног исказа*, Српска књижевна задруга, Београд 1970.“, *Путеви*, год. 17, бр. 3–4, мај–август 1971, стр. 206).

суштинском књижевнотеоријском проблему који у нашој књижевној теорији није додирнут, али и на то да је заправо новина Милошевићевог испитивања у томе што „он ни у европским размерама није имао претходника који би озбиљније и систематскије испитивао проблем универзалног исказа“.²⁶⁸ (Устврдиће Тимченко на основу тога да се тако наша књижевна наука преко поменуте студије Милошевићеве, не само уклапа у књижевнотеоријску и естетску мисао Европе, него да иде испред ње.) Када је реч о Црњанском, детаљно су разматране Милошевићеве анализе у чији значај и допринос се не сумња, али су стављене и одређене примедбе. Најпре Тимченко ће направити малу замерку на то што је у Милошевићевом делу реч само о романима Милоша Црњанског, а што су по страни остављена његова поезија, путописи, драме и есеји. Потом, замериће и што није спроведена ни „комплексна анализа генезе и свих аспеката романа, већ је у оквиру ’грађе’ коју они пружају разматран књижевнотеоријски проблем који је Милошевић означио као кључни у књижевном казивању уопште – проблем универзалног исказа“.²⁶⁹ Примедба је, са становишта одређења Милошевићеве студије,²⁷⁰ стављена и на погрешан однос наслова и поднаслова.

Одмах након Милошевићеве књиге у којој је анализиран прозни опус Милоша Црњанског, појавила се књига Александра Петрова посвећена анализи песничког опуса о којој Тимченко такође оставља белешку.²⁷¹ Хвалећи приступ поезији Црњанског, указује и на значајно сугерисање Александра Петрова да се приликом критичке интерпретације поетско дело због своје природе мора подврћи различитим методима како би се постигла иоле успешна критичка интерпретација дела и приближавање његовој естетској суштини. Указивање на приврженост Петрова школи руских формалиста, али и на одређене корекције којима допуњује њихове теорије, кроз студиозно разматрање и прецизно образложење, говори о Тимченковој доброј

²⁶⁸ Исто, стр. 207.

²⁶⁹ Исто, стр. 206.

²⁷⁰ Као оправдање за одређене примедбе које ставља, Тимченко додаје: „У накнаду за то, међутим, добили смо студију која је, уверени смо, до краја расправила проблем смисла поруке романа Милоша Црњанског и, што је још драгоцене, озбиљно поставила и на оригиналан начин указала на битне карактеристике књижевног израза и уметничког медијума уопште у односу на исказ који припада философском начину изражавања, чиме је подвучена сасвим одређена граница између књижевности и философије, указано на специфичности и аутохтоност књижевног дела, а да му притом није ускраћена ни аутономност ’форме’ ни самосвојност ’значења’ и ’садржаја’ и, најзад, на управо непоновљив и маестралан начин објашњена такозвана сазнајна функција књижевности“ (Исто, стр. 206–207.)

²⁷¹ Н. Тимченко, „Студија о поезији Милоша Црњанског: Александар Петров, *Поезија Црњанског и српско песништво*, Вук Караџић, Београд 1971.“, *Путеви*, год. 18, бр. 6, новембар–децембар 1972, стр. 437–440.

књижевнотеоријској спреми. Међутим, најважнији суд о књизи Александра Петрова и поред свих похвала јесте онај у којем заправо доводи у питање његов коначни закључак о томе да се у полувековном књижевном животу песничког дела Милоша Црњанског огледа пола века живота српске поезије и књижевности, за који каже да се мора „примити као суд који још треба доказивати не само с обзиром на право стање ствари већ и с обзиром на оно што је као аргументација изнето у овој студији. За то је, нема сумње, потребно још доста проверавања.“²⁷²

Зборник радова о Милошу Црњанском из 1972, Института за књижевност и уметност, оцењен је као лепо сведочанство о познавању значајног литерарног дела које још није завршено, али чије су се вредности јасно испољиле.²⁷³ У том смислу истакнути су значајни радови, који су по Тимченковој оцени имали задатак да ревалоризују она дела Милоша Црњанског о којима није речено оно што заслужују. Тако Тимченко помиње прилог Мирјане Миочиновић (*Маска*), Љубише Јеремића (*Код Хиперборејца*), Душана Пувачића (*Роман о Лондону*), Марка Недића (путописна проза) и Предрага Протића (мемоари). Интересантно је као куриозитет поменути да када говори о Протићевом трагању за књижевном вредношћу мемоара Милоша Црњанског, Тимченко подсећа на његово утврђивање трагичног разлаза између средине и писца, тј. да у политичким мемоарима види израз неразумевања између Црњанског и средине. Протићев прилог, према сведочењу уредника зборника Предрага Палавестре, изазвао је гнев Црњанског који је резултирао тиме да је читав подухват примио врло уздржано и уз хладну захвалност.²⁷⁴

Деветнаест година касније у односу на претходно поменути приказ, Тимченко ће поново писати о Црњанском. И то другачије, на изванредан начин, слободно се може рећи – уверенији у вредност његовог дела.²⁷⁵ Поводом књиге *Есеји и прикази* из

²⁷² Исто, стр. 440.

²⁷³ Н. Тимченко, „Зборник радова о Милошу Црњанском: *Књижевно дело Милоша Црњанског*, Институт за књижевност и уметност, Бигз, Београд 1972.“, *Савременик*, год. 19, књ. 38, бр. 7, јул 1973, стр. 84–85.

²⁷⁴ „Био сам спреман да скратим посету, и да убрзо одем, али ми је Црњански кроз зубе ипак процедио разлоге своје љутње. У огледу Предрага Протића о мемоарима Црњанског написано је да је Црњански био мали политичар, аматер који се у политици није сналазио; [...] Зато политички мемоари, тврдио је Протић, више вреде као књижевност него као политичка историја.“ (Предраг Палавестра, *Некропоље*: биографски есеји, књ. 1, Београд 2012, стр. 87).

²⁷⁵ Н. Тимченко, „Велика служба: Милош Црњански, *Есеји и прикази*; изабрали и приредили Бошко Петровић и Стојан Трећаков, *Књижевна заједница Новог Сада*, 1991.“, *Јединство* (Приштина), год. 48, бр. 29–30, 1–2. фебруар 1992, стр. 10.

1991. године, назваће Црњанског класиком српске и, након париског издања *Сеоба*, и европске књижевности. Као да Тимченко и сам осећа потребу да објасни извесну уздржаност према делу Црњанског, која се могла осетити у ранијим текстовима, на овом месту рећи ће да је Црњански писац за којег су се „просто прилепиле многе предрасуде и о коме су исказане многе нетачне оцене и тврдње“.²⁷⁶ У том смислу Тимченко закључује да се чини као да је Црњански био жртва сопствене величине песника и романописца, јер се у недостатку потпуније монографије и увида у његово целокупно дело првенствено говорило о његовим романима и поезији. Подсећајући да је остало његово дело недовољно познато и приступачно, мислећи на путописе, преводе и антологичарски, критичко-есејистички и публицистички рад, Тимченко ће закључити да је све то допринело стварању погрешне представе о Црњанском. Као један од разлога за стварање фаме о Црњанском „као носиоцу фашистичких идеја у наводно фашистичком листу *Идеје* и ултра конзервативном дипломати и публицисти“, Тимченко ће навести његову злехуду судбину дипломатског представника старе Југославије и емигранта, али и чињеницу да је био одлучни опонент идејама појединих књижевника који су се, како каже, „прогласивши се левичарима, после рата винули до привилегованих положаја у нашој монистички интонираној и идеологизираној књижевној ситуацији“.²⁷⁷ У кратком и тачном осврту на несрећни стицај околности због ког је Црњански одлучио да остане после напада Немачке у Лондону, Тимченко ће поменути и то да за његове критичаре леве оријентације није ништа значила чињеница да се он, наводни присталица фашизма, одлучио за емиграцију у једној савезничкој земљи и то оној која је увек у европским оквирима била противник немачке дипломатије и политике. У том смислу биће поменуто да је социјалистичка власт Титове Југославије дозволила Црњанском да се врати пошто није могла да спречи повратак најпре његових романа и поезије међу читаоце. У начину на који тумачи околности у вези са повратком Црњанског, види се оно што је кад су у питању Тимченкови текстови незаобилазно – он, готово увек, оставља податке о једном ширем контексту друштвено-политичке и књижевне стварности. Тако треба разумети и констатацију да је повратак романа и поезије можда одложио повратак целог Црњанског, јер како Тимченко бележи, тада се говорило о великом писцу, али и о конзервативном и неприхватљивом идеологу, а Црњански је заправо

²⁷⁶ Исто, стр. 10.

²⁷⁷ Исто, стр. 10.

остајао непознат, јер је о њему на основу непознатих списа створен мит о фашистичкој идеологији којој је наводно био близак: „Било је допуштено и чак препоручљиво читати *Сеобе*, или *Роман о Лондону*, али су зато били табу-тема чланци из *Идеја* чија је сенка и даље падала на писца као оправдање за казну коју је искусио и фаму која га је и даље пратила.“²⁷⁸ За разбијање такве слике Тимченко указује на допринос Зорана Аврамовића који је објавио публицистичке текстове Црњанског из *Идеја* и дописе из Берлина и Рима, из којих се видело да Црњански није ни заступник тоталитаризма ни шовиниста. У том смислу *Есеји и прикази* оцењени су као књига која обогаћује представу о Црњанском и исправља утисак да је он само значајан романописац и песник. Означавајући поменути књигу као најисцрпнију и најбоље уређену збирку есејистичких и критичких текстова Милоша Црњанског, Тимченко ће без резерве проговорити о потпуној комплетности његове књижевне личности, предане литератури и култури и сврстати га у ред не само великих писаца, него и енциклопедијских појава у нашој књижевности.²⁷⁹

О Црњанском као критичару Тимченко ће писати поводом појављивања књиге *Есеји и чланци I–II* из 1999. године,²⁸⁰ указујући још једном на његов лик есејисте и публицисте. Црњански, који је писао о књижевности, уметности, позоришту, филму и музици, страсно се занимао за историју, али и отпочињао књижевне расправе и водио жучне полемике, као да на потпуно нов начин привлачи Тимченкову пажњу, који врло посвећено трага за свим нијансама и опсесивним темама у његовом критичарском и есејистичком опусу. У том смислу је и констатација да критичарски и есејистички радови откривају природу његовог бављења литерарним темама, као што су крајњи субјективизам, лирски тон, усмереност ка темама и порукама које се сусрећу и у белетристичким делима Црњанског: „У многим текстовима овог жанра,

²⁷⁸ Исто, стр. 10.

²⁷⁹ „Црњански је заправо есејиста и књижевник, позоришни и филмски критичар, а затим и хроничар културног и књижевног живота код нас, и као такав он је подједнако занимљив и значајан, као што је значајан путописац или преводилац или писац расправа; он је свом таленту прворазредног романописца и песника придао велику радозналост и ерудицију, као и непресушну љубав и оданост књижевном позиву. Показује се да је делатност Црњанског, укључујући ту и његове полемике и грађанско понашање које је наилазило на критику и пре рата, заправо била велика служба љубави према књижевности, какву су вршили само највећи умови и најређи таленти, да је све оно што је радио и мислио произлазило из његове најдубље оданости култури и националном бићу народа из кога је потекао и на чијем је језику писао.“ (Исто, стр. 10.)

²⁸⁰ Н. Тимченко, „Црњански као критичар: Милош Црњански, *Есеји и чланци I–II*, књ. I: *Књижевност, уметност*; књ. II: *Историја, полемике, разговори*; приредио Живорад Стојковић, издавачи Задужбина Милоша Црњанског и Наш дом, Београд, L' age d' homme, Лозана, 1999. “, *Наше стварање*, год. 47, бр. 1–2, 2000, стр. 135–138.

Црњански, поводом дела различитих уметника, у ствари разматра тему пролазности, или размишља о положају уметника у друштву, о односу државе и друштва према књижевницима и књижевности, о нашој књижевној традицији и сличним темама, никад не заборављајући специфичност уметничког и књижевног исказа.²⁸¹ Есеји који су предмет интересантне анализе у том смислу свакако су они о Мокрањцу, сликару Милошу Голубовићу, глумици Милки Марковић, који у Тимченковој интерпретацији заслужују пажњу јер је у њима препозната атмосфера и тон највећих поетских и прозних остварења Милоша Црњанског.

Тимченков осврт на *Књигу о Микеланђелу* Милоша Црњанског²⁸² не може се схватити без подсећања на његове *Француске белешке*.²⁸³ Објављена постхумно, књига је сведочанство вишегодишњег бележења и промишљања о утисцима са путовања у Париз на које је Тимченко одлазио једном годишње, као на ходочашће. Када се прочитају његови утисци о Роденовим скулптурама, о Сутину и размишљање о његовој потресној судбини, или на пример о Монеу, или Пикасу, тек тада се може схватити Тимченково дубоко понирање у откривања духовних веза између Црњанског и Микеланђела. Зато његов текст није значајан само због указивања на процес настанка књиге, нити због објашњавања појединих њених сегмената, или приређивачких интервенција и пишчевих поступака, него највише као илустрација разумевања природе и побуда који су инспирисали или терали Црњанског на вишегодишње бављење Микеланђелом. У том смислу индикативни су уводни редови: „Милош Црњански је о Микеланђелу размишљао и с њим у духу и дослуху живео близу шездесет година: било је то више пријатељство сродних душа, а мање радозналост приврженика и страст истраживача кога надахњује и наводи на тумачење личност и дело једног великог уметника“.²⁸⁴ Објашњавајући да се у коначној верзији књиге текстови о Микеланђелу откривају као роман о уметнику иза чије снажне фигуре стоји писац који у портретисаном уметнику види оличење стваралачког процеса, Тимченко заправо објашњава на одређен начин основни мотив Црњанског, који је поткрепљен и констатацијом да се из рукописа види не намера да он буде завршен и објављен,

²⁸¹ Исто, стр. 137.

²⁸² Н. Тимченко, „Non finito (Црњански и Микеланђело – једна дубока духовна веза)“, *Наше стварање*, год. 49, бр. 1–4, 2002, стр. 51–57. (Тимченко говори о *Књизи о Микеланђелу* коју је приредио Никола Бертолино, а појавила се 1998.)

²⁸³ Н. Тимченко, *Француске белешке*, приредила Сунчица Денић, Врање 2006.

²⁸⁴ Н. Тимченко, „Non finito (Црњански и Микеланђело – једна дубока духовна веза)“, *Наше стварање*, год. 49, бр. 1–4, 2002, стр. 51.

него да је сам рукопис био начин „да један велики литерата буде у близини једног великог ствараоца који је истовремено скулптор, сликар и – песник“. Интересантна је и опаска по којој Тимченко књигу о Микеланђелу пореди са *Заносима и пркосима* Станислава Винавера, а то чини по суштинским одликама књиге и чињеници да није завршена, препознајући у томе да тако замишљена дела трају вечно у ономе ко их замишља и коме, како каже, чине унутрашњу потребу за трајним доживљајем суштина. Објашњавајући да Микеланђело за Црњанског није само уметник чија дела представљају „највећи естетски домет него и оличење стваралачког процеса из којег произлази остварење најзрелијих уметничких плодова“, Тимченко ће додати закључак који најбоље описује природу повезаности два уметника:

„То сједињавање с Микеланђелом, размишљање о њему и готово екстатично посматрање његових дела [...] јесте заправо неодољиви духовни покушај нашег писца да буде ако не у естетским врхунцима, а оно бар у највишим сферама уметничког стварања. Њему је било добро познато да се у срећним тренуцима долази до врхунаца. Тако је, несумњиво, било све до онда када је Црњански одлучио да пише о Микеланђелу. Сам тај чин је, нема сумње, поставио пред њега као аутора нове задатке. Није ствар у самом писању, јер је Црњански то знао боље од многих. Ствар је у томе да се у тим тренуцима изједначио са врхунцем, жељом, са природном намером да му буде једнак.“²⁸⁵

Оваква објашњења Тимченкова, имају двоструку функцију, јер поред тога што говоре о Црњанском, дотичу се и универзалних питања стваралачког чина конкретно, које мора потицати из непосредног сазнања. У таквом нијансирању увида у оно што књига о Микеланђелу доноси у смислу специфичног и новог што се највише огледа у особености приступа Милоша Црњанског, овај Тимченков осврт спада у ред текстова који не губе актуелност ни значај.

И у последња два текста посвећена Црњанском, оба објављена 2003. године, присутан је извесни откривалачки моменат. Као да Тимченко изнова откривајући квалитете његовог дела, о сваком свом утиску оставља трага, враћајући се и раним делима. У тексту о *Писмима из Париза*,²⁸⁶ стоји на крају да се ради о одломку из

²⁸⁵ Исто, стр. 52.

²⁸⁶ Н. Тимченко, „*Писма из Париза* Милоша Црњанског“, *Алијанса (Alliance)*, год. 6, бр. 10, јун 2003, стр. 14.

већег рада, што све говори у прилог поменутој претпоставци. И поменути текст који говори о самосвојности, критичком духу, новинама његове поетике и специфичном поимању уметности, али и текст о есејима Црњанског о Флоберу,²⁸⁷ на одређен начин заокружују Тимченкову мисао о Црњанском.²⁸⁸

²⁸⁷ Н. Тимченко, „Црњански о Флоберу“, *Алијанса (Alliance)*, год. 6, бр. 10, јун 2003, стр. 15.

²⁸⁸ Већ помињани приказ књиге *Између стваралаштва и егзистенције*, у којем је на врло темељан и систематичан начин указано на значај Тимченкових разматрања о делу иве Андрића и Милоша Црњанског, у завршним оценама доноси и следећи коментар: „До сада пренебрегавани огледи Николаја Тимченка о Андрићу и Црњанском чине се незаобилазним у сваком даљем, темељном промишљању дела ових великана наше књижевности.“ (Наталија Лудошки, *Између стваралаштва и егзистенције: о Андрићу и Црњанском*, приредили Биљана Мичић и Владимир Мичић, Задужбина Николај Тимченко, Лесковац 2011.“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, бр. 78, 2012, стр. 225).

3.

Васко Попа

Тимченково интересовање за поезију Васка Попе почиње још од студентских дана, негде почетком педесетих година²⁸⁹ и није престајало све до Тимченкове смрти. О томе сведоче колико текстови објављивани током година у периодици, толико и књига *Записи о песнику: о поезији Васка Попе* из 1972. године, али и део постхумно објављеног рукописа и необјављени рукописи пронађени у Тимченковој оставштини. Прегледности ради, али и због чињенице да је након објављене књиге Тимченко у низу прилога најављивао појаву обимније студије о Васку Попи, неопходно је хронолошки пратити текстове који су се појављивали пре и после књиге *Записи о песнику*.²⁹⁰

Један од раних текстова који није ушао у поменуто књигу јесте приказ *Поноћног сунца* Васка Попе из 1962. године.²⁹¹ Може се слободно рећи да осврт спада у импресионистичку врсту критике, али је значајан због тога што се из њега чита озбиљно и темељно бављење Попиним стваралаштвом, које омогућава суверено изрицање судова о несумњивој вредности књиге и изузетности Попе и као ствараоца и као састављача зборника поезије других песника. Као илустрацију Тимченкових судова о Попи свестраном ствараоцу, довољно је навести следећу реченицу: „Имамо, дакле, песника који је у себи ујединио две наизглед диспаратне способности: имагинацију песника и педантног научника, естетско чуло и марљивост архивског

²⁸⁹ Пишући о свом познанству са Тимченком, неколико година млађи Димитрије Тасић бележи: „Из школских, мојих већ гимназијских а Кокијевих студентских дана, посебно се сећам једног сусрета. Мислим да је то било пред крај 1953. године, када се, ваљда због празничних дана, Дана републике или Нове године, као већ и многи други београдски студенти, и Коки затекао у Лесковцу, па сам га позвао да дође на наш школски литерарни састанак. Не знам како је данас, али онда су литерарне секције и њени састанци били најважнији вид књижевног живота младих. На том састанку, ми смо од Тимченка први пут чули за београдске књижевне листове 'Млада култура' и 'Видици', за Попину *Кору*, за 87 *песама* Миодрага Павловића, за Раичковићеву *Баладу о предвечерју*, за *Кад млидијах живети* Светислава Мандића... Био је то за све нас велики доживљај. За мене – први универзитетски час.“ (Д. Тасић, „Дело – људски завичај Николаја Тимченка“, *Наше стварање*, год. 51, бр. 4, год. 52, бр. 1, 2004–2005, стр. 405–412.)

²⁹⁰ Поред књиге *Записи о песнику. О поезији Васка Попе* (1972) и бављење Попиним стваралаштвом у контексту књиге *Књижевност и догма* (2006), у *Библиографији Николаја Тимченка* забележено је да се у периоду од 1963. до 2005. године у периодици појавило укупно двадесет и осам Тимченкових прилога о Попином стваралаштву и поводом дела о њему.

²⁹¹ Н. Тимченко, „Сунце поезије Васка Попе“, *Књижевност*, год. 18, књ. 36, св. 3, март 1963, стр. 278–279; „Васко Попа: Поноћно сунце. Зборник песничких сновиђења, Полит, Београд 1962.“, *Наша реч*, год. 19, бр. 13, 22. март 1963, стр. 6.

радника, укус префињеног естетике и упорност трагача за новим и неоткривеним вредностима.²⁹²

Већина текстова које је о Попином стваралаштву тих година објављивао нашли су се у поменутој књизи из 1972. године.²⁹³ На самом почетку *Записи о песнику*, у поглављу „Звездани тренутак послератне српске поезије“ Тимченко ће у контексту послератне књижевности као један од преломних момената у њеном развоју указати на значај колико стваралачке индивидуалности Попе и Павловића, толико и на појаву збирки *Кора*, *87 песама* и *Стуб сећања*, подсећајући да је у време које је било наклоњено сасвим другом типу певања и мишљења о певању, критичар Зоран Мишић афирмисао управо аутентични песнички глас какав је одјекнуо са Попином *Кором* и првим двома Павловићевим песничким збиркама. Тимченко само узгред помиње чињеницу да је њихова поезија примљена као скрнављење идеала о „револуционарној“ поезији посвећеној свом времену и историјским задацима, не задржавајући се на мору питања о новини коју је та поезија донела и отпорима на које је у то време наишла. У уводном тексту књиге, заправо указује се на значај Попиног циклуса песама у прози, који је касније под тим насловом и у том облику остао изван његових песничких збирки, а који је када се појавио 1952. године у *Књижевности* изазвао огорчену реакцију Милана Богдановића, тада водећег критичара. Ради се о циклусу „Препреке“, за који Тимченко тврди да је пре него поезија у ствари један песнички програм, додајући: „У облику који је био потпуно нов и непознат у дотадашњој српској поезији, са дилемама које су биле потпуно стране једном времену које се осећало као победничко и у том свом расположењу одбацило све типичне људске и интимне недоумице и тешкоће, Васко Попа размишља о песнику и поезији, свету који непријатељски песника окружује и препрекама које рађа сваки сусрет између песника и стварности.“²⁹⁴ Сугеришући заправо да у том болном сусрету између песника и стварности, жељи да се буде свој и слободан, да се сачува право избора пред спољашњим притисцима, болној и непријатној принуди да се мења и

²⁹² Н. Тимченко, „Сунце поезије Васка Попе“, *Књижевност*, год. 18, књ. 36, св. 3, март 1963, стр. 278.

²⁹³ Н. Тимченко, „Поезија и поетика Васка Попе“, *Градина*, год. 2, бр. 7–8, јули–август 1967, стр. 39–43; „Звездознанчева смрт: (о поезији Васка Попе)“, *Путеви*, год. 14, бр. 6, новембар–децембар 1968, стр. 549–558; „Трећа збирка Васка Попе: В. Попа, 'Споредно небо', Београд 1968.“, *Стремљења*, год. 9, бр. 6, новембар–децембар 1968, стр. 664–665; „Трећа збирка Васка Попе“, *Наша реч*, год. 24, бр. 50, 8. новембар 1968, стр. 7; „Белутак Васка Попе“, *Багдада*, год. 11, бр. 121, април 1969, стр. 23–24; „Одломак о Васку Попи“, *Браничево*, год. 15, бр. 3, мај–јуни 1969, стр. 24–30; „Попини 'Записи о песништву'“, *Браничево*, год. 16, бр. 3–4, мај–август 1970, стр. 340–348.

²⁹⁴ Н. Тимченко, *Записи о песнику: о поезији Васка Попе*, Крушевац 1972, стр. 6.

прилагођава – Попа исказује и критику књижевне стварности свог доба. Иако не директно исказана, та мисао је присутна и у закључку да су „Препреке“ наишле на жестоку реакцију критике, али да је, судећи по поезији која је следила поменутом циклусу, „тај давни број најстаријег београдског књижевног часописа донео текст који је означио звездани тренутак послератне српске поезије“.²⁹⁵

Својствено Тимченковом приступу, у поглављу „Поезија и поетика“, на примеру дела Васка Попе²⁹⁶ тражен је одговор на Хајдегерово филозофско питање – чему песници – у контексту потребе да се новина коју доноси савремена поезија објасни и дефинише.²⁹⁷ Попина поетика дефинисана је указивањем на његово схватање да се поетско стваралаштво заснива на традицији и на најсушаственијим творевинама народног духа и позивањем на његову мисао по којој песник своју приврженост природи исказује тиме што примењује стваралачки чин природе на оно што жели да створи. На основу тога изведен је закључак да је тај поступак примењивања стваралачког чина „а то није ништа друго до оригинално поимање стварности и њено репродуковање превасходно поетским и дотад неупотребљаваним средствима“;²⁹⁸ Васко Попа усвојио као најважнији поетски принцип у свом стваралаштву. Једноставније речено, Попина поетика дефинисана је у схватању поетског чина као аутохтоног стваралачког подухвата који је по иманентним својствима подударан творачком надахнућу природе. Поводом Попиних ставова о значају повратка увек живим изворима народне поезије као непресушној инспирацији и да се при светлости традиције мора градити сопствени пут, изведено је поређење са оним што бисмо могли назвати Елиотовим осећањем историје. Указујући на исту ствар у којој се дотичу Попа и Елиот – на нераскидиву везу између песника и живота, бића и поднебља у којем егзистира – наглашено је да је за обојицу карактеристично схватање по којем поезија и песник својим делом побеђују време и бришу границе између прошлости и будућности. Овакво схватање о односу историје и поезије већ

²⁹⁵ Исто, стр. 7.

²⁹⁶ Констатовано је и да је сем три књиге поезије Попа саставио три зборника поетских текстова и приредио запажено издање поезије Момчила Настасијевића, да је направио избор поезије Лазе Костића и поетских одломака из Доментијановог прозног дела, што све говори у прилог његовог познавања књижевних вредности наше литературе.

²⁹⁷ „У савременој поезији, коју карактерише заокупљеност егзистенцијалним проблемима, ујединили су се ерудиција и дух, рацио и инвенцио, мисао и емоција у нов – садржајно и формално – естетски квалитет. То ново у савременој поезији треба објаснити и дефинисати; то је у исто време и одговор на Хајдегерово питање 'чему песници'?" (Исто, стр. 11).

²⁹⁸ Исто, стр. 13–14.

је исказано у књизи *Песник и завичај*, а основна преокупација – о бивању човека у литератури – читљива је и овде из следећег закључка: „оно што је за Попу очување везе са жилом хранитељком а за Елиота свест о сопственом месту у времену – није ништа друго до успостављање моста, преко свог дела, са завичајем, налажење тог места под сунцем за којим човек (песник у првом реду) тежи од свог постања“.²⁹⁹ Осветљавајући Попино схватање поезије између осталог и као средства за одбрану интегралне људске личности, његово трагање за суштинама и аутентичним изразом, дотаћи ће се Тимченко и Попиног односа према језику и нужно и његовог осврта на Момчила Настасијевића.

Као вредносни суд потребно је издвојити подужи део у којем је сумирана, слободно се може рећи, најважнија Тимченкова мисао о Попиној поезији:

„У поезији Васка Попе видимо драгоцен савремени сензибилитет дисциплинован ретко истанчаним осећањем склада између песниковог микрокосмоса и свемирског макрокосмоса; сензибилитет у смислу здраве, преобилне природе подвргнут строгом режиму рача који осећање каналише у мисаони систем тоталног доживљавања човека у ситуацији. Овај систем има у циклусима Попине поезије свој адекватни формални израз; тако се ова поезија доживљује као филозофски систем – затворен у својој естетској довршености а отворен у својој животодавној способности да прима нове облике и смислове животних манифестација и да се преображава кроз њихову многострукост.“³⁰⁰

Отварајући своје разматрање првом збирком *Кора*, пратећи кроз касније песничке циклусе сазревање кроз животно искуство,³⁰¹ Тимченко ће на примерима

²⁹⁹ Исто, стр. 16.

³⁰⁰ Исто, стр. 20.

³⁰¹ На пример, коментаришући да прва збирка *Кора* почиње циклусом „Далеко у нама“ у којем се уобличило прво песничко искуство двадесетогодишњака што се огледа у сагледавању позитивне суштине живота, Тимченко ће приметити да је у избору *Песме* (Српска књижевна задруга, 1965) који је сам песник извршио, тај циклус у средини после циклуса „Опседнута ведрина“, „Предел“ и „Списак“. Објашњавајући да је такав избор начинио зрео песник за којим су године искушења и у поезији и изван ње и ново животно искуство уобличено у циклусу „Подражавање сунца“, „Размирица“ и „Зев над зевовима“ и најбоље исказано у песми „Поноћно сунце“, Тимченко ће закључити: „Дакле, зрели песник не почиње вером него скепсом, али не зато што је изгубио идеале него што је сазнао да су они и могућности за њихову реализацију у њему самом, у њему као слободном бићу коме је сунце пружило свој сјај али које са своје стране није ништа учинило да тај сјај и та топлота, то богатство светлости природе и постане његова, песникова и човекова својина. Тај напор и то усвајање су ствар сваког слободног бића и његових егзистенцијалних могућности; од интензитета тог напора, његове етичке оправданости, његовог вредносног нивоа и хуманистичке усмерености – једино и зависи колико ће зеленила бити за сваког човека под сунцем, сунцем које се, иначе, раскошно отворило.“ (Исто, стр. 22).

одређених делова песама говорити о присуству свести о човековој улози у овом свету, примању света онаквим какав јесте – без екстазе или очајања и о вечито будном стању и физичкој и духовној мобилисаности да би се могло опстати, трпљењу зарад сопственог потврђивања и подношењу жртве у корист тога да се остане интегрални човек. У том смислу – у маркирању идеје о вечној борби и самом битисању – присутне су Тимченкове већ поменуте идеје да је могућ само један начин за одржање у ковитлацу жеља и стварности – борба у којој се гине, али у којој се не нестаје ако се бива као човек, потврђена и тврдњом да без трага нестају само они који губе и изневеравају себе и своју људскост, потребу да се као човек бива.³⁰² Приступ песмама из циклуса „Предели“ завређује пажњу, а актуелност не губи ни Тимченково тумачење песама из „Списка“,³⁰³ и циклуса „Белутак“³⁰⁴ који је означен као средишњи у првим двама збиркама Васка Попе – *Кори* (1953) и *Непочин пољу* (1956).

Поглавље „Звездознанчева смрт“ бави се трећом Попином збирком *Споредно небо* (1968). Поводом ње указано је на доследност развојне линије његове поезије и констатовано да је Попа један од оних песника који су продрли до сржи ствари и пронашли свој песнички космос: „у том смислу ова збирка је кристализација и даље моћно потврђивање једног изванредно луцидног и модерног песничког исказа којим

³⁰² Као примери песникове борбе наведени су познати стихови из „Одјекивања“. Песимистичка визија отуђеног света показана је у циклусу „Предели“ на чијем примеру је врло интересантно тумачена посредничка улога симбола песничког космоса: „Прецизније речено, између песника и читаоца у овој поезији јавља се посредник, субјекат који је битан структурални чинилац Попине поезије и који је раван, по својој функцији и књижевнотеоријском карактеру, лику у класичној књижевној структури (роману или приповеци). Попа, наиме, својој пепељари, чивилуку, столу итд. намењује улогу ликова који има више значења и више слојева, који у сваком случају представља развијену метафору. [...] У књижевнотеоријском погледу [...] најбитније је да у склопу Попиног песничког космоса и његове структуре – пепељара представља самосталну семантичку јединицу, нешто што егзистира као посебност, као нешто што својом посебном и аутохтоном егзистенцијом ствара извесну дистанцу између песника и читаоца. На тај начин, у књижевнотеоријском погледу, пепељара се у структури Попине песме појављује као књижевни лик, и однос који читалац успоставља са песмом и њеном поруком није само, и у првом реду, кореспонденција читаочева са песником и доживљај песниковог света већ пре свега доживљај једне индивидуалне судбине оваплоћене у богатим значењима метафоре која се зове – пепељара. Даљи процес сазнавања и доживљавања песме је одгонетање смисла и антрополошког богатства те метафоре чије је непосредно значење у томе да је она – књижевни лик, па према томе и начин песникове индивидуализације своје пројекције света и човека.“ (Исто, стр. 28–29).

³⁰³ На пример, веома интересантно је детаљно разматрање социолошког, етичког и антрополошког слоја песме „Коњ“.

³⁰⁴ У завршним редовима је забележено: „Попин белутак је бескрајан по могућностима да ствара, да се трансформише, мења облике, суштине, да буде већи и другачији. Али, тај исти белутак је и запањујуће ограничен у реализацији својих могућности. Ако је, дакле, стваралаштво атрибут белутка, неадекватна примена те стваралачке моћи је његов највећи промашај. Попин белутак се налази између две крајности, баш као и егзистенција човека који је и стваралац и рушитељ, и креатор добра али исто толико и моћан произвођач зла.“ (Исто, стр. 37).

је саопштена једна превасходно хуманистичка песничка космогонија³⁰⁵. Од прве песме „Споредно небо“, кроз свих седам циклуса збирке, биће детаљно разматрано Попино исказивање визије о песнику и песни – звездознанцу и судбини његове творевине, која постаје „само споредно небо за човека данашњег, техничког доба“. Идеју о поезији као споредном небу Тимченко илуструје примерима одређених песама, из којих се види песимистичка визија по којој су хуманост и лепота често немоћне пред рушилачким силама; затим указује на отварање питања о слободној људској индивидуалности,³⁰⁶ о поразним и песимистичким сазнањима који проистичу из суочавања идеала човековог бивања са фактицитетом егзистенције,³⁰⁷ раскол на етичком и антрополошком плану и губљење правих вредности у свету отуђености и лицемерства. У првој песни последњег циклуса „Звездознанчева смрт“, Тимченко је видео искуство читаве збирке у којој је транспонована Попина поетика. Лепота звездознанчевог (песничког) трагања и људска величина његовог напора обележена је узалудношћу којом је човек ограничен у свом настојању да бива, у племенитости тог напора, без обзира на то што звездознанчева мисија није успела и што је он морао у потрази за лепотом и истином да умре. У том смислу следи и коначни суд о Попиној збирци: „Али, упркос свему, упркос смрти – звездознанац је стваралачко биће које истражује истину, служи човеку и лепоти живљења, које се не предаје болу иако зна само за поразе људскости. Попина збирка је химна духовним вредностима, људском делу које надживљује свога творца и коме једино можемо захвалити за тренутке праве људске среће у свету у коме иначе царују пролазност, патња, немоћ и неистина.“³⁰⁸

У следећа два поглавља „Попино схватање историје“ и „Записи о песништву“, Тимченко је систематично обрадио песников однос према успостављању континуитета стваралачког људског духа и његово поимање стваралачког чина. Пут у прошлост схваћен као ходочашће и потрага за лепотом и духовним вредностима показан је

³⁰⁵ Исто, стр. 40.

³⁰⁶ Интересантан је и коментар: „У циклусу 'Размирица' овај општи план сукобљености антагонистичких сила које владају у подељеном свету преноси се на конкретнији терен на коме се сукобљавају тоталитаристичке тенденције и слободна људска индивидуалност.“ (Исто, стр. 47).

³⁰⁷ Поводом песме „Подражавање сунца“, тумачећи да је сунце као антитеза мрака у Попиној поезији човекова шанса да буде и бива на висини људских задатака, Тимченко ће додати: „У последњој песни циклуса јасно је подвучена идеја о непостојању сила ван човекових стваралачких и етичких могућности, које би га могле спасти и оправдати његову наду. Човек мора бити стваралац и етичка личност да би оправдао своје постојање. Он мора сам, властитим снагама, постати оно што жели и треба да буде.“ (Исто. Стр. 50).

³⁰⁸ Исто, 55.

на примеру песама из циклуса „Ходочашћа“ – у којима је експлицитно схватање да је пролазност у једном вишем смислу немоћна пред производима људског духа и да је песник пред историјом у ствари трагалац за прошлосту која је присутна у садашњости.³⁰⁹ Попин текст „Записи о песништву“, објављен уз издање *Коре* из 1969. године,³¹⁰ издвојен као специфична „исповест једног песника о околностима у којима се ствара песма, у којима она почиње своју егзистенцију и у којима постаје оно што песма у ствари јесте: аутохтона егзистенција, независна од свога творца“,³¹¹ песника који нерадо говори о свом песништву, оцењен је као стварање „нове песме о песни“; његови записи третирано су као нека врста песама у прози. У том смислу Тимченков осврт драгоцен је прилог тумачењу специфичног Попиног поимања суштине стваралачког процеса и самог бића песме.

На крају своје књиге *Записи о песнику*, Тимченко оставља белешку о томе да радови који су ту сакупљени представљају заправо увод у једну обимнију и амбициознију студију о Васку Попи коју припрема.³¹² Та студија за Тимченковог живота, а ни касније, није угледала светлост дана. Међутим, у прилог тачности о припреми веће студије говоре и два Тимченкова текста о првој збирци *Кора*, објављена у периодичности до 1972. године, која нису ушла у поменути књигу.³¹³ Чак и ауторова напомена у тексту „Структура ’Коре’ Васка Попе“ да рад чини целину са претходно

³⁰⁹ Помињући и циклус „Ђеле-кула“, Тимченко у песмама које га сачињавају уочава песникову илустрацију идеје по којој постоји друга историја и друга стварност у којој нема места за ствараоце и људе. То је историја која почива на сазнању о сталном обнављању деловања сила зла, да живот и свет, па самим тим и прошлост не припадају само ствараоцима. С тим у вези опет је значајно указати на квалитет Попине поезије који Тимченко наглашава: „Попа у својој песни ствара лик; у његовој песни јавља се субјект, оно што се у прозним делима назива личност и тиме сугерира да је реч о једном појединачном искуству од антрополошког значаја. *Чудо* у Попиној песни ’Ђеле-кула’ је и само лик коме се обраћа други лик, у овом случају читав колектив, читав народ који, суочен са ужасима страдања и патњи, поставља оно стравично питање *је ли ово наш свет*. Према томе, у Попиној поезији постоји извесна дистанца, извесан посредовани однос између песника и песме. Та дистанца, успостављена посредовањем лика, дозвољава извесну интерпретацију и у самим оквирима Попине песме, чак извесно неслагање између оног ’што је песник хтео да каже’ и што је песник сам – и оног што та иста песма, као своју поруку, доноси својим читаоцима.“ (Исто, стр. 55–56).

³¹⁰ Тимченко наводи пуну одредницу: Васко Попа, *Кора. Песме*, предговор „Песнички свет Коре“ написао Александар Петров, Нолит, Београд 1969.

³¹¹ Н. Тимченко, *Записи о песнику: о поезији Васка Попе*, Крушевац 1972, стр. 67.

³¹² Тимченкова књига, непосредно после објављивања, оцењена је као значајан допринос проучавању Попиног дела. (Владета Вуковић, „О поезији Васка Попе: Николај Тимченко, *Записи о песнику*, Багдала, Крушевац, 1972.“, *Стремљења*, год. 14, бр. 2, март–април 1973, стр. 242–244; Саша Хаџи Танчић, „Студија о Васку Попи: Николај Тимченко, *Записи о песнику*, Багдала, Крушевац, 1972.“, *Савременик*, год. 21, књ. 41, бр. 1, јануар 1975, стр. 87–89.)

³¹³ Ради се о следећим текстовима: „Први циклус Попине ’Коре’“, *Браничево*, год. 17, св. 2–3, март–јуни 1971, стр. 211–217. и „Структура ’Коре’ Васка Попе“, *Стремљења*, год. 13, бр. 4, јул–август 1972, стр. 488–501.

објављеним „Први циклус Попине ’Коре’“ и да је одломак веће студије³¹⁴ говори у прилог томе.

У оба Тимченкова текста види се студиознији приступ и детаљнија анализа. Важно је поменути и разматрање структуралних новина које збирка доноси у време када се појавила и указивање на њену цикличну организацију која постаје типична и за потоње Попине збирке, али и на закључак да је Попа на усавршавању структуре своје збирке радио пуних петнаест година (подсећа Тимченко на избор *Песме* из 1965. и на наговештај нове архитектонике те збирке). Интересантно је у том смислу и Тимченково запажање да је Попа имао претходника у цикличној организацији збирки изведено на основу поређења са Бодлеровом збирком *Цвеће зла*, од које, како каже, по општем уверењу почиње модерна поезија.³¹⁵

Као део студије може бити посматран и текст о четвртој Попиној збирци *Усправна земља* (1972).³¹⁶ Тимченко у првом реду прати генезу *Усправне земље* од циклуса у *Кори*, до збирке.³¹⁷ Врло прецизно пратећи циклусе и песме које обухватају, од другог издања *Коре* (1956), преко првог издања *Непочин поља* (1956), *Песама* (1965) и дефинитивног издања *Коре* (1969), Тимченко ће указати на све промене које су довеле до дефинитивног изгледа збирке *Усправна земља* (1972), закључујући да од истоименог циклуса збирка није настала гранањем и нарастањем броја песама, него да је првобитни циклус доживео „радикалну и суштинску метаморфозу“ која је слична рецимо преради неког романа. Суштина посматрања структуралне организације Попиних збирки читљива је из следећег закључка:

³¹⁴ „Структура ’Коре’ Васка Попе“, *Стремљења*, год. 13, бр. 4, јул–август 1972, стр. 489.

³¹⁵ Тимченко се позива на анализу тог аспекта збирке француског песника у делу Хуга Фридриха *Структура модерне лирике од Бодлера до данас* (Загреб 1969). У том смислу интересантан је и следећи закључак: „Дакле, узимајући у обзир пример Бодлера – о коме је луцидно писао Фридрих – може се извести закључак да су француски и наш песник изабрали сличан поступак при конституисању својих песничких творевина, наглашавајући при том да је Попа на свом путу углавном био лишен потребе да решава и неке специфично психолошке проблеме блиске Бодлеру. С друге стране, Попа је своје прве песме, дакле и прву збирку, стварао у време када су могли да играју веома значајну улогу идеолошки фактори. Њихов утицај је очит у последњем циклусу првог издања *Коре*, у *Усправној земљи*.“ („Структура ’Коре’ Васка Попе“, *Стремљења*, год. 13, бр. 4, јул–август 1972, стр. 491).

³¹⁶ Н. Тимченко, „Од циклуса до збирке *Усправна земља*“, *Савременик*, год. 19, књ. 37, бр. 2, фебруар 1973, стр. 107–131. (И сам Тимченко оставља следећу белешку у овом тексту: „Ово је одломак из већег рада. Изводи из тог рада садрже се у нашој тек изашлој књижици *Затписи о песнику. О поезији Васка Попе*, Багдала, Крушевац, 1972.“, стр. 109.)

³¹⁷ „Та генеза претпоставља како редуцирање многих песама из првобитног циклуса тако и његово грањање у више циклуса, прелажање појединих песама у друге циклусе а и редуцирање читавог једног касније насталог циклуса из збирке у облику који је сада пред читаоцима (*Очи Сутјеске*).“ (Исто, стр. 107).

„Наиме, ми смо на ранијим страницама покушали да сугерирамо идеју о рађању једног лирског епа нашег времена, коме Попа тежи, и у чијој је функцији организација Попине поезије. Начин досадашњег уобличавања тог епа – који смо делимично могли да пратимо и у случају метаморфозе циклуса у збирку *Успавна земља* – уверава нас у континуиран Попин поступак којим он веома успешно остварује свој циљ. Тако, изгледа нам, збирка *Успавна земља*, у верзији која је сада пред читаоцима, само оснажује тај утисак. Према томе, полазећи од искуства које је оставио Бодлер и од примера Момчила Настасијевића, Попа цикличну организацију своје поезије ставља у функцију једне изузетно занимљиве и у савременом нашем песништву беспримерне идеје о остварењу оригиналног песничког света.“³¹⁸

У том смислу интересантна је и тврдња да је Момчило Настасијевић, трагалац за „матерњом мелодијом“, како каже, довео Попу до још једног извора којем у својој последњој збирци дугује и нешто од инспирације и нешто од песничке структуре и организације. Наиме, Тимченко уочава да је за своје схватање песничке организације песама у циклусе и збирке и за схватање ритма Попа нашао узор и повод у византијској и српској, на темељима византијске версификације израђеној, црквеној поезији.³¹⁹ И у начину настајања канона и химни Тимченко уочава сличност са настајањем збирке *Успавна земља*, а у Попином схватању ритма такође налази оправдање да има смисла поводом његове поезије указати на искуства византијске версификације. Читава анализа изведена је врло убедљиво и због тога је такав и закључак: „Овде, додали бисмо, није у првом реду значајна подударност у детаљима, већ сличност схватања, готово запањујућа истоветност поетике, сличност песничких инструмената и њиховог коришћења у циљу остваривања песничке творевине; код црквених песника у питању је мистичко приближавање Богу, код Попе покушај стварања лирског епа широког замаха и космичког простирања.“³²⁰ Пажњу заслужује свакако и Тимченково запажање и образложење тог запажања по којем су песме, обележене као родољубиве из циклуса „Успавна земља“ у структури првобитне *Коре*, најпре одстрањене у процесу

³¹⁸ Исто, стр. 109.

³¹⁹ „Јер, нема сумње, строгу цикличну организацију Попа је могао наћи у облицима византијске црквене поезије: канони, рецимо, као сложенији песнички облици од химни, састоје се од ода а ове од више строфа, и све оне произлазе једна из друге и надовезују се једна на другу – све у циљу стварања обухватније визије света и мистичног приближавања свевишњем.“ (Исто, стр. 109).

³²⁰ Исто, стр. 110.

редуковања. У том смислу указано је и на Попин допринос у другачијем поимању родољубиве поезије, рецимо,³²¹ и на разлоге који су утицали на метаморфозу у поезији Попиној, виђене не само у песничком сазревању, него и у креативном коришћењу искустава византијског и старог српског црквеног песништва.

У даљем разматрању Тимченко је показао да су из првобитног циклуса најпре испале оне песме, које су, без обзира на нов и самосвојан израз различит од тада преовлађујуће родољубиве и социјалне поезије педесетих година, ипак имале трагове тог општег расположења. Указујући на детаље у појединим песмама који експлицирају песникову намеру да буде актуелан и да пева у духу владајуће поетике, Тимченко заправо показује колико је Попин песнички таленат самосвојан и када је очигледан напор да пева на задату тему. У том смислу иде и тврдња: „Редукујући овакве песме поузданим осећањем песника са развијеним критичким укусом и истанчаном поетиком, Попа је могао да сагради свој свет *Усправне земље* у коме се слојеви не могу лако распознати и одгонетнути, у којој се идеја и значење не могу разлучити од 'форме', и у којој нема експликација и експлицитности. Песник се повукао дубоко у слојеве својих песама, и у њима се он не може распознати. Песма је тако постала аутохтона творевина која на изглед не зависи од песникових жеља, намера и идеја већ се плете својим тајанственим нитима и својом неумитном и неумољивом логиком.“³²²

У наставку анализиран је појединачно сваки циклус збирке са указивањем на поједине песме и осветљена је Попина оригиналност виђена у непоновљивој синтези традиције и модерног сензибилитета. Указано је такође на својеврсно „ходочашће“ учињено преко ликова своје поезије, у тежњи откривања корена човека поднебља на којем живи, тј. човека своје домовине. То ходочашће, како га Тимченко именује и доживљава, води најпре ка највишим духовним вредностима песниковог народа „ка откривању његовог стваралачког духа и трајних резултата његовог стваралачког дара“.³²³ У распореду циклуса Тимченко види асоцијацију на поглавља једног епа, грађеног оскудним средствима, али препуног значења и веза са традицијом и савременим

³²¹ За своја разматрања Тимченко упућује на следећу литературу: Димитрије Богдановић, Предговор књизи Ханс Георг Бек, *Путеви византијске књижевности*, Београд 1967; зборник *Србљак I–III*, Београд 1970, у редакцији Ђорђа Трифуновића; Жарко Ружић, „Организација ритма у поезији Васка Попе“, *Годишњак филозофског факултета у Новом Саду*, књ. 10, Нови Сад 1967; Зоран Гавриловић, *Антологија српског родољубивог песништва (XIV–XX века)*, Београд 1967.

³²² Исто, стр. 112.

³²³ Исто, стр. 113.

искуством.³²⁴ Спроведена анализа и вредносни суд о збирци *Усправна земља*, колико су значајни због откривања Тимченковог студиозног бављења Попином поезијом, толико морају бити прихваћени и као значајан прилог тумачењу многих питања које једна песничка појава попут Васка Попе отвара и у времену када се појавила, али и у једном ширем, књижевноисторијском контексту.

И следећи објављивани Тимченкови текстови исто су део веће студије. Најпре то је текст о песми „Пре игре“, у којем је анализирана песма која отвара први циклус друге Попине збирке, а потом и текст посвећен анализи целе збирке *Непочин-поље*.³²⁵ И сам Тимченко у тексту у неколико наврата упућује на то, позивајући се, такође и на књигу *Записи о песнику*. Врло слично поступку који је спроведен приликом анализе *Коре*, Тимченко је приступио и другој Попиној збирци, указујући на циклусе и песме који су мењали свој изглед од првог до коначног издања, употпуњујући на тај начин своју студију и ширећи назначене погледе из поменуте књиге о Попи.

Поред несумњиве вредности и значаја спроведене анализе, важно је упутити и на преглед критичких осврта које Тимченко доноси, указујући на неразумевање, али и на радикално одбацавање Попине поезије и негирање сваке њене вредности у време када се збирка појавила. Случај са Попином збирком послужио је да се проговори и о критици педесетих година и о начину на који су критичари изрицали судове да би их нешто касније мењали.³²⁶ У том смислу указано је и на стварне промене у књижевном

³²⁴ Први циклус „Ходочашћа“ обележено је као „поглавље“ епа у којем песник представља исконске вредности народа и земље и упућује на духовну и националну историју везану за српске средњовековне споменике; други циклус „Савин извор“ пут је ка народној, паганској митологији и хришћанском миту; „Косово поље“ упућује на преломне странице историје народа, којима влада мит; „Ћеле кула“ према Тимченку поставља питање о смислу збивања у којима човек учествује; „Повратак у Београд“ обележен је као сабирање искуства „пређеног ходочашћа по дубинама и понорима једне вечите теме коју оличује судбина једног народа и земље.“ (Исто, стр. 113–114) .

³²⁵ Н. Тимченко, „Васко Попа: 'Пре игре'“, *Дело* (Београд), год. 19, књ. 19, бр. 11, новембар 1973, стр. 1354–1357; „Одломци о 'Непочин-пољу'“, *Багдала*, год. 16, бр. 182, мај 1974, стр. 2–7.

³²⁶ Као пример покушаја разумевања Попине поезије поменут је текст анонимног критичара из *Студента* („О крпицама, по поезији. Васко Попа. Непочин поље, Матица српска 1956“, *Студент*, 31, децембар 1956); текст Милоша Бандића („Васко Попа; 'Непочин-поље' (Издање Матице српске, Нови Сад)“, *Политика*, 25. јануар 1957) послужио је да се проговори о типу педагошке критике као симптома времена која више казује о критичару него о песнику; док је подсећање на текст Славка Леовца („Васко Попа: Непочин-поље (Матица српска, 1956), *Савременик*, 2, 1957) искоришћено да се покаже потпуна промена критичаревог суда у свега неколико година, заправо до Леовчевог осврта на поезију Васка Попе из 1965. (*Метаморфозе*, Сарајево 1965). У том смислу важно је цитирати и следећи закључак: „Ова критика одражава нешто више од личног суда: она је симптом заоштрениости наше књижевне ситуације коју је и средином педесетих година карактерисало готово секташко стање духова. Поезији се аплаudirало, или се њена вредност апсолутно негирала углавном на основу секташке припадности њеног творца. Нешто касније сам овај критичар, у истој збирци Васка Попе пронашао је вредности које наговештавају даљу, суштину и успешну метаморфозу ка поезији нашег времена. Није у питању критичарева метаморфоза, већ даља промена у атмосфери нашег културног живота који се из секташке затворености кретао ка отворенијем поштовању естетског феномена.“ (Н. Тимченко, „Одломци о 'Непочин-пољу'“, *Багдала*, год. 16, бр. 182, мај 1974, стр. 3).

животу средином педесетих година као на чињеницу коју боље од критичарских чарки представника супротстављених табора одражава сама структура Попине збирке: „Наиме, [...] Попа је, истина под измењеним насловом и у нешто измењеном облику, унео у збирку некада анатемисани циклус 'Препреке'. Циклус 'Унутарња месечина' има два нова текста у односу на некадашњи циклус.“³²⁷ С тим у вези та два нова текста поменутог циклуса Тимченко посматра као песников одговор и објашњење свим оним критичарима који су се питали у чему је смисао његових песничких творевина. Објашњавајући те одговоре, Тимченко ће забележити и следећи коментар, важан за његово поимање и личности и дела Васка Попе из перспективе која га је највише интересовала – слободе стваралаштва: „И још нешто: уносећи модификоване 'Препреке' у своју другу збирку, Попа је поновио своје људско и песничко право да буде узнемирен, да буде самосвојан, да има своје преокупације и да не робује општим захтевима времена; поезија не трпи никакву педагогију и никакву идеологију, понавља Попа у овом циклусу. Тај његов глас узнемиреног песника, који корача својим путем и настоји да се спасе атомизације и припадности сектама, те године, када се појавило 'Непочин-поље' нико није оспорио ни идеолошки ни педагошки као што је то учинио тада још живи Милан Богдановић четири године раније.“³²⁸

Део студије је и текст о циклусу „Далеко у нама“,³²⁹ који поред тога што на извештајан начин представља проширену анализу једног дела књиге *Затписи о песнику*, који говори о том циклусу, доноси и извесну новину садржану у третирању циклуса као поеме. Опет, кроз анализу, како каже, „Попиног песничког космоса“ који подразумева већ помињане измене и другачију организацију песама и циклуса у односу на прве збирке, али и прва издања, пронађен је аргумент за овакво запажање по којем се циклус „Далеко у нама“ разликује од осталих циклуса *Коре* и специфичном организацијом и обимом: „И баш у тој тачки овај циклус доноси највећу новину: наиме, очигледно је погрешно рећи да је то циклус у коме има највише песама у односу на све дотадашње и касније Попине циклусе. Чини нам се да би било примереније рећи да и није у питању циклус већ поема, састављена од тридесет мањих целина – поглавља. У односу на претходне циклусе, овде је знатно промењен тон певања: овде се јавља

³²⁷ Исто, стр. 3.

³²⁸ Исто, стр. 4.

³²⁹ Н. Тимченко, „Напомена о поеми 'Далеко у нама'“, *Савременик*, год. 21, књ. 42, бр. 10, октобар 1975, стр. 296–301.

субјекат не у значењу метафоре-лика, као што смо имали у претходним циклусима, већ као израз промењеног односа према свету споља и свету у себи.³³⁰

Као посебно значајан прилог замишљене и у целини никад необјављене студије о Попи свакако треба издвојити текст под називом „Извори поезије Васка Попе“.³³¹ Постављајући питање о изворима Попиног песништва, Тимченко ће заправо указати и на различите истраживачке покушаје да се ти извори пронађу у надреализму, народној поезији, романтици, у поезији савременика и истомишљеника.³³² Констатирајући да та питања отварају не само критичари него и само Попино дело које се састоји од седам збирки конципираних на специфичан начин, од три антологије, неколико редакторских подухвата и избора, али и превода, Тимченко ће се дотаћи и чињенице да сам Попа нема претензије да објашњава своје дело и излаже своју поетику, подвлачећи, како се чини у његовом поимању ствари и најважније – да Попа никада није дошао у искушење ни да одговара својим критичарима, који су према Тимченковој оцени више били пресудитељи него тумачи у првим поратним годинама.³³³ Уместо одговарања критичарима и објашњавања своје поезије, Тимченко закључује да се Попа посветио обликовању песничких антологија посебне врсте, видећи у карактеру тих антологија Попине литерарне симпатије и естетске погледе које индиректно омогућују праћење генезе његове поезије. И као илустрација Тимченкових схватања и као покушај осветљења извора Попиног песништва, овај текст се указује као значајан, јер доноси откривање „сопствене визије поезије“, будући да Тимченко полази са становишта које нужно подразумева субјективност сваког избора.

На основу три антологије које је сачинио Попа, приређених издања поезије Момчила Настасијевића и Лазе Костића, избора песничких текстова из прозног Доментијановог дела и избора приповедака немачких романтичара,³³⁴ дакле, из

³³⁰ Исто, стр. 296.

³³¹ Н. Тимченко, „Извори поезије Васка Попе“, *Стремљења*, год. 17, бр. 6, новембар–децембар 1976, стр. 856–872.

³³² Кад је реч о савременицима и истомишљеницима, Тимченко ће бити прецизан указујући на модерну француску поезију од Бодлера па надаље, и помињући имена – Анри Мишо и Ален Боске. У оквирима наше књижевности поставиће питање о томе колико удела у изграђивању Попине поетике имају народни певач, Лаза Костић, Доментијан и Момчило Настасијевић, тачније какве релације постоје између традиције српске поезије и њеног језика и дела и језика Васка Попе.

³³³ Та чињеница да се Попа чувао читавог „замешатељства“ и, што је било тешко, неупрљан сачувао своју самосвојност у периоду о којем Тимченко тако помно пише расветљавајући све догађаје послератне књижевне сцене, указује се као важна за Тимченково посматрање његовог песничког и људског лика.

³³⁴ Антологије и избори: *Од злата јабука* (1958), *Урнебесник* (1960), *Поноћно сунце* (1962), *Седам лирских кругова*, избор из поезије Момчила Настасијевића (1962), *Плетисанке*, избор песама Лазе Костића (1968), *Доментијан*, избор (1963) и *Немачи романтичари I и II*, избор (1959); превод песама Алена Боскеа *Реч и ребро* (1958).

тог дела његовог опуса, Тимченко изводи закључак да се због ширине Попиних интересовања показује да је он песник чија се поезија отима свођењу на припадност једној песничкој школи или струји и који не робује ниједној поетици. Основна нит Тимченковог посматрања јесте заправо у томе да илуструје – кроз одустајање од писања естетике и уобличавања поетике, критичког осветљавања или ревалоризације дела песника о ком говори или чије песме приређује (о чему сведоче његови кратки текстови) – Попино усмеравање својих амбиција „на песничку инвокацију суштине песме и песничког стварања, стварајући песму о песни и песничком стварању“.³³⁵ У том смислу, заинтересованости за песничку материју и за песму, Тимченко види и Попино обраћање различитим и временски удаљеним ствараоцима, из којих настају његове антологије и избори пропраћени краћим поетски интонираним предговорима у којима је реч о битним питањима поетике и поетског стварања. У суштини, доследно је спроведен покушај да се генеза Попине поезије успостави увидом у његове антологије и редакторске подухвате и да се тако наслути његова поетика.³³⁶

На Попином примеру Тимченко илуструје тврдњу да су антологије „пре свега, као и сваки избор и стваралачки акт, плод сензибилитета и личног опредељења састављача и да успех тог избора зависи од срођености састављачеве визије и његове моћи да савлада ’материјал’ и да га потчини својој интерпретацији“,³³⁷ тј. да је сваки избор нужно субјективан. С тим у вези наглашено је да његове антологије нису илустрација некаквог прихваћеног става о народној поезији, песничком хумору или песничкој имагинацији, него су у првом реду „интерпретација његове визије тих битних проблема његове поетике“. Све ово биће образложено на примеру поменутих дела, с указивањем да су за разлику од Попиних првих збирки његове антологије од критике биле врло добро примљене. Најпре су предмет анализе антологије и Попини принципи којима се руководио при њиховом стварању, потом избор из дела десеторице немачких романтичара, превод поезије Алена Боскеа, избор из

³³⁵ Исто, стр. 859.

³³⁶ Оно што је драгоцено, Тимченко доноси и обимну библиографију радова о поменутих Попиним књигама: о књизи *Од злата јабука* библиографија садржи 12 одредница од 1958. до 1961; о *Урнебеснику* – 6 из 1960; о *Поноћном сунцу* 7 – из 1962. и 1963. године. (Исто, стр. 861–862). А у наставку даје и коментаре најзначајнијих радова (стр. 864–865).

³³⁷ Исто, стр. 873.

Доментијановог прозног дела, избор из поезије Лазе Костића³³⁸ и на крају из поезије Момчила Настасијевића.

Сумирајући на крају своје размишљање о изворима Попине поезије, Тимченко подвлачећи чињеницу да песник не црпе само из једног извора, да распон утицаја од народне поезије до Доментијана и од романтичара до Настасијевића не указује само на ширину Попиног света, него и на дубине из којих црпе грађу, закључује: „Зато је непотребно и у суштини неплодно настојати да се Попа повеже са једном од струја и тенденција у српској поезији јер, како ће се, надамо се, касније видети, у Попиној поезији могу се подједнако препознати и народни песник, и Доментијан, и Лаза Костић, и Момчило Настасијевић. А то значи да ни један од њих није утицао на Попу нити допринео да он постане оно што је – аутохтони и аутентични песник који је упио у свој свет искуство векова, а то значи постао свој и самосвојан у смислу Елиотовог схватања традиције.“³³⁹

Поводом књиге огледа о *Усправној земљи* Васка Попе Дамњана Антонијевића, Тимченко ће написати краћи приказ,³⁴⁰ који је занимљив из неколико разлога. Најпре текст може бити посматран као још један од доказа о одличном познавању Попиног дела, а потом и као вредносни суд о поменутиим огледима. Позитивно оцењујући појаву књиге која се у целини бави једном песничком збирком, као реткост у нашој критичарској и књижевнотеоријској пракси, Тимченко ће ставити и извесне примедбе које се тичу одређених запажања о првом циклусу збирке „Ходочашћа“, а највише последњег огледа у књизи под називом „У знаку пронађеног идентитета“. Најпре је указано на Антонијевићево пренаглашавање сазнавања отаџбине, констатацијом да „ходочасниково стварање у првом реду претпоставља стварање људског завичаја, а не

³³⁸ Како изгледа комбинација Попиних исказа и Тимченковог тумачења довољно је илустрације ради навести да рецимо Попин доживљај Костића у чијој појави и поетици препознаје песника потпуно преданог поезији, песника који је несхваћен и одбачен од средине и епохе оличење апсолутног ствараоца, Тимченко допуњује: „Од те апсолутне преданости поезији Попа је упио у себе нешто што је изнутра озарило биће његове сопствене поезије и учинило је, у годинама када и поезија творца *Коре* није била прихваћена, отпорном и нерањивом од свих налета неразумевања, ниподаштавања, одбијања и арогантног суновраћивања међу толике бесмислене и непотребне појаве у свету уметности.“ (Исто, стр. 871). Доследности ради потребно је поменути да је Тимченко краћим приказом („Плетисанке Лазе Костића“, *Браничево*, год. 16, бр. 2, март–април 1970, стр. 239–241) пропратио Попин избор из 1968. године, већ тада износећи неке од луцидних опаски о његовом осећању Костићеве поезије.

³³⁹ Исто, стр. 872.

³⁴⁰ Н. Тимченко, „Тумачење једне песничке књиге: Дамњан Антонијевић, *Усправна земља Васка Попе. Огледи*, Братство-јединство, Нови Сад, 1976.“, *Просветни преглед*, год. 33, бр. 1215, 7. октобар 1977, стр. 8.

отаџбине, дакле да има у виду пре човека, а у знатно мањој мери поданика“.³⁴¹ Друга примедба доводи у питање оправданост Антонијевићевог инсистирање на димензији моралних вредности у песничком опусу Васка Попе, па ће у том смислу Тимченко, сасвим на свом терену, указати и на недоследност неких Антонијевићевих поставки, али и са ширег аспекта проговорити опет о погубности за уметничку вредност књижевног дела постављање било каквих захтева.³⁴²

У тексту из 1978. године под називом „Песник и постојеће“,³⁴³ Тимченко на самом крају остављајући податак да је текст део уводног поглавља необјављене студије, помиње први пут и назив своје студије – *Песнички свет Васка Попе*. Сам текст значајан је јер се сада конкретно бави до тада узгред провученим питањем о односу Попиног дела и уопште његове стваралачке личности у времену веома присутног и неизбежног идеолошког уплива у књижевни живот. Заузимајући једно филозофско становиште о универзалном проблему о питању односа уметника и времена у којем егзистира, као неминовност, Тимченко ће кроз питања о томе – „Да ли је песничко дело аутономна творевина или је оно одблесак идеје, одраз стварности, средство идеолошке борбе или потребе? Да ли је песник стваралац новог или оруђе идеје која се остварује кроз дело које он само потписује?“³⁴⁴ – покушати да проговори о Попином делу.

Разматрајући проблем песничке неизбежне егзистенције у постојећем, одређујући категорију постојећег њеним формирањем по рецепту владајућих идеолошких и политичких идеја нужно уперену против песника, Тимченко ће најпре позивањем на Платонове идеје о идеалној држави у којој је песник по дефиницији побуњеник и реметећи фактор савршеног поретка, на његов замишљени дијалог

³⁴¹ Исто, стр. 8.

³⁴² Наиме, ауторово неоправдано инсистирање на димензији моралних вредности у Попином песничком опусу образложено је на следећи начин: „Учинио му се, наиме, да је то изражено нарочито у овој збирци, која је посвећена отаџбинским (завичајним) темама. Антонијевић, изједначајући отаџбинско и завичајно, губи из вида философски смисао појма завичајности и, изгледа нам, поједностављује проблем тврдећи да 'испитивати моралне вредности родољубиве песме Васка Попе ... значи афирмисати једну племенитост и људску и друштвену прогресивност'. Додуше, не примећујући противречност и непримереност једне овакве тврдње, он на крају свог огледа, преузимајући од Косика појам псеудоконкретности – каже да књижевно дело 'није, и не сме бити, резултат директних идеолошких захтева и директне дневне идеолошке праксе'; Антонијевић, дакле, не примећује да је у истој мери погубан за уметничку вредност књижевног дела и сваки моралистички, педагошки, психички итд. захтев, као што је погубан и онај о коме он заједно са Косиком говори – идеолошки.“ (Исто, стр. 8).

³⁴³ Н. Тимченко, „Песник и постојеће“, *Савременик*, год. 24, књ. 48, бр. 11, новембар 1978, стр. 347–359.

³⁴⁴ Исто, стр. 347.

између песника трагедије и законодаваца у којем је реч о правима песника, али и о томе да је коначна реч пресуде у рукама законодаваца, устврдити да још Платону дугујемо идеју о томе да је постојећа стварност оно што је естетски релевантно и лепо, а да се уметност, као нешто вештачко и створено, не може мерити са оним што је природно и што као такво егзистира.³⁴⁵ На тај начин дошло се и до кључног питања: „Постојећем се, дакле, или мора подлећи (прилагођавањем, поништавањем разноврста и предавањем монотонији устаљеног и унапред предвиђеног и утврђеног) или му се може пружити отпор с неизвесним исходом. Обе могућности отварају трагичан сукоб у песнику и човеку који мисли, полагајући право на сопствену индивидуалност“.³⁴⁶ Илуструјући своју већ познату тезу, исказану у сваком исцрпнијем бављењу одређеним ствараоцима који су закупљали његову пажњу, о томе да постоје у таквим ситуацијама различити избори, Тимченко ће указати и на оно што ти избори подразумевају. У случају да се стваралац помири са ситуацијом, долази до сукоба савести и неиспуњавања дуга према себи и према својој људској дужности; у случају опредељења за сукоб и сама егзистенција може да дође у опасност; као трећу могућност Тимченко помиње песничко пристајање на прилагођавање у одређеној мери, али при том задржавање критичке свести: „стварно или привидно пристајући на конвенције и ограничење својих грађанских слобода, такав песник људски садржај своје критичке свести излива у дело. Песничко дело тако постаје искупљење за личне компромисе.“³⁴⁷ Констатација да је таква могућност реализована у више познатих примера, заправо је на неки начин и указивање на сопствене преокупације.

Као илустрацију својих теза Тимченко помиње примере Гетеа и Хелдерлина, решавање Гетеовог односа према постојећем на естетском плану, а Хелдериново на антрополошком, закључујући да неприлагођавање када буде изабрано као решење на било ком плану доноси трагичан исход за онога ко се за такву могућност определио,

³⁴⁵ Та мисао је заправо варијација Тимченкових промишљања о законитости понављање одређених појава кроз историју.

³⁴⁶ Исто, стр. 348. (У том смислу позива се најпре на Платонову књигу *Закони* (Загреб 1995), а потом разматрајући отпор постојећем који за последицу има трагичан сукоб, Тимченко однос између песника и постојећег посматра као естетски проблем сукоба различитих поетика и схватања песничке уметности, као проблем вредности, али и судбине изузетних стваралачких личности и људског дела у условима просечности, конзервативизма духа и при важењу као норме креативности – здравог разума и истинитости. При указивању на чињеницу да до конфликта са моралним нормама средине долази при сваком покушају превазилажења одређеног система вредности, позива се на тумачења Миладина Животића у тексту „Смисао Ничеовог иморализма“ у зборнику *Ниче и Марксизам*, Београд 1969.)

³⁴⁷ Исто, стр. 349.

тачније, „одбрана индивидуалитета и супротстављање репресији, дакле оно право људско, предодређено је за губитак“.³⁴⁸ За разлику од Хелдерлина, Тимченко указује на то да је Гете превазишао егзистенцијално значење мотива бивања начинивши га књижевним проблемом и да се на његовом примеру види да одређено прилагођавање спољашњим манифестацијама постојећег не мора негативно да се одрази на уметничку вредност дела. Читава анализа изведена је да би се на примеру Гетеовог стваралаштва указало на заузимање дистанце према постојећем као предмету и мотивској грађи уметничког дела по којој је стварност за уметника „искључиво извориште мотива које он распоређује и компоује по законима који нису исте врсте као закони стварности“,³⁴⁹ и на тај начин подвукао посебан вид таквог креативног односа песника према постојећем у поезији Васка Попе.

У даљем тексту кроз анализу циклуса „Препреке“ и Попиних „Записа о песништву“ Тимченко је илустровао начин на који је Попа савладао најпре проблем који се намеће у неизбежном односу према постојећем, а потом неопходност проналажења адекватне форме за мисао и осећање, тачније успостављање сопственог песничког језика којим је Попа исказао свој песнички свет. У том смислу циклус „Препреке“ посматран је као песнички програм и одређена врста манифеста модерне српске поезије, иако је указано на чињеницу да Попа није тежио да постане оснивач некаквог песничког покрета. Тимченко са одређене временске дистанце тај давно објављени циклус посматра као оригинално саопштену поетику на основу које израста оригинална и индивидуална поезија, наглашавајући да у тој поетици централно место заузима управо однос песника према постојећем, дефинишући га на следећи начин: „песник је биће окружено стварношћу, испуњено дилемама и недоумицама и препуштено само себи да се ухвати у коштац с препрекама које га очекују на његовом путу ка бивању“.³⁵⁰ У том смислу тумачена је и прва песма циклуса „Урамљена празнина“, схваћена као експликација чињенице да се препреке јављају већ због саме неминовности постојања песника са својим индивидуалитетом и сопственим системом вредности, на којем је да се одупре препрекама својим људским достојанством и храброшћу. Заправо, у односу на књигу *Записи о песнику*, анализа циклуса је на изврстан начин допуњена и проширена, указано је на песникову потребу

³⁴⁸ Исто, стр. 349.

³⁴⁹ Исто, стр. 350.

³⁵⁰ Исто, стр. 350.

да остане свој и слободан без обзира на спољашње притиске и болну чињеницу да мора да се прилагођава.³⁵¹

Са становишта да је Попино дело као аутентично с естетске тачке гледишта супротстављено постојећем, подсећањем да је Милан Богдановић прихватио „специфичну“ лирику Радована Зоговића, а одбацио „бесмислене“ стихове Васка Попе, Тимченко помиње и првог аутентичног тумача Попине Поезије – Зорана Мишића, у смислу потребе да се покаже да поезија која је нова у формалном смислу пре свега, није „декадентна и неистинита с тачке гледишта прогресивних идеја у једном друштву које је доживело своју револуцију“.³⁵² Указујући на значај Мишићевог тумачења и условно речено одбране Попине поезије, Тимченко подсећа и на чињеницу да је он први умео да види „песника који аутентично доживљава велику тему о човеку као иманентну поезију, тему која се претвара у поезију не захваљујући прогресивној идејној оријентацији песника него тек онда када прође, као грађа и мотив, кроз стваралачки дух и имагинацију творца“,³⁵³ закључујући да су ту чињеницу у случају Попине оспораване поезије образложили и потоњи тумачи његове поезије – Борислав Михајловић Михиз и Миодраг Павловић. У хронолошком прегледу критичарских осврта Тимченко указује да је након Павловићевог есеја из 1958. године проблем Попине поезије престао да буде „идеолошки инцидент“, поставши „естетски проблем“.³⁵⁴

Заправо, Тимченко образлажући зашто је у једном тренутку Попина поезија постала поменути идеолошки инцидент, са ширег филозофског и естетског становишта³⁵⁵ објашњава парадигматичну варијанту сукоба између песника и

³⁵¹ У том смислу је и закључено: „У том покушају да се прибере, да се сачува у свом интегритету – песник наилази на многе, често непремостиве препреке; Попа не зна начин како се прибрати, али је, као и сваки песник, свестан тог питања као дилеме, као онтолошког и метафизичког проблема, као естетске чињенице од прворазредног значаја. А знати то, осећати суштину естетског проблема, имати талента – то је услов за настајање поезије. 'Препреке' су најавиле рађање модерне поезије која ће бити дело Васка Попе.“ (Исто, стр. 351).

³⁵² Исто, стр. 353.

³⁵³ Исто, стр. 354.

³⁵⁴ Ради се о текстовима: З. Мишић „Поезија Васка Попе“ (*Књижевност*, 6, 1953), објављеног после појаве „Препрека“ (*Књижевност* 7–8, 1952); Б. Михајловић Михиз, „Једна паралела: Васко Попа – Миодраг Павловић“ (*НИН*, бр. 238, 24. јул 1955); М. Павловић, „Од камена до света“ (*Рокови поезије*, Београд 1958).

³⁵⁵ Важно је поменути да се у свом осврту Тимченко позива и на Карела Косика (*Дијалектика конкретног*, Београд 1965), на Данка Грлића (*Естетика III: смрт естетског*, Загреб 1978); Боба Хака (*Рембрант: његов живот, дело, време*, Загреб 1972); Едуарда Ханслика (*О музички лијепом*, Београд 1977); Лионела Вентурија (*Историја уметничке критике*, Београд 1963); Николу Милошевића (*Идеологија, психологија и стваралаштво*, Београд 1972).

постојећег, сукоба који је вечан и неминован, који има своје метафизичке и историјске димензије.³⁵⁶ У том смислу, да се наслутити и суд вредности о Попиној поезији и о његовој стваралачкој личности из последњег дела текста:

„Песнички свет је сума песниковог искуства, сензибилитета, дилема, жеља, ангажмана, тананог и сложеног, никад праволинијског и по правилу изломљеног и често противречног односа према животу, вредностима и уметничком стваралаштву, а песничко дело је остварена варијанта тог песничког света који песник као идеал или сазнање носи у себи. Песник бива у свом делу, а дело је бивање сâмо и бивање дела. Песник се везује за своје дело, и оно би требало да буде његов одговор на дилеме с којима се суочава, али и његово ново питање над уметничком формом, смислом дела, стваралаштвом као ентитетом и човековом тајном. У исто време, дело је саговорник епохе који поставља судбоносна питања и које егзистира као све живо и релевантно у човековом свемиру.“³⁵⁷

И прилог објављен 1979. године када се навршило четврт века од објављивања Попине *Коре*,³⁵⁸ садржи основну идеју да се из перспективе педесетих године подсети на условно речено превратнички значај првих дела Васка Попе и Миодрага Павловића,³⁵⁹ и с тим у вези изазивање проблема и идеолошко-политичке и естетске природе, који су у први план довели проблем слободе стваралаштва. Појаву нове поезије Тимченко посматра и као негирање владајуће поетике и искушавање спремности и способности нове идеологије и политике да прихвати авангардна струјања у књижевности, али и као проблем који нова поезија ставља пред критичаре и писце тзв. реалистичког правца стасалих у духу међуратне социјалне литературе. Тако конципиран, са исцрпним подсећањем на различите и бројне осврте на поезију чији су представници

³⁵⁶ У том смислу Богдановићева критика и одбацивање Попине поезије оцењена је као излагање једне концепције литературе са дугом генезом „која вуче корене још од Платона, црпећи неке своје битне идеје из Хегелове естетике и све то повезујући с неким видовима активистичке и социолошки инспирисане естетике.“ (Исто, стр. 354). Богдановићев критеријум је означен као ванкњижевни, јер је са његовог становишта важнији ефекат чију ће исправност просудити идеологија и педагогија, а хумани и естетски домен књижевног дела је при том занемарљив.

³⁵⁷ Исто, стр. 359.

³⁵⁸ Н. Тимченко, „Четврт века 'Коре' Васка Попе“, *Књижевна реч*, год. 7, бр. 114, 10. јануар 1979, стр. 11.

³⁵⁹ „Појава Попине и Павловићеве поезије доживљена је као прави шок, као скрнављење или, бар, као скретање поезије са њених светих дужности на колосек на коме се она губи у заблудама и испразностима, немоћна да обави задатке коју пред њу поставља епоха. У ствари, био је то један од пресудних преокрета у историји послератне српске и уопште југословенске поезије и културе, њен звездани тренутак.“ (Исто, стр. 11).

Попа и Павловић, Тимченков текст спада у још један књижевноисторијски прилог и указује се као део више пута помињане студије.

Непосредно из њега извире или се наставља и следећи прилог о песничкој авангарди с почетка педесетих година.³⁶⁰ Наиме, у поменутом тексту Тимченко врло прецизно у уводној напомени дефинише правац и смисао свог прилога реченицом која сам наслов текста допуњује – „Критика пред проблемом Попине и Павловићеве поезије“.³⁶¹ Изражавајући сопствену недоумицу у вези са насловом којим је најављено бављење авангардом у српској књижевности с почетка педесетих година, Тимченко поставља питање да ли се ту заправо ради о авангарди у пуном значењу тог, како каже, више мисленог појма, или о нечему што је специфично за оквир српске поезије. Наиме, дефинишући појам авангарде, који између осталог обухвата уметнички протест против постојећег и подсећајући да је основни тон авангарде оспоравање на само постојећих уметничких облика него и друштвених односа, да се авангарда јавља манифестима, раскида са прошлошћу у жељи да буде другачија у сваком погледу не само у односу на постојеће него и у односу на све прошло, Тимченко ће указивањем на уводни текст из првог броја *Младости* 1952. године, покренути питање постојања манифеста, а затим и место Попе и Павловића у контексту групе окупљене око *Младости*. Текст из поменутог броја Тимченко не третира као програм покрета или групе, тј. као врсту манифеста српске авангарде, већ пре као сусрет „са једном литерарном варијацијом о односу уметника према ствараности као грађи за уметничко стварање“.³⁶² Анализирајући поменути текст, Тимченко указује да је један другачији поглед на суштину стваралаштва у оквирима истог идеолошког хоризонта изазвао осуду и да је литерарни проблем постао политички, резимирајући: „Тако се и могло догодити да литерарни погледи неколицине писаца дају повода официјелној негативној оцени из које је могао да проистекне утисак да се ради о групи са свим атрибутима нихилистички и активистички оријентисане авангарде у односу на постојеће. Међутим, као што се добро зна, то ни у ком случају није био случај са писцима окупљеним око *Младости*, као ни са Попом, Миодрагом Павловићем, Душаном Матићем и другима.“³⁶³ У складу са тим, Тимченко указује да је опште

³⁶⁰ Н. Тимченко, „Песничка авангарда с почетка педесетих година“, *Градина*, год. 15, бр. 8, август 1980, стр. 7–18.

³⁶¹ Исто, стр. 7.

³⁶² Исто, стр. 8.

³⁶³ Исто, стр. 8.

место у нашој критици да се о Попи и Павловићу говори као о носиоцима авангардних или „модернистичких“ тенденција у српској поезији с почетка педесетих година, заузимајући став да је потребно продубљеније сагледати поезију обојице песника у контексту времена у којем се она јавља и у контексту савремене критике, о њиховој поетици и њиховом односу према традицији. У тим кључним тачкама Тимченко указује на парадокс по којем су управо Попа и Павловић не само песници који не прекидају са традицијом, него успостављају континуитете. Као и у претходно поменутих радовима, у складу са тим Тимченко указује на Попино наслањање на искуство Настасијевића, на мит и историју, народно стваралаштво, Доментијана, Лазу Костића, немачке романтичаре, да би закључио: „модерни песник Васко Попа повезан је тесним нитима са песницима традиције а његове везе с тзв. авангардним песницима или су мање видљиве или не постоје“.³⁶⁴ Заправо, Тимченков фрагментарни приказ поетске ситуације с почетка педесетих година служи као доказ за тврдњу да песници које су називали „модернистима“ или касније носиоцима српске авангарде, нису припадали никаквом покрету, јер покрета није ни могло бити. По Тимченку, реч је о снажним песничким личностима, а парадокс је што су „модернисти“ били окренути традицији и успостављању континуитета. Ипак, наглашавајући да је континуитет који су Попина и Павловићева поезија успостављале више духовне, унутрашње природе, а да је њихов израз био далек педагошки оријентисаним критичарима, Тимченко ће закључити: „Према томе, Попа и Павловић у једном тренутку нису одговарали активистичкој и педагошкој усмереној поетици; они нису испуњавали задатке које је поетика, дубоко укореењена у једно време специфичних захтева, представљала пред песнике. Они су авангардни, дакле, као заступници поетике која активистичке и педагошке захтеве не узима у обзир као примарно стваралачке и песничке. У том погледу ова два песника убрзо су стекла велики број присталица, али од њих никада нису створили школу или покрет, нити су покушали да то учине.“³⁶⁵

Поред још два осврта током 1981. године на поезију Васка Попе у којима су углавном већ поновљени раније изнети ставови,³⁶⁶ Тимченко ће након додељивања 1983. године књижевне награде „Скендер Куленовић“ објавити текст у којем ће

³⁶⁴ Исто, стр. 9. (Када је реч о анализи Павловићеве поезије која заузима већи део овог рада, у контексту изнесених ставова, биће речи у делу овог поглавља посвећеног његовом стваралаштву.)

³⁶⁵ Исто, стр. 18.

³⁶⁶ Н. Тимченко, „Поезија траје“, *Савременик*, год. 27, књ. 44, бр. 7, јул 1981, стр. 103–108; „Нешто ново у поезији Васка Попе“, *Књижевна реч*, год. 11, бр. 186–187, 10–25. април 1982, стр. 48.

подсетити на једну давну Куленовићеву критику Попине поезије,³⁶⁷ на коју, према Тимченковим речима, приликом пријема награде подсећа и сам Попа. Напомињући да је та критика заборављена, али да је у то време жестоких и сурових напада била драгоцену младом песнику као подршка, Тимченко Куленовићеву критику поред Мишићеве сврстава у једну од ретких озбиљних и продубљених критичких оцена Попиног песништва. Будући да је Куленовићева критика донела одлучно позитиван суд, Тимченко ће подсетити и на оспоравања Куленовићевог текста у јекну полемике поводом дела Попе и Павловића. Са становишта историјског прегледа критичких осврта на Попину поезију, поготово оних раних, Тимченкови текстови су драгоцени највише због чињенице да је он непогрешив најпре у разврставању тих осврта на оне који потичу од „озбиљних критичара“ и „чланкописаца“, како их сам разврстава, а потом и у вредновању изречених судова са становишта критике у правом смислу речи, и критичких пресуда инспирисаних ванкњижевним разлозима.³⁶⁸ Када је реч о Куленовићевој критици, до изражаја долази Тимченкова, ако се тако може назвати, објективност и обавештеност. Наиме, он неће пропустити да подсети на Куленовићеву фазу у којој је писао ангажоване чланке у које спадају и напади на Бранка Ћопића, нити на чињеницу да је био поред Милана Богдановића уредних „зелених“ *Књижевних новина*, када је писао о Ћиласовој *Легенди о Његошу*, али у његовом приказу Попине *Коре*, Тимченко подвлачи да је Куленовић сасвим на страни поезије.

У текстовима објављиваним касније, на извештан начин губи се идеја о замишљеној студији и пре се у њима могу наслутити разлози за одустајање од таквог подухвата. Текст „Запис о поезији Васка Попе“ из 1997. године,³⁶⁹ као да на одређен начин нуди одговор на питање зашто се није појавила та толико пута помињана студија о Попи. Писан као есеј, обележен личним асоцијацијама, овај текст пружа увид у једно поимање поезије које се претвара и у ужитак и у муку – када се чита, за Тимченка Попина поезија јесте „празник духа“, а тумачење које захтева критички текст представља готово нерешив проблем. У том смислу је и следећи запис:

³⁶⁷ Н. Тимченко, „Куленовићева критика Попине поезије“, *Стремљења*, год. 24, бр. 4, јул–август 1984, стр. 45–55.

³⁶⁸ Тако су на овом месту поменуте и заборављене „пресуде“ Чедо Кисића, Радослава Ротковића, Боже Булатовића, које Тимченко означава као антологијске примере и сведочанства о историјском сукобу између „модернизма“ и „реализма“ с почетка педесетих година.

³⁶⁹ Н. Тимченко, „Запис о поезији Васка Попе“, *Овдје*, год. 29, бр. 340–341–342, април–мај–јун 1997, стр. 35–36.

„Сви моји покушаји тумачења често су се завршавали текстом који сам некако успевао да формулишем, али никад осећањем да сам се макар приближио тајни коју ова поезија у себи садржи; тумачење се увек задржавало негде на површини, тајна је увек остајала недосегнута и све се завршавало тиме што сам напуштао своју улогу непозваног тумача и враћао се угодној позицији читаоца и уживаоца плодова једног аутентичног поетског чина. Тако сам увек био негде на пола пута између тумачења које ми није полазило за руком и откривања које сам слутио али које ме није довело до сазнања свих боја, звукова и смислова једне поетске тајне.“³⁷⁰

У истом тону остављени лични утисци о првом сусрету са „Препрекама“ из 1952. и *Кором* из 1953. године, могу се узети као својеврсна илустрација откривања у поезији нечега дотада невиђеног и неслућеног, читалачком искуству непознатог, што изазива и одбојност и привлачност истовремено и различите асоцијације у младом човеку. Иако указује на већ разматрано концептрично ширење и гранање песама и циклуса, допуњено и примедбама о последњем циклусу „Мала кутија“ који је настајао годинама али није стигао да се појави у најављеној збирци *Гвоздени сад*, у читавом разматрању чини се да је изостало претендовање на један научни принцип присутан у ранијим прилозима и да се Тимченко препустио више једном импресионистичком тумачењу које сублимира дугогодишње бављење Попином поезијом.

У приказу књиге коју је приредио Гојко Тешић,³⁷¹ као да се остварила Тимченкова мисао из једног од претходно поменутих осврта на критички пријем првих Попиних песама и у том смислу је приређивачки подухват врло високо оцењен, али тек да би се још једном илустровало Тимченково бспрекорно познавање потребно је цитирати и једну примедбу коју оставља: „Гојко Тешић је, укратко речено, компоновао још једну књигу којом је задужио нашу књижевност. Иако је још који текст могао да уђе у овај избор, или бар да буде споменут, овај Тешићев зборник је драгоцен и незаобилазан...“³⁷²

³⁷⁰ Исто, стр. 35.

³⁷¹ Н. Тимченко, „За и против једне поезије (*Кора Васка Попе. Критике и полемике 1951–1955*. Приредио Гојко Тешић, КОВ, Вршац 1997.)“, *Наша реч*, год. 54, бр. 11, 20. март 1998, стр. 10.

³⁷² Исто, стр. 10.

Под једноставним називом „Васко Попа“,³⁷³ текст објављен постхумно из Тимченкове рукописне оставшине, као да ближе одређује и Тимченков однос према делу Васка Попе, али и његов однос према сопственом делу о Попи. Одушевљење, колико за поезију толико и за Попин људски лик, видљиво из сваког ретка,³⁷⁴ може бити тумачено и као мотив и као усуд дугогодишњег бављења Попиним стваралаштвом. Текст је релевантан и за употпуњавање слике о Тимченку – трагаоцу, тумачу, пасионираном посвећенику уметности и увек недовољно задовољним нити сигурним у мисију своје речи о књижевности.³⁷⁵ Заправо, и помињана обимна студија након невелике књиге *Зачети о песнику* из 1972. године, као да је постала превелико бремене и одговорност пред високо постављеним циљевима у складу са доживљеном визијом величине Попиног људског и песничког дела. Тимченкови рукописи остављају сведочанство да мисао о студији никада до краја није уобличена.

Није баш могуће утврдити прецизно када су се после првог сусрета са Попом 1961. догодила још два разговора, али је важно указати да је знајући за Тимченкове текстове о његовој поезији и покушај да напише књигу, један од сусрета иницирао сам Попа, како Тимченко претпоставља – у жељи да ближе упозна једног од оних који његову поезију читају. Последњи сусрет са Попом, заправо јесте и најдрагоценије сведочанство и тиче се схватања сопствене поезије, остављеног као савета:

³⁷³ Н. Тимченко, „Васко Попа“, *Књижевни магазин*, год. 5, бр. 51, септембар 2005, стр. 40–41.

³⁷⁴ Тимченко оставља податке о првом сусрету са Попом 1961. у Лесковцу приликом једне књижевне вечери када га је први пут видео и остао потпуно опчињен његовом појавом: „Учинио ми се, као никад дотад и као ретко кад убудуће, да су представа коју сам имао о његовој поезији и његова појава коју имам пред собом – једно исто, да се његова личност претапа у поезију и да његова поезија није могла бити другачија.“ (Исто, стр. 40). Рецимо, интересантно је поменути и сведочанство о реакцији Попиној приликом помена Миодрага Павловића са којим више није био у пријатељским односима: „Када сам му показао Павловићеву *Велику Скитију*, који сам управо купио у једној књижари, напоменувши како је вероватно већ видео ту нову збирку његовог пријатеља, рекао ми је са болом у гласу и изразу да се због неких међуљудских разлога више не виђа са аутором те књиге. Његово нерасположење пренело се на мене и дуго сам памтио и звук његовог гласа и израз његова лица док смо о томе изменили неколико горких и тешких речи, и за њега и за мене.“ (Исто, стр. 41).

³⁷⁵ Из бележака о својим сусретима са Попом који је био заинтересован за разговор и за помоћ неке ко се интересује за његово дело, имамо и сведочанство о Тимченковој несигурности. Наиме, говорећи да га је Попа питао шта ради, а да он није умео да каже ништа конкретно о свом раду ни о својој замисли, забележиће: „Знао је шта сам објавио о његовој поезији, и ја сам сматрао да је то довољно. Наравно, није имао разлога да буде задовољан што у мени има радозналост и пасионираног поштоваоца, јер оно што сам написао није било нарочито вредно помена нити као тумачење поезије на нивоу саме те поезије, али је, по свој прилици желео да ближе упозна једног од оних који његову поезију читају.“ (Исто, стр. 40).

„За мене су биле важне две ствари које ми је рекао: песма је језгро, и она се шири у концентричним круговима, нараста и обогаћује се. Песниково је само то да пронађе то језгро и да прати концентрично ширење и дубинско рашчлањавање тог језгра. И ништа више, а најмање да говори о поезији или да се неким спољашњим средствима бори за њу. Друга ствар ми се није допала, а произилазила је из његове поетике: немој да се ангажујеш, нека текстови и то што радиш говоре сами за себе. То ми се учинило као нека врста одустајања од учешћа у јавном животу и мирење са свим светским и домаћим ћудима и глупостима. Попа је, међутим, имао своју мисао: песма нека каже све, човек нека се помири с тим да не може ништа учинити ван поезије ако је песник. То сам онда сматрао опортунистичким и дешператерским понашањем.“³⁷⁶

На основу помена да је Попи приликом тог сусрета показао тек купљену *Велику скитију* Миодрага Павловића, изашлу 1969. године, могуће је закључити да су савети од Попе добијени те или годину дана касније, рецимо. Све оно што је Тимченко објавио о делу Васка Попе и пре и после године у којој се могао одиграти њихов последњи сусрет и поменути разговор, сведочи о инсистирању искључиво на самом Попином делу, на мисији спроведеној кроз поезију, која је по себи и отпор и непристајање, и све објављено остаје као испуњење сопственог дуга према лику онога који је за њега био оличење саме поезије.³⁷⁷

³⁷⁶ Исто, стр. 41.

³⁷⁷ Завршавајући своје сећање на Попу, Тимченко ће на изванредан начин заокружити и своје дугогодишње промишљање: „У једном свом запису Попа је рекао: *Песник сам себи није важан: важно му је песништво*. То је књижевноисторијски исказ, онај савет који ми је рекао мислећи на излишност друштвеног ангажмана. Али је зато у *Препрекама*, говорећи као песник, Попа записао да ће се ухватити у коштац са препрекама, да се оне јављају већ због саме чињенице да постоји песник са својим сновима и својим системом ствари и односа у свету. Другим речима, поезија је по себи *отпор, непристајање, другачији систем односа и аутономни песников свет*, па самим тим алтернатива коју песник остварује будући приморан да живи у свету какав јесте. Попа је остварио дело. Дело је уткано у општи фонд духовног блага народа коме је припадао [...] Живео је како је сматрао да треба да живи песник који оставља у наслеђе будућности дело трајне вредности и људских, јарких порука. О Попи се много писало, али тек преостаје да се његова слојевита поезија открива. И то не толико због Попе колико због нас самих ако желимо да себе боље упознамо.“ (Исто, стр. 41).

4.

Миодраг Павловић

Уз обавезно помињање Павловићевог имена у контексту разматрања књижевног живота током педесетих година у прилозима општијег карактера, и указивања на значај његовог песничког, али и есејистичког опуса, самом Павловићевом делу посвећени су током година бројни радови.³⁷⁸ Павловић, дакле, спада у ред оних писаца који су од почетка своје књижевне делатности представљали предмет Тимченкове пажње. Зато је неретко помињање Павловићевог уз име Васка Попе, или уз књижевне критичаре који су обележили поменути период.³⁷⁹

Осврнуо се Тимченко и на Павловићев избор из дела Милутина Бојића (1963) у Нолитовој едицији „Живи песници“, на његову продубљену анализу Бојићевог стваралаштва, поклањање пажње песничком, драмском и критичарском деловању, тачније на Павловићев приступ који без сумње враћа у видокруг једног запостављеног песника.³⁸⁰ Међутим, први значајан текст о Павловићу у вези је са појавом *Антологије српског песништва* 1964. године³⁸¹ и на изванредан начин тај текст значи и Тимченково укључивање у тада актуелну расправу покренуто и пре него што се књига појавила. То је видљиво и из његовог осврта на почетке и домете расправе, али и из коментара приликом стављања одређених примедби на Павловићев избор.³⁸² Заправо, указивање на усмене дискусије и критичке приказе који су се појавили упоредо са књигом и који су били острашћени, послужило је да књига буде обележена и као културни догађај

³⁷⁸ У *Библиографији Николаја Тимченка* наведено је деветнаест прилога.

³⁷⁹ Још 1961. године поводом премијере *Сенки* у лесковачком Народном позоришту, из осврта на представу видљиво је интересовање за Павловићево дело. (Н. Тимченко, „Један значајан експеримент: поводом премијере 'Сенки' Миодрага Павловића и 'Варијација' Александра Обреновића у лесковачком Народном позоришту“, *Наше стварање*, год. 6, бр. 1, мај 1961, стр. 89–90.)

³⁸⁰ Н. Тимченко, „Милутин Бојић у едицији 'Живи песници'“, *Књижевност*, год. 18, књ. 37, св. 11–12, новембар–децембар 1963, стр. 537–540.

³⁸¹ Н. Тимченко, „Антологија српског песништва или песнички космос састављача: Миодраг Павловић, *Антологија српског песништва*, Српска књижевна задруга, Београд 1964.“, *Књижевност*, год. 20, књ. 40, св. 1, јануар 1965, стр. 75–83.

³⁸² На пример коментаришући избор класицистичких и романтичарских песама, записаће: „Ово друго помињемо намерно – да се не би помислило да смо на страни оних који, брзоплето и тенденциозно, на основу оваквих опредељења састављача антологије при избору, извлаче закључке чија је тенденциозност више него приметна. Дакле, далеко смо од помисли да пребацујемо Павловићу склоност ка мистицизму, 'песимизму', деструктивности, скептицизму итд. – у идеолошком, што ће рећи политичко-прагматистичком смислу тих често употребљаваних и злоупотребљаваних речи.“ (Исто, стр. 80).

од прворазредног значаја. Тако Тимченко развој расправа прати још од објављивања предговора књиге у мајском броју *Дела* за 1964. годину, помињући изузетно негативне одзиве Зорана Гавриловића и Велибора Глигорића, радикално истицање недостатака у осврту Милоша Стамболића и текст Драгољуба С. Игњатовића, који обележен као неподношљив по ниподаштавајућем тону, бива оцењен врло оштро: „то, у ствари, није ни критика, чак ни памфлет – него дрска провокација“.³⁸³ Општи утисак јесте да се готово нико од критичара није детаљније и обзирније позабавио Павловићевим интенцијама и образложењима. На основу тог утиска читава Тимченкова анализа спроведена је баш на основу прецизно размотрених Павловићевих интервенција из предговора и образложених критеријума којих се држао. У том смислу све примедбе и оцене добијају на значају и указују се као драгоцен прилог о првој рецепцији Павловићеве *Антологије српског песништва*.³⁸⁴ Још нешто је важно напоменути, наиме, овај текст, компонован тако да одаје на први поглед несклад између примедби и вредносног суда, заправо је маестрална одбрана Павловићевог специфичног и за то време новог односа према српској поезији.

Захваљујући истанчаном осећају за уочавање кључних проблема, Тимченко указује да Павловић своје дело гради на битно новој естетској премиси и да стога оно захтева критички приступ са нових полазних позиција,³⁸⁵ будући да је у средишту Павловићевог интересовања песма, а не песник и да није реч о томе који је песник и са колико песама ушао у антологију, већ да ли су у њој нашле места песме које одговарају критеријуму састављача. У складу са тим, указано је и на ригорозно примењени критеријум по којем су одабране песничке творевине које се одликују универзалношћу садржаја, али је указано и да је последица таквог става више него

³⁸³ Исто, стр. 75.

³⁸⁴ Најпре важно је указати и на то да је према Тимченковом мишљењу најприродније да песник и есејист Павловићевих квалитета направи антологијски избор српског песништва, што је заправо директна полемика са присутним критичким гласовима о оспоравању таквог права једном песнику, али још значајнија је следећа опаска: „Уз све то – приписивати том истом састављачу неке друге намере сем оних које сам истиче – није ништа друго него покушај дискредитовања права на слободан избор.“ (Исто, стр. 75).

³⁸⁵ „Треба, дакле, имати на уму да естетска премиса коју заступа М. Павловић *елиминира* песника и контекст његовог опуса као *естетски* релевантну чињеницу при састављању антологија на основу вертикалног критеријума. При испитивању одрживости и заснованости ове премисе, по нашем осећању ствари, треба узети у обзир једну битну ствар: мења ли се наш однос према стваралачком песничком чину и естетском резултату тог чина зависно од тога коме песнику припада одређена песничка творевина? Наиме, да ли наш индивидуални доживљај поезије зависи од саме песме или од сазнања ко је њен аутор и која је врста песништва најближа његовим интенцијама? Павловићев одговор је негативан. Изгледа нам да о луцидности и оправданости овакве ревалоризације наших погледа на поезију не треба дискутовати.“ (Исто, стр. 75–76).

занимљива и да је при таквом одабиру изостао добар део оних поетских текстова који су доскора сматрани незаменљивим вредностима српске песничке традиције. Проблематичност одговора на питање колико је Павловићева књига успела панорама српске поезије од 13. до 20. века Тимченко налази у чињеници да састављачеве амбиције, пренаглашено означене у предговору, противрече „дубљим интенцијама и иманентном критеријуму примењеном при избору“.³⁸⁶ Те амбиције уочене су у приређивачевој нади да антологија даје бољу слику вредности наше поезије него што би је дала антологија рађена по књижевноисторијским критеријумима. У том смислу Тимченкова примедба да је Павловићева антологија „по свом правом значењу и структури много више један *субјективни поетски космос* и једна *иманентна поетика*, него панорама српске поезије“,³⁸⁷ да је сачињена на естетским, а не на књижевноисторијским принципима, уз наглашавање да је у питању и субјективно и релативно осећање „песничког апсолута“, сасвим је оправдана.

Примедба стављена на Павловићева схватања о континуитету у развоју српске поезије које он заступа на основу утиска о повезаности наше поезије из разних векова, утиска који произлази из дубље сродности међу песницима,³⁸⁸ указује се значајном с тим што, ма колико била у одређеном смислу педагошки интонирана, та Тимченкова примедба сумирана је констатацијом о специфичности Павловићеве антологије која у тражењу апсолутних вредности не води рачуна о историјском моменту, што заправо није негативно одређење, него податак из којег се чита да је то и прва књига такве врсте код нас која обухвата целокупну српску песничку традицију.

Одређена похвала тиче се Павловићевог откривања наше поезије пре 19. века, а добрим делом и прве половине тог века, међутим, у том смислу је стављена

³⁸⁶ Исто, стр. 77.

³⁸⁷ Исто, стр. 77.

³⁸⁸ „Овде, чини нам се, треба приметити да *дубље сродство* међу песницима, које је *естетске* природе, излази ван оквира континуитета у развоју националне поезије и могуће је, и врло је често, и међу песницима различитих језичких подручја и удаљених епоха. Не би се, дакле, смели мешати естетски принципи и историјски оквири; естетско средство још не доказује постојање историјског континуитета; поготово код нас, у српској поезији, у којој *не постоји жива песничка традиција пре 19. века*, што је констатовао и Јован Скерлић. Очеvidан доказ томе је и сама Павловићева антологија која нам тек открива једну песничку традицију (средњовековну и класицистичку) која је несумњива у естетском али не и у историјском контексту ствари. Уз све то, сам Павловић каже, а то је и иначе познато, у нашој средњовековној књижевности има неупоредиво више *поетских места* у текстовима него правих стихова, што ће рећи да су у питању дела која тек после редакторове интервенције постају формално – песме. Када се говори о постојању традиције у историјском смислу, мора се водити рачуна и о овом – додуше у естетском смислу не много релевантном – виду проблема. Реч је само о прецизној употреби термина и, у крајњој линији, правилној интерпретацији чињеница о развојном путу српске поезије.“ (Исто, стр. 78).

и примедба што су пренебрегнути принципи сразмере и што поезија пре 19. века заузима готово половину књиге, иако су неке песме из тог периода могле изостати, док су неке песме из 19. века могле наћи места у антологији.³⁸⁹ Као веома релевантне за Павловићево схватање највиших вредности у српској поезији, Тимченко помиње делове предговора и странице избора који се тичу поезије класицизма и романтизма, која са гледишта ревалоризације традиционалних представа о српској поезији представљају по његовој оцени најрадикалнија места. И поред одобравања одређених избора и Павловићевих тачних оцена, Тимченко ће ставити извесне примедбе које се највише тичу романтичарских песника у првом реду Ђуре Јакшића и Лазе Костића.³⁹⁰ Када су у питању песници новијег доба, Тимченко ће скренути пажњу да је Дучић прецењен вероватно због свог артизма, али и због тога што у целини не полаже „испит универзалности“. Најзначајнија замерка се ипак тиче чињенице да Милош Црњански и Растко Петровић нису адекватно заступљени песмама које би свакако могле да издрже састављачев критеријум.³⁹¹ Указујући даље да и Павловићева антологија има своје песнике, чије стваралаштво, како каже, представља инкарнацију принципа изражених у предговору, а то су Васко Попа и Момчило Настасијевић, Тимченко ће показати да се избору песама ових песника нема шта приговорити ни с гледишта

³⁸⁹ Ограђујући се да су примедбе релативне вредности и да су на терену субјективних мерила и склоности, Тимченко ће забележити: „Пре свега не видимо разлога што су ’Похвала Лазару’ монахиње Јефимије и ’Слово љубави’ деспота Стефана дати у изводу, кад је већ цела ’Исповедна молитва’ нашла место у антологији, тим пре што због њене приватности, извесне монотоније, понављања итд. – није заслужила да буде изабрана. Такође, две од три песме Саве Немањића су сувишне; оне се не би могле прилагодити општем критеријуму антологије (то су: ’Слово о мукама’ и ’Немањина последња жеља’). Пошто бисмо овакве примедбе могли изрећи поводом већине песама из овог периода, усуђујемо се да кажемо свој утисак да на ове песме није у потпуности примењен прокламовани критеријум.“ (Исто, стр. 79).

³⁹⁰ „На пример, Ђура Јакшић има, чини нам се, још две песме које би могле издржати критеријум: ’Отаџбина’ и ’Поноћ’. Без обзира, међутим, на наш сентименталан однос према овом песнику – мученику и типичној лирској природи, морамо се сложити са Павловићевом карактеристиком његове поезије. [...] Узмемо ли у обзир састављачеве концепције, Змај је могао сасвим да изостане, када се већ пажња антологичарева није задржала на ’Светлим гробовима’, вероватно због пригодности песме. Избору поезије Лазе Костића недостају песме као што су ’Спомен на Руварца’ и ’Прометеј’, ако смемо да будемо сасвим категорични. Осим тога, поставили бисмо још које питање. На пример, да ли су заиста заслужиле место у овако ригорозној антологији песме Милована Видаковића, Милана Кујунџића Абердара, Јована Грчића Миленка, Милице Стојадиновић и још неке, имајући у виду баш Павловићев принцип бирања песама а не песника?“ (Исто, стр. 80–81).

³⁹¹ „Од Црњанског је изостала ’Суматра’; [...] Разлог за изостављање у случају Растка Петровића, на пример, вероватно је формална недовршеност и несавршеност његових стихова. Међутим, ми у овоме видимо једну састављачеву недоследност који је са Дучићем направио компромис у погледу садржаја, док са Растком Петровићем, где би било више оправдања за компромис, то није учинио у погледу форме. Нема ни песме Душана Васиљева ’Човек пева после рата’; пожелели бисмо, такође, без обзира на састављачеве антологичке принципе, избор карактеристичнијих песама Оскара Давича.“ (Исто, стр. 81). (Интересантно је да Тимченко не помиње изостављање „Ламента над Београдом“ Милоша Црњанског – прим. аутора.)

состављачевих интенција, ни са становишта, како каже, једног иоле апсолутнијег критеријума, што је заправо исказивање и личног става.

Иако се на основу бројних примедби на први поглед чини да је Тимченков осврт на Павловићеву антологију више негативан него афирмативан, тај утисак вара, јер се тачна оцена добија тек на крају, када се добије јасна слика о углу посматрања. Наиме, оно што је пресудан чинилац за оцену антологије, садржано је у следећем запажању из којег се види да критеријуми по којима је Павловић сачинио антологију, у једном ширем схватању постају усаглашени са Тимченковим поимањем поезије:

„Песник није више, нити је прави песник то икада био, 'пробуђени глас народа', гласноговорник епохе, резонатор идеја и идеала свакидашњице; песник је стваралац вредности, слободни индивидуалитет који асимилује искуства векова и савремености и даје им лични печат стварајући уметнички израз и уметничку структуру. Песник је јединство појединачног и општег; он је тајна као и стварност која га окружује, и његово дело је тајна. Песник *тражи* и резултат његовог тражења је песма која, испевана, почиње самосталну егзистенцију.“³⁹²

У складу са тим, указујући на однос естетског и идејног у уметничком делу, тј. оног што је иманентно у естетској структури и онога што је тој структури споља наметнуто и постављајући питање где су границе између уметности и тенденције, Тимченко ће на известан начин констатацијом да се постојање поменутог сукоба осећа и у Павловићевој антологији, упркос састављачевом напору да усклади компоненте које чине тоталитет песме, објаснити и природу својих условно речено замерки: „неусклађене увек, ове компоненте су утицале на критеријум састављача и нагониле га на компромисе (Дучић), неправде (Растко Петровић) и одступање (однос према поезији феудалног доба).“³⁹³

Након свега, саопштавајући да је антологија у суштини једна нова Павловићева књига, тј. његов „песнички космос“, Тимченко ће закључити да је она „звездани тренутак наше литературе не као зборник њених највећих вредности, него као оваплоћење једног богатог естетског и антрополошког искуства, илустрација и бриљантна одбрана

³⁹² Исто, стр. 82.

³⁹³ Исто, стр. 82.

уверења да је поезија делотворни учесник у човековој драми, да је њен домен – суштинско у човеку и да је то суштинско: људска патња и свест о човековом неугасивом а трновитом путу ка сазнању, смислу и срећи. Отуда није случајно што је М. Павловић бирао песме које то искуство потврђују а које некима (то су обично неупућени али и веома 'ауторитативни' у својим критикама – баш због тога) изгледају 'песимистичне' и 'мистичне', а састављач антологије мрзовољник и нихилист.³⁹⁴

У тексту објављеном поводом појаве Павловићеве књиге *Осам песника* из 1964. године,³⁹⁵ проговорено је о ширини стваралачке личности Миодрага Павловића, указивањем на његово плодно стваралаштво. Заправо, из распона Павловићевог стваралаштва, види се заинтересовано праћење и несумњиво познавање његовог дела: „песник модерног израза, драмски писац близак авангардним стремљењима, прозаик који ствара приповетке са кафкијанском атмосфером страха и отуђености, антологичар који презентује читаву једну песничку традицију саображавајући је својој естетици и стварајући од ње свој песнички космос, есејист елиотовског типа који негује пре свега песничку есејистику – овог пута јавља се у руху и виду аналитичара продорне снаге са јасним концепцијама једног историчара књижевности, компетентног ревалоризатора историјских вредности српске поезије, објективног тумача дела песника разнородног сензибилитета и песничких искустава“.³⁹⁶ Готово да након ових запажања из уводног дела није ни потребно подробније указивати на Тимченкове оцене одређених делова Павловићеве књиге. Ипак, важно је поменути још нешто, јер се из такве оцене заправо чита суд о Павловићевој изразитој индивидуалности. Ради се о констатацији да без обзира на утисак хладноће и једног логичког, објективног расуђивања који оставља књига с обзиром на потребе књижевне историје, она је ипак производ једне исте стваралачке личности и у складу са тим, као што ни антологија не представља зборник случајно изабраних и поређаних песама, тако ни књига есеја не доноси већ изречене судове који припадају познатом стандарду: „Ствар је у томе да се једна стваралачка личност изразила у два различита вида, зависно од 'закона по себи' који је у сваком конкретном стваралачком тренутку остваривала и потврђивала.“³⁹⁷ На основу избора песника, разнородног песничког искуства, још једном ће бити потврђена оцена да

³⁹⁴ Исто, стр. 82.

³⁹⁵ Н. Тимченко, „Огледи о српским песницима: Миодраг Павловић, *Осам песника*. Просвета, Београд, 1964.“, *Књижевност*, год. 20, књ. 40, св. 5, мај 1965, стр. 465–467.

³⁹⁶ Исто, стр. 465.

³⁹⁷ Исто, стр. 466.

је Павловић на страни поезије, а не песника и да су, како каже, његови „љубимци“ песме, а не песници сами. У вези са судовима о песницима којима се бави, Тимченко указује на одређене неочекиване оцене с обзиром на укореењена схватања, али и на рехабилитацију одређених песника.³⁹⁸

Као да извире из њих и допуњује се са претходна два приказа, текст из 1966. о књизи *Поезија од Војислава до Бојића* из исте године,³⁹⁹ коју је за едицију „Српска књижевност у књижевној критици“ приредио Павловић, илуструје колико Тимченково праћење Павловићевог рада,⁴⁰⁰ толико и већ изречене судове о његовом смислу за критичко валоризовање вредности у српској поезији. Указујући на Павловићеву тежњу да пружи што потпунију замену за непостојећу историју књижевности, Тимченко ће позитивно оценити и његово доношење нових критичких и есејистичких текстова и генерално добар избор тих текстова, али ће ставити примедбу на избор текстова о Кости Абрашевићу којем недостаје есеј Милована Данојлића и о Владиславу Петковићу Дису код ког је сувишан есеј Велибора Глигорића.

Повод следећег текста јесте појава Павловићеве песничке збирке *Велика Скитија* из 1969. године.⁴⁰¹ Заправо, то је први Тимченков текст посвећен изворном Павловићевом делу – његовој поезији. Основна идеја разматрања јесте да се поезија значајних песника савремене поезије – Попе и Павловића, поводом чијег песништва може бити говора о осећању историје у Елиотовом смислу, сагледа са таквог аспекта. Попина поезија већ је била предмет такве анализе, док основ за посматрање Павловићеве збирке на такав начин Тимченко проналази у чињеници да је Павловић нека своја теоријска уверења изградио несумњиво под утицајем Елиотових ставова, те је тако *Велика Скитија* добар „повод за разматрање не само

³⁹⁸ Павловићев рад о Дучићу истакнут је као рехабилитација овог песника; указано је на познату и оспоравану негативну оцену Ракићавог песништва; поновно откривање Душана Срезојевића; увођење Радомира Продановића у српско песништво 20. века; сугестивно и значајно тумачење Попиног и Настасијевићевог стваралаштва...

³⁹⁹ Н. Тимченко, „*Поезија од Војислава до Бојића* у огледалу критике“, *Градина*, год. 1, бр. 2, новембар 1966, стр. 57–58.

⁴⁰⁰ О томе такође сведочи и кратка белешка из 1968. године о антологији *Песништво европског романтизма* коју је саставио Павловић (Н. Тимченко, „Европска романтика: *Песништво европског романтизма*. Антологија. Саставио Миодраг Павловић, Просвета, Београд 1968.“, *Наша реч*, год. 25, бр. 18, 9. мај 1969, стр. 8.

⁴⁰¹ Н. Тимченко, „Песник пред историјом“, *Летопис Матице српске*, год. 146, књ. 405, св. 2, фебруар 1970, стр. 146–157. У тексту објављеном исте године под називом „Песник и историја“ (*Багдала*, год. 12, бр. 141, децембар 1970, стр. 2–4), Тимченко доноси само скраћену верзију претходног текста, која не садржи део о Попиној поезији и њено поређење са Павловићевом.

естетског већ и антрополошког смисла појма *осећање историје*⁴⁰². У том смислу предмет анализе су посебно узета сва три јасно подељена тематска дела збирке. У складу са тим иде и запажање да у првом делу у којем су повод и инспирација певања словенске теме, у структури поезије није реч о реконструкцији словенске историје и да песников поглед, иако се креће кроз историју, заправо не скреће од онога што се зове садашњост. У, како каже, гласу из прошлости што дошаптава некадашње тајне које се препознају и који дочарава бивствовање некадашњих људи које посредством песникове имагинације изгледа као вечито враћање истог, Тимченко ће забележити: „Имамо, дакле, посла с нечим што је осећање историје и успостављање континуитета а не историја у позитивистичком реду и следу догађаја којима је испуњена“⁴⁰³. Идеја да је Павловић томе свесно тежио експлицирана је подсећањем на неке његове примедбе о схватању историје у драмама Милутина Бојића из којих се види Павловићево схватање да су Бојићеве заслуге у томе што је опште људске и вечне проблеме стављао у сликовит амбијент прошлости. С тим у вези објашњен је и Павловићев покушај да у својој поезији „демистификује прошли историјски тренутак као пронађени људски завичај и да у њему открије коренове трагичних неспоразума у садашњости. На тај начин осећање историје, чији је конститутивни елеменат демистификација и критички однос, није ништа друго до дуг стваралаца према себи самима и будућности, један стално отворени дијалог са оним што је историја као фактицитет и као људска могућност.“⁴⁰⁴

Други део збирке у којем је као инспирација узета тема из историје српске средњовековне државе, посматран је као бављење индивидуалним трагичним судбинама и сажимањем искуства савременог песника у сликама прошлости. У песниковом настојању да проникне у хуманистичку суштину историјских појава у којима је виђена есенција човековог бивања, Тимченко такође подвлачи Павловићево осећање историје и његов смисао за ванвременско. На основу таквог посматрања, указује се значајном и анализа појединих песама, која доводи до закључка да је поход кроз историју донео меланхолична и трагична искуства. Трећи део збирке у којем историјски мотиви нису експлицитно непосредна инспирација, посматран је као провера претходних искустава: „Историјска суштина човекове судбине, виђена у словенској и српској прошлости, бива проверена извесним савременим искуствима

⁴⁰² Исто, стр. 146.

⁴⁰³ Исто, стр. 147.

⁴⁰⁴ Исто, стр. 147.

о антрополошкој суштини човека.⁴⁰⁵ Да су трагична искуства које нуди историја потврђена, показано је и анализом појединих песама последњег дела збирке и на основу тога подвучена је и коначна дефиниција песника пред историјом.⁴⁰⁶ У наставку Тимченко је са гледишта разматране теме, упоредио Павловићеву и Попину поезију.⁴⁰⁷ Закључци до којих долази, без сумње указују на одређене везе између два песничка света и блиска и далека, на међусобна додиривања и разилажења и откривају вишеструко занимљиве чињенице.⁴⁰⁸

Поезија и култура: огледи о српским песницима XIX и XX века из 1974. године, следеће је дело о којем Тимченко пише.⁴⁰⁹ То је уједно и повод да се помене и његова ранија књига есеја и антологија,⁴¹⁰ подсети на њихову прву рецепцију, али и да се проговори о неким специфичним особинама Павловића као есејисте и одличног познаваоца поезије. У том смислу интересантна је опаска о његовој наглашеној амбицији да сврстава песнике по вредности и да им одређује право место међу савременим песницима и у хијерархији највиших вредности српске поезије.⁴¹¹ Као

⁴⁰⁵ Исто, стр. 149.

⁴⁰⁶ Узимајући у разматрање песму „Јутарњи запис“, дошло се до закључка: „Ту је, изгледа нам, и дефиниција песника пред историјом: његово дело надживљује прошлост, и владаре прошлости, тиме што чува за будућност она искуства, и оне истине које човек свих времена признаје као своје трајно обележје. У том смислу, свака песма је непоновљиво огледање свога творца пред историјом, пред тајном људског стваралачког духа, пред уметношћу која је његов позив и његова судбина.“ (Исто, стр. 150).

⁴⁰⁷ Поезија Васка Попе је већ у једном раније поменутом тексту посматрана са датог становишта и на овом месту само је поновљена анализа о којој је било речи (циклус „Ходочашћа“ и „Ђеле-кула“). И на овом месту је присутно уочавање „књижевног лика“ којим се успоставља извесан посредовани однос између песника и песме код Васка Попе, док је показано да је Павловић песник чија директна веза са сопственим делом није прекинута, чиме је објашњено његово саопштавање порука на мање искључив начин, како би остао у домену поезије, кад је реч о критичкој интерпретацији његових песама.

⁴⁰⁸ „Као што смо видели, док је поезија Миодрага Павловића у извесном смислу помирење са историјом и трагичним искуствима које историја нуди, поезија Васка Попе је активистички усмерена ка протесту у аутентичном смислу те речи. Ипак, ваља посебно истаћи да се крајња искуства ових песника више додирују него што се разилазе, поготово у својој хуманистичкој усмерености и свом крајњем естетском ефекту. Ствар је у томе што је Павловић, као што смо видели, у последњој песми нашао начина да помири вечност оличену у песниковом стваралаштву са пролазношћу тренутка у коме водећу реч имају моћници овога света, док је Попа, напротив, зазвао *чудо*, које је оличење рушилачких и отуђених сила овога света, и бацио му рукавицу у лице.“ (Исто, стр. 155).

⁴⁰⁹ Н. Тимченко, „Нови есеји Миодрага Павловића: Миодраг Павловић, *Поезија и култура*, Нолит, Београд 1974.“, *Багдала*, год. 17, бр. 190, јануар 1975, стр. 20–21.

⁴¹⁰ Рецимо, напоменуће да је у циљу доказивања Павловићеве једностраности на штету наше романтичарске традиције и родољубиве и љубавне поезије Зоран Гавриловић објавио две антологије.

⁴¹¹ На пример, подсећајући на његову реченицу поводом Дучића да и добро проучене песнике треба поново разматрати, Тимченко записује: „Заправо, то Павловић непрестано ради са страшћу пасионираног историчара књижевности коме је превасходно стало до историјске правде; тако се добија један привидан парадокс: естетска по приступу поезији, Павловић показује неутољиву жеђ за суђењем и оцењивањем, па се често стиче утисак да поново чита песнике пре свега зато да исправи евентуалну грешку критике и историје према њима а тек у некој другој, секундарној инстанци да образложи резултате свога читања и саопшти своју анализу.“ (Исто, стр. 20).

најкарактеристичније за Павловићев начин мишљења и интенције, Тимченко издваја есеје о Бранку Радичевићу, Јовану Јовановићу Змају, Војиславу Илићу, Станиславу Винаверу и Растку Петровићу, на један дискретан начин помињући и полемичност Павловићевих ставова са претходницима, али и откривајући оно што се иза зналачког и објективног става наслућује као извесна блискост са одређеним песницима о којима пише. Наглашавајући да је Павловић углавном остао веран својим ранијим погледима, Тимченко ће указати на сва значајнија места нове књиге, изричући своје мишљење о начинима и мотивима одређених Павловићевих закључака, да би на крају, иако његова оцена није недвосмислено позитивна,⁴¹² указао на чињеницу да је Павловићева књига свакако незаобилазна приликом проучавања српске поезије, не због давања дефинитивних одговора, него због постављања кључних питања која се тичу метода, тумачења поезије, ситуирања песничког дела у књижевну историју и односа традиције и поезије једног народа.

Осврт на збирку песама *Заветине* из 1976. године, кратак је, али се чини да су и на малом простору уочене најзначајније новине које доноси Павловићева нова збирка.⁴¹³ У првом реду то је указивање да збирка за познаваоце Павловићевог дела доноси изненађење у смислу окретања, условно речено, савременим темама, из перспективе претходне збирке *Велике Скитије* и у том смислу је протумачена и старинска реч из наслова – *заветине* (прастарог обичаја у Србији) – као песников начин да наговести извештај континуитет у свом певању. У Тимченковом тумачењу, први слој успостављен у поезији означен је као нека врста светковине и привидне ведрине и лакоће, да би се тек у дубљим слојевима препознала „значења која итекако упућују на сам наслов и на појам заветина који у себи садржи сву пуноћу живота чији је најчешћи елеменат страх“,⁴¹⁴ те је тако и закључено да је целокупна збирка структурирана на амбивалентном осећању који је у основи појма *заветина*.

Тимченков текст под називом „Богумилска песма“ из 1977. године,⁴¹⁵ значајан је као анализа Павловићеве поезије, али се чини да је још значајнији као једна врста сведочанства о сопственом ангажовању. У одлично компонованом тексту, у причу

⁴¹² „Књига есеја *Поезија и култура* Миодрага Павловића можда и није дело у свему савршено; напротив, књига чак оставља утисак композиционе неусаглашености и случајности...“ (Исто, стр. 21).

⁴¹³ Н. Тимченко, „Светковина неминовности: Миодраг Павловић, *Заветине*, Рад, Београд 1976.“, *Багдада*, год. 18, бр. 212, новембар 1976, стр. 20.

⁴¹⁴ Исто, стр. 20.

⁴¹⁵ Н. Тимченко, „Богумилска песма“, *Израз*, год. 21, књ. 41, бр. 3, март 1977, стр. 282–291.

о историји богумила, средњовековних списа, Павловићевих песама, Тимченко ће увести и Мирослава Крлежу, постављајући индиректно значајна питања о тадашњем режиму. На самом почетку текста као мото, налази се цитат Крлежиног текста који говори о континуитету југословенске културне традиције која се пробија од богумила „духовних свјетлоноша“.⁴¹⁶ У каквој функцији је тај цитат, може се закључити на крају текста. Заправо, почињући своје разматрање о поруци и структури две песме посвећене богумилима из Павловићеве *Велике Скитије* – „Богумилске песме“ и „Одлазак богумила“, Тимченко ће направити, условно речено дигресију, како би подсетио на једну околност када је реч о континуитету наше духовне ситуације, како каже, што може бити схваћено и као алузија на Крлежину мисао. Наиме, указаће да је највероватније једно занимљиво место из *Биографије св. Симеуна* Стефана Првовенчаног,⁴¹⁷ по свој прилици увод за Павловићево виђење „богумилског комплекса“ и његовог значења у историји човека овог поднебља. Означавајући релевантност фрагмента из средњовековног списа у контексту елиминисања остатака средњег века из наше културне традиције, Тимченко помиње шесту главу биографије о Стефану Немањи, у којој се прича о појави богумилске јереси и о мерама које је Немања са својим „апаратом“ предузео против носилаца јереси, тачније о томе да син одаје признање оцу што је енергичном интервенцијом у корену спречио ширење и деловање јереси у, како каже Тимченко, „његовој иначе срећној и монолитној, политички и идејно, држави“. Објашњавајући даље, Тимченко ће додати: „Занимљивост ове епизоде видимо [...] пре свега у томе што прича Стевана Првовенчаног садржи све елементе једног специфичног идеолошког механизма на делу. Реч је о, иначе, распрострањеној појави ’борбе мишљења’ у оквиру исте идеологије и исте религије, о сукобу између ’правоверних’ и ’секташа’, о идејном размимоилажењу заступника истог, догматског односа према предмету спора, дакле о сукобу чија је основна специфичност у томе што се ’борба мишљења’ обично завршава физичким истребљењем слабије од сукобљених страна.“⁴¹⁸ Илуструјући детаљно читаву богумилску епизоду у контексту излагања о

⁴¹⁶ Како би се схватио даљи текст, неопходно је цитирани део Крлежин донети у целости: „И ако постоји линија југословенске културне традиције и континуитета, она се пробија од Богумила на Крижанића и од Крижанића на Крањчевића, духовних свјетлоноша, који су нам оставили у мочвари пламена знамења, да нађемо прави Излаз и Спас и да не залутамо на варавоме свјетлу огњева мочварних. На нама је да забртвимо уши воском од сиренских пјесама традиционалних лажи и фраза, да се смионо одбијемо од свега што значи Средњи Вијек, да ишчупамо Тмину из душе наше...“ (Исто, стр. 282).

⁴¹⁷ Упућује на књигу Миливоја Башића *Старе српске биографије* (Београд 1930, друго издање). Стефан је код Тимченка – Стеван.

⁴¹⁸ Исто, стр. 283.

стабилној држави и правоверном владару и све способности аргументисања Стефана Првовенчаног у правдању поступка свог оца који је покренуо читав државни апарат сазивањем сабора сачињеног од најеминентнијих представника државе и вере, како би уништио јерес и ликвидирао њене носиоце, Тимченко ће закључити да нове аспекте судбине богумила с којима се сурово обрачунао Стефан Немања, откривају песме Миодрага Павловића.⁴¹⁹ За разлику од средњовековног биографа, Павловићеве песме замишљене су као исповест човека који страда и њихову окосницу Тимченко види у човековој индивидуалној судбини „у питању је човек који припада искључиво себи и који се, као појединац са сопственим светом који не признаје каузалну везу с духом времена и захтевима владајућих догми, по самој природи ствари супротставља колективном као изразу духа времена и владајуће догме. Сукоб је, зато, неминован и добија облик непомирљиве супротности између индивидуалног и колективног, с тим што индивидуално претпоставља право на мишљење, а колективно се заснива на принципу веровања. На страни индивидуалног је несрећна свест, а на страни колективног моћ...“⁴²⁰ Обе поменуте Павловићеве песме посматране су у контексту збирке *Велика Скитија*, јер налазећи се при крају првог циклуса, на одређен начин сумирају песниково искуства на ходочашћу кроз прошлост. Уочавањем на основу уводне песме првог циклуса „Словени под Парнасом“ да је судбина богумила неминовна последица наопаког света земље безакоња и тираније, порука саме „Богумилске песме“ сагледана је кроз први део песме сачињен од стиха: *Траже моју главу* и занимљиво указивање на употребу глаголског облика – *траже*, које опет добија призивак алузије на савремене политичке прилике.⁴²¹ У истом тону протумачен је и други део који доноси опис поступка према богумилима и завршни део песме који садржи богумилову жалбу и опомену са закључком: „нема драматике у удесу некога који је симбол судбине мишљења у сукобу с принципом веровања и дивљањем власти која брани тај принцип“.⁴²² И песма „Одлазак богумила“ протумачена је као

⁴¹⁹ Наглашено је и да средњовековни биограф гледа на догађаје кроз призму колектива и са становишта принципа веровања чији је бескомпромисни представник владар, те се тако: „у средњовековном спису и не поставља проблем људске судбине као појединачне егзистенције; писца интересују само они који верују и они који газе принцип признате вере, први, у принципу, заслужују спас и признање, други казну и смрт.“ (Исто, стр. 286).

⁴²⁰ Исто, стр. 286.

⁴²¹ Илустративан је следећи пример: „траже главу они који имају моћ и средства да се обрачунају с политичким неистомишљеницима. Овако употребљен, облик *траже* чак еуфемистички звучи. Али, то је само варка – тражити људску главу за разлику у мишљењу сугерира ситуацију у којој доминира не само атак на људски живот већ и *право* да се другачије мисли.“ (Исто, стр. 287).

⁴²² Исто, стр. 288.

напуштање света због привржености мишљењу, да би се дао и коначни суд: „Павловић је своје песме о богумилима замислио као исповест жртава механизма под чијим се жрвњем нашао појединац који се усудио да мисли другачије од прописаног и утврђеног закона.“⁴²³

У контексту поменутог тумачења, Тимченко сматра важним да укаже и на Павловићеву потребу да се на нивоу поруке дорекне, и у том смислу тумачи његово објављивање четвртог циклуса поменуте збирке под насловом „Нова Скитија“ у часопису *Књижевност* 1970. године. Песма тог циклуса „Начелник се жали на јеретике“, протумачена је као допуна песникових мисли јер је у њој показано да у судару принципа веровања и принципа мишљења, о којима је реч – нема победника и побеђених пред променљивошћу судбине – „дојучерашњи егзекутори и правоверни доживљују судбину жртава, право јачег показује се као непоуздано јер се брзо мења однос снага“.⁴²⁴

Читава спроведена анализа у функцији је универзалних и актуелних законитости које Тимченко веома добро илуструје, по којима је реч о трајном и трагичном сукобу између механизма и појединца. И не само то:

„Проблем је заправо у томе да су људи који тобож аутономно одлучују у ствари у канцама механизма који су сами изградили, а у коме основну полугу представља нетрпељивост и мржња према начелу мишљења [...] као човековог својства и извора сваког отпора према постојећим облицима. Механизам, почивајући на нетрпељивости и мржњи, признаје као своју основу – принцип безрезервног веровања, оданости, затомљавања индивидуалног права на сопствени живот, потпуно брисање личности. Тако се судбина богумила у Немањиној држави може најбоље разумети у контексту вечитог судара између два непомирљива принципа.“⁴²⁵

Овакав закључак није потребно коментарисати и читати између редова, он је довољно речит. Међутим, као да осећа да је потребно још нешто додати, Тимченко ће у последњем пасусу поново у видокруг вратити Мирослава Крлежу, његову мисао о богумилима као нашим *духовним светлоношама*, према чијем би се примеру

⁴²³ Исто, стр. 289.

⁴²⁴ Исто, стр. 289.

⁴²⁵ Исто, стр. 290–291.

требало супротставити свему што је на овим просторима средњи век, подсетиће да су Павловићеве песме у односу на средњовековног владара и биографа Стефана Првовенчаног сагледавање богумилског проблема из другог угла и постављајући питање да ли је судар принципа веровања и мишљења трајно обележје наше историје као што је сугерисано „богумилским комплексом“, закључити: „Оно што средњовековни биограф истиче као леп пример служења Богу и понашања једног владара – није ништа друго до пример нетрпељивости и мржње на делу. Међутим, није реткост да се слични подвизи владара узимају као пример за углед, и то не само у средњовековној историји. Остаје, дакле, као актуелна Крлежина жеља да се човек можда искреније него до сада заложи да Тмину ишчупа из своје душе и елиминише из односа који владају у његовој средини.“⁴²⁶

У тексту већ поменутом поводом Васка Попе, у којем Тимченко разматра Попину и Павловићеву поезију у контексту, условно речено, „песничке авангарде с почетка педесетих година“, тачније проблем критике пред њиховом поезијом,⁴²⁷ дат је драгоцен преглед и тумачење критичких текстова који су уследили након појаве прве Павловићеве збирке *87 песама* (1952).⁴²⁸ У том смислу иде и запажање да је Павловић првим есејистичким текстовима покренуо битне књижевнотеоријске проблеме поезије и књижевног стваралаштва уопште, док је првом збирком поезије суочио тадашњу критику са сопственим задацима у односу на поезију:

„Пре свега, критичар је, суочен с *87 песама* М. Павловића, морао да рашчисти проблем поезије саме и свој однос према њој; наиме, критичар је, у складу са својом сопственом позицијом и естетичким схватањима, морао да се одреди према питању да ли се поезијом може назвати и она конкретна поезија која се не може уклопити у шаблоне постојеће активистичке и функционистичке естетике. Из тог питања је произашао други важан проблем: да ли поезија

⁴²⁶ Исто, стр. 291.

⁴²⁷ Н. Тимченко, „Песничка авангарда с почетка педесетих година“, *Градина*, год. 15, бр. 8, август 1980, стр. 7–18.

⁴²⁸ Већ је поводом Попине поезије указано на Тимченково инсистирање на одсуству у правом смислу речи некаквог организованог авангардног покрета са манифестом и свим карактеристикама што би такав покрет подразумевао, тачније објашњава како је дошло до привида да литерарни погледи неколицине писаца, окупљених око *Младости*, буду схваћени као група са свим атрибутима нихилистички и активистички оријентисане авангарде у односу на постојеће. У том смислу указано је и на опште место у критици да се о Попи и Павловићу говори као о носиоцима авангардних, тј. „модернистичких“ тенденција у српској поезији с почетка педесетих година, које је у суштини релативизовано са аспекта поетике и односа према традицији ове двојице песника.

може егзистирати аутономно, може ли се она јављати у облицима који испадају из канона санкционисаних естетичким или идеолошким постулатима, да ли се она може санкционисати као израз творачког бића песника или се увек схватити искључиво као одраз, условљена простором и временом и директно зависна од њих, и као форма и као тема?⁴²⁹

Износећи своје мишљење о 1952. години као на извештај начин преломној када су у питању суштински токови послератне књижевности,⁴³⁰ Тимченко ће нагласити да је у амбивалентној ситуацији те године сам чин штампања дела спречавао радикалне санкције, али да није одузимао могућност критичарима да се изјасне у складу са својим поимањем. Заправо, Тимченко указује на победу естетског или књижевнотеоријског дуализма, као најважнијој тековини 1952. године, и у складу са тим о условно речено слободном изјашњавању критичара о значењу Павловићеве збирке онако како је они виде, што је резултирало успостављањем два „табора“.⁴³¹

Као преглед и тумачење критичког мишљења о раној Павловићевој поезији, Тимченков текст је драгоцен. Још једна особина Тимченковог стила јесте да се кроз писање о датом критичарском осврту, кроз дигресије, објашњења и повлачења паралела са ранијим и каснијим текстовима, увек скоро непогрешиво оцрта јасан лик критичара у целости, или барем у одређеној фази његовог деловања, али и да се изнесу сопствени утисци о делу које је предмет критике.⁴³² У том смислу посматране

⁴²⁹ Исто, стр. 9–10.

⁴³⁰ У књизи *Књижевност и догма: година 1952. у српској књижевности* (Београд 2006), објављеној постхумно, Тимченко се бави између осталог и потребом да се постави питање критеријума при вредновању књижевних дела и појава.

⁴³¹ „Они су се углавном определили за две могућности: једни су видели да Павловићева поезија разбија шеме на које обавезује владајућа поетика, а други су, опет, одбили да у њој виде нешто друго до још један прилог преживелој, декадентној поезији.“ (Исто, стр. 10).

⁴³² На пример, говорећи о афирмативном Михизовом тексту, додаће: „Одмах се мора истаћи и једна психолошка подударност: Михиз је био нова и свежа појава међу критичарима по томе што је упркос обичајима времена истицао своју личност и сопствени утисак; он није говорио о литератури у име епохе, или у име естетике коју признаје време. Михиз се суочавао с књигама и писцима као јединка која говори у сопствено име и која превасходно тражи да чује и осети глас друге јединке, ствараоца. Павловићева поезија, опет, била је лична поезија, не само необична јер није личила на већину стихова који су тада изазивали благонаклони суд официјелне критике, већ и солипсистичка у оном смислу у којем се *лично* разликује од *колективног* начина доживљавања песничких тема и разумевања стваралачког акта. Оно што се зове ’приказ стварности’ није био Павловићев циљ; овај песник полазио је од стварности коју је у самом почетку свога стваралаштва схватио као *грађу* своје поезије а не као резултат коме треба тежити. Зато се и примарна веза са стварношћу, што је у то време још било на великој цени, у Павловићевој поезији углавном изгубила чак и онда када он – за данашњег читаоца веома јасно – следи поменуту активистичку естетику и пева о темама и политичким, и актуелним; дакле, Павловићева поезија носила је печат личности свога творца а пренебегла је идеал одраза. У тој тачки личног и индивидуалног поимања поетског и књижевнокритичког чина нашли су се Михиз и Павловић, нови критичар и нови песник.“ (Исто, стр. 10–11).

су критике Борислава Михајловића Михиза и Милоша Бандића, као покушај указивања на нову поезију и супротно – уклањања јереси из српске поезије. У оквирима активистичке естетике коју радикално заступа Бандић, Тимченко помиње и могућност давања једне изнијансиране оцене анализирајући заборављени осврт Влада Дубравчића, који је изазвао реакцију Риста Тошовића и познати чланак Зорана Мишића „Панике и снови“.⁴³³ Као негативна критика поменута је рецензија Зорана Гавриловића с указивањем да је она настала вероватно и под утицајем Милана Богдановића,⁴³⁴ али и са задржавањем на узроцима Гавриловићевог неприхватања Павловићеве поезије и објашњењем да је такав судар између поезије и естетике био неминовност тренутка у којем је поезија полазила ван уобичајених токова, а мисао о књижевности се конституисала и није била свесна својих ограничења.⁴³⁵

И појава нове књиге есеја *Ништителџи и свадбари* из 1979. године, биће пропраћена кратким приказом,⁴³⁶ са указивањем на претходне Павловићеве две књиге есеја, и констатацијом да су овом књигом пружени нови аргументи за ауторову слику развоја целокупне српске поезије из предговора Павловићеве *Антологије*. Можда је важно истаћи да је једна од карактеристика Тимченкових приказа утврђивање одређеног континуитета у развоју стваралачке личности о којој пише. Заправо, то је видљиво и у случају Миодрага Павловића, јер поводом сваке нове књиге, било да је

⁴³³ „Оспорено од Дубравчића, тако је интервенцијом Ристе Тошовића и, с много више понесености и тежине, Зорана Мишића, песнику у лицу Миодрага Павловића признато право да буде неспокојан и да друге онеспокојава. И, наравно, да сања.“ (Исто, стр. 14).

⁴³⁴ „Гавриловић је у првој фази свог развоја, као критичар ’зелених’ *Књижевних новина*, несумњиво под утицајем Милана Богдановића. Извесна лутања карактеристична за његову прву фазу, могу се објаснити амбивалентним утицајем таквог учитеља какав је био култивисани критичар помало конзервативних схватања, сјајне елоквенције и бриљантног стила Милан Богдановић; међутим, у време када се јавља Гавриловић, Милан Богдановић као да је био престао да послуша свој непогрешиви критичарски инстинкт. Уз све то, као уредник ’зелених’ *Књижевних новина* Богдановић је био преузео задатак који му је натурала активистичка естетика а она је несумњиво била у раскораку са новим тенденцијама у поезији. Међутим, у Гавриловићевом случају ствар је сложенија. [...] Гавриловић је у првој фази свог критичарског деловања приврженик и заробљеник класичне, хегеловске естетике.“ (Исто, стр. 14).

⁴³⁵ Тимченко као на значајне за разматрања назначене теме упућује на следеће текстове које ће такође помињати и приликом каснијих разматрања тог периода: „Наше нужности“ (*Младост*, 1, 1952, стр. 1–9); Д. Јеремић, „Младост црним уоквирена“ (*Књижевне новине*, 5, 52, 15. март 1952); Б. Дреновац, „Младост мрачнија од старости“ (*Књижевне новине*, 5, 53, 29. март 1952); Ч. Кисић, „Младост уморна од летења, тапка“ (*Књижевне новине*, 5, 56, 11. мај 1952); Б. Михајловић, „87 песама Миодрага Павловића“ (*Књижевни разговори*, Београд 1971, стр. 163–168); М. Бандић, „Понижење поезије“ (*ЛМС*, мај 1952); З. Гавриловић, „Поводом збирке песама Миодрага Павловића“ (*Књижевне новине*, 5, 52, 15. март 1952); З. Мишић, „Сунчева светлост на стубу сећања“ (*Реч и време I*, Искушења поезије, Београд 1963, стр. 137–152); Владо Дубравчић, „Поезија наше данашњице“ (*Књижевне новине*, 4, 28, 10. јул 1951); З. Мишић, „Панике и снови“ (*Реч и време I*, стр. 18–20).

⁴³⁶ Н. Тимченко, „Нови есеји Миодрага Павловића: Миодраг Павловић, *Ништителџи и свадбари*, БИГЗ, Београд, 1979.“, *Савременик*, год. 26, књ. 52, бр. 10, октобар 1980, стр. 317–319.

у питању поезија, есејистика или приређивачки посао, Тимченко указује на развојну линију и нити које повезују различита дела.

Још један од значајних прилога који говори о Павловићевој позицији почетком педесетих година јесте Тимченков текст о његовој прози.⁴³⁷ Текст је значајан јер доноси, између осталог, увидом у ондашња књижевна гласила, преглед Павловићеве присутности и указивање на његову плодну потрагу за сопственим књижевним изразом која је наилазила и на жестока оспоравања.⁴³⁸ С друге стране у смислу самосвојности и оригиналности његове поезије и есејистике, Тимченко ће разматрати Павловићев приповедачки опус, који оцењује такође као нов у односу на текућу прозу и указујући на чињеницу да она није изазвала пажњу какву су имале његова поезија и есеји. Указано је и на прву, по Тимченковој оцени, релевантну рецепцију Павловићеве прозе, Елија Финција из поговора првог издања збирке *Мост без обала* (1956). Полазећи од Финцијеве констатације о неукорењености Павловићевој у развијеној приповедачкој прози српске књижевности, Тимченко ће примећујући да Павловић нема много „предака“ ни настављача који имају сличан однос према приповедачкој грађи,⁴³⁹ покушати да на врло интересантан начин, инсистирајући на хронолошкој повезаности приповедака, есеја (нпр. „Поподне у једном добу“) и Павловићеве поезије, са ширег филозофског становишта укаже на идејну и егзистенцијалну јединственост надахнућа којим се приступа преобликовању

⁴³⁷ Н. Тимченко, „О прози Миодрага Павловића“, *Градина*, год. 18, бр. 4, април 1983, стр. 21–33.

⁴³⁸ „Песник, есејиста и приповедач Миодраг Павловић присутан је на страницама и *Младости*, и *Књижевности* и *Сведочанстава*. Он сам много пише, и о њему пишу. [...] Кад се, рецимо, погледа не нарочито, на жалост, обиман комплет *Сведочанстава*, само седамнаест бројева тог рано уснулог листа, ту се, у разним видовима, Павловић јавља готово из броја у број – час као песник, час као есејиста, час као повод за релевантне естетске дискусије у случају када се иначе има негативан вредносни однос према његовој поезији (констатација Танасија Младеновића), час као повод за полемички одазив (случај Ристе Тошовића који реагује на Павловићев есеј о напретку емоције), а и као подстицај Зорану Мишићу да напише један од својих дивних кратких есеја; најзад, у последњем, седамнаестом броју *Сведочанстава*, Павловић се јавља као приповедач, прозом која, истина, не улази у његову збирку и вероватно не достиже вредност његових осталих проза, али која употпуњује слику о овом писцу и његовом значењу у једној по много чему преломној години и у једном по много чему значајном листу у коме се и којим се те промене и нове тенденције манифестују. Слична слика о Павловићевој присутности у нашој литератури с почетка педесетих година може се стећи и са страница *Књижевности* где су, 1952. године, објављене, између осталог, три његове приповетке – *Рибице*, *Маска* и *Црна кула*.“ (Исто, стр. 22).

⁴³⁹ „Можда је само Филип Давид писац који следи нека правила прозног структурирања приповедачке грађе, која примењује Павловић. Намерно не говоримо о фантастици јер, по свему судећи, Павловић и не инсистира на нечему што је фантастика; отуда, не бисмо с Павловићем повезивали ни Миодрага Булатовића, ни Мирка Ковача, ни Пекића; чини нам се, још, да су уметничке намере Милорада Павића такође другачије врсте од оних које је испољио и реализовао Павловић у свом приповедачком опусу.“ (Исто, стр. 23).

песничког света.⁴⁴⁰ Објашњавајући разлоге, како каже, изразитог антирационализма на коме почива Павловићева поетика, Тимченко ће додати:

„Али, том антирационализму није разлог само песниково осећање *света споља* и метафизички став; по свој прилици и искуству и метафизици претходи једна искључиво књижевна потреба да се [...] песник супротстави *читавај* књижевној моди свога времена; ствар је у томе што се својим антирационализмом Павловић супротставља изразитом и искључивом рационализму првих послератних година; такође, нагињањем ка фантастичном и наглашеним ирационализмом, Павловић негира нетрпељиви и милитантни реализам проседеа текуће литературе и књижевне идеологије. У исто време, релативизирањем и наглашеним постављањем загонетки и питања Павловић ставља у сумњу превелики а површни гносеолошки оптимизам литературе и мисли свога времена. Док писци првих послератних година одишу оптимизмом и свезнајућом сигурношћу о свету и човеку, дотле Павловић све чини дискутабилним и неизвесним; у њега су привид пре извесности, сумња пре знања, упитност пре уверености.“⁴⁴¹

Наглашавајући да у Павловићевој прози нема изразите критичке дистанце према спољњем свету као што је случај у поезији, него да је акценат на тајновитом

⁴⁴⁰ „Казано терминологијом која је можда ближа једном књижевно-теоријском речнику, у Павловића је у питању *песниково Ја* које не исказује његову приватну личност већ преобликује – с једне стране – трагику немогућности сједињења са светом као филозофски појам, а – с друге стране – песниково осећање и доживљај света, тј. његово искуство. У том смислу реч је, с једне стране, о Павловићевој лектири, а с друге стране о *безличности* у Елиотовом смислу речи јер песник своје искуство не схвата као ентитет већ као грађу, као мотив за уметничко преобликовање. [...] У том *свету споља* мора се наћи језгро: оно је у Павловићевом случају у опречности са *песниковим Ја* [...] та узнемиреност рађа потребу да се напетост између *песниковог Ја* и света споља некако дефинише: или преобликовањем грађе у облику песме или приче, или рационалном дефиницијом смисла деловања Лотреамоновог искуства исказаног кроз његов песнички покушај. При свему томе, *песниково Ја* јавља се у двострукој функцији: оно, с једне стране, реално постоји као стваралачки субјект, у коме се одиграва процес преобликовања грађе, а, с друге стране, *песниково Ја* је и само у игри стваралачког процеса као компонента с којом рачуна стваралачки субјект при структурирању уметничке творевине у којој је основно осећање поменута напетост између *песниковог Ја* и *света споља*. Тај вишеструки однос, то непрестано преплитање *песниковог Ја* и *грађе* јесте у ствари последица вишесмерног дијалога [...] то је често дијалог у коме се само постављају питања а одговори се и не наслућују, чиме се сугерира да их уопште и нема: једном речи, у *свету споља*, према ономе што нам као неку врсту поруке нуде Павловићеве приповетке, нема одгонетки већ дејствује само умножавање загонетки; смисао тог дијалога, како се испоставља, исцрпљује се у антирационалистичкој тенденцији да се покаже како *свет споља* није одгонетљив, како је пун замки и недоумица, како у њему преовлађује несазнатљиви ум који измиче разумевању и разазнавању.“ (Исто, стр. 24–25).

⁴⁴¹ Исто, стр. 25.

и несагледивом, оном што измиче перцепцији субјекта приче, иако и поезија и проза потичу из јединственог језгра како је показано, Тимченко ће закључити да се Павловићева проза не може назвати фантастичном, него елементе фантастике посматра у функцији намере да се свет споља прикаже као нешто што „фактички постоји и што је само субјекту приче непојамно.“⁴⁴² Поред тога што је уочено и да нису све приповетке грађене на исти начин, указано је и да највише елемената фантастике има у онима у којима писац избегава да пружи било какве социолошке или хронолошке одреднице на основу којих би се могло утврдити ком времену или народу припадају ликови прича, будући да се ради и о просторима кретања који су непрепознатљиви, тако да је на тај начин избегнута свака врста ванлитерарне идентификације.⁴⁴³ Предмети детаљније анализе су приповетке „Повратак“, „Клопке“, „Црна кула“ и „Дошљак“ написане у првом лицу уз констатацију да је њихова шема „описивање једне безличне ситуације угрожености и утамничености у коју бивају увучени – пре свега својом одлуком и у околностима које се могу назвати неочекиваним и последицом стихије – ликови за које ипак остаје загонетно и недокучиво шта се то са њима заправо догађа, и колико то догађање излази из оквира њихове сопствене психе и сновиђења.“⁴⁴⁴ Као друга група, предмет анализе су „Мост без обала“ и „Рибице“, приповетке „у којима се нижу мање или више препознатљива збивања у атмосфери извесне тајанствености и граде фабулу, која има поенту и неку врсту неочекиваног, ефектног обрта.“⁴⁴⁵

У завршном делу Тимченко ће подвлачећи још једном да се слика света – раслојеног, са мрљама и недостацима – дата у Павловићевим причама, супротставља оној која је владала у књижевности првих поратних година, отворити и питање о томе да је Павловић трагајући за могућностима прозног израза, као што је чинио и у поезији, можда са мишљу на јединствени Настасијевићев пример, „покренуо једну

⁴⁴² Исто, стр. 26.

⁴⁴³ „То је егзистенцијална ситуација неприпадања, неукорењености, лебдења између чврстих основа око којих се ти ликови крећу а који, међутим, остају апсолутно индиферентни према њиховим недаћама. Све што се збива у Павловићевим приповеткама у ствари је догађање у свести ликова; хладноћа амбијента кроз који они пролазе више је податак о свести ликова него карактеристика тог амбијента. Тај амбијент је обично реалан, писац не употребљава реквизите који би га учинили изузетним и необјашњивим, али тај реални амбијент непрекидно измиче ликовима који се у њему крећу [...] Фактички не постоје никакве препреке, али оне – иако се не виде – постоје у свести ликова Павловићеве приче, боље рећи у свести субјекта приче (а Павловићеве приповетке, с малим изузетком, испричане су у првом лицу). У амбијенту Павловићевих прича, дакле, нема ничег фантастичног – фантастично је, ако се тако може рећи, оно умножавање привида и оно стално појављивање тешкоћа и препрека у свести ликова.“ (Исто, стр. 26).

⁴⁴⁴ Исто, стр. 30.

⁴⁴⁵ Исто, стр. 30.

нит у недовољно цењеној и недовољно негованој ирационалној линији наше прозе, и релативно дуго остао сам“.⁴⁴⁶

Још једном се враћајући раним Павловићевим есејима, Тимченко ће у тексту из 1985. године⁴⁴⁷ поново указати на значај Павловићеве појаве с почетка педесетих година, подвлачећи да он стварајући сопствену поетику у складу са њом говори о поезији и да су гледано из историјске перспективе његови огледи из 1952. године од изузетне важности за разумевање књижевнотеоријске ситуације почетком педесетих година.⁴⁴⁸ Посебно је издвојен „Језик и поезија“ као вишеструко занимљив есеј у којем су садржани основни елементи Павловићеве поетике и теорије песништва и у том смислу је и разматран са становишта одређене временске дистанце и његовог актуелног значаја као књижевнотеоријског текста, виђеног као супротстављање владајућој поетици.⁴⁴⁹ Између осталог, тај есеј је истакнут и као један од првих књижевнотеоријских и критичких текстова код нас у коме се говори о проблемима поезије с књижевне тачке гледишта, јер је у њему занемарена идеолошка тачка гледишта. У таквом Павловићевом говору о поезији самој, која остаје његова трајна преокупација, Тимченко види допринос онеме „што као мисао и као критички став остаје у ризници наше послератне критике и књижевне теорије“, и у том смислу поменути есеј види као обнављање теоријске и естетске линије коју је заступао Лаза Костић и која ће касније имати много приврженика од Богдана Поповића до Николе Милошевића, како каже – наглашавајући да је таквим различитим естетичарима и теоретичарима књижевности заједничко то да су полазили од идеје аутономије поезије. У том смислу, по сличној критичкој и књижевнотеоријској вредности поменут је и

⁴⁴⁶ Исто, стр. 32.

⁴⁴⁷ Н. Тимченко, „Рана есејистика Миодрага Павловића“, *Стремљења*, год. 25, бр. 3, мај–јун 1985, стр. 221–231.

⁴⁴⁸ „Објављивани упоредо са његовим стиховима, који су изазвали велику пажњу, недоумице и отпоре [...] Павловићеве есеји се својом превасходно теоријском и књижевнокритичком оријентацијом издвајају из обиља критичких текстова тог раздобља. Осим тога, Павловићеве есеји су, и са тридесетогодишње дистанце, задржали своју теоријску заснованост и релевантност. Најзад, рана Павловићева есејистика, као и поезија, откривају ствараоца који је од самог почетка поставио камен-темељац на коме је касније конзеквентно градио свој разноврсни књижевни опус који се гранао и према поезији, и према есејистици и према прози, да би се убрзо проширио и на особену драматургију.“ (Исто, стр. 222).

⁴⁴⁹ „Павловић се, у ствари, супротставио владајућој поетици износећи аргументе у прилог поезији која није зависна од ’духа времена’ већ је плод стваралачког процеса који претпоставља много сложенији пут до песме од оног који она мора да пређе као ’одраз’ колективног духа. Колико се данас може разабрати, у време када се Павловићев текст појавио у *Сведочанствима*, реаговање се свело на хладно одбијање једног текста који је углавном схваћен као апстрактан али не и као деструктиван.“ (Исто, стр. 224).

есеј „О напретку емоције“,⁴⁵⁰ док је трећи поменути есеј „Поподне у једном добу“, због критичког одзива Зорана Мишића, истакнут као редак случај полемике из тог времена у коме се уз уважавање личности и ставова саговорника износи сопствено гледиште без идеолошких алузија и уз признавање важности теме о којој је реч.

Тимченков текст поводом песника-есејиста, тачније поводом књига Миодрага Павловића (*Антологија српског песништва*, пето допуњено издање, Београд 1984), Ивана В. Лалића (*Критика и дело*, Београд 1971), Љубомира Симовића (*Дупло дно*, Београд 1983), Слободана Ракитића (*Од Итаке до привиђења*, Београд 1985),⁴⁵¹ заправо је указивање да су песничка дела поменутих писаца незаобилазна када се буде писала историја послератне српске критике и есејистике, али и када се буде разматрала природа и донети књижевнотеоријске мисли и критичарске праксе.⁴⁵² У том смислу, у назначеном низу песника-критичара, поново је указано на незаобилазно место и допринос Миодрага Павловића, његовог критичарског, књижевно-теоријског, књижевноисторијског и антологичарског дела, које је обележило послератну српску књижевност.⁴⁵³

⁴⁵⁰ „На примеру *Хане*, несумњиво веома значајне песничке збирке целокупног послератног српског песништва, Павловић испитује једну занимљиву идеју – о природи односа тзв. књижевног прогреса према друштвеном прогресу. То је свакако био врло актуелан проблем тадашње књижевне теорије; наиме полазило се од друштвеног прогреса као релевантне естетичке категорије и, простом заменом тезе, говорило о књижевном прогресу као чињеници која је идентична с појмом друштвеног, дакле ванкњижевног прогреса. Што се Павловића тиче, укратко речено, он одлучно побија тада важећу идеју о томе да социјални прогрес има директног утицаја на литературу, да се може изједначити с књижевним прогресом, сматрајући, у исто време, да сам по себи књижевни прогрес постоји и, у складу с тим, да постоји могућност прогреса емоције и прогреса метафоре, тј. књижевног израза, који прати тај прогрес емоције.“ (Исто, стр. 228).

⁴⁵¹ Н. Тимченко, „Запис о песницима-есејистима: поводом књига Миодрага Павловића, Ивана В. Лалића, Љубомира Симовића и Слободана Ракитића“, *Градина*, год. 21, бр. 3, март 1986, стр. 113–120.

⁴⁵² Занимљиво је и уочавање нити која повезује поменуте ствараоце, која доводи до закључка да би наша књижевна мисао и критика биле сиромашније без књига и деловања песника-есејиста и критичара чије су књиге и прилози тумачењу незаобилазних дела српске поезије, али и драгоцене назнаке о поетици самих песника-есејиста о којима је реч: „Заправо, сви они никад и не заборављају да су и сами песници што и доприноси нечему што је врлина али и изванредан недостатак њихових есејистичких и критичарских текстова. Наиме, њих првенствено интересује песништво само, песништво као искуство, песништво као језички израз тог искуства, једном речју песништво као ентитет. Мање их интересује критика као суђење, есејистика као описивање песничког профила једног ствараоца, и уопште текст као некакав поглед *споља* чији је циљ да *оцене* једно песничко дело, иако то никако не значи да занемарују проблем *вредности*. Проблем вредности се тумачи као сума промена песничког искуства, као нови слој у песничкој традицији, иновација у песничком језику и уопште као обогаћење – у ширину и дубину – простора у коме делује поезија својим, песничким средствима.“ (Исто, стр. 114).

⁴⁵³ Посебно је указано на новине које доноси пето допуњено издање *Антологије српског песништва* Миодрага Павловића, са освртом на измене у избору песама и на нови предговор, констатацијом да је Павловић уношењем нових народних песама размакнуо временски распон од осам векова, али и отварањем питања да ли се поред додељивања места Филипу Вишњићу међу индивидуалним песницима српске поезије, тако могло поступити и према још неким песмама певача индивидуалног стваралачког духа, нпр. Старца Милије и Тешана Подруговића.

И донекле пригодни текст прочитан на књижевној вечери посвећеној Миодрагу Павловићу 9. октобра 1985. године у Нишу,⁴⁵⁴ на одређен начин употпуњује Тимченкову мисао о његовом делу.⁴⁵⁵ Интересантно асоцирајући на један есеј Витолда Гомбровича, Тимченко тумачи поетско Павловићево дело, показујући да оно не може бити критиковано са Гомбровичевог наизглед парадоксалног становишта критике поезије,⁴⁵⁶ и самим тим што је његова поезија по свом усмерењу критичка и дијалогска и подсећајући на одређене Павловићеве ставове из појединих раних есеја. Између осталог у тексту долази до изражаја и вредносни суд целокупног Павловићевог дела:

„Бити у потрази за ликом Миодрага Павловића стога не значи трудити се да се донесу дефинитивни судови о вредности његове белетристике и есејистике, већ укључити се и, по могућству, остати на трагу и у координатама стваралачке духовне авантуре у коју се Павловић отиснуо са ретким даром, великом културом, огромном истраживачком страшћу и беспримерном концентрацијом пре више од тридесет година. Зато могу мирне душе рећи да говорити о Миодрагу Павловићу значи говорити о генези, развоју и основним тенденцијама и променама у послератној српској књижевности. Јер, Павловић ствара белетристичка дела, вреднује белетристичка дела других и валоризује нашу књижевну баштину. Он је творац, критичар и историчар књижевности. Комплетнијег ствараоца наша савремена књижевност нема.“⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ Н. Тимченко, „У трагању за правим ликом Миодрага Павловића“, *Савременик*, год. 33, књ. 66, св. 10–12, октобар–децембар 1987, стр. 149–155.

⁴⁵⁵ Занимљиво је подвући следећу мисао: „Драж дела у коме се крију вредности није у томе да се оно подведе под шему дефиниција и коначних судова него да се за њим трага; у том смислу трагање за правим ликом Миодрага Павловића је духовна авантура која у себи обухвата потрагу за оним људским које се оваплоћује у духовној творевини; једном речју, у Павловићевом делу, пре свега у његовој поезији, одиграва се она драматична игра између естетског и моралног, између оног што је уметност као форма и оног што је уметност као сврха или човеков производ (који као свако човеково дело има своју функцију и смисао).“ (Исто, стр. 149).

⁴⁵⁶ Ради се о Гомбровичевом есеју „Против песника“ у којем даје своје разлоге против поезије и песника тврдњом да поезија заслужује критику зато што у себи не садржи довољно тзв. антипоетских елемената, тачније што је фиктивна у односу на стварни човеков свет. Са тог становишта осуде „чисте“ поезије, Тимченко, посматрајући критичке примедбе упућене Павловићу нарочито у првој фази развоја, а односиле су се на присуство антипоетских елемената у његовој поезији, наводи: „Павловићева поезија није чиста поезија, она не може не пријати и са Гомбровичевог становишта. [...] У њој нема прекомерности у метафорама и поетским речима, нема кондензације сентимента и лирских детаља. Напротив, има праве мере у распореду и коришћењу антипоетских елемената. Павловић се одрекао *чистог певања* зарад онога што ће он сам назвати *радом лирике*.“ (Исто, стр. 150). У складу са назначеним правцем посматрања указано је на мисли из есеја „Белешке о лирици“ (1956) и „Кривица поезије“ (1957) а предмет детаљног разматрања је закључна песма *Нове Скитије* (1970) „Певачев повратак на земљу“.

⁴⁵⁷ Исто, стр. 155.

Осврт на путописне записе *Отварају се Хиландарске двери* из 1997. године,⁴⁵⁸ још један је доказ о праћењу Павловићевог стваралаштва, који се овог пута као песник инспирисао светим местом, док последњи текст из 2003. године⁴⁵⁹ још једном говори, али сада са наглашавањем значајне временске дистанце, о првој Павловићевој збирци *87 песама* у контексту „потреса“ у, како каже, поезији, култури и идеологији, који је њена појава изазвала почетком педесетих година прошлог века.

Тимченкова мисао о Павловићу се, као што се може приметити из хронолошког прегледа његових текстова, стално умножава, шири и као да у виду концентричних кругова бива из текста у текст, извирући из истог полазишта, надграђена неком новом нијансом у оцени, новим углом посматрања. Важно је указати и на то да Тимченко о неким делима говори одмах након њиховог објављивања, практично директно полемишући и заузимајући став по питању вредносног суда, док с друге стране, тек са одређене временске дистанце указује на значај ране Павловићеве поезије и есејистике, са становишта сагледавања ситуације педесетих година. На изванредан начин, то је помало нетипичан пример за Тимченков приступ, јер се обично, развој стваралачког дела писца из реда који су заокупљали његову пажњу, пратио од њихових почетака, или од активности током раних педесетих година.

⁴⁵⁸ Н. Тимченко, „Град вечне тишине (Миодраг Павловић, *Отварају се хиландарске двери*, Просвета, Београд 1997)“, *Наша реч*, год. 54, бр. 4, 30. јануар 1998, стр. 9.

⁴⁵⁹ Н. Тимченко, „Знак у времену“, *Наше стварање*, год. 50, бр. 1–2, 2003, стр. 44–48.

5.

Станислав Винавер

Винавер је стваралац који је заокупљао годинама Тимченкову пажњу. О томе сведоче колико објављени прилози,⁴⁶⁰ толико и бројни помени Винаверовог имена, његовог дела и посебно ангажовања (поготово у контексту педесетих година) у објављеним и необјављеним рукописима.

Почев од 1963, па до 1997. године, Тимченко је редовно пратио изборе из Винаверовог дела који су се појављивали. Најпре се осврнуо на избор Винаверових есеја под називом *Надграматика*, који је сачинио Радомир Константиновић,⁴⁶¹ а објавила београдска Просвета 1963. Помињући у једној реченици приређивачки посао и Константиновићев предговор назван „поетским есејом“, Тимченку ће појава књиге бити повод да укратко помене изузетност Винаверове личности, његово дело „чији ће најбољи тренуци постати трајна баштина српске културе“,⁴⁶² неправду која му је нанета тиме што његово деловање није узимано озбиљно и Винаверове идеје о језику преко којих се не сме олако прећи. Из сажетог осврта види се да је Тимченко веома пажљиви читалац и познавалац колико Винаверовог дела, толико и његове књижевне судбине.

Врло сличан је и осврт на појаву књига тројице песника у Нолитовој библиотеци „Живи песници“,⁴⁶³ Момчила Настасијевића, Растка Петровића и Станислава Винавера, у којем Тимченко пре свега инсистира на потреби утврђивања правог значаја ових песника, наглашавајући да сваки од њих још увек чека стрпљиву, документовану и свестрану анализу. У том смислу, између осталог, поздрављен је плодотворан напор Јована Христића да се „Винаверов случај објасни у његовом правом значењу“.⁴⁶⁴

Прво послератно издање, књиге Винаверових пародија инспирисаних у највећој мери *Антологијом новије српске лирике* Богдана Поповића, која је за

⁴⁶⁰ У *Библиографији Николаја Тимченка* побројано је укупно девет прилога.

⁴⁶¹ Н. Тимченко, „Есејистика Станислава Винавера: Станислав Винавер, *Надграматика*, избор и предговор Радомир Константиновић, Београд, Просвета, 1963.“, *Књижевност*, год. 18, књ. 36, св. 6, јун 1963, стр. 526–528.

⁴⁶² Исто, стр. 526.

⁴⁶³ Н. Тимченко, „Три међуратна песника: *Момчило Настасијевић*, приредио Мухарем Первић; *Растко Петровић*, приредио Милосав Мирковић; *Станислав Винавер*, приредио Јован Христић; Нолит, Београд 1963. и 1964.“, *Књижевност*, год. 19, књ. 39, св. 7–8, јул–август 1964, стр. 139–141.

⁴⁶⁴ Исто, стр. 141.

разлику од *Пантологије* после рата имала неколико издања, Тимченко је 1966, такође пропратио,⁴⁶⁵ означавајући и једно и друго дело класичним дометима наше литературе у својој врсти и чињенице које не треба одвајати. О Винаверовој поезији Тимченко ће писати и поводом објављивања књиге *Европска ноћ и друге песме* из 1973. године.⁴⁶⁶ Оцењујући избор Винаверове поезије Миодрага Павловића као леп подвиг који је српској поезији вратио ствараоца који није периферна појава, како каже, Тимченко ће ставити и неке примедбе што, опет, говори о пажљивом бављењу Винаверовим „случајем“. Наиме, понављајући да је Винавер још један песник 20. века који „очекује праву реч о свом уделу у књижевној баштини свога народа“⁴⁶⁷ и указујући да је можда и сам Винавер крив, не само што га нису разумели ретки критичари који су писали о њему, него што нису ни покушавали да га разумеју, јер је својој уметничкој речи често давао „нехајно рухо“ и двосмисленост, Тимченко ће нагласити да Винаверову поезију нису узимали сасвим озбиљно, а када и јесу, као што је то учинио Јован Христић – Винавер је ипак остао песник хуморног надахнућа. Оцењујући Павловићев есеј о Винаверу као један од ретких озбиљних радова о Винаверовој поезији поред Христићевог и изражавајући наду да ће Павловићев избор Винаверових песама покренути разговоре о Винаверу као песнику „коме је место међу најелитнијим песницима српске модерне“, Тимченко ће и поред похвале Павловићевих оцена додати да је он, ипак, „застао на пола пута у својој еволуцији у схватању Винаверове поезије као поезије интелектуалног и музичког набоја“.⁴⁶⁸ У том смислу иде и примедба о једностраности Павловићевог избора јер није укључио песме хуморне инспирације које се не могу занемарити.

Као значајан допринос указивању на место које Винавер заузима у српској књижевности 20. века и целином свог дела и књижевнотеоријском и критичарском делатношћу, Тимченко оцењује књигу Павла Зорића из 1976. – *Винавер као*

⁴⁶⁵ Н. Тимченко, „Винаверова 'Пантологија', опет: Станислав Винавер, *Пантологија српске и југословенске пеленгирике*. Приредио Јован Христић, Нолит, Београд 1966.“, *Градина*, год. 2, бр. 3, март 1967, стр. 49–50; „Винаверова 'Пантологија' – опет: Станислав Винавер, *Пантологија српске и југословенске пеленгирике*. Приредио Јован Христић, Нолит, Београд 1966.“, *Наша реч*, год. 23, бр. 11, 17. март 1967, стр. 7.

⁴⁶⁶ Н. Тимченко, „Винавер или искушење трагичног: Станислав Винавер, *Европска ноћ и друге песме*, избор и предговор Миодраг Павловић, Српска књижевна задруга, Београд 1973.“, *Савременик*, год. 20, књ. 39, бр. 2, фебруар 1974, стр. 177–178.

⁴⁶⁷ Исто, стр. 177.

⁴⁶⁸ Исто, стр. 177.

књижевни критичар.⁴⁶⁹ Овај приказ је између осталог занимљив јер Тимченко даје преглед истраживача Винаверовог дела, те помиње као значајне есеје Радомира Константиновића, Јована Христића, Радована Вучковића, Новице Петковића, Миодрага Павловића, закључујући да студијом Павла Зорића критичарско дело Винаверово добија обухватну и систематски образложену обраду и оцену. Врло слично оцењујући значајне прилоге већ поменутих истраживача Винаверовог дела и поздрављајући то што се о Винаверу све више говори, поводом појаве књига *Београдско огледало* и *Иза Цветкове меане* које је приредио Гојко Тешић, Тимченко ће у осврту на поменуте књиге⁴⁷⁰ поред потребе о валоризацији разноврсног Винаверовог дела, указати и на потребу познавања његових текстова. Са тог аспекта обе књиге које је „с ретком љубављу и акрибичношћу“, како каже, приредио Тешић, оцењене су као значајан допринос употпуњавању слике о Винаверу као фељтонисти и хуморном песнику.

Иако се из ових кратких осврта јасно види Тимченково студиозно бављење Винаверовим делом, сасвим разумљиво је да је његова пажња највише морала бити усмерена на Винаверову делатност током педесетих година, будући да се тим периодом бавио и да је у књизи *Књижевност и догма* значајна пажња посвећена Винаверовом ангажовању током тих година. Не изненађује стога што је најобухватнији прилог о Винаверу насловљен „Винавер у педесетим годинама“.⁴⁷¹ На интересантан начин Тимченко у овом тексту говори о два почетка Станислава Винавера, констатацијом да су оба била тешка и да је у оба случаја „остао непризнат и несхваћен писац кога или нису разумели (у првом случају) или нису узимали озбиљно, а кад јесу, онда је то био повод за жесток и бруталан напад (у другом случају)“.⁴⁷² Јасно је да Тимченко као први почетак означава Скерлићеву реакцију на прве Винаверове књижевне иступе 1913. у приказу поводом *Прича које су изгубиле равнотежу*, док је други почетак

⁴⁶⁹ Н. Тимченко „Критичарско дело Станислава Винавера: Павле Зорић, *Станислав Винавер као књижевни критичар*, Институт за књижевност и уметност, Београд 1976.“, *Просветни преглед*, год. 33, бр. 1193, 4. март 1977, стр. 13.

⁴⁷⁰ Н. Тимченко, „Винавер, фељтонист и песник: Станислав Винавер, *Београдско огледало*, Слово љубве, Београд 1977; *Иза Цветкове меане*, Нолит, Београд 1978.“, *Савременик*, год. 25, књ. 49, бр. 3, март 1979, стр. 257–259.

⁴⁷¹ Н. Тимченко, „Станислав Винавер у педесетим годинама“, *Књижевно дело Станислава Винавера*, зборник радова (уредник Гојко Тешић), Београд: Институт за књижевност и уметност; Пожаревац: Браничево, 1990, стр. 151–171.

⁴⁷² Исто, стр. 151.

заправо у вези са одрицањем Винаверу сваке компетенције у књижевним питањима које је са идеолошке и политичке позиције изрекао Бора Дреновац 1952. године.⁴⁷³

Осврћући се на познату Скерлићеву критику, Тимченко ће се задржати на Дреновчевој осуди Винавера, означавајући је репрезентативним примером тј. обрасцем идеолошке критике педесетих година: „критике која се називала марксистичком и за то имала легитимацију ауторитативне институције као што је био Агитпроп“.⁴⁷⁴ Дреновчеву тезу која се своди на то да је Винавер иначе „познати реакционар“, „произвољно“ и „субјективистички“ покушао да васкрсне „идеалистички мит“ о Лази Костићу не водећи рачуна о томе да су још Недић и Скерлић изrekli „дефинитиван суд“ о вредности тј. невредности Костићеве поезије, Тимченко објашњава нечим што зове – доследност Боре Дреновца. О чему се заправо ради, јасно је када се прочита преглед текстова из *Књижевних новина*, тј. њихове „зелене серије“ од октобра 1951, након доласка Милана Богдановића на место уредника, које наводи Тимченко подсећајући на одлуку тог листа да се поведе „принципијелна дискусија против носилаца реакционарних, морбидних и декадентних тежњи и схватања у књижевности“.⁴⁷⁵ Помињањем текстова Милана Богдановића који пише о поезији у једном броју *Младости* и о „Препрекама“ Васка Попе и Боре Дреновца о *НИН*-у и негативним појавама у новинарству, о *Младости*, о Финцију и његовој одбрани права на смех, Тимченко заправо илуструје тезу да је Дреновчев чланак о Винаверу из последњег броја „зелене серије“ *Књижевних новина* само један у низу који су настали у његовом ангажовању за одбрану једне концепције литературе. Ту борбу Тимченко назива не његовом, него борбом коју обавља у име покрета којем припада и идеологије коју заступа, показујући на примерима да Дреновац и иступа и пише на безбојан начин службеника којем је поверен значајан посао.⁴⁷⁶ У том смислу Дреновац је обележен као „друштвена појава“ или „симптом“ и израз једне колективне свести о томе на који начин литература треба да учествује у извршавању великог задатка стварања државе новог типа. У складу са поимањем књижевности као израза једне друштвене

⁴⁷³ „Идеолога Скерлића заменио је пресудитељ Дреновац који нема дилема и који по кратком поступку решава судбину једног човека који има претензија да се назове писцем“ (Исто, стр. 153.)

⁴⁷⁴ Исто стр. 153.

⁴⁷⁵ „Зеленом серијом“ *Књижевних новина* и значајем објављених текстова Тимченко се детаљније бавио у књизи *Књижевност и догма* и на то ће бити указано у наредним поглављима.

⁴⁷⁶ „При томе он је орган једне више силе, неминовности, провиђења, објективне снаге која држи у свом поседу *целу и једину истину*. Дреновац је лишен обавезе да иступа као личност, појединац, критичар који се супротставља идејама другог критичара или писца; он је оруђе метафизичке неминовности о којој је било речи.“ (Исто, стр. 155).

потребе, Тимченко закључује да се Винавер морао наћи на удару Боре Дреновца, јер он није био нити је могао бити израз друштвене потребе, најпре због тога што је у литератури видео могућност за бескрајне експерименте и трагања, а потом и због тога што Винавер никада није могао да повеже литературу са стварношћу на тај начин и да јој намени ма какав „прагматички и непосредно пропагандистички“ задатак, јер за Винавера литература као израз ствараоачеве личности није била средство већ циљ:

„Дакле, реч је о чињеници да Винавер својим целокупним есејистичким, песничким и прозним делом, својим изјавама о књижевности, улози књижевника и његовом месту у животу и друштву, посебно начином на који је учествовао у књижевном животу и пратио уметничка збивања, водио полемике, радио преводе, односио се према новим појавама у књижевности и језику, култури уопште – *јесте* у правом смислу антипод и негација свега што се хтело увести као правило и остварити као идеал помоћу оне концепције коју је заступао Бора Дреновац, типични чиновник у култури и као такав прави *симптом* и *израз* једне друштвене појаве и културне политике.“⁴⁷⁷

Интересантна је изведена тврдња да сукоб са Дреновцем вуче конце још од Винаверових међуратних полемика о поезији и да је у главним токовима и мотивима то заправо сукоб поводом оних питања која су била камен спотицања између Винавера и Скерлића, јер подсећањем на Винаверов текст из 1934. године „Морална поезија и њени вероучитељи“ и познатих карактеризација Милана Богдановића и Марка Ристића, Тимченко закључује да је Скерлић у име друштва вршио контролу над песницима и прописивао како ће да стварају, да су управо то од Скерлића наследили Богдановић и Ристић, а да то ради и Дреновац који се у чланку о Винаверу позива на Скерлићев негативни суд о Лази Костићу и то објављује у листу који уређује – Милан Богдановић.

То што су Дреновчеви аргументи претежно политички и што се све критиковано у Винаверовом начину мишљења своди на његову реакционарност, Тимченко објашњава чињеницом да је Дреновчев једини ауторитет на који се ослања Агитпроп и политичка организација у чије име делује. Осветљавање полемике између Дреновца и Винавера, значајно је због указивања на текст Мила Поповића „Поводом

⁴⁷⁷ Исто, стр. 155.

написа Станислава Винавера⁴⁷⁸, који Тимченко оцењује као још речитији пример од Дреновчевог о томе како се писало о књижевном противнику 1952. године тј. као „врхунац који се може постићи у деградацији и блађењу личности комбинацијом полуистина, неодговорних тврдњи и необуздане речитости“.⁴⁷⁹ Оцењујући поменути текст као најотровнији напад на Винавера, без обзира што је јасно да је написан по задатку, Тимченко указивањем на преузете оцене и Дреновчев стил илуструје тврдњу да је текст настао из диктиране потребе да се један писац дотуче свим средствима која стоје на располагању, како каже, поборницима доктрине да реч треба да делује као метак.

Последица напада Боре Дреновца било је то што је НОПОК, који је био примио за штампу Винаверову књигу о Лази Костићу, одустао од штампања. Тимченко указује на то да је Винавер те 1952. коначно ступио у књижевни живот доживевши, условно речено, други књижевни почетак, јер му раније све до 1951/52. нису прихватили радове у периодици. У том смислу поменут је и податак да су се управо 1952. године појавиле две његове књиге *Европска ноћ* и *Језик наш насушни*, а затим и есеј о Марселу Прусту у *Књижевности*,⁴⁸⁰ који Тимченко обележава као притајену, али ништа мање ефикасну полемику против догматских становишта у литератури, наглашавајући: „Винаверов говор у овом есеју је говор слободног писца који проблеме књижевног стварања ставља изнад догми о функцији књижевности“,⁴⁸¹ и илуструјући своју тврдњу примерима из текста који показују да Винавер до краја полемише са идеологијом и естетиком свог времена.

Значајно је и Тимченково указивање на чињеницу да је почетком педесетих година Винавер један од ретких, ако не и једини књижевник који отворено износи и брани, условно речено, субјективистичке и романтичарске погледе на књижевност. Као сведочанство о томе да се Винавер тада по питању односа између стварности и уметности, као основног теоријског и практичног питања примењене естетике, несумњиво и без тактизирања ставља на страну уметности, опет је потврда између осталог поменути есеј о Прусту. Обележавајући Винавера као једног од најактивнијих

⁴⁷⁸ У књизи *Књижевност и догма*, Тимченко ће у истом контексту о Винаверу донети шире изводе из поменутог чланка, на које ће бити указано, оцењујући га на сличан начин.

⁴⁷⁹ Исто, стр. 158.

⁴⁸⁰ С. Винавер, „Загонетна суштина Прустовог дела“, *Књижевност*, 9, 1952.

⁴⁸¹ Н. Тимченко, нав. текст, стр. 160.

учесника пленума, скупштина и састанака књижевника и некога ко је без обзира на нападе, исмевања и одузимања речи, покретао књижевне теме и питања, расправљајући о њима и супротстављајући се мишљењима излаганим у официјелној форми реферата, поменуће Тимченко и Винаверов одговор Милану Богдановићу на скупштини Удружења књижевника Србије 6. априла 1952. године. Коментаришући Винаверово духовито проговарање о специфичностима литературе и о потреби талента, знања и разумевања књижевног и естетског феномена, Тимченко ће изрећи и једну интересантну тврдњу: „Наши критичари и истраживачи литературе устежу се, изгледа нам, да јасно и гласно кажу да је Винавер почетком педесетих година говорио оно што је говорио Крлежа у полемици са представницима социјалне литературе о специфичности књижевности и значењу и значају талента и књижевне писмености у књижевним стварима.“⁴⁸² Као акт достојан сваке пажње и као нешто што му до сада није признато, Тимченко помиње Винаверово узимање речи после Богдановића на поменутој скупштини видећи у њему значајан догађај не само с књижевне и естетске тачке гледишта него и са становишта историје идеја код нас.⁴⁸³

У складу са оваквим схватањем Винаверове улоге, Тимченко ће поред отварања питање о томе зашто његове интервенције нису схватане озбиљно и зашто су углавном прећуткиване, поставити и питање о томе како би у оно време Винавер прошао да су га схватили озбиљно. У контексту тог питања подсетиће да ни Крлежа тих година није говорио оно што је бранио у време своје полемике са представницима социјалне литературе, нити је понављао тезе из Предговора *Подравским мотивима* или „Дијалектичког антибарбаруса“, него је 1954. године на Ванредном пленуму „говорио о усуду политике и десним контаминацијама, одбацујући готово целокупну западну модерну поезију и осуђујући ’модернистичке’ покушаје у нашој књижевности“.⁴⁸⁴ Одговор на питање зашто Винавер није схватан озбиљно, Тимченко ће понудити подсећањем на чињеницу да га је као сенка пратила Скерлићева оцена о неозбиљности његовог схватања литературе, али и на то да Винавер није имао

⁴⁸² Исто, стр. 161.

⁴⁸³ Тимченко мисли на Винаверов одговор Богдановићу о питању херојства и граница до којих се у херојству сме ићи, што је била и алузија на тада актуелни случај из уводника првог двоброја *Младости* за 1952. годину, подвлачећи да је Винавер направио дистинкцију између херојства као моралног и херојства као естетског чина, и нагласио да херојство не треба дизати до култа у стварима духовног стваралаштва. Додаје и да су изводи из ове дискусије објављени у листу *Сведочанства* 3. и 9. априла 1952.

⁴⁸⁴ Исто, стр. 162.

никакав политички ауторитет ни амбиције и да га је притискала етикета о наводној реакционарности, која је била довољна као казна и као ознака за његово право место и улогу у друштву и тадашњој књижевној ситуацији.⁴⁸⁵

Илуструјући даље Винаверове активности, поменуће Тимченко и његово учешће на Ванредном пленуму Савеза књижевника Југославије новембра 1954, и занимљив приказ тог скупа који је објавио у *Републици*, подсећајући на његов осврт на Крлежино излагање с чијом се осудом модерне уметности не слаже, на његове симпатије за поборнике модерне уметности, али и на негативну и духовиту опаску о Милану Богдановићу. Називајући га хроничарем духовног живота Београда и страсним и радозналим пратиоцем свих догађања у уметности и култури, подсетиће и на Винаверово истицање сталне потребе „новога“ у уметности и у том смислу и његов осврт на Лубардину изложбу 1951. године, поздрављање изложбе Ван Гогових слика 1954. у Београду, а потом и на реакцију поводом појаве нове збирке песама Десимира Благојевића *Долазак међу црчке* и романа *Далеко је сунце* Добрице Ћосића.⁴⁸⁶

На самом крају, проговарајући о историји духовног живота која показује да се људска мисао и стваралаштво смештају у један оквир у којем се смењују афирмација и успостављање канона с једне и негација и рушење тог истог канона с друге стране и утврђујући начине на који се успостављају канони и законитости по којој се истовремено појављују они који каноне крше и супротстављају им се, Тимченко ће закључити да Винаверова делатност не само да показује шта је желео да постигне и како је деловао као хроничар културних и уметничких збивања и тумач уметности, него да показује и његове основне идеје, додајући да се без обзира на вредност, оригиналност, дубину или теоријску заснованост његових погледа може без резерве

⁴⁸⁵ Међутим, наводећи могуће узроке таквог Винаверовог положаја, Тимченко ће као дилему оставити и могућност да су Винавера, ком су се често смејали после његових јавних иступа, примали „као неку врсту Шекспирове луде којој је допуштено да говори *истину* у форми која не обавезује, али која је потребна као вентил онима који слушају као неопходна интимна идентификација“. У том смислу подсетиће на Винаверов есеј „Шекспирова минђуша“ у којем говори о појму глуме, о потреби да се личност испољи и обелодани у игри и да тако открије тајну... (Исто, стр. 164).

⁴⁸⁶ Као илустрацију Винаверове способности да уочи и нове писце и да препозна дела која доносе битне новине, у погледу језика и форме или постављања и третирања теме, на пример, Тимченко наводи Винаверове оцене првог Ћосићевог романа који је назвао „једна значајна књига“, дајући непосредно после објављивања тачне оцене и вредности и значаја самог романа. Ту критичку белешку оцењује и као карактеристичну за илустрацију начина Винаверовог праћења културних и књижевних појава и његове способности „да уочи нове вредности чак и када се оне на изглед јављају у уобичајеном руху, не кршећи канонска правила“ (Исто, стр. 168). У прилог те способности Тимченко ће приметити да је Винавер још тада поводом првог романа дао, у суштини, тачан опис књижевног јунака у целокупном потоњем опусу Добрице Ћосића.

рећи: „да је у првој половини педесетих година, све до смрти, Станислав Винавер један од ипак ретких и одлучних противника и негатора *канона* и да је у том смислу он заиста добар ученик и следбеник Франсоа Раблеа, чије је дело на блистав начин препевао...“⁴⁸⁷

Завршни редови о Винаверу за којег Тимченко каже да је тих година био најнападанији књижевник зато што није упражњавао кетман у књижевним питањима и што је добро схватио Раблеову поруку која говори о томе да кад канон не би био рушен, сколастика би била вечита и као намера и стање духа, али и као непроменљива реалност, као да наставак добијају у тексту писаном нешто касније под називом „Изданак раблеовског духа“.⁴⁸⁸ У том тексту Тимченко је покушао да ближе објасни не само Винаверову приврженост него и његову прожетост раблеовским духом, означавајући његову изузетност у нашој књижевности и по томе што је и идејни и стварни Раблеов следбеник.⁴⁸⁹ У тим Винаверовим својствима Тимченко види и његову драгоценост у годинама пред Први светски рат (у време обликовања српске модерне), али и у првим годинама после Другог светског рата када је, како каже „требало разбијати бетонирану и догматизовану мисао која је заустављала и прекидала природан ток књижевности; он је разведравао сивило нашег упарађеног и униформисаног књижевног живота који се састојао од писања директивних реферата и када је књижевности био наметнут строги циљ који се морао испуњавати“.⁴⁹⁰ Правећи даље паралелу између Раблеа, личности која је била, уколико је постојало јавно мњење, једна од оних који су чинили његов суштински и, како каже, „корективно-критички део“, без обзира на то што није био признат од званичне елите коју је иначе исмевао, Тимченко ће уочити да је слично и са Винавером у условима српске књижевности и културе подвлачећи: „он је, нарочито после Другог светског рата, егзистирао *упркос* а не у складу са општим смером, али је био као појава и као вредност на врху и с њиме се рачунало иако је био јавно игнорисан и ометан; осим тога, Винаверово лице било је иза маске коју

⁴⁸⁷ Исто, стр. 168.

⁴⁸⁸ Н. Тимченко, „Изданак раблеовског духа“, *Алманах Винавер*, год. 1, бр. 1, 1997, стр. 122–123.

⁴⁸⁹ Тврдњу да је Винавер изданак раблеовског духа Тимченко објашњава на следећи начин: „то значи: знати али од свог знања не правити уштогљену и заувек спознату истину; поучавати али од свог наука не правити обавезну догму; следити човека али у њему проналазити и на њему указивати на глупост и ограниченост; величати Бога али у њему не видети коначност и непогрешивост; писати али од свог писања не правити досадно штиво већ весеље за ум [...] дакле – све сагледати са обе или са више страна, бити забаван у својој учености а не уштогљен у својој претенциозности, борити се свим снагама за истину и слободу мишљења али своју истину не наметати као вечну и непомерљиву“ (Исто, стр. 122).

⁴⁹⁰ Исто, стр. 122.

је свесно навукао на себе што због своје привржености раблеовском духу што због времена у коме је морао да живи, и ствара упркос владајућој поетици“.⁴⁹¹

Будући и сам свестрани стваралац, чију су мисао заокупљале различите теме из књижевности, уметности и културе уопште и хроничар књижевног и уметничког живота, колико свог доба, толико и времена које му је непосредно претходило и које је ограничило у великој мери слободу стваралаштва чије је последице итекако осетио, Тимченко с правом вреднује у првом реду, условно речено, Винаверову мисију непосредно после Другог светског рата, означавајући и његово стваралаштво и његово ангажовање као непроцењиви допринос у борби против наметнутих идеолошких стега које су спутавале природан ток наше књижевности. Стога је, поред краћих осврта на Винаверово дело током година, један од најзначајнијих Тимченкових прилога поменути текст „Винавер у педесетим годинама“,⁴⁹² који на веома исцрпан и

⁴⁹¹ Исто, стр. 123.

⁴⁹² У хроници научног скупа под називом „Књижевно и преводилачко дело Станислава Винавера“ одржаног у Београду од 18. до 20. јуна 1990, у организацији Института за књижевност и уметност, чији је непосредни реализатор био Гојко Тешић, налази се и белешка да је другог дана скупа 19. јуна пре подне поред излагања Зденка Шкреба, Александра Петрова, Марка Недића и других, своје излагање поднео и Николај Тимченко. Занимљиво је додати да се ту налази још један податак. Наиме, у прегледу излагања трећег дана скупа забележено је: „поводом излагања Велимира Висковића развила се врло жучна и дуготрајна дискусија у којој су учествовали Александар Илић, Николај Тимченко, Ђ. Вуковић и В. Висковић.“ (*Књижевно дело Станислава Винавера*, зборник радова, ур. Гојко Тешић, Београд: Институт за књижевност и уметност; Пожаревац: Браничево, 1990, стр. 485). Из исте белешке сазнајемо и да је наслов реферата Велимира Висковића био „Крлежа и Винавер“ иако је првобитно била пријављена тема „Проза Станислава Винавера“. Будући да је Тимченко у свом раду направио паралелу између Крлеже и Винавера, али и да се бавио дуги низ година Крлежиним делом и његовим ангажманом, било би занимљиво увидом у Висковићев рад послужити шта је то могло изазвати његово учешће у дискусији. Међутим, у завршном делу хронике научног скупа, уредник Г. Тешић даје објашњење зашто је зборник радова остао окрњен, наводећи да између осталих учесника скупа ни В. Висковић није предао своје излагање. (Исто, стр. 486.) У једној од верзија за излагање сачуваној у рукопису, Тимченко је оставио белешку о провокативном али недовољно фундираном Висковићевом излагању које је изазвало оправдану реакцију А. Илића, додајући да се са Илићем слаже. Даље, у тој белешци, коју назива допуном Илићевог коментара, Тимченко помиње Винаверове *Руске поворке* (1924) и Крлежин *Излет у Русију* (1925), њихов различит однос према приликама у Совјетској Русији и прилоге које је у *Мисли* почетком двадесетих година објављивао Винавер, а у лево оријентисаним часописима Крлежа. Томе следи и одређивање различитих врста оријентација у гледању на тзв. руска питања тј. питање руске револуције, по којем Тимченко Крлежу сврстава међу припаднике оријентације коју означава као револуционарну или лево обојену, док у другу коју назива буржоаско-либералном, демократском, тј. нетенденциозном у политичко-идеолошком смислу сврстава Винавера, сходно његовим демократским схватањима и покушајима да схвати и објасни суштину руских збивања. Све то Тимченко анализира да би у закључку образложио шта је све важно узети у обзир када се размишља о дometима и ефекту Винаверове критике Крлеже „за коју се и у овој дискусији тврдило да има непријатне идеолошке призвуче, односно да се Винавер служи методама и аргументацијом које критикује“. Заправо, највероватније да је у дискусији било речи о Винаверовој реакцији на Крлежин текст „Балканске импресије“ (*Књижевна република*, 2, књ. 1, бр. 9, 1924, стр. 337–341), којој Тимченко, са пуним разумевањем полемичарског Винаверовог карактера и потребе да реагује на оно што му се не свиђа, одриче сваку политичку позадину.

обухватан начин осветљава значајан аспект Винаверове делатности у једном бурном периоду нашег књижевног живота. Проширујући своју мисао о Винаверовом значају, важно је поменути и следећи коментар којим завршава свој текст из 1997. године и који условно речено функционише као дефинитиван вредносни суд: „Мудри Волтер је изрекао ону свима познату реченицу о Богу кога треба измислити; ја је поводом Винавера нећу парафразирати јер сматрам да је битно подсећати непрекидно на то да смо имали такву личност у нашој књижевности и да је *говор* (у приликама које нису биле наклоњене књижевности и слободном говору) и његов *пример* (сама свест да је постојао и оставио за собом дело које се увек може користити као питка изворска вода) онај дар који од Винавера као дародавца чини писцем непомерљиве присутности у српској културној баштини и у нашој свести. Једноставно речено, Винавер је увек свеж као израз лепоте и дубине духа и њему се ваља враћати као извору из кога се увек може црпсти оно што је људској духовности потребно.“⁴⁹³

⁴⁹³ Н. Тимченко, „Изданак раблеовског духа“, *Алманах Винавер*, год. 1, бр. 1, 1997, стр. 123.

6.

Добрица Ћосић

У периоду од 1965. до 1996, Тимченко је о Ћосићу објавио осам текстова.⁴⁹⁴ У дневничким белешкама Ћосић је на више места поменут, почев од „Лесковачког састанка“ 1967, и догађаја који су му претходили, преко лично интонираних осврта како на Ћосићева дела, тако и на његова потоња политичка ангажовања, али и на особине које су уочене током дугогодишњих контаката. У рукописима постоји сачувана фасцикла под насловом „Одломци о Ћосићу“ која садржи неколико текстова о различитим аспектима Ћосићевог деловања и стваралаштва, али и богату документацију сачињену од многобројних сачуваних текстова из дневно-политичке штампе, позива за сарадњу, преписке, која веома занимљиво сведочи о Тимченковом односу са Добрицом Ћосићем. Између осталог из те документације може се пратити занимљива предисторија Тимченковог предавања на тему „Идеолошка равн у *Деобама*“ одржаног 3. априла 1990. године на Коларчевом народном универзитету у оквиру циклуса „Књижевно дело Добрице Ћосића“, која постаје колико сведочанство једног комплексног односа, толико и документ о ванлитерарним чиниоцима релевантним за целокупну Тимченкову мисао о Ћосићу. Неопходно је, међутим, указати и на чињеницу да су се Ћосићево ангажовање на плану стваралачке слободе и његови ставови о односу уметности и идеологије, у одређеном тренутку подударали са Тимченковим залагањима и бављењем истим проблемима и да је то на одређен начин условило сарадњу, али и постало тачка разилажења по многим питањима.

Под насловом „Одбрана ангажоване литературе“, Тимченко је 1964. године објавио врло афирмативан приказ књиге *Акција*, најпре у *Нашој речи*, а потом и у *Књижевности*.⁴⁹⁵ Оцењујући књигу као општекултурни догађај, и као дело које

⁴⁹⁴ Увидом у *Библиографију Николаја Тимченка* види се да је Тимченко објавио девет текстова о Ћосићевом делу. Међутим, приказ „Ново дело Добрице Ћосића: Добрица Ћосић, *Бајка*, Просвета, Београд, 1966.“ (*Наша реч*, год. 23, бр. 9, 3. март 1967, стр. 7), погрешно је приписан Тимченку. Аутор тог текста је Н. Стојановић, а до забуне је дошло јер се одмах испод налази Тимченков текст о поезији Радомира Андрића. Нема сумње да поменути текст не припада Тимченку и због потпуно другачијих оцена Ћосићеве *Бајке* у односу на приказ објављен у *Градини* месец дана раније.

⁴⁹⁵ Н. Тимченко, „Одбрана ангажоване литературе: Добрица Ћосић, *Акција*, Просвета, Београд, 1964“, *Наша реч*, год. 21, бр. 21, 21. мај 1965, стр. 5; „Одбрана ангажоване литературе: Добрица Ћосић, *Акција*: записи, поводи, одговори 1955–1964, Просвета, Београд, 1964“, *Књижевност*, год. 20, књ. 40, св. 6, јун 1965, стр. 564–566. Приказ објављен у *Нашој речи* идентичан је тј. садржан у првом делу текста из *Књижевности*, где је Тимченко објавио опширнији текст и стога ће се у обзир узети та друга, проширена верзија.

покреће на деловање и врши функцију коју јој је наменио писац, тј. узнемирава, изазива отпоре, покреће из инертности, Тимченко ће додати:

„Књига Добрице Ћосића врши своју улогу не судије који по службеној дужности одлучује о стварима уметности и слободе културног стваралаштва, већ сведока коме је безгранично стало до истине која води ка новим истинама и новим стваралачким просторима. Тај сведок, и сам уметник и творац три значајна романа у југословенској литератури, размишља о томе како вршити позив писца данас и у чему је смисао револуције уопште; он долази до закључака којима се можда могу ставити примедбе и које се можда могу оповргавати. Међутим, њихов дубљи, *етички и хуманистички смисао* није у пишчевим претензијама за апсолутном тачношћу идеја и његовој жељи да оне буду признате као догме. Једноставно, Ћосић је активни судеоник у драми савременог света и наше, југословенске стварности, и он решава своје дилеме које су и недоумице савременог човека, писца, културног радника и уопште савременика који размишља о битним проблемима наше савремености.“⁴⁹⁶

Оцењујући Ћосићев страствен, поштен и ентузијастички обрачун са проблемима у које запада савремени писац као активан, ангажован и отворен однос према стварности, Тимченко у складу са тим за књигу каже да је „савест свог времена“, тачније да жели да покрене савести својих савременика. У овом тексту Тимченко ће указати и на будност Ћосићеву и на чињеницу да је свуда присутан, подсећајући да он 1956. године изражава своја уверења пред писцима социјалистичких земаља у Будимпешти и 1964. године у Софији, да полемише са Душаном Пирјавецом о питањима нација у социјализму, да „оплакује смрт Слободана Пенезића“, говори о задацима које револуција ставља пред уметнике итд, наглашавајући да је његово ангажовање увек потпуно и на страни хуманизма и слободе.

На неки начин тај приказ књиге, али и шире ангажовања Ћосићевог, његовог залагања за слободу стварања и хуманистичке односе, његових ставова о питању односа идеологије и уметности из којих произилази да идеолошки садржаји нису примарни у структури уметничког дела и да литература која изгуби стваралачки интегритет и слободу његовог манифестовања изневерава човека, заправо јесу илустрација питања

⁴⁹⁶ Н. Тимченко, „Одбрана ангажоване литературе: Добрица Ћосић, *Акција*: записи, поводи, одговори 1955–1964, Просвета, Београд, 1964“, *Књижевност*, год. 20, књ. 40, св. 6, јун 1965, стр. 564.

и проблема који на извештан начин говоре о ономе што је Тимченка тих година, а и касније, највише интересовало.

Током 1967. године, Тимченко се у два наврата осврнуо на појаву Ћосићеве *Бајке*,⁴⁹⁷ а у дискусији коју је организовала редакција *Нашег стварања* и Културно-просветна заједница Лесковца исте године 27. марта, на тему о новом Ћосићевом делу, такође је узео учешћа.⁴⁹⁸ Најпре у тексту под називом „Страст тражења“, објашњавајући Ћосићеву нову стваралачку фазу у *Бајци*, као природну с обзиром на његова ангажовања „као поборника слободне и ангажоване културе“⁴⁹⁹ и констатујући да је то дело којем је тешко одредити род и карактер, Тимченко ће веома позитивно оценити Ћосићево устајање против универзалних митова, како каже, данашњег света и обрачун са историјом „у њеним временски ограниченим и спутавајућим облицима“, наглашавајући да је смисао Ћосићеве књиге веома јасан и дубок и да се састоји у вечитом тражењу и проналажењу. Оцењујући редом поглавља књиге,⁵⁰⁰ хвалећи одређене пасаже, Тимченко ће додати на крају: „Са Ћосићевом ’Бајком’ као да доспевамо у једно стање свести које нам не допушта повратак из авантуре савременог човека и одустајања од основног постулата нашег времена: тежити слободи, не пристајати на утврђене истине, бити свагда човек идејом и делом.“⁵⁰¹ Цитирани закључак, заправо јасно одређује аспект са којег је Тимченко процењивао дело – аспект идеје, док вредносни суд о уметничким донетима *Бајке* остаје на извештан начин недоречен.

Како би се јасније разумео овај приказ, неопходно је осветлити ток поменуте дискусије „Домени и домети Ћосићеве *Бајке*“ и указати на одређене коментаре. Наиме, кроз дискусију⁵⁰² је најпре указано на противречна мишљења и сукобе које је изазвало Ћосићево дело, а потом су учесници износили одређена запажања о самом делу, да би се дискусија заострила отварањем питања о „уметничком смислу и облику“ *Бајке* на којем је инсистирао Душан Стошић, интересантно оцењујући

⁴⁹⁷ Н. Тимченко, „Страст тражења“, *Градина*, год. 2, бр. 2, фебруар 1967, стр. 47–48; „Бајка Добрице Ћосића“, *Наше стварање*, год. 14, бр. 5–6, септембар–децембар 1967, стр. 336. (Овај други приказ заправо је само белешка о појави књиге и садржи осврт на прилоге о делу које доноси *Наше стварање*.)

⁴⁹⁸ „Домени и домети Ћосићеве *Бајке*“, *Наше стварање*, год. 14, бр. 1–2, јануар–април 1967, стр. 42–60.

⁴⁹⁹ Н. Тимченко, „Страст тражења“, *Градина*, год. 2, бр. 2, фебруар 1967, стр. 47.

⁵⁰⁰ „На дну реке“ оцењује као изврсно писан текст, „Камонију“ такође, док, рецимо, за „Музеум“ каже да је најмање занимљив, монотон и недорађен.

⁵⁰¹ Исто, стр. 48.

⁵⁰² Како се сазнаје из редакцијске белешке, поред Тимченка, разговору су присуствовали: Томислав Цветковић, Брана Митровић, Душан Стошић, Душан Јањић, Радмило Митровић, Мирослав Миловановић, Хранислав Ракић, Благоје Глигоријевић, Никола Цветковић, Раде Јовић, Милан Стојановић, Предраг Цакић, Вукосава Вучковић, Гмитар Обрадовић и Иванка Стојановић.

Тимченкову суздржаност да говори о том аспекту.⁵⁰³ Тимченко је, заиста, том приликом на самом почетку разговора изнео запажања врло слична онима у поменутом приказу, инсистирајући на ангажовању и хуманизму Ћосићеве мисли окренуте против догми и утврђених истина, повезујући такође појаву *Бајке са Акцијом*, по линији која наставља ангажовану акцију коју Ћосић врши у нашој литератури. Наглашавајући Ћосићев значај и оцењујући и *Бајку* као значајно дело, Тимченков закључак ће се ипак свести на неуверљив покушај указивања једне од Ћосићевих мисли које чине суштину дела, а која би отприлике гласила да човек не би смео да се поноси својим техничким прогресом када је, захваљујући њему, пронашао средства масовног уништења, која прете да униште човечанство и све што је човек постигао. Након отварања питања о уметничком аспекту дела, Тимченко ће се дорећи констатацијом: „Дакле, о уметности Ћосићевој у овоме делу може се говорити само у негативним одређењима, јер те уметности у неком вишем смислу, у неком нормалнијем смислу, нема. [...] Према томе, у *Бајци* је Ћосић стварао углавном оно што налазимо у *Акцији*, стварао је један етички, један филозофски, један, дакле, антрополошки трактат о савременом човеку и свету. [...] Ако у *Бајци* видимо само овакво дело онда ћемо о њој моћи да говоримо као о изузетном делу. Међутим, она друга страна, ако са тог аспекта приђемо, она уметничка страна, неће бити сасвим задовољена.“⁵⁰⁴ Читава расправа свела се отприлике на два табора, а Тимченко и Стошић били су чврсто на становишту које се потврђује једном од завршних Тимченкових реплика у којој *Бајку* дефинитивно означава као успело дело у антрополошком смислу, које као такво не може бити посматрано и као успело уметничко дело и претпоставком да Ћосић заправо није ни имао намеру да од тако конципираног дела и са таквом садржином прави уметничко дело.⁵⁰⁵

⁵⁰³ Стошић ће дословно рећи: „Ја бих волео да нешто чујем о уметничком смислу и облику Ћосићеве *Бајке*, али пошто Тимченко ипак говори о оном друкчијем смислу *Бајке*, о њеној поруци а он, који има тако развијено осећање за аутентичну уметност, сигурно има разлога када избегава да о тој теми нешто нама каже, ја се не усуђујем да говорим о томе, о уметничком облику *Бајке*.“ („Домени и домети Ћосићеве *Бајке*“, *Наше стварање*, год. 14, бр. 1–2, јануар–април 1967, стр. 49).

⁵⁰⁴ Исто, стр. 55.

⁵⁰⁵ Сећајући се упознавања са Ћосићем у Лесковцу приликом сусрета редакција провинцијских часописа, тј. већ помињаног „Лесковачког састанка“, Тимченко се сећа и тог разговора који је претходио састанку, наглашавајући да су он и Душан Стошић били више за другу тему, тј. за Мешу Селимовића и роман *Дервиш и смрт*, док је Ћосићева *Бајка* била предлог Николе Цветковића. Томе ће у контексту потоњих односа са Ћосићем додати и да је разговор о *Бајци* објављен у *Нашем стварању* Ћосић похвалио, иако је у разговору било и критичких тонова о делу, за које је био заслужан управо он и да му је, без обзира на декларативну похвалу опште критичке тенденције часописа и конкретног разговора, Ћосић то, како каже, вероватно прибележио као „рецку“. Ово сведочанство налази се у рукопису под насловом „Запис о Добрици Ћосићу“.

У приказу прве две књиге *Времена смрти*, под насловом „Судбина појединца и снага народа“,⁵⁰⁶ Тимченко, иако хвали одређене аспекте романа, уочавајући два слоја романа: први историјски (стварносни, на први поглед уочљив), који се тиче српског села и паланке у време Првог светског рата и онај други, који се бави дубинама где се сусрећу живот и смрт, смисао и ништавило, историјско и вечно, записује и следећи коментар:

„*Време смрти* је неједнако писано дело. Није само реч о приметном постојању шавова између слојева о којима смо говорили ни о заиста неједнаком уметничком нивоу прве и друге књиге. Реч је, пре свега, о колизији пишчевих тенденција, о његовом колебању између два плана, две поруке, два мотивацијска система. Ћосић се непрестано колебао између грандиозне фреске о исконској моћи народа и трагичних судбина појединаца у тим збивањима. С једне стране требало је показати неуништивост једног народа, а с друге по какву се цену постиже оно што се зове победа.“⁵⁰⁷

Илуструјући свој суд анализом исказа појединих јунака, али и функцијом самих јунака,⁵⁰⁸ Тимченко показује да се Ћосић упиње да плану на коме се огледа исконска снага народа – обезбеди структуралну равноправност са другим планом који је означио као песимистички у односу на трагичну судбину јунака и закључује: „Писац је у томе само делимично успео и онда је то доводило до снижавања уметничке вредности романа. Јер, знатно су уметнички успелији баш они делови романа на којима се приказује трагична судбина појединаца у страхотама рата. Тај план и преовлађује у роману. Тиме се, уосталом, и може објаснити неупоредиво већа вредност друге књиге у односу на прву.“⁵⁰⁹

Без обзира на завршну констатацију о томе да је роман дело великог замаха и резултат страсног Ћосићевог трагичног напора да уметнички уобличи дилеме

⁵⁰⁶ Н. Тимченко, „Судбина појединца и снага народа: Добрица Ћосић, *Време смрти*, Просвета, Београд 1972.“, *Савременик*, год. 18, књ. 36, бр. 10, октобар 1972, стр. 324–326.

⁵⁰⁷ Исто, 325.

⁵⁰⁸ Убедљиво илуструје тврдњу да је Ћосићево колебање између поменутих могућности довело до тога да се поред војводе Мишића, створи лик писара Зарије, који је иако блед као лик, заправо у функцији оне поруке романа о исконској моћи народа. У функцији те идеје јесте и лик старог Дачића који такође треба да искаже ту исконску и непобедиву моћ народа. Заправо, илустрацијом, Тимченко показује да оба исказа и Заријин и Дачићев делују више као инструмент пишчеве поруке него као функција ликова о којима је реч.

⁵⁰⁹ Исто, стр. 325–326.

савременог писца који се бави колико судбинским токовима историје толико и откривањем метафизичког смисла човековог постојања, сумарна оцена романа није у потпуности позитивна.⁵¹⁰ Мање оштар, али не ни претерано издашан у похвали романа *Грешник*,⁵¹¹ Тимченко детаљно анализирајући како поруке дела, тако и компоновање одређених ликова, указује на Ћосићеве основне идеје, да би закључио да ће роман који се бави судбоносним историјским и есенцијалним питањима човека нашег тла, наилазити на различита тумачења и отпоре, наглашавајући да је Ћосићева заслуга између осталог и у томе „што је судбоносна питања човека нашег тла повезао са историјом комунистичког покрета, што је несумњиво једна од суштинских компоненти историје о којој је реч“.⁵¹² С тим у вези роман је и оцењен као *књига нашег времена*.⁵¹³

Поводом објављивања књиге *Човек у свом времену: разговори са Добрицом Ћосићем* из 1989, Славољуба Ђукића, Тимченко је објавио приказ „Тако је говорио Добрица Ћосић“⁵¹⁴ у којем на изванредан начин проговара врло опрезно, али негде откривајући негативан став кроз своје опаске, о пажњи коју је Ћосић изазивао. И сам наслов може се схватити као Тимченкова оцена Ћосићеве „јавне делатности“, коју помиње у неколико наврата у свом тексту. На самом почетку констатацијом да не само свака нова књига, већ и свака нова реч Ћосићева изазива како пажњу тако и бурне реакције, додаће Тимченко да Ћосић као писац, без обзира на то што има и противника и присталица његових књига и речи, мора бити срећан човек и исписати двосмислен коментар: „бити у средишту пажње већ дуго година, и то не на начин естрадне звезде којој се аплаудира или звижди и која се заборави када се обострани концерт певања и звиждања или аплауза заврши, већ на начин једне озбиљне књижевне и друштвене појаве чија свака реч и акција имају тежину и значење [...] може само

⁵¹⁰ С тим у вези важно је поменути и податак остављен у рукопису о томе да је Тимченков приказ прве две књиге *Времена смрти* разљутио Ћосића: „писац је помислио да је извесне примедбе инспирисао Милошевић; чини ми се да је писац то и рекао Милошевићу али све је то била бура у чаши воде: Ћосић се љутио на некога до кога му и иначе није било стало а тај неко и иначе није превише био заинтересован за Ћосићеву наклоност“.

⁵¹¹ Н. Тимченко, „Књига нашег времена: Добрица Ћосић, *Грешник*, БИГЗ, Београд 1986.“, *Дело*, год. 31, књ. 31, бр. 7, јул 1985, стр. 152–159.

⁵¹² Исто, стр. 159.

⁵¹³ Под сличним називом Тимченко се кратко осврнуо нешто касније и на роман *Време власти* („Роман нашег времена и савести: Добрица Ћосић, *Време власти*“, *Наша реч*, год. 52, бр. 24, 28. јун 1996, стр. 8).

⁵¹⁴ Н. Тимченко, „Тако је говорио Добрица Ћосић: Славољуб Ђукић, *Човек у свом времену. Разговори са Добрицом Ћосићем*, Филип Вишњић, Београд 1989“, *Јединство* (Приштина), год. 45, бр. 328–329, 2–3. децембар 1989, стр. 12.

онај јавни делатник и књижевни чинилац у свом времену који својим савременицима и савременој власти има шта да каже⁵¹⁵. Оцењујући да је Ћосић не својом вољом, него испровоциран од „обавештеног и луцидног“ Ђукића испричао неку врсту своје јавне биографије, да би објаснио како је „постао и остао један од најмаркантнијих и најприсутнијих људи у свом и нашем времену“, Тимченко запажа да је Ћосић пружену прилику искористио тако што је углавном говорио о свом односу према времену које је имао срећу или несрећу да проживи и да га добрим делом и сам гради и обликује. Као примере како је Ћосић говорио о себи као писцу чија су се уверења мењала, поменуто је његово инсистирање на томе да се ниједног текста не одриче; потврдан одговор на тврдњу да је политичка екскомуникација користила његовој литератури и наглашавање захвалности коју исказује Јосипу Брозу и његовим људима што су га прогласили за непријатеља самоуправног социјализма и тиме му помогли да буде писац у мери своје моћи; инсистирање на томе да је скоро двадесет и пет година у активној опозицији и на томе да не постоји влада у којој писац не треба да буде у опозицији.

Оцењујући књигу *Човек у свом времену* као болно и аутентично сведочанство о времену социјалистичке Југославије израсле из револуције, сведочанство о великим надама и још већим разочарањима, али и о томе да има наде све док има људи спремних да се до краја боре за своје сопствене истине, Тимченко ће оценити и да Ћосић много зна и да радо говори, али да никад не говори све, закључујући да је и као делић онога што има да каже Ћосићево сведочење отворило велики број питања и тема о којима би се морало полемички говорити. Као једну од таквих издваја тему о југословенству и о судбини Југославије, указујући да за расправу о њој недостаје добра воља и неполитизована атмосфера, ослобађање од политичке и националистичке реалности, уочавајући да се и Ћосић од убеђеног приврженика југословенске идеје претворио у скептика и да о том питању говори као Србин.

Указујући на немогућност отварања полемике са Ћосићем у кратком тексту приказа, Тимченко каже да је у те сврхе потребно написати књигу о Добрици Ћосићу, тј. о социјалистичкој Југославији 1945–1989. године и аутору обимног романсијерског и есејистичког опуса и закључује: „Ћосић је, заправо, човек свог времена и испунио

⁵¹⁵ Исто, стр. 12.

је то време својим стваралачким присуством и својом неисцрпном енергијом“,⁵¹⁶ остајући на извештајан начин недоречен, али са, чини се, јасно датим знацима својих ставова, колико у начину формулисања одређених коментара, толико и у занимљивом избору онога што Ћосић говори у поменутој књизи.

Као да претходни судови о Ћосићу добијају своје завршне одјеке у Тимченковом опширном тексту који се налази у рукопису под насловом „Варијације о диктатури и опозицији“, где на занимљив начин проговара о Добрици Ћосићу, карактеришући и његово дисидентство, али и његово дело. Како би се схватила суштина Тимченковог погледа на Ћосића, неопходно је указати какве аналогije прави у односу на совјетско друштво из којих изводи своје закључке. Најпре су у уводном делу илустроване одлике Титове владавине у контексту тврдње да је Титова четрдесетогодишња ера у ствари једна од модификација стаљинизма чији је једини и неприкосновени принцип био лична власт, подржана ауторитетом партије која је располагала свим државним средствима присиле и оданим руководећим кадром.⁵¹⁷ Посматрајући питање „стаљинизма“ у југословенској партији, одбацујући Дедијерово сугерисање по којем је то пролазна инфекција, Тимченко имајући у виду однос чланства и вође, тј. ужих руководилаца и њиховог председника, користећи аналогije и знања из историје болшевичке и Стаљинове партије, стаљинизам тумачи као иманентну одлику унутрашњег бића партије, констатацијом: „стаљинизам југословенске партије није увезена ствар, већ само има неке југословенске специфичности“. Све то Тимченко помиње како би отворио питање живота у режиму и у „слободи“ коју дозирају вође попут Стаљина и Тита, деспота који су скидали главе и најближим сарадницима кадгод су то хтели, а око себе имали само послушнике. Одговоре на питање како преживети и као грађанин и као научник или уметник у условима стаљинистичке диктатуре, Тимченко посматра

⁵¹⁶ Исто, стр. 12.

⁵¹⁷ Указујући на последице Титовог неприкосновеног положаја као једине личности са правима да одређује правила игре, који су прихватили сви од радника до интелектуалаца, и неприкосновеност његове речи и када је смењивао руководство и проналазио народне непријатеље, Тимченко у недостатку јавне критике и слободног односа према Титовим одлукама види и један од разлога потоње кризе југословенског друштва и државе. Из периода када су јасне последице његове власти, Тимченко подсећа каква је она била, указујући и на најуже руководство: Кардеља, Ранковића и Ђиласа. Позивајући се на књигу Владимира Дедијера *Велики бунтовник Милован Ђилас* и указујући на погрешна тумачења одређених чињеница Тимченко доноси на основу Дедијерових прилога сопствене закључке и оцене. Спорни су Дедијерови закључци о односу између Тита и најужег руководства, његово тумачење о присутности стаљинизма који тече жилама партијског руководства итд.

на примеру Ђерђа Лукача и његове противречне и трагичне позиције⁵¹⁸ и на примеру другачијег обрачунавања са идеологијом – Солжењициновом, наглашавајући да је он упечатљиво показао да је проблем о којем је реч више моралне и антрополошке него идеолошке и доктринарне природе.

Како би показао на примеру одређених писаца да се може бити и комунист и критичар одређених деформација комунистичке праксе, при чему комунистичка идеја остаје недодирљива и нетакнута, Тимченко се, подсећајући на поделу између комуниста и бивших комуниста,⁵¹⁹ позива на запажања Исака Дојчера о два ступња отпадништва код бивших комуниста.⁵²⁰ Први је кад бивши комуниста раскида са партијом у име идеје комунизма, у име идеала који је угрожен злоупотребом бирократског врха партије и његовим тоталитаристичким односом према члановима, а други када бивши комуниста не могавши да се заустави у своме разочарању после раскида са партијом и њеним врхом раскида и са самим комунизмом. Тимченко заправо и Дојчера као писца Стаљинове биографије сврстава у комунисту који је подвргао критици Стаљина, али не и идеју болшевизма и комунизма, јер његово дело нигде није деструктивно у односу на идеју и остаје „у границама комунистичког идејног хоризонта“. Дојчеру Тимченко придружује и Бориса Суварина и Роја Медведева, чија дела о Стаљину откривају непомућену приврженост комунизму. У том контексту Тимченко помиње и појаву Ђиласове *Нове класе* из 1957. због које је робијао, а у којој је остајући комуниста прорекао озбиљне тешкоће комунистичкој пракси присиле и неслободе. Закључујући да је према становишту комунистичких идеолога могуће осудити или критиковати праксу која се позива на комунистичку идеологију а у исто време веровати да је та идеологија исправна и да представља нешто и даље делотворно, Тимченко подвлачи да су пример за то колико Дојчер и Суварин, толико и по свом изричитом признању и Милован Ђилас и Добрица Ђосић.

⁵¹⁸ Трагику Лукачове ситуације као марксисте Тимченко тумачи његовим уверењем да су тешкоће у којима се налази сваки мислилац у стаљинизму у томе што мора да бира између варијанти марксизма и да се бори за победу оне боље, док она гора по правилу има подршку физичке присиле и власти закључујући: „Лукач довољно јасно показује да тај основни задатак његова живота није била борба за 'сопствено мишљење' и 'сопствени пут ка истини' већ доказивање ортодоксности и правоверности једног од токова марксизма у односу на други, такође марксистички“.

⁵¹⁹ Подсећа да је ту поделу која се показала као прогноза и као дијагноза изрекао Игњацио Силоне.

⁵²⁰ Указује на поделу коју је он у једном чланку из 1957, не слутећи шта ће се догодити крајем осамдесетих година када је дошло до распада комунизма у земљама источне Европе и самом Совјетском Савезу, изрекао у контексту пропагандних чарки уперених против Совјетског Савеза и комунизма „подразумевајући под тим критике разочараних и несигурних у себе интелектуалаца који су своје разочарање и несређено емоционално стање изражавали уобличавајући их у чланке у којима су нападали прву земљу социјализма и саму идеју комунизма“.

Како би још ближе одредио и поткрепио своју тврдњу, Тимченко се позива и на схватање Александра Зиновјева који тај проблем посматра као проблем опозиције и дисидентства као покрета и начина мишљења. Какав је стварни однос власти према опозицији и шта значи у совјетским условима бити дисидент и опозиционар, Зиновјев тумачи уочавајући два типа дисидената: први су они који не желе да њихова критика угрози основе совјетског комунистичког уређења и актуелне власти тј. они који устају само против појединих недостатака совјетског друштва и остају у границама легалности, и други тип дисидената који у потпуности не прихватају совјетско државно уређење, систем власти и идеологију. У складу са тим први могу да закључују компромисе са совјетском влашћу, па чак и да им служе, док други иду у што дубљи сукоб са совјетским друштвом. Првој групи опет према Тимченковој оцени припадају у нашим условима Ћосић и Ђилас, са свим карактеристикама на које указује Зиновјев.

С тим у вези, имајући у виду да из свега наведеног Солжењицин јесте пример бившег комунисте тј. некадашњи приврженик комунизма који је напустио и саму идеју и постао њен највећи противник, Тимченко ће констатујући да је и по својој судбини и по своме делу Ћосић могао бити српски Солжењицин, подвући да је та сличност била само случајна и да се може свести само на чињеницу да ова два писца живе истовремено и да су принуђени да одговарају на слична питања савести и историје, идеологије и бивствовања, али да су им понашање и нарочито одговори битно различити, закључујући да се може само жалити што је Ћосић могао бити српски Солжењицин, али није. Отварајући питање о томе да је Ћосић могао да се преобрази у бившег комунисту на начин Солжењицина, на пример и да „из дна своје уметничке душе, пошто се сасвим отвори, проговори о језгру своје некадашње вере и о ђаволу који је, уместо Бога, владао у њој“, Тимченко ће устврдити да би му пут до тог отварања био лакши да је одлучио да открије Голи оток тако што ће свој усмени извештај Ранковићу претворити у дело слично *Архипелагу Гулаг* и почети борбу за истину као што је то учинио Солжењицин, закључујући да је Ћосић остао посматрач који је истину затомио у себи: „Гледано историјски, и гледано људски, Ћосић је остао Ранковићев посматрач који саосећа са жртвама које су, ко зна, своје патње због отпора партији и заслужили, можда? Он остаје приврженик режима и само се труди, својим иступима и текстовима, да му да, колико је то могуће, ’људски облик и лице’.

Пише панегирик револуцији и њеном вођи, а и децидирано изјављује: 'Комунистичка негација ове стварности зове нас у стваралаштво'!“ Тврдећи да је Ћосић нешто касније постао критичар режима и деформација, после личних искустава са, како каже једног „путовања мира“, где је изблиза упознао вођу коме се дивио у тексту ког се, такође, није одрекао, Тимченко наводи да све то показује како је лично искуство, тачније оно што се својом кожом доживи, заправо пресудно. После искуства с „Галеба“ и искуства са пленума на којем је говорио општу истину о Косову, његова сопствена партија га је отерала у опозицију, што он никада није прихватио. После изјаве да није за резолуцију, већ револуцију, при чему је мислио на комунистичку револуцију, Тимченко оцењује да је – уместо да постане вођа једне хуманистичке и праве политичке опозиције – Ћосић постао „принудни сапутник опозиције“, додајући да комунистичка власт у њему није добила квалификованог и убеђеног идејног противника, већ критичара који верује у могућност њеног хуманистичког преображаја: „Уместо српског Томе Масарика, српска јавност добила је у Добрици Ћосићу писца чија се реч очекује али никада не стиже без своје комунистичке ароме и обојености.“ Враћајући се још једном Зиновјеву и његовим тврдњама о томе да никакве поправке система нису довољне, да се совјетско комунистичко друштвено уређење показало неефикасним и беживотним и да као такво нема право на даљу егзистенцију, а да дисиденти који устају само против појединих недостатака совјетског друштва нити казују праве ствари нити служе једином делотворном циљу, Тимченко ће примећујући да све те констатације важе и за остале земље са социјалистичким уређењем, а у првом реду нашу, сврставајући међу такве комунисте опет Ћиласа и Ћосића, закључити: „дисиденти и комунисти о којима је реч не би смели, и с моралне и с политичке тачке гледишта, да заустављају историју и да одржавају статус кво“.

Како би се схватио у извесном смислу амбивалентан однос према Ћосићу, важно је указати на већ помињани текст из рукописа „Запис о Добрици Ћосићу“, интониран личним утисцима и ставовима и према његовом књижевном делу и према поступцима који нису били баш по Тимченковој мери и будући у форми, слободно се може рећи, дневничке белешке, ослобођен обавезе да се зарад општег утиска извесне мисли и ставови затоме.

Карактеришући познанство са Ћосићем као ни срдечно ни чврсто, него понекад чак и хладно и са Ћосићеве стране испуњено љутњом, а са његове не претерано великим одушевљењем за Ћосићево књижевно дело, записаће: „ја га нисам довољно поштовао а њему до мене није било уопште стало“, да би одмах затим то недовољно поштовање објаснио: „примећивао сам извештан раскорак између претензија и идејног замаха који су карактерисали то дело и форме у којој је оно остварено; чинило ми се, даље, да своју мисију, улогу и значај Ћосић адекватније испуњује и исказује у својим есејима и у својим ванлитерарним чиновима него у самој белетристици, што би значило да је он претежно идеолог у односу на уметника“. Када се овој искреној и неувијеној мисли дода и податак да је утисак о Ћосићевим делима био разлог што није био претерано заинтересован за писца кога је како каже, заједно са Николом Милошевићем помало иронично називао „наш велики писац“, јасно је да је такав став присутан и у свим публикованим текстовима о Ћосићу.⁵²¹ Опаска да се после читања његових списа и посебно после упознавања и разговора са Ћосићем утврдио у уверењу да би Ћосић био добар министар културе у социјалистичком тј. самоуправном друштву „да би у оним условима крајњег волунтаризма и ниподаштавања, односно примитивног односа према културним вредностима, он на најмању меру свео штету од идеологизације културе“, подвлачи опет веру превасходно у Ћосићеве политичке способности.

Објашњавајући да је на „Лесковачки састанак“ Ћосић позван јер су сви у редакцији сматрали да би без њега састанак много изгубио а да су за поменути разговор организован нешто раније он и Душан Стошић били више за другу тему, тј. за Мешу Селимовића и роман *Дервиш и смрт*, док је Ћосићева *Бајка* била предлог Николе Цветковића, Тимченко додаје и једну значајну опаску: „том лошијем избору теме за разговор ни ја се нисам противио јер ни Ћосић није био неприкладна тема за разговор нити је био писац коме би се могло приписати било шта ригидно са гледишта служења

⁵²¹ Као и у претходном тексту о врсти Ћосићевог дисидентства и на овом месту ће Тимченко поменути да се Ћосићеве и Ћиласове и животне и политичке судбине умногоме прожимају и да обојица и политичком делатношћу и културним и књижевним ангажманом на карактеристичан начин илуструју суштину идеолошких збивања у Титовој и посттитовској Југославији, и да макар и хроничарско бележење животних путева и каријера двојице југословенских комунистичких дисидената може умногоме да осветли развој и најважније карактеристике комунистичке идеологије у Југославији. Иако је наведено и Ћосићево порицање да је следбеник Ћиласових идеја због којих је овај одстрањен са руководећих положаја у Комунистичкој партији и држави, Тимченко бележи: „Нешто млађи, али у сваком случају учесник југословенског комунистичког покрета и рата, Ћосић заправо наставља путем дисидента Ћиласа; чак га и директно проглашавају Ћиласовцем...“

режиму“, означавајући на тај начин и основно становиште са којег је процењено Ћосићево држање у односу на режимску политику, које поткрепљује и констатација да је Цветковић предлажући Ћосића вероватно „рачунао да ће са Ћосићем постојати већа могућност за ’исклизнуће’ непожељних чланова редакције и следствено томе за интервенцију увек будне партијски дисциплиноване групе интелектуалаца“.

Дакле, по свему судећи Тимченко је уважавао Ћосићево залагање на плану слободе уметничког изражавања видљиво и у његовим есејима и у целокупном ангажману, не признајући, ипак, велику уметничку вредност и домете Ћосићевог дела и ценећи више његове „ванлитерарне чинове“, остајући донекле резервисан и када су у питању разлози и природа Ћосићевог дисидентства, али и његови људски квалитети.⁵²² Све то, након помињања Ћосићевог реаговања на донекле негативан приказ прве две књиге *Времена смрти*, видљиво је из следеће белешке: „Касније, виђали смо се приликом састанака филозофа, а свега једном је дуже разговарао у мом присуству – али са Милошевићем, у паузи скупштине Српске књижевне задруге, када му је, због притиска на ту установу, била потребна подршка макар и од – мене“.

Не само да Ћосићеви избори или то што је Тимченко у њему видео само критичара одређених деформација режима а не убеђеног идејног противника комунистичке власти, нису били по Тимченковој мери, него и чињеница да се ради о два човека потпуно различитих назора и схватања, који су се само у једном тренутку – са становишта идеје о слободи стваралаштва – нашли на истој страни, заправо говори о том хладном и уздржано-љубазном односу који су годинама одржавали.

⁵²² У ред сведочанстава о тој страни Ћосићеве личности иде сећање о његовој жељи да се сусретне са тада већ запаженим Николом Милошевићем о чијој се несвакидашњој ерудицији и аналитичарским способностима увелико причало у Београду, израженој приликом једног сусрета којем је Тимченко присуствовао, када је Ћосић готово молио Милошевића за сусрет, ниједног тренутка не обраћајући се Тимченку и не примећујући да је уопште присутан. У том смислу значајно је поменути и две посете – прву у Палмотићевој када Ћосића није затекао у кући и другу када је са Стошићем посетио Ћосића на имању у Гроцкој – о којима Тимченко оставља интересантне белешке. Наиме, када је, како каже, Ћосић коначно бачен у изолацију после бруталне осуде од стране ЦК Србије и проглашен за непријатеља број један, Тимченко и Стошић су 1968. пошли у посету солидарности. Бележећи своје утиске о тој посети, написаће: „Ни тада, ни икада касније (имала је за то, додуше, само још једну прилику, у Врњачкој бањи) његова жена Божица није показала ни трунке интересовања за непознатог улеза који ју је узнемирио који месец пре тог новог сусрета и коме је она око пола сата говорила о некорисном уопште и штетном по породични буџет ангажману њеног мужа; чинило ми се, заправо, да ме Божица сматра једним од оних пустахија и неваљалих чланова ’друштва’ који њеног наивног и беспомоћног супруга наводе на криви пут.“ Ћосићево изненађење што их види, приликом друге посете са Стошићем, Тимченко није знао да ли да протумачи као непријатно изненађење или само као збуњеност што му долазе провинцијалци у посету солидарности, додајући да није сигуран да се посети обрадовао.

У прилог илустрације поменутог запажања може се сврстати и сећање Добрице Ћосића, забележено много година касније, на догађај у Лесковцу из 1967, који назива „идеолошки скандал“, објашњавајући шта се заправо десило и какве је последице организовани састанак донео по учеснике.⁵²³

Напослетку, важно је указати и на поменуто предавање које је Тимченко одржао на Коларчевом народном универзитету у циклусу „Књижевно дело Добрице Ћосића“,⁵²⁴ под називом „Идеолошка равна у *Деобама*“. Ако је судити по увиду у једну верзију текста пронађену у рукопису,⁵²⁵ Тимченко је своје разматрање о Ћосићевом роману из 1961. године отпочео помињањем једног Ћосићевог интервјуа из 1990. године у којем он инсистира на томе да *Деобе* нису идеолошки роман, замерајући својим савременицима превиђање и одсуство жеље да се разуме и пажљиво прочита поменути роман.⁵²⁶ Помињући и свој нешто раније писан текст у којем износи виђење потпуно супротно Ћосићевом,⁵²⁷ Тимченко на тај начин најављује потребу и обавезу да образложи своју тврдњу о *Деобама*. У уводу, после општих места о значају и вредности целокупног Ћосићевог дела и његовог ангажмана, Тимченко ипак неће пропустити да помене ни то да је Ћосић „извесно време био под жестокиим притиском сукоба између идеолога и уметника у себи и да је чак у својим чланцима

⁵²³ „’Лесковачки случај’ је први организовани наступ социјалистичке опозиције титоизму у Србији. То је авангардни наступ критичке интелигенције Србије. Било је то 13. октобра 1967, у Лесковцу у организацији редакције лесковачког часописа *Наше стварање*, чију су редакцију чинили: Душан Стошић, Николај Тимченко, Томислав Цветковић и други. На том састанку, посвећеном културној политици и путевима развоја у култури учествовали су: Михаило Марковић, Љуба Тадић, Никола Милошевић, Света Стојановић, Триво Инђић, Миладин Животић, Драгољуб Мићуновић, Стева Мајсторовић, Николај Тимченко, Душан Стошић, ја и неколико интелектуалаца из Србије и Лесковца. Просто смо се надметали у критици стања друштва, политике и културе у Србији. Негирана је у целини културна политика у платформи СК; наглашена је улога интелектуалне елите у развоју културе и друштва. Вођство СКС реаговало је жестоком идеолошком кампањом партијским комисијама и казнама. Триво Инђић као секретар Комисије за просвету, науку и културу ЦК СК Србије одмах је најурен са посла и дуго година се ’сналазио’ без запослења. Инђић се у опозиционим активностима придружио групи професора са Филозофског факултета, које је власт касније прогнала са Универзитета. А мене је као учесника ’Лесковачког случаја’ ЦК СК Србије наградио титулом ’анархолиберална перјаница’, ваљда зато што је Кардељ у то време опозицију титоизму назвао анархолиберализмом као идеологијом Запада.“ (Добрица Ћосић, „Зашто се Србија стиди антититоистичке опозиције“, *НИИ*, бр. 3032, 5. фебруар 2009.)

⁵²⁴ Поред Тимченка, увидом у сачувани програм предавања, учествовали су и Василије Калезић, Милутин Срећковић, Слободан Селенић, Мирослав Егерић, Коста Чавошки, Павле Зорић, Светозар Стојановић.

⁵²⁵ Наиме, текст је пронађен у фасцикли која садржи већ помињане текстове о Ћосићу, заједно са позивом и програмом предавања на Коларчевом народном универзитету; није утврђено да ли је излагање објављено, али се с правом може претпоставити да је текст у рукопису, ако не коначна верзија која је прочитана, оно барем једна од верзија текста у процесу припреме предавања.

⁵²⁶ Тимченко помиње да је тај интервју објављен у *Дуги* бр. 417, од 17. фебруара до 2. марта 1990.

⁵²⁷ Мисли на текст „’Идејно’ и ’уметничко’ у савременој српској књижевности“ (*Новија српска књижевност и критика идеологије*, САНУ, Београд 1989, стр. 29–33).

давао предност ономе првом над овим другим, срећом никад не заборављајући на специфичност књижевног исказа и уметничку суштину књижевности“, додајући да би апологетско казивање о Ћосићу било заправо непримерено суштини његовог дела, природи целокупне делатности и интенцијама његовог „често идеолошки инспирисаног али никада не и догматски скученог или уоквиреног ангажмана“.

Констатирајући да су *Деобе* најконтроверзније Ћосићево дело и да се критичари нису сложили не само у оцени књижевне вредности тог дела, него ни у процени пишчевих намера, нити дефинисању поруке, на пример, и дајући преглед критичарских осврта на дело,⁵²⁸ Тимченко ће подсетити да је и Ћосић у различитим приликама и временским раздобљима различито тумачио интенције свог дела,⁵²⁹ сумирајући све поменуто у следећу оцену:

„Укратко речено, мени изгледа да је у *Деобама* видљива извесна колизија између Ћосићевог општег критичког и антидогматског духа, који је основно обележје не само његове литературе већ и, рекао бих, менталног склопа његове уметничке и људске природе, с једне, и још непоколебане вере у неке апсолутне вредности као што су појмови револуције и комунизма, с друге стране. Ћосић је, с једне стране, писац-непоткупљиви истраживач и трагач за истином; истовремено, Ћосић је верник идеје, убеђени приврженик схеме коју свесно прихвата, с друге стране.“

У даљем тексту Тимченко ће покушати да аргументује ту оцену најпре подсећањем на Ћосићеве текстове,⁵³⁰ који осликавају идејне оквире и психолошке и сазнајне

⁵²⁸ Наводи познате оцене романа Оскара Давича, Петра Џацића, Мирослава Егерића, Предрага Палавестре, Славка Леовца и Драгана Јеремића, истичући да се у схватању Ћосића као идеолошког писца и *Деоба* као идеолошког дела у свом залагању за ванкњижевни приступ делу слажу Давичо и Јеремић, добро Џацићево и Палавестрино уочавање приметног присуства недовољно оплемењене историјске, социолошке и политичке грађе у роману, оцењујући да та грађа није незанимљива него да подстиче на ванкњижевно тумачење и анализу итд.

⁵²⁹ Подсећа да је непосредно после објављивања Ћосић 1964. године о *Деобама* говорио као о роману о југословенској контрареволуцији; потом на тврдњу у разговору са Славољубом Ђукићем како *Деобе* нису идеолошка књига, тј. комунистичка, тенденциозна, антисрпска, већ су покушај одбране човека од сила зла и опаких идеја, да су његова истина о трагици и несрећи људи који су били четници; и на крају на већ помињане ставове из интервјуа у *Дуги* из 1990. године, у којем тврди да су *Деобе* само у привиду роман о контрареволуцији, да нису идеолошки, већ роман о колективном страдању, о људској патњи...

⁵³⁰ Помиње, рецимо, Ћосићев говор са Конгреса књижевника у Сарајеву 1961. године, у којем је према Тимченковој тврдњи изнео основне принципе своје „активистичке поетике“, али и своја идејна и хуманистичка уверења, оцењујући да се из текста „Налог и порука наше револуције“ уочава да је Ћосић верник који мисли, поставља питања и трага за својим одговорима, али је ипак и верник који прима налоге и верује у апсолут, револуцију. И текст, такође из 1961. године, писан као предговор за Титову књигу, илустрација је начина на који је Ћосић мислио и говорио тих година.

претпоставке, како каже, на којима су настајале *Деобе*, између осталог оцењујући их и као роман с тезом, као природну последицу пишчеве активистичке естетике и жеље да одговори на кључна морална и историјска питања која му је наметала колико епоха, толико и његова револуционарна биографија. Негирајући оптужбе по којима је Ћосић националистички писац у негативном значењу те речи, Тимченко ће закључити да је Ћосић идеолошки писац, тј. писац идеја и политичког опредељења, који се „од самог почетка снажно опирао превласти идеолошке искључивости у својим белетристичким делима да би је ускоро и превладао“, оцењујући да у његовим романима још од првог дела *Далеко је сунце*, пишчева истина доминира над идеологовом оријентацијом и пишчева мотивација над идеологовом склоношћу ка апологији.

У складу са тим дат је и одговор на питање постављено на почетку, да је идеолошка раван присутна и у замисли и у мотивацији поступака главних јунака, у поруци о дOMETИМА и разлозима, као и о актерима *Деоба*, али да уметничка истина и доследно изведен књижевни поступак ипак доминирају романом. У веома развијеном трагичком осећању живота које уочава код Ћосића и његовој потреби за истином, Тимченко заправо види разлог због ког *Деобе* нису револуционарни роман у идеолошком смислу те речи и закључује: „Активистичка и хуманистичка, на почетку, Ћосићева поетика чак и кад је укључивала тезу коју је литерарно бранила и образлагала, имала је у виду пре свега књижевно а не револуционарно-васпитно-пропагандно дело, па се временом обогаћивала новим антрополошким сазнањима и увидима.“

Детаљном анализом самог романа, Тимченко ће поткрепити своје ставове,⁵³¹ показујући да је Ћосић изабрао књижевни поступак којим описује само једну страну у сукобу, што је довело до чињенице да је у *Деобама* представљено једно лице Србије, додајући да је Ћосић хтео да подвуче и осветли издајничку, „контрареволуционарну суштину једног национал-шовинистичког покрета“ не упадајући у грешку слабих писаца да истовремено велича супротну страну, „мада дискретно наговештава светлост на тој страни насупрот мраку на овој“.

⁵³¹ На пример, констатује да је нож као симбол зла средство само антикомунистичке стране и да разлика у образложењу природе непријатељства и употребљених средстава ради постизања циља показује на којој је страни писац.

На самом крају Тимченко ће своју тврдњу да су *Деобе* роман с тезом образложити на следећи начин: „Та теза је у овоме: на питање ко смо ми – може се одговорити да смо народ чије је обележје употреба ножа као националног симбола. Теза је још у овоме: то није обележје целог народа већ једног његовог дела, у једном мрачном и несрећном историјском тренутку.“ Означавајући да је теза о ножу у функцији опште и опсесивне Ћосићеве идеје да *Деобе* конципира као мозаик чији ће делови састављени у целину пружити обухватну слику Србије, Тимченко наглашава да због књижевног поступка који је изабрао и поред снаге и умешности коју је као уметник показао – то ипак једно лице Србије, које је негирано оним у позадини, ван фокуса пишневог излагања, а да је заправо негација „изведена у име пишчевих убеђења, заснованих на историјској схеми, о примату једне идеологије над другом“.

Шире објашњење о поменутом предавању било је нужно и због указивања на то да је Тимченко у својим ставовима више него доследан. *Деобе* – евидентно – није превише ценио и у складу са тим пажње је вредно то што није подлегао, условно речено, друштвеној обавези, која би априори подразумевала похвалу у великој мери и због чињенице да је Ћосић у то време прослављени писац са завидним делом иза себе, академик, али и значајни чинилац политичког живота у Србији. Важно је поменути да у својим дневичким белешкама непосредно пред предавање Тимченко оставља трага о својим промишљањима поводом Ћосићевог дела, која се преплићу са белешкама о свакодневним догађајима и породичним приликама. Све укупно те белешке интересантне су колико због илустрације стања у којем се налазио,⁵³² праћења мисли које се налазе и у рукопису предавања, толико и због једног уочљивог субјективног осећања о својој маргиналној

⁵³² „Беснео сам на себе што сам дозволио да се непотребно прихватам тог апсурдног предавања које подразумева трему, путовање, нервозу и нови непотребан додатни умор; после тог путовања чека ме среда, чека ме Мајка, чека ме нова главобоља. Мало сам од свега тога читао (Џацића, Егерића) из чега видим да је Џацић из 'пријатељског круга' добио пацке за сувише критички однос према *Деобама*, па су га чак избацили из *Дела*, у коме су остали Давичо, Мирковић и Первић (такође не баш одушевљен *Деобама*), погледао неке Ћосићеве текстове и мислим данас све то да завршим. Али, ко зна? Не само да ми стално нешто падне на памет, него вребају изненађења и опасности.“ (29. март 1990).

позицији,⁵³³ али и због односа према, условно речено, београдском културном миљеу, интересантно названом – естрада.⁵³⁴

⁵³³ „Невероватно да и после толико година ти културни радници не сматрају да је и мени место међу културним посленицима! У главама тих људи се заправо ништа не догађа, а у срцима и душама пламти само мржња и одбојност према бољем. Нико сем Ј. Ђорђевића није сматрао да сам ја некакав стваралац. Остао сам у Лесковцу, Лесковац ме никад није хтео. Радио сам и урадио нешто за њега, а он никад није то признао, родило ми се у њему дете, оженио сам се пошто сам у њему и волео ту жену, ту ми је умро отац и ту ми умире мајка а они никада нису сматрали да имају и другог, равноправног и пожељног сина, мене, несрећног и нежељеног. Лесковац је мој пакао. И ја знам да сам само паклу прикладан и истрајавам овај бедни живот у Лесковцу. Лесковац и ја одговарамо један другом. На жалост, вечерас нисам завршио текст о *Деобама*.“ (28. март 1990).

⁵³⁴ „Јутрос сам се једва пробудио. Одлагао сам и одлазак код Мајке, али је ипак главни разлог за моје оклевање и одуговлачење било тешко осећање које сам овако формулисао: 'Много је страшније јер је прави ужас оно што ме чека 3. априла од овог што свакодневно морам да радим. Ова говна овде много су слађа од горке пилуле коју ћу тамо да прогутам!' То се појачало када је стигла пошта и када сам видео да је објављена једна озбиљна расправа о Француској револуцији и филозофији: то је у ствари било Кангргино предавање на КНУ! Ето ко и на који начин долази на катедру тог универзитета. Где ћу ја тамо? Зашто сам се увалио у овај ужас? Још и писање о роману који не ценим није тако страшно без обзира што ће ми одузети скоро месец дана и бављење другим темама, али сам одлазак и онај сат за катедром и пред том публиком која има свој став и познаје материју, тим пре ако је за том катедром провинцијалац и човек који се плаши естраде и нема ни знања ни духа – не могу да сварим. [...] Иначе, данас сам много мање радио на Ћосићу: уморан сам и неспособан за рад, почела је глава да ме боли, заиста сам исцрпљен. Сутра ћу морати покушати да радим на Ћосићу у току дана: увече вероватно нећу бити способан. Сада је свака реч важна – стигао сам до најважнијег дела до анализе самог романа и образложења главне идеје текста: *Деобе* су роман с тезом и идеолошки су инспирисане.“ (22. март 1990).

IV

О КЊИЖЕВНИМ ИСТОРИЧАРИМА И КРИТИЧАРИМА

1.

Борислав Михајловић Михиз

Тимченково бављење Бориславом Михајловићем Михизом, ако је судити по објављеним текстовима, почиње 1963, а завршава 1998. године. У том периоду о Михизу је објављено укупно седам текстова,⁵³⁵ од којих само један говори о Михизовим критичарским почецима. Остали текстови углавном су прикази премијерно изведених представа рађених по Михизовим драмама у Народном позоришту у Лесковцу – *Бановић Страхиње*, *Команданта Сајлера* и Нушићеве *Аутобиографије* коју је Михиз драматизовао,⁵³⁶ потом приказ саме драме *Бановић Страхиња*, Михизових *Казивања и указивања* из 1994, и осврт на зборник *Други о Михизу* који су приредили Владета Јанковић и Милан Јанковић. Међутим, о Михизовој критичарској делатности, у првом реду – раној, постоји обимнији текст сачуван у рукопису.

Најпре, целовитости ради, важно је указати на прве текстове који се баве Михизовим драмским стваралаштвом. У том смислу занимљив је приказ представе *Бановић Страхиња* (1963), док су осврти на друге две написани у форми новинарског извештаја у којем се не износи ништа релевантно о самим драмским делима. У осврту на поменуто извођење прве драме, Тимченко указује на Михизову, с позиције савременог писца, допуну и коментар истоимене песме и некада жучне дискусије коју је изазвало промишљање о разлозима опраштања Бановић Страхиње, али и на разрачунавање „са лажним митским представама о суштини историјских збивања и личностима које ’праве’ историју“.⁵³⁷ Осврт на саму драму,⁵³⁸ интересантан је јер се

⁵³⁵ У *Библиографији Николаја Тимченка*, наведено је укупно шест прилога. Међутим, потребно је разјаснити дилему у вези са текстом „О Михизу шездесетих“ (*Летопис Матице српске*, год. 171, књ. 455, св. 6, јун 1995, стр. 10). Текст је заправо приказ критичких написа *На врху пера* Миодрага Јуришевића, чије критичко деловање и критичарски профил Тимченко пореди са Михизовим, називајући га – *Михиз шездесетих*.

⁵³⁶ Н. Тимченко, „Командант Сајлер“, *Наша реч*, год. 23, бр. 14, 7. април 1967, стр. 9; „Премијера Нушићеве ’Аутобиографије’“, *Наша реч*, год. 24, бр. 1–2, 1. јануар 1968, стр. 9. (Оба прилога изостала су у *Библиографији Николаја Тимченка*.)

⁵³⁷ Н. Тимченко, „Успела представа“, *Наша реч*, год. 19, бр. 38, 13. септембар 1963, стр. 7.

⁵³⁸ Н. Тимченко, „Песма и драма о Бановић Страхињи“, *Дело*, год. 10, књ. 10, бр. 3, март 1964, стр. 402–411.

из њега види да је Тимченко пратио Михизов опус од самог почетка што је видљиво и из уводне констатације: „Јавио се у нашој послератној књижевности као песник, да би сигурно место у њој заузео као критичар бриљантног стила, бритког израза и несвакидашњег духа, темперамента и укуса. Заћутао је као критичар да би се прихватио драматизовања класичних текстова наше прозне литературе, претежно сатиричне и хумористичне усмерености. Најзад, написао је драму која је одмах објављена у посебној књизи, доживела прапремијеру у једном од наших најугледнијих позоришта и на Стеријином позорју 1963. године добила признање као најбољи домаћи драмски текст.“⁵³⁹ Поред тога што истиче да је Михиз боље схватио намере, инспирацију и остварење народног певача од многих испитивача и зналаца народне поезије, кроз детаљну анализу песме, Тимченко ће то своје тврђење и показати.⁵⁴⁰ Интересантно је да поводом Михајловићеве драме Тимченко отвара и питање о односу модерног писца према традицији као о естетском и у исто време идеолошком питању,⁵⁴¹ назначујући да би Михајловићева драма могла бити разматрана као психолошка и етичка с једне стране и као идејна с друге.⁵⁴²

Текст објављен 1991. под називом „Михизов књижевни почетак“,⁵⁴³ заправо је одломак из рукописа „Ране педесете“ како је наведено на крају и идентичан је почетку поменутог рукописа који се бави Михизовим ступањем у књижевни живот, његовим првим усменим иступима и првим критикама његове две књиге из 1947. и 1951. Стога ће се прво указати на ставове изнете у објављеном прилогу који ће бити проширени увидом у рукопис.

⁵³⁹ Исто, стр. 402.

⁵⁴⁰ „Дакле, Михајловић је у песми о Бановићу Страхини, као инспирацији, осетио могућност коју она у себи имплицитно садржи, да развије тезу о праву личности на индивидуални живот, на аутономију у бирању свог пута и своје животне судбине. У светлости Михајловићевог тумачења лик Страхиније Бановића из песме постаје разумљив, његов поступак једино могућан и – етички.“ (Исто, стр. 410).

⁵⁴¹ „Естетска страна питања односила би се на облике трансформације мотива и садржаја прошлости њихово уобличавање у делима која су инспирисала, док би идеолошка страна питања нужно дошла као допуна јер би била ’израз тежње за што објективнијим, бестрасним судовима’ (др Милош Ђурић), другим речима била би одређивање модерног писца према материји коју узима из времена која припадају прошлости.“ (Исто, стр. 411).

⁵⁴² Назначујући да би Михајловићева драма могла припадати модерној врсти идејне драме, Тимченко ће додати: „Михајловић се разрачунава са лажним, митским представама о суштини историјских збивања и деловања и правим импулсима личности које ’праве’ историју. Према томе, Михајловићева драма је трактат о митском и стварном у историји; она има амбицију да наше представе о јунаштву, части, издајству, односу општих и личних циљева у индивидуама које учествују у ’прављењу’ историје – радикално ревидира и укаже на истину да то нису вечити етички постулати невезани за контекст и одређени историјски тренутак.“ (Исто, стр. 411).

⁵⁴³ Н. Тимченко, „Михизов књижевни почетак“, *Багдала*, год. 33, бр. 388–389, 1991, стр. 18–20.

У контексту педесетих година, Михизова делатност не може бити мимоиђена и из тог разлога важно је указати на начин на који Тимченко покушава да осветли његов критичарски лик, али још више значај Михизове појаве. У том смислу иде и констатација о неопходност говорења о „изузетности његове књижевне појаве и о вредности његовог критичарског и књижевног рада као о двома различитим ентитетима“.⁵⁴⁴ При таквом указивању Тимченко је опрезан како би избегао замку оне критике која је Михизовим текстовима одрицала, рецимо, трајност, па додаје да је то нужно како би се најпре разумела улога коју је у свом времену тј. у раним педесетим годинама Михиз имао, а затим да би се та улога одвојила од природе и домета текстова о којима је потребно судити независно од пишчевих намера и одјека на које су ти текстови наилазили.

Полемишући на извештан начин са Михизовим критичарима, помињући судове о пролазном дејству његових критичких радове, о њиховој заснованости на импресијама, судове по којима је вредност Михизових критика упитна због тога што у њима нема теорије, већ се све почиње утиском а завршава по којом духовитом али парадоксалном опаском уместо оцене, Тимченко у поступку оспоравања таквих тврдњи најпре помиње објављивање књиге из 1947. – *Песме*, а затим и појаву *Огледа* из 1951.

Главни разлог за негативну реакцију на прву књигу, изашлу у приватном пишчевом издању, која је доживела како каже „оштру, немилосрдну, агитпроповску идеолошку критику“,⁵⁴⁵ виђен је у Михизовој репутацији критичара који негативно оцењује књижевне производе којима је официјелно мишљење благоднаклоно и дискусанта који поставља неугодна питања. За ту критику с почетка 1948.⁵⁴⁶ Тимченко тврди да је „денунцијаторски говор који се не либи и неукусности, али и директних оптужби“⁵⁴⁷ и да је писана и конципирана с намером да од књиге направи случај⁵⁴⁸ и да обележи појаву која заслужује да буде осуђена као туђа друштву, додајући да се

⁵⁴⁴ Исто, стр. 18.

⁵⁴⁵ Исто, стр. 19.

⁵⁴⁶ У објављеном тексту Тимченко не наводи ко је тачно писао критику и где је и када објављена, већ само следеће: „Писац те критике и касније се појављивао у сличној улози, а био је иначе песник.“ (Исто, стр. 19). У рукопису на једном месту поменут је „Михизов критичар из *Младости*“, што би значило да Тимченко говори о критици Антонија Маринковића: „Осврт на Б. М. Михизове 'Песме'“, *Младост*, год. 4, бр. 3, март 1948, стр. 252–253.

⁵⁴⁷ Исто, стр. 20.

⁵⁴⁸ Додаће да критичар у најбољим традицијама М. Ђиласа, Б. Дреновца и Р. Зоговића одричући сваки таленат Михизу, тврди да су његове песме „рафинирани облик назадњаштва“ (Исто, стр. 20.)

по оштрини и могућим импликацијама због свог садржаја она може упоредити са нападом на Бранка Ћопића поводом „Јеретичке приче“, са текстовима Боре Дреновца о Финцију, нападима на Радивоја Лолу Ђукића поводом филма *Језеро*, а посебно са једним недовољно познатим текстом о Винаверу,⁵⁴⁹ тј. – критикама које су дошле касније. Заправо, та критика којом је међу првима био „почаствован“ Михиз, била је, како Тимченко каже – оптужба и образложење кривице – због које се губио статус припадника „поштене интелигенције“ и која као последицу има „искључење из јавности или забрану јавне делатности и објављивања“.⁵⁵⁰ У тој критици виђен је и разлог што се Михиз писаним текстовима није јављао све до 1951.

Говорећи о изузетности Михизове појаве Тимченко истиче чињеницу да је он постао познат по оштром језику и најпре по усменим интервенцијама које су запамћене и које су одмах упозориле да је реч о снажној индивидуалности „што је за ране послератне године имало итекако значење, и да је тако једноставно постао незаобилазан чинилац нашег књижевног живота“.⁵⁵¹ А разлоге за такав напад на Михиза, чији је само повод била поменута књига, Тимченко види управо у његовим јавним иступима и интервенцијама којима је учествовао у књижевном животу и о томе оставља драгоцену сведочанство, укрштајући податке које о томе остављају Мирослав Крлежа,⁵⁵² Добрица Ћосић, Живорад Стојковић,⁵⁵³ Милан Богдановић и

⁵⁴⁹ Не наводи тачно на који текст мисли, али по свему судећи алудира на текст Мила Поповића, „Поводом написа Станислава Винавера“ (*Борба*, 245, 14. октобар 1952), који помиње у књизи *Књижевност и догма*.

⁵⁵⁰ Исто, стр. 20.

⁵⁵¹ Исто, стр. 18.

⁵⁵² Објашњава како је дошло до познатог првог Михизовог „јавног наступа“ на књижевној вечери 6. марта 1946. на Правном факултету, када је прозвао Крлежу који је седео у првим редовима и аплаудирао Зоговићевим песмама, наступа који је изазвао скандал, покушавајући да тачно реконструише догађај и шта је том приликом изговорено на основу Крлежине верзије испричане Енесу Ченгићу и Михизовог сећања испричаног у једном интервјуу, закључујући: „Међутим, ма како то чудно звучало, Михизова интервенција, ма у којој варијанти, много је више значила од критике једног великог писца и једног идеолога кога су желели да учине великим песником. Она је одјекнула уопште као критика, као негативан суд о нечем што је неприкосновено и општеприхваћено; било је то хуљење у тренутку кад се морало славити. Као да је овом репликом непознатог и непризнатог младића поремећен ред вредности, стављен у сумњу читав поредак и учињен корак који води тачно у амбис смутњи. Све се знало, а сад одједном све је постало неизвесно, и тако ће и остати ако се поново не заведе ред. Михиз је одједном постао симбол нереда и неизвесности.“ (Исто, стр. 19).

⁵⁵³ Друго сведочанство о Михизовом учешћу у књижевном животу које Тимченко помиње, оставља Стојковић и оно је исто из 1946, а у вези је са књижевним почецима Добрице Ћосића тада уредника *Младог борца* и партијске личности. Наиме, после Ћосићевог читања једне своје приповетке, у току дискусије Михиз је рекао да је Ћосићева приповетка књижевни промашај. Та епизода сведочи и о нетипичном исходу по којем су се писац и критичар разумели, и након тог првог сусрета почели да сарађују дуги низ година.

сам Михиз. Дакле, Михизово понашање на јавним приредбама било је недопустиво и у томе се крије и разлог онако сурово написане критике у којој Тимченко уочава да је његово порекло „доведено у везу са његовим иступањем, са његовим анархизмом, са његовом неконвенционалном мишљу и проглашено за малограђанско; [...] Од човека Михизовог порекла није се ни могло очекивати да неће бити класни непријатељ; малограђанин и није могао ништа позитивно очекивати као промену у земљи која гради социјализам. Он својим критизерством може да служи само реакцији. Такву везу код Михиза желео је да покаже својом критиком писац текста о коме је реч.“⁵⁵⁴

Том констатацијом завршава се објављени одломак, а своје размишљање о Михизу Тимченко у рукопису наставља тако што парадокс Михизове појаве у књижевној ситуацији првих послератних година, подвлачи чињеницом да Михиз ништа посебно није чинио да би био изузетан, него се једноставно понашао као неко ко жели да каже свој став, мишљење и оцену и да то образложи на најбољи начин, видећи у тој чињеници и сведочанство о посебности духовне ситуације тог раздобља, раздобља које је прихватало само шематизовано и готово мишљење до којег се није долазило тражењем и испитивањем, већ одлуком која је доношена споља. Михизову изузетност види не само у томе што није пристајао на такво мишљење, већ зато што је то исказивао.

На примеру реакције на другу Михизову књигу Тимченко ће најпре покушати да укаже на значај тренутка њене појаве, а потом и на вредност критичарске способности Михизове. За разлику од прве, оцена на коју је наишла друга књига Михизова није била искључиво негативна. Међу критичарима који су умели да осете природу Михизовог талента и специфичности које га издвајају од већине ондашњих критичара, Тимченко помиње Живорада Стојковића и Стевана Мајсторовића.⁵⁵⁵ За разлику од њих, осврт Зорана Глушчевића⁵⁵⁶ истиче као пример покушаја скретања пажње јавности и надлежних на једну непожељну појаву у критици, тј. на критичара који се издваја од осталих по начину мишљења и неку врсту утука по начину на

⁵⁵⁴ Исто, стр. 20.

⁵⁵⁵ Иако не наводи тачно, највероватније мисли на текст: Стеван Мајсторовић, „Стари и нови у српској књижевној критици: Борислав Михајловић-Михиз, *Огледи*“, Београд, 1951.“, *НИИ*, год. 1, бр. 22, 3. јун 1951, стр. 8.

⁵⁵⁶ Ни за Глушчевићев текст Тимченко не оставља тачне податке, али највероватније је да је у питању следећи чланак: Зоран Глушчевић, „Осврт на 'Огледе' Борислава Михајловића“, *Књижевне новине*, год. 4, бр. 25, 19. јун 1951, стр. 4.

који је писан. У Глушчевићевом тексту, поред осталог, Тимченко, уочава једну врсту сигурности за коју каже да је обично има критичар од кога је текст наручен, што је у време о којем је реч имало пре свега политичку тежину.

У појави Михизове књиге, Тимченко пре свега види драгоцен прилог разбијању унисонности, у време када су се почели јављати другачији гласови, тј. када је по његовој оцени са неким чланцима Зорана Мишића била превазиђена „унисоност у тзв. књижевнотеоријским и естетским питањима“ и када после Другог конгреса 1949. у Загребу „нису сви мислили, и што је нарочито важно, писали као Ђилас, Бора Дреновац или Михизов критичар из *Младости*“.

Даље, у Михизовим *Огледима* тј. у књижевноисторијским текстовима о српском грађанском песништву 18. века и о Бранку Радичевићу, Тимченко заправо види текстове који наговештавају да је Михиз „могао постати итекако компетентан књижевни историчар који би успешно ујединио архивски рад и ерудицију са критичком проницљивошћу и способношћу личног, помало искошеног погледа при оцењивању вредности књижевних дела прошлости“, а као једини недостатак подвлачи мањак стрпљења и упорности, потребних за такву врсту посла. Критички есеј о Лалићевој *Свадби* означава као материјал који показује да би Михиз исто тако са подједнаком компетенцијом могао да изриче критичке судове о новим делима и да подробна анализа тог дела не би била слабија страна његовог књижевнотеоријског и критичког умећа. Текст о Мићи Поповићу издвојен је као најзанимљивији и назван хибридном, са ондашњег становишта, уз констацију да се његова занимљивост огледа и у томе што су се у њему као у некој врсти огледала видели и писац и сликар о коме пише. На примеру огледа о *Свадби*, извучене су карактеристике Михизовог стила, потврде о самосвојности његове личности и указано је на његов непосредни однос према савременицима и савремености. Михизово прозивање критичара поводом *Свадбе* због никаквог одзива и негативну оцену Финцијевог и Глигорићевог осврта, тј. његово говорење истине у прави час, Тимченко назива ударањем на ауторитете, означавајући то као главну одлику Михизовог и писаног и усменог критичарског иступања: „Негативну оцену тадашње критике Михиз је изрекао квалификацијама које тачно тумаче савремено стање, које и више од тога прецизно задиру у саму бит ствари; наиме, није реч само о неуспелим приказима једне књиге већ о незаинтересованости критичара да откривају и да иду упоредо са књижевношћу своје епохе. То говори

о одвојености критике од живих токова књижевности, готово о некомпетентности те критике да се књижевношћу бави [...] критичари и нису сматрали књижевност својим подручјем. Они су свој посао обављали као чиновници који нешто региструју, а права похвала или сигнал за покуду доћи ће са друге, компетентније стране“. Оцењујући Михизов удео у развоју наше књижевно-критичке свести и његову улогу у књижевном животу раних педесетих година, Тимченко истиче његов субјективизам, тј. субјективистичко гледање на књижевност,⁵⁵⁷ закључујући да је то најдалекосежније и суштинско што је унео у књижевни живот и допринео разбијању унисонности.

Недоумице и осуде које је изазивао Михиз, Тимченко објашњава и његовим декларисањем као следбеника Скерлића и Матоша, закључујући да је он од Скерлића наследио идеју да критичар треба да говори истину и да суди о значају и вредности књижевног дела које се не исцрпљује у естетском моменту и без веза са личношћу ствараоца, а од Матоша брзорек и парадоксалан начин изражавања, указујући и на разлике: „Али, насупрот Скерлићу, Михиз није настојао да буде месија и дефинитивни судија, а насупрот Матошу није желео да буде критичар који се супротставља свима и изругује у свакој погодной прилици. Једноставно речено, Михиз је говорио у своје име и није му било стало да негира већ пре свега да афирмише вредности и писце.“ Михизов говор Тимченко види као неопходност раздобља у којем је деловао, оцењујући да су његови текстови сјајно непосредно сведочанство о ономе што се дешавало у књижевности и књижевном животу првих послератних година, а да су његови судови и данас релевантни, подвлачећи закључак да је Михиз као ретко проницљив и елоквентан критичар упркос бурним временима увек био на страни књижевности.

Међутим, Тимченко истиче и потребу да се анализира вредност Михизовог критичког рада са општијег критичко-естетског становишта, занемарујући његову улогу у једном историјском раздобљу, будући да је оцена проистекла из покушаја који су у том правцу већ чињени или неправедна или неоправдано ниска. Узрок томе Тимченко види у показивању премало разумевања за изузетност Михизовог става и

⁵⁵⁷ Прецизирајући појам, Тимченко додаје да субјективистичко код Михиза ни у ком случају није равно произвољном, јер је строго пазио да му критички судови буду тачни и примерени вредности оцењиваних дела и књижевних појава. Као демонстрацију тог његовог субјективистичког става наводи четврти оглед из књиге, текст о Мићи Поповићу, у којем приказује и своје импресије о једном уметничком делу и скицира свој критичарски аутопортрет.

природу његових интенција, јер је одсуство теоретисања у Михизовим текстовима схваћено као непознавање теорије, а не као свесна његова интенција да делује искључиво као критичар који суди о вредностима.

Отварајући полемику са Драганом Јеремићем⁵⁵⁸ који Михизу признаје само стил, а одриче потпуно било какву теоријску спрему сматрајући да ће та критика престати да дејствује кад прође њена актуелност, Тимченко закључује да је такав приступ сасвим промашен, истичући Јеремићев приказ само као добар материјал за промишљање судбине критичког деловања појединих критичара и судбине критике уопште. У прилог тој илустрацији наводи чињеницу да се Михизова дневна и новинска критика памти не само по стилу него и по релевантности и позитивних и негативних оцена, а да се од Јеремићевих критика памти једино и то по злу текст „Младост црним уоквирена“, наглашавајући да оно што Јеремић назива дневном и новинском критиком и сматра да је превазиђено, није заправо превазиђено у смислу типа критике или врсте критичког суђења већ у смислу конкретног текста.⁵⁵⁹ За примедбу о Михизовом непознавању теорије Тимченко проналази оправдање у одсуству жеље да препричава естетичке и књижевне теорије, али и у томе што Михиз није сматрао пожељним опредељивање између модернизма и реализма, а бављење теоријом у време кад је Михиз писао своје критике нужно је подразумевало такво опредељење.⁵⁶⁰ Тумачећи неку врсту Јеремићеве критичарске поетике у оцени Михизових текстова која се заснива на уверењу да критичари могу и треба да решавају некакве естетске проблеме од чега зависи стваралаштво писаца, Тимченко закључује: „То је централна тачка у којој се Михиз и Јеремић не слажу. Иначе, све оно што Јеремић замере Михизу [...] може се односити на нашу критику у целини, боље рећи на чињеницу да су кратким, више дневнополитичким него дневнокритичким

⁵⁵⁸ Драган М. Јеремић, „Борислав Михајловић Михиз: Од истог читаоца, издање Нолита, 1956.“, *Борба*, 26. фебруар 1957.

⁵⁵⁹ „Сем Михизових, памтимо мало критичких текстова из тог времена, а поготово не Јеремићеве, чак и оне писане у *Савременику* 1955–1957. године, када се ова Јеремићева критика појавила.“

⁵⁶⁰ „Наиме, Михиз је у принципу избегавао разврставање и класификовање писаца по стилским нити по ма каквим спољашњим особеностима њиховог дела; њему су уопште биле стране поделе писаца на таборе. Уз то, не заборавимо да је Михиз Скерлићев приврженик по томе што се залаже за књижевност блиску животу и за тзв. уметничку истину; као такав, Михиз није могао одбацити реализам, прецизније бити противник теорије реализма, с тим што је блискост животу, тлу и времену схватао шире и еластичније од Скерлића јер није био склон да осуди и одбаци, тј. прогласи за штетна она дела у којима нема те блискости са животом. За Михиза таква дела једноставно не спадају у значајна и успела. Истовремено, као жесток и непомирљив противник манира и маниризма у књижевности, Михиз није без резерви прихватао сва дела која су претендовала да буду модернистичка.“

текстовима проблеме књижевности покушавали да реше критичари од ауторитета у које је Јеремић у ствари веровао а који су се звали Велибор Глигорић, Ели Финци, Милан Богдановић итд.“ Тој констатацији додаје да су ти критичари били уверени да се тако могу решавати крупна естетска и књижевнотеоријска питања, али да су редовно естетска разматрања замењивали идеолошким, те је тако Глигорић писао о Бранку Ћопићу, Дреновац о Винаверу, Милан Богдановић о Васку Попи, а Скендер Куленовић о Зорану Мишићу, додајући да је смисао тих написа био у томе „да покаже неком писцу да његово дело није оно што јесте него што не треба да буде“.

Као још један пример резервисаног мишљења према Михизу, Тимченко помиње Славка Леовца,⁵⁶¹ констатујући да он своје мишљење исказује мање одређеним, али ипак довољно јасним судовима. Због тога, у смислу указивања на Михизове квалитете, које му не признају критичари, Тимченко у првом реду афирмативно помиње његов приказ Андрићевих приповедака. Иако је према Тимченку очигледно да Михиз није имао стрпљења за рад који је изискивао дуго писање студија и монографија, у том тексту успео је да открије у Андрићу оне мотиве којима би могао да се позабави писац студије јер је, како каже: „Михиз изразио теоријску мисао о прозирности и слојевима књижевног дела, како би рекли, или међу првима проговорио о ономе што је метафизичко у једноставном 'описивачком', 'хроничарском' и реалистичком Андрићевом делу“. У том смислу Михизове одбране иде и констатација да је он указао на Андрића као на модерног писца израслог из једног реалистичког дела, наглашавајући да на тај спој критика још није била спремна да пристане, а Михиз је био један од оних који јој је то сугерисао, као што је сугерисао и мисао о Андрићевој „многостраности, разностраности, па и парадоксалности, о писцу који приповеда али и поставља крупна егзистенцијална питања, по чему је такође модеран писац овог века...“

Као још једну карактеристику истиче његово одсуство амбиције да поучава и да „решава“ крупна књижевнотеоријска питања, или да буде институција, званичник и коначни судија; чињеницу да никада није заузимао положаје уз чији је ауторитет могао да делује, иступајући увек само када је имао нешто да каже и у своје име. Као

⁵⁶¹ Иако не наводи конкретно на које текстове мисли, судећи по Јеремићевом тексту са којим полемише, највероватније да мисли на следеће текстове Славка Леовца настале тих година: „Један критичар – еклектик и дипломат“, *Ослобођење*, год. 11, бр. 2266, 10. јануар 1954, стр. 9. и „Борислав Михајловић: Од истог читаоца, Београд, 1956.“, *Савременик*, бр. 4, април 1957, стр. 467–470.

најзанимљивије истиче његове приказе књига Зорана Мишића и Марка Ристића⁵⁶² и многобројне примедбе и судове у чланцима „Књижевни разговори“⁵⁶³ и „Одроњени брегови“⁵⁶⁴ које Тимченко сврстава не само међу најбоље Михизове чланке, него и међу најбоље књижевнокритичке текстове послератне књижевности, констатујући да ти чланци најбоље показују оно што је од трајне вредности у појави и деловању Борислава Михајловића који није само сведок и учесник, већ и „поуздан и незаменљив тумач на чије се оцене и судове, опаске и примедбе, опсервације и поређења, можемо и данас с пуно поверења ослонити или које нам изгледају плодне и подстицајне. Управо импонује чињеница да је Михиз увек учествовао у нашем књижевном животу, али никада као функционер или референт већ искључиво као појединац који има свој став“.

Употпуњујући своје оцене Михизових критичарских квалитета, Тимченко указује и на његову способност да тачно суди и кад негативно оцењује и кад прихвата и „даје улазницу“ младим писцима у књижевност. Као непогрешиве истиче његове оцене писаца који су већ својим првим делима показали да ће бити крупне фигуре наше књижевности – Попе, Павловића, Лалића, Антонија Исаковића, Миодрага Булатовића и касније Александра Поповића, а његово писање о Добрици Ћосићу, Бранку В. Радичевићу, Ранку Маринковићу, Мирку Божићу оцењује као писање са много тачности и нијанси.

У односу оштрих подела, Тимченко одређује Михизов став по којем он није неутралан, већ само показује ширину својих погледа у чињеници да му нису сметали ни реалисти ни модернисти будући да је његова опредељеност подразумевала

⁵⁶² Помиње његов приказ прве Мишићеве књиге: „Зоран Мишић: *Реч и време*, 1953.“ (*НИН*, год. 4, бр. 164, 21. фебруар 1954, стр. 9) у којем се види одговорност коју има човек пред изрицањем суда о једном духовном напору, одбацивање Мишића као критичара-догматичара с почетка његове делатности и признање Мишићу креативном критичару. Када је реч о Ристићу, Тимченко понавља Михизову осуду критичара-идеолога код којег преовладавају политички резони над књижевним, протумачену у књизи *Књижевност и догма*, а сагледану на основу оштрих текстова о Ристићевим двома књигама (ради се о Михизовим текстовима: „Чланак и мало памфлета: о једној књизи памфлета и чланака“, *НИН*, год. 2, бр. 67, 13. април 1952, стр. 9; „Марко Ристић: *Простор – време*, Загреб, 1952.“, *НИН*, год. 2, бр. 97, 9. новембар 1952, стр. 9).

⁵⁶³ За ту серију чланака који својом формом разговора о озбиљним проблемима али без наметнутог мудровања каже да одају Михиза као „луцидног посматрача и поузданог сведока; уз то, он се не само ставља на страну литературе осуђујући наше настраности у психологији и схватањима књижевности, већ и децидирано брани мисао да је снага једне литературе у њеној разноврсности и плурализму.“

⁵⁶⁴ „Књижевни разговори“ објављивани су у *НИН*-у, од 11. маја до 10. августа 1952, а „Одроњени брегови: осврт на нашу књижевност 1953.“ годину дана касније (*НИН*, год. 3, бр. 152, 29. новембар 1953, стр. 9).

добру књижевност, што је тада значило оригиналан и од многих неприхваћен став. Непопустљив према појавама које се не слажу са његовим уверењима, он је против и нових и старих манира и против употребљавања средстава политичко-цензорских притисака и сугестија у књижевности. У Михизовом залагању да добронамеран књижевни поступак подлеже само једном суду – аргументима и критеријуму књижевне критике, у указивању на неизграђеност јасног књижевног становишта и његовој критици искључивости у разговорима и полемикама у књижевности, поготово у критици тона тих разговора који назива сурово неоправданим, ироничним и нетрпељивим, Тимченко је видео оно што је пресудно за читаву комплексну ситуацију у којој је појава таквог критичара била непроцењива. Михизовом тачном описивању још 1952. године књижевне расправе тог периода, коју назива безобзирном борбом жалећи због изостајања сучељавања идеја као знака зрелости наше културе, Тимченко замера само оцену да су све те полемике јалове, сматрајући их ипак симптомом буђења толико пожељног плурализма, на чијој страни заправо види и саму Михизову делатност.

Појаву Михизове књиге *Казивања и указивања* (1994), Тимченко ће пропратити приказом,⁵⁶⁵ допуњујући своје судове о њему као аутентичном сведоку нашег времена, између осталог и констатацијом: „казивања се углавном односе на књижевне појаве и писце, дајући доказа о способности и моћи књижевног суђења овог критичара од нерва, од брзог реаговања, од ретке и поуздане способности да уочи значајну књижевну појаву и писца који ће постати један од стубова књижевности, и самим тим делотворни чинилац њене историје; указивања су сведочанство о политичкој и, усуђујем се рећи, пророчкој мудрости ангажованог грађанина који никада није имао претензија да се бави политиком нити да делује на други начин сем као личност са својим именом и презименом и својим личним аргументима“.⁵⁶⁶ Значајна пажња у поменутом осврту посвећена је и тексту „Предлог за размишљање у десет тачака“,⁵⁶⁷ а с тим у вези Тимченко подсећа да је Михиз писац и грађанин који је због својих ставова и мишљења губио службу у Титовом режиму, интелектуалац и стваралац који

⁵⁶⁵ Н. Тимченко, „Михизове оцене и опомене“, *Савременик плус*, бр. 33–34, 1995, стр. 89–91.

⁵⁶⁶ Исто, стр. 89.

⁵⁶⁷ У недоумици који његов део да цитира, Тимченко упућује на цео текст објављен 5. јула 1991. у *НИН*-у.

се може сматрати неком врстом жртве режима, те је и с те стране компетентан да оцени природу тог режима „у коме је често страдала слободна мисао а њени носиоци прогањани и хапшени“⁵⁶⁸ и да истакне неке његове карактеристике. Из тог разлога се Тимченко задржава на неким Михизовим занимљивим формулацијама изреченим о том и таквом режиму, о злу које је од аутократског режима долазило „на прескок“ и омогућавало предах између идеолошких кампања у којима се могло „стварати и дисати“⁵⁶⁹ о владавини наказне политике у којој је виђен и разлог за „грех“ Срба према себи самима што су добровољно пристали на заблуду југословенства и Југославију – велику српску несрећу. У Михизовим ставовима, Тимченко види опомене на заблуде и погрешна решења, још једном понављајући свој суд о његовој бриткој и промишљеној речи, исказан и поводом Михизових раних критичарских интервенција.⁵⁷⁰

Последњи текст настао поводом књиге *Други о Михизу* (1998), коју су приредили Владета и Милан Јанковић,⁵⁷¹ заправо је и Тимченково довршавање Михизовог портрета из педесетих година. Постављајући питање у чему је изузетност појаве Борислава Михајловића Михиза, константацијом да није само у томе што је био „најзначајнији критичар педесетих и шездесетих година и писац текстова који су радознано очекивани и са уживањем читани“⁵⁷² Тимченко ће одговор на то питање сугерисати констатацијом да је Михиз био човек коме је служба књижевности и духовности била животни позив. Отварајући питање о парадоксалној – ако је тачна, а противречној – ако је конструкција, тврдњи да је Михиз деловао више као личност а мање као критичар, Тимченко закључује да иако је припадао пре књижевном животу и култури једног народа и једног тренутка, а тек онда ономе што би била књижевна критика, Михиз ипак „поред Зорана Мишића и Зорана Гавриловића, свакако у врху не само послератне, него уопште српске књижевне критике“.⁵⁷³

Највећа замерка приређивачима упућена је због тога што су успели само да представе каква је личност био Михиз и какве је оставио трагове, а нису показали

⁵⁶⁸ Н. Тимченко, „Михизове оцене и опомене“, *Савременик плус*, бр. 33–34, 1995, стр. 90.

⁵⁶⁹ С тим у вези иде и реченица: „сам Михиз је губио службу и објављивао књиге, и сматран је реакционаром и водио је књижевну рубрику у једном режимском листу“. (Исто, стр. 90.)

⁵⁷⁰ „На исти начин он је поступао од својих првих критичарских дана – казивао је своје оцене не да би рангирао и пресуђивао, уздизао и ’сахрањивао’, већ да би у књижевној републици предложио извештај ред у коме право првенства имају људи од дара и инвенције, који имају шта да кажу и то казују на књижевни начин.“ (Исто, стр. 91).

⁵⁷¹ Н. Тимченко, „Критичарева личност“, *Наше стварање*, год. 45, бр. 3, 1998, стр. 357–358.

⁵⁷² Исто, стр. 357.

⁵⁷³ Исто, стр. 357.

Михиза у оном светлу у којем су га видели критичари који су с резервом оцењивали његов критичарски поступак и домете. С тим у вези Тимченко подсећа да Михиз као јединствен критичар, како каже, бар у раним педесетим годинама, није био позитивно оцењен од оних који су инсистирали да критичар „изложи и своје теоријске погледе и теоријску основу свог критеријума“⁵⁷⁴ поткрепљујући свој суд подацима о негативној оцени прве књиге *Огледа* од стране Зорана Глушчевића, књиге *Од истог читаоца* од Драгана Јеремић, не заборављајући да помене ни први амбициознији есеј о критичару Михизу из пера Радована Вучковића који је такође сугерисао негативан суд. У полемичком тону Тимченко оставља отвореним питање о оправданости чињенице да је Михизова личности изнад писца и критичара у поменутом избору, али не умањујући своје закључке из ранијих година о значају Михизове критичарске делатности.⁵⁷⁵

⁵⁷⁴ Исто, стр. 358.

⁵⁷⁵ У том смислу занимљиво је цитирати и редове којима Тимченко поткрепљује своју тврдњу по којој је Михиз поред Гавриловића и Мишића у врху српске књижевне критике: „Шта се овим хтело рећи? Неколико непомерљивих чињеница. Прво, да је Михиз више волео своју улогу сабеседника у живом општењу са писцима него што је уживао у писању оцена о објављеним књигама; друго, да је Михиз више пленио као интелектуална и морална појава него као човек од пера, што се огледало и у томе да је остао утицајни Михиз и онда када је практично престао да пише а то је учинио веома рано; треће, да је Михиз своју приватност подигао на ниво општости, што ће рећи да је у неку руку оличавао вредност као такву, да је био мера те вредности, да је, једном речју, био институција.“ (Исто, стр. 357). (Као потврда за овакав суд поменута су сведочења Д. Ковачевића који Михиза признаје за свог духовног оца, Б. Пекића, Д. Михаиловића, С. Селенића у којима се проналази потврда за наведену тврдњу.)

2.

Зоран Мишић

Значају критичарске појаве Зорана Мишића Тимченко се током година враћао у неколико наврата, што је видљиво из прилога објављених у периодици, али и из обимног необјављеног текста, у којем је посебно указано на његову појаву у времену у којем су се књижевност и критика почетком педесетих година нашле на, условно речено, раскрсници. По објављеним прилозима интересовање за Мишићеву делатност пада у исто време када се појављују и Тимченкови прилози о Михизу, дакле од 1963. године.⁵⁷⁶

Мишићева књига *Реч и време* (1963), пропраћена је прилогом под индикативним називом „Одбрана поезије“,⁵⁷⁷ у којем је указано на узалудност и штетност свих вештачких подела када се говори о поезији, кроз тврдњу да су критичарски текстови Зорана Мишића, чији се глас и почетком педесетих година чуо, сакупљени у две књиге „посвећени поезији, ангажовани у најплеменитијем смислу те речи, [...] незаменљиви по опредељености да служе објашњењу и афирмацији аутентичне поезије, као и њеном доживљавању, понесени у својој егзалтираности а лишени страначких обзира по својој тенденцији“⁵⁷⁸ – аргументована теоријска одбрана аутентичне поезије. Указујући посебно на есеје „Језик и поезија“, „Поезија и традиција“, „Певање и мишљење“, на песнички интониране оцене дела Васка Попе, Миодрага Павловића и Растка Петровића и приказе савремене југословенске и српске поезије, Тимченко ће нагласити да Мишић увек у виду има праву, аутентичну поезију, појашњавајући да се притом не мисли ни на какве правце.⁵⁷⁹ Улазећи у све нијансе Мишићевог поимања поезије, и дефинисања шта се подразумева под аутентичном и модерном поезијом, Тимченко ће приметити да је он страшно ангажован у одбрани модерне поезије и

⁵⁷⁶ У *Библиграфији Николаја Тимченка* пописано је четири прилога од 1963. до 1977. године.

⁵⁷⁷ Н. Тимченко, „Одбрана поезије: Зоран Мишић, *Реч и време I, II*“, *Књижевност*, год. 18, књ. 37, св. 7–8, јул–август 1963, стр. 202–204.

⁵⁷⁸ Исто, стр. 202.

⁵⁷⁹ „Мишић је одсечно одбацио вештачку поделу на 'реалистичку' и 'модернистичку' поезију, називајући такву поделу 'нашом чаршијском дилемом' и подсећајући на 'модернизам' великих реалиста и чињеницу да су појам реалности у знатној мери продубили и дали му нов квалитет баш 'модернисти'. [...] Зоран Мишић сасвим оправдано (то је истина која се данас подразумева али коју изгледа не желе сви да прихвате) прави дистинкцију између реализма као осећања света и реализма као стваралачког метода, говорећи о сталној присутности првог и природној ограничениости другог“ (Исто, стр. 203.)

да је у одређивању њених атрибута и токова више синтетичар него аналитичар, јер о њој више суди него што изграђује њену естетику: „Он више констатује него што доказује, пишући и о аутентичном стваралачком чину, уделу ирационалног елемента у стваралаштву, односу поезије и традиције, поезије и других облика уметности итд.“⁵⁸⁰ У суштини, најзначајнији суд изречен о Мишићу тиче се оцене о његовој привржености поезији, као њеног одушевљеног поклоника и темељног познаваоца, који је у својим прилозима дао значајан допринос вечитим питањима о суштини поетског стваралачког чина. Алудирајући на специфичност наше литерарне ситуације тих година, Тимченко ће закључити да су Мишићеве судови вишеструко потребни и као „подстицај на нове разговоре, и као коначан суд о многим литерарним питањима, и као сјајан докуменат о песничкој ситуацији код нас и, најзад, као сведочанство о једној изузетно значајној критичарској личности која се у жару полемика око поезије определила за аутентичну поезију и чије се речи увек, у звезданим тренуцима поезије, обистињују.“⁵⁸¹

Тај први приказ интересантан је јер се по свему уклапа у слику о Зорану Мишићу која се налази у Тимченковим рукописима о педесетим годинама. И поводом књиге есеја, чланака и критичких приказа исказана је мисао о њиховој ангажованости у најплеменитијем смислу речи, лишености страначких обзира по својој тенденцији – мисао која у Мишићевом делу види одбрану и афирмацију аутентичне поезије.

У тексту сачуваном у рукописној оставштини, под индикативним насловом „Два Зорана Мишића“, Тимченко отпочиње анализу Мишићеве делатности, за коју каже да најбоље осликава ситуацију у којој се критика нашла почетком педесетих година. Суштински, преузимајући Михизову примедбу изречену у приказу првог издања Мишићеве књиге *Реч и време* (1954),⁵⁸² која гласи да се у Мишићевом случају хронолошки гледано могу раздвојити два човека и два критичара,⁵⁸³ Тимченко отвара питање о условљености

⁵⁸⁰ Исто, стр. 204.

⁵⁸¹ Исто, стр. 204.

⁵⁸² Мисли на текст: Борислав Михајловић, „Зоран Мишић: *Реч и време*“, *НИИ*, год. 4, бр. 164, 21. фебруар 1954, стр. 9.

⁵⁸³ Бележи и да Михиз додаје како првог не воли уопште, а то је Мишић из 1947, 1948. и 1949. године када је још неформалан и када како каже „мучи муку канонизоване литературе“, а другог воли и то је Мишић који је растао заједно са модернизацијом младе поезије и формирао се пронашавши своје писце – Попу и Павловића.

критичара временом и питање о унутрашњим и спољашњим разлозима Мишићевих лутања и његове еволуције.⁵⁸⁴ У том смислу долази до изражаја начелни приступ његовог посматрања готово свих учесника књижевног живота за које сматра да су на изванредан начин допринели померању наметнутих граница, означавајући тај проблем преображаја једним од битних етичких и естетских питања педесетих година код нас.

У складу са својим поимањем ствари, у Мишићевом случају Тимченко је склон да узроке промене припише не само појави поезије Васка Попе и Миодрага Павловића која је изродила изузетне Мишићеве текстове у критичкој литератури раних педесетих година, него да за разлику од Михиза, по којем је условљеност критичара од времена пресудна, као узрок промене дода и индивидуални преображај или еволуцију, указујући на тај начин на објективни и субјективни моменат који условљавају преображај додајући: „У овом случају, Мишић и време радили су заједно, али се мора приметити да је Мишић дао превелик трибут времену и да се његова еволуција задржала у домену песничких форми.“⁵⁸⁵ Овакав став показује се као доминантан и у неким другим разматрањима у којима Тимченко као значајан фактор признаје објективне околности диктиране временом, које условљавају позицију писца или критичара, али ипак их не признаје пресудним у коначном сабирању и оцени.

У прилог своје тврдње по којој условљеност критичара од времена није пресудна, анализирани су рани предратни Мишићеве текстови из *Српског књижевног гласника*, на пример, како би се извео закључак о томе да нема дилеме да је Мишић био спреман да се озбиљније позабави критиком, да је размишљао о основним проблемима књижевног живота и књижевности,⁵⁸⁶ и да је у питању „познавалац

⁵⁸⁴ „Да ли је код Мишића реч о преображају или је, као што Михиз мисли, у питању срећна околност да се еволуцијом наше литературе родила Мишићу сродна књижевност?“

⁵⁸⁵ Као пример противљења преображеном Мишићу, Тимченко помиње чланак Маријана Јурковића, „Критика једне критике: Зоран Мишић, *Реч и време*“ (*Савременик*, год. бр. 1, 1955, стр. 85–90), као илустрацију типичних програмских текстова тог раздобља „када су заступници тзв. реалистичке доктрине одлучно бранили своје позиције али већ свесни да су други, супротни гласови стекли права грађанства и да се више не само не могу забранити већ ни заобићи или бити сматрани за нерелевантне“. Кључна ствар коју Јурковић замере Мишићу, према Тимченковој оцени, јесте однос према реализму, тј. замере му што се не залаже више за реализам као у својим ранијим текстовима у којима је подвлачио улогу стварности у књижевности.

⁵⁸⁶ Текст о *Маргиналијама* Миодрага Стајића („Маргиналије’ Миодрага Стајића“, *Српски књижевни гласник*, књ. 59, св. 8, 1940, стр. 619–624); осврт на брошуру коју је објавио Ђорђе Јовановић под насловом *Андре Жид или немоћ декадентног индивидуализма* („Мишљење о Андре Жиду: Ђ. Јовановић: *Андре Жид или немоћ декадентног индивидуализма*“, *Српски књижевни гласник*, књ. 59, св. 4, 1940, стр. 296–299); белешку о Кочи Рацину, („Кочо Рацин: ’Бели мугри’“, *Српски књижевни гласник*, књ. 59, св. 3, 1940, стр. 236) само су неки од Мишићевих прилога које Тимченко помиње.

књижевности који има све предиспозиције да се развије у самосвојног и продорног критичара-аналитичара који уме да разлучи тему од уметничке обраде, битна питања епохе од књижевног дела, писца од суда о њему итд.“ Разлог због којег се Мишић након тих текстова није развио у критичара од формата, виђен је у ратним годинама и гашењу књижевног живота. Отуда и збуњујући први послератни Мишићеви текстови за које Тимченко недвосмислено каже какву су улогу имали: „Године 1947. Мишић је објавио више написа бавећи се књижевном есејистиком, позоришном и филмском критиком, и по утиску који се може стећи на основу тих десетак релативно кратких и не нарочито значајних ни успешних текстова – вршио дужност дежурног критичара часописа *Младост* у којем су се сви ти текстови појавили.“⁵⁸⁷

Анализирајући амбициозније напесе у *Књижевним новинама* из 1949. и указујући да ни ту Мишић није много другачији, Тимченко ипак запажа да се у тим написима помера акценат „са ригидног идеолошког пропагандизма и радикализма на идеологизирану педагогију која, ипак, није без сваке везе са књижевношћу и уметношћу“. Приказ под насловом „Један поглед на поезију младих“⁵⁸⁸ Тимченко издваја уз тврдњу да представља прекретницу не само у критичком ставу самог Зорана Мишића, него и наше критике у целини, јер сматра да је Мишић утицао на преображај наше критике који се огледа по Тимченку у „напуштању ригидне идеологије и све одлучнијем приклањању књижевном аспекту што је имало за последицу указивање на извесну аутономију књижевности у односу на идеологију.“⁵⁸⁹ У текстовима које Мишић објављује 1949. у *Књижевним новинама*, Тимченко поред општих места ондашњег критичарског поступка уочава и указује на извесне детаље који и у тим типичним приказима показују да „будући критичар“ ипак увиђа или уметничку нерелевантност књиге о којој пише, или, без обзира на то што му је идејна страна још

⁵⁸⁷ Између осталих, као најкарактеристичнијим пажњу посвећује текстовима „Стриплитература на тржишту“ (*Младост*, год. 2, бр. 1–2, 1946, стр. 84–86); „Филмови о шпијунажи“ (*Младост*, год. 2, бр. 3, 1946, стр. 96–97); „Једна апологија робовласничког поретка на нашем језику“ (*Књижевност*, год. 3, бр. 1, 1948, стр. 49–56) итд. Интересантно је приметити да је поменути последњи текст „Једна апологија...“ изостао у „Библиографији Зорана Мишића“ коју је саставио Гојко Тешић (видети: *Зоран Мишић 1921–1976*, зборник радова, уредили С. Лукић, Ђ. Вуковић, Ј. Христић, Београд 1978, стр. 303–342).

⁵⁸⁸ *Књижевне новине*, год. 2, бр. 9, 1. март 1949, стр. 3–4.

⁵⁸⁹ Додајући да је тај приказ писао критичар који жели да буде потпун и компетентан у духу свога времена, а то значи да жели да пружи историјски пресек поезије младих и да је оцени са гледишта књижевне идеологије која у књижевном делу, па и у поезији пре свега види одраз стварности, Тимченко каже да је Мишић понављао оно што сваки „компетентни“ критичар треба да каже како би свом тексту прибавио легитимитет идеолошке исправности.

увек најважнија, посвећује доста пажње уметничким квалитетима и особеностима књижевног поступка.

Преокрет код Мишића Тимченко уочава у низу текстова у *Књижевним новинама* који су уследили након карактеристичне белешке о једном броју *Младости*,⁵⁹⁰ упућујући и на симболичне наслове тих текстова, али и на њихов полемички тон који доминира над педагошким моментом. Ти текстови на неки начин представљају обрачун са критиком коју су неговали критичари тог доба, али коју је писао и он сам раније⁵⁹¹ и по Тимченковој оцени представљају мале есеје са карактером књижевно-критичких текстова, који представљају оног Мишића наговештеног у *Српском књижевном гласнику*.

У првом тексту „Нека критичари проговоре и о литератури“⁵⁹² Тимченко каже да је Мишић опрезан, али да на идеолошки прихватљив начин формулише своје неслагање пледирајући за нови, књижевни приступ књижевним темама, узимајући као негативан пример начин писања Велибора Глигорића о литератури између два рата. Други текст „Прво је: свако нека зна шта хоће“⁵⁹³ истакнут је због постављања фундаменталног питања – како писати да би песник био у свом времену; док трећи „Панике и снови“⁵⁹⁴ Тимченко помиње у контексту Мишићеве полемике са Владом Дубравчићем који је у једном напису напао Миодрага Павловића. Уз наглашавање да су ти чланци помало и површни и да у њима нема ни теорије ни некакве фундиране поетике, да је тон у њима у основи полемички, Тимченко додаје да ту нема никаквог залагања за неки поетски концепт и да су ти чланци тачно оно што се у једном наслову каже: позив песницима и ствараоцима да пишу, а критичарима да о књижевности пишу на књижевни начин, али ипак истиче значајан помак који се догодио у њима: „И данас је остао тај свежи тон, та, за оно време, заиста ослобађајућа арома нечег духовног, блиског књижевном стварању, а различитог од буке политичких доцирања или сентиментализма и извештачености списатељских вежбања“, додајући да је

⁵⁹⁰ Мисли на Мишићев текст „Две забелешке на маргинама мајског броја 'Младости'“, *Књижевне новине*, год. 3, бр. 27, 4. јул 1950, стр. 4.

⁵⁹¹ Тимченко прецизно наводи да се Мишић обрачунава са критичарима које помиње у својим текстовима: „Два примера шаблонске критике на поезију младих“ (*Књижевност*, год. 5, бр. 1, 1950, стр. 78–80) и „О 'Жуборењу потока' и 'Току људских живота', О Весни Парун и једној критици на њену збирку песама“ (*Књижевност*, год. 5, бр. 2–3, 1950, стр. 239–261).

⁵⁹² *Књижевне новине*, год. 4, бр. 14, 3. април 1951, стр. 1.

⁵⁹³ *Књижевне новине*, год. 4, бр. 16, 17. април 1951, стр. 1.

⁵⁹⁴ *Књижевне новине*, год. 4, бр. 29, 17. јул 1951, стр. 3.

Мишић више подвлачио погубност недаровито писане литературе, од опасности мешања политике и идеологије у књижевности и да је био против оног модернизма који се исцрпљивао у ачењу, не дајући му никакву предност над оном другом литературом коју назива литературом „социјалне поруцбине“.⁵⁹⁵

Као изузетно важан за карактерисање Мишићевог деловања до 1954, Тимченко издваја чланак „О смислу и бесмислу, о лирици ’меког и нежног штимунга’, о једној чежњи и једном говору на свим језицима света“,⁵⁹⁶ објављен „симболично“ како каже у последњем броју *Младости*. Реч је о полемичком тексту у којем Мишић излаже поетику која се супротставља критичарској пракси и ставовима Милана Богдановића,⁵⁹⁷ а по Тимченковом суду у том чланку се Мишић највише открива и најподробније проговара о својим поетским афинитетима.⁵⁹⁸

С краја 1954. је и есеј прочитан на Ванредном пленуму Савеза књижевника Југославије у којем је дата сума онога што је тада Мишић о поезији и времену

⁵⁹⁵ Напомиње да је нешто касније Мишић написао неколико приказа књига у којима је исказао своја гледања на поезију, а да је у два текста – о Попи и Павловићу („Поезија опседнутих ведрина: Васко Попа, *Кора*, 1952.“, *Књижевност*, год. 8, бр. 6, 1953, стр. 546–557; „Сунчева светлост на стубу сећања: Миодраг Павловић, *Стуб сећања*, 1953.“, *Нова мисао*, год. 1, бр. 1, 2, 1953, стр. 811–819) дошла до пуног изражаја његова критичарска личност, док је своју концепцију излагао и у есејима о поезији од којих анализира текстове у којима говори о Бранку В. Радичевићу („Једна књига лирских минијатура: Бранко В. Радичевић, ’Лирика’ 1951“ *Сведочанства*, год. 1, бр. 1, 22. март 1952, стр. 18), Ристи Ратковићу („Између једноставног и празног: Ристо Ратковић, *Додури*, 1952“, *Сведочанства*, год. 1, бр. 11, 9. август 1952, стр. 12–13), Бранку Ћопићу („Неколико ’нехајних’ асоцијација о Бранку Ћопићу, реализму, ирационализму, модернистима и осталим ’вукодлацима’ а у виду одговора Зорану Гавриловићу“, *Сведочанства*, год. 1, бр. 13, 6. септембар 1952, стр. 5–6), док кратак приказ књиге *Књижевна политика* Марка Ристића под насловом „Око једне књиге и њеног наслова“ (*Сведочанства*, год. 1, бр. 4, 6. мај 1952, стр. 6–7) Тимченко оцењује као чланак који се не тиче само књиге, већ је заправо Ристић повод Мишићу да каже своју мисао о правој природи критике, о правим темама критичаревим, о томе шта би критика требало да буде, а шта је присиљена да буде у условима раних педесетих година код нас, додајући: „Приказ *Књижевне политике* Марка Ристића могао је бити један од најзначајнијих текстова Зорана Мишића. Као што наслућујемо, Мишић је у Марку Ристићу исправно видео једног од репрезентата књижевне критике каква је она морала да буде у условима раних педесетих година [...] додуше, Мишић није могао да не види у Марку Ристићу књижевног идеолога који диктира правце и садржаје стварања и одређује књижевне судбине. Међутим, ипак је овај приказ остао некако суспрегнут, недовољно јасан и, рекли бисмо, слободан у исказивању своје праве мисли и намере; као да је Мишић у току писања сам себе пресекао и ућуткао, ставивши себи прст на уста и одуставши да каже оно што има.“

⁵⁹⁶ *Младост*, год. 8, бр. 2–3, 1952, стр. 113–128.

⁵⁹⁷ Заправо је реакција на напис Милана Богдановића у *Књижевним новинама* (год. 4, бр. 46, 23. децембар 1951).

⁵⁹⁸ „У овом тексту Мишић се јасно определио за коју поезију није а за коју јесте; да би његово опредељење у времену било јасно свим учесницима књижевног живота, Мишић се изјаснио против схватања Милана Богдановића који је пријатне стихове и лиричаре меког и нежног штимунга прогласио за једино добру поезију; истовремено, он је прегао све могућности свог познавања поезије и свог исказа да дефинише свој став према Богдановићевој критици оне врсте поезије из које је нестао смисао...“

мислио, тј. ту су садржане главне тезе „другог“ Мишића које су, у ствари, садржај његове одбране поезије. У ствари, Тимченко помиње пленум као коначну потврду да су код књижевника постојале разлике у схватању књижевности и да се о тим разликама могло говорити тј. „инаугурисана је идеја о плурализму књижевног израза и форме“,⁵⁹⁹ како каже, а победи те идеје, по његовом мишљењу одлучно је допринео Зоран Мишић. Детаљно анализирајући Мишићеве изнете ставове у поменутом реферату под називом „Међу јавом и међ сном“,⁶⁰⁰ истичући његове мисли о нескладу стварности и поезије, тј. о опозицији поезије према друштву, о његовој тврдњи да је заправо измишљена „чаршијска дилема“, односно сукоб између модернизма и реализма, Тимченко подсећа и на чињеницу да све то што је из садашње перспективе природно, 1954. још увек је било најблаже речено храбра и необична, а у идеолошком смислу и даље сумњива мисао.

Продубљујући питање о захтевима времена стављено пред критичаре, конкретно мислећи на Мишићево критичарско дело у раним педесетим годинама, Тимченко покушава да у ширем контексту дефинише те захтеве, сажимајући их у констатацију да је у почетку захтев времена био крајње упрошћен и децидиран: „књижевност постоји само утолико уколико следи време и уколико је његов одраз, али не одраз плурализма, вишеструкости, слојевитости и дилема, већ, напротив, извесности и монолитности садржине у идеолошкој премиси: величанствено и херојско у земљи револуције, декадентно у капиталистичком свету [...] дакле, књижевност је, с једне стране, апсолутна афирмација а, с друге стране, апсолутна негација...“. То исто време, такође, није могло без декора, а декор је између осталог чинила поезија и уметност уопште, те је из тих разлога било потребно одредити каква треба да буде поезија да би ишла укорак с временом. Тог задатка су морали да се прихвате критичари и идеолози, а да би се схватила права Тимченкова мисао потребно је навести дужи цитат из којег се у тако постављеним стварима види Мишићев значај:

⁵⁹⁹ Тимченко додаје да се то догодило без обзира на речит, али неуспео Крлежин говор против тзв. модернистичке уметности и његове неутемељене тврдње да је целокупна савремена уметност Запада декадентна и без обзира на оштар напад Милана Богдановића на Мишића „као носиоца проблематичних идеја о нашој стварности“.

⁶⁰⁰ Есеј је објављен под истим називом у *Књижевности* (год. 9, бр. 11, 1954, стр. 365–373), а налази се и у: *Изванредни пленум Савеза књижевника Југославије*, 1955, стр. 121–132. Пленум је одржан од 10. до 13. новембра 1954. године.

„Поезија је успела да испуни задатак уколико се прилагодила времену у прослављању општих истина о њему самом. Време се, пак, није задовољавало да буде прослављено било како; ту је морало бити лепоте и естетике. И ту је створена прва бреша: закони лепоте почели су дејствовати и полако давати легитимитет идеји да стварност времена треба да буде представљена у естетској форми, а то је могло да значи пре свега то да се лепота и време ипак не поклапају у потпуности и неминовно. За стварност све се више везивао појам истине и истинитости а за поезију појам лепог и естетског. Једно време стављан је знак једнакости између истине и лепоте, па се и то показало као нетачно и са гледишта истине, за коју се увиђало да није увек лепа, и са гледишта естетике, јер се јављала мисао да истина у књижевном делу није она иста истина из живота и стварности. Касније, негде око 1952. године, почело се писати о поезији која је независан ентитет и црпе своје сокове из живота уопште а не искључиво из наше стварности која је ипак ужа од живота. Таква схватања јављала су се стидљиво и егзистирала су паралелно са идејама времена о којима је било речи и које су пропагирали списи припадника тзв. социјалне литературе између два рата и настављали да их намећу и после рата, све до дана данашњег. Еволуција наше мисли о поезији, какву смо покушали да оцртамо, дошла је до израза и у делатности Зорана Мишића и, рецимо, у часопису у коме је он сазревао, у *Младости*. Еволуција о којој је реч је Мишићев избор, ма колико он био и изнуђен и нужан; другим речима, Мишић се као и толики други свесно приклонио општим захтевима времена али је показивао и своје индивидуалне особености; кад је то могло, Мишић се ставио у одбрану поезије а да то није ни за тренутак утицало на њега да се појави у улози негатора онога што се сматра тековинама наше револуције и идеолошким основама наше стварности.“⁶⁰¹

⁶⁰¹ Све ове тврдње Тимченко илуструје најпре подсећањем на реферат „О непосредним задацима наше књижевности и наших књижевних радника“ Чедомира Миндеровића (*Књижевност*, 1, 1948) изложеном на пленуму Савеза књижевника Југославије новембра 1947. и на идеје које су само поновиле тврдњу Радована Зоговића са Првог конгреса књижевника 1946; потом на чланак Бихаљи-Мерина „Две статуе слободе“ (*Књижевност* 1, 1948), на два већ поменута текста Зорана Мишића, о стриплитеру и о књизи *Прохујало са вихором* – „Једна апологија робовласничког поретка на нашем језику“, на чланке Велибора Глигорића, на пример, онај о додели награде Жиду (*Књижевност*, 1, 1948), итд.

Говорећи о еволуцији која претпоставља развој мисли о књижевности, појаву нових књижевних личности, тј. о природном путу којим би требало да тече једна књижевност и у којој би требало да се по природи ствари непрекидно дешавају промене, Тимченко додаје да је тај развој наше књижевности у непосредној вези са променама друштвено-политичке ситуације која се директно рефлектовала на идеологију, а самим тим и на књижевне и уметничке погледе и прилике, помињући ситуацију и задатке стављене пред књижевност после 1948. У смислу потребе да се покаже да је представа о стварности и одразу те стварности у совјетској уметности била погрешна и извитоперена, Тимченко помиње да је тај задатак први пут изведен на Саветовању младих писаца новембра 1949. у Београду и подсећа између осталог на Дреновчев осврт са саветовања,⁶⁰² у контексту критике совјетских естетичара и совјетске књижевне праксе, али и на говор Иве Андрића, у контексту тврдње да се првом приликом показала неминовност логике духовног стваралаштва и додаје: „када су из идеолошких потреба одшкринута врата естетици, књижевном аспекту уметничког дела, књижевној обради теме која је, самим тим, ипак нешто друго, чиме се показује да уметничко дело има бар и минималну аутономију у односу на стварност коју 'одражава', ствар је морала поћи и корак даље“. Андрићев говор Тимченко оцењује као указивање на природу те аутономије књижевног дела.⁶⁰³

Како би што боље објаснио спољашње факторе који су на изванредан начин били предуслов за еволуцију Зорана Мишића, било је потребно подсећање на Саветовање младих писаца и Други конгрес књижевника, јер се на тај начин најбоље оцртавају политичке промене које су изазвале потребу да се у идеолошкој сфери реагује и због тога што су се на саветовању показале тенденције које се нужно појављују кад је у питању уметност (Андрић и његово указивање на аутономна уметничка средства и специфична књижевна својства аутентичне уметности). Колико је то имало утицаја на Мишића, Тимченко јасно показује: „реч је о променама које су се одиграле у нашој политици и о тенденцијама које су се несумњиво рефлектовале у чланцима Зорана Мишића. Те промене могу се пратити и у официјелним текстовима и у Мишићевим списима.“

⁶⁰² Саветовање је опширно приказано у једном двоброју *Младости* и у *Књижевним новинама* (*Саветовање младих писаца Југославије, Књижевне новине*, год. 2, бр. 46, 22. новембар 1949, стр. 3–4).

⁶⁰³ Додаје да је Андрић међу првима код нас у једној официјелној прилици, на званичном саветовању, који се zaloжио за књижевност лепог стила а није пледирао ни за идејност ни за јасан, социјалистички и класни став, и изговорио речи које приличе, како каже „апстрактном хуманисти“. Андрићеве речи нису наишле на јавни одјек, а Тимченко у њима указује на чињеницу да се и тако могло говорити.

У контексту тих промена које су се одиграле у идеолошкој слици света и у склопу природних тенденција у уметности, Тимченко оцењује еволуцију Зорана Мишића, с тим што наглашава да однос између времена и деловања Зорана Мишића није могао бити само узрочно последични, нити механички „јер се стваралачка личност, прво, морала рефлектовати на све утицаје, подстицаје и изазове који долазе споља, а друго, стваралачка личност, уколико то јесте, мора доћи, у овом или оном облику, до изражаја без обзира на спољне околности.“⁶⁰⁴

Уз извесне ограде да заправо не тумачи и не даје анализу, како каже, интегралног Мишића, јер би за то било потребно посматрати целокупно његово дело, будући да је он у неким каснијим текстовима показао извесну конзервативност, Тимченко анализом значаја и указивањем на Мишићев преображај заправо обележава на његовом примеру одигравање једне мале драме наше књижевности која је у раним педесетим годинама отварала нове правце, како захваљујући спољашњим факторима, тако захваљујући и чињеници да су се будили стари потенцијали и рађали нови писци. Али, такође на примеру Зорана Мишића, долази до изражаја општа теза Николаја Тимченка, а то је теза о значају стваралачке личности која, без обзира на спољашње факторе ипак мора да у извесној мери остане доследна себи.

Мишићева *Антологија француске фантастике* (1986) повод је да се још једном проговори о његовим теоријским схватањима усаглашеним са избором који је на основу њих извршио,⁶⁰⁵ из чега је читљиво Тимченково праћење његовог рада. Повод последњег текста о Мишићевом стваралаштву јесте књига *Критика песничког*

⁶⁰⁴ Тимченко у извесној мери полемише и допуњује чланак Радована Вучковића „Критичар и време“ (објављен 1965. у *Изразу*, год. 9, бр. 5, стр. 436–448, а прештампан у књизи *Судбина критичара*, Сарајево 1968). Инсистирајући, као и свуда у свом приступу – на снази стваралачке личности – колебања у Вучковићевом тумачењу преображаја Зорана Мишића, Тимченко види као указивање на сложеност начелног проблема и на извесну парадигматичност Мишићевог случаја. Констатацијом да је Мишић добар пример „судбине критичара у времену, и то наметнуте и прихваћене судбине, с једне стране, и испољавања критичарске индивидуалности и њеног свесног затомљавања, с друге стране“, Тимченко се опет враћа суштинском питању колико су извесне несувислости плод потчињавања прихваћене судбине, колико сужавања видика и предавања аутоматизму, а колико су природни израз личности.

⁶⁰⁵ Н. Тимченко, „Антологија фантастике: *Антологија француске фантастике*, приредио Зоран Мишић“, *Наша реч*, год. 24, бр. 17, 19. април 1968, стр. 7.

искуства из 1976,⁶⁰⁶ објављена последње године његовог живота. У осврту на књигу у којој каже да су сабрани Мишићеви најбољи критички и есејистички написи, Тимченко ће забележити да је тумачећи поезију и „валоризујући оно што је увек трајно, модерно и специфично у песничком искуству“⁶⁰⁷ Зоран Мишић много пре него што је завршио свој стваралачки и људски век постао део историје наше модерне поезије, подсећајући још једном на његов значајан удео у познатим „борбама“ за модеран песнички израз и на његове, у том смислу, чувене критике Павловићевих и Попиних збирки, додајући: „У тим критикама Мишић је показао велику моћ за разумевање онога што је битно ново у поезији, али и изузетну храброст да бескомпромисно покаже шта је оно уметничко у поезији што је чини трајном вредношћу.“⁶⁰⁸ Такође, неће Тимченко одолети да још једном не помене његове чланке⁶⁰⁹ који најбоље показују Мишићево залагање за поезију педесетих година када се водила борба за модеран израз и плурализам у поезији и естетици. Те чланке Тимченко види као показатеље да је Мишић био критичар урођен у збивања свог времена. Сумирајући целокупну његову делатност, констатујући да се Мишићев значај не исцрпљује само улогом коју је одиграо педесетих година, помињући његове две антологије – *Антологију српске поезије* и *Антологију француске фантастике* – као дела трајне вредности, Тимченко ће заокружити своју мисао о Мишићу следећим закључком: „Зоран Мишић је умео да буде и актуелан, да дејствује у тренутку коме су и биле намењене његове рефлексије и анализе, али и да говори за сва времена, дакле релевантно са једног естетског и књижевнотеоријског становишта. Према томе, Мишићев критичарски и есејистички опус није само историјско сведочанство него и значајан допринос нашој теорији књижевности.“⁶¹⁰

⁶⁰⁶ Н. Тимченко, „Критичарско дело Зорана Мишића: Зоран Мишић, *Критика песничког искуства*, Српска књижевна задруга, Београд 1976.“, *Просветни преглед*, год. 33, бр. 1191, 18. фебруар 1977, стр. 13; „Критичарско дело Зорана Мишића: Зоран Мишић, *Критика песничког искуства*, Српска књижевна задруга, Београд 1976.“, *Стремљења*, год. 18, бр. 6, 1977, стр. 922–923. (Тимченков приказ је објављен у два листа исте године. Текстови су готово идентични.)

⁶⁰⁷ Н. Тимченко, „Критичарско дело Зорана Мишића: Зоран Мишић, *Критика песничког искуства*, Српска књижевна задруга, Београд 1976.“, *Просветни преглед*, год. 33, бр. 1191, 18. фебруар 1977, стр. 13.

⁶⁰⁸ Исто, стр. 13.

⁶⁰⁹ Помиње „Панике и снове“, „О смислу и бесмислу“, „Нека критичари проговоре и о литератури“...

⁶¹⁰ Исто, стр. 13.

3.

Никола Милошевић

Делом Николе Милошевића Тимченко се бавио безмало четрдесет година.⁶¹¹ Најзначајнији прилози које је током година објављивао, појавили су се у књизи *Меланхолија и херменеутика: мислилац и писац Никола Милошевић*.⁶¹² У књизи је сабрано укупно шеснаест прилога, међутим, Тимченко је о Милошевићевом делу, или поводом њега, објавио укупно двадесет и два прилога.⁶¹³ Зато ће овде они бити праћени хронолошки, онако као су се појављивали у листовима и часописима.

Већ у приказу Милошевићеве књиге *Антрополошки есеји* (1964),⁶¹⁴ видљиво је Тимченково познавање и праћење његовог рада. Објашњавајући суштину и новину примењеног метода,⁶¹⁵ Тимченко на одређен начин ставља примедбу да би адекватније било да у наслову књиге: „стоји *психолошко-антрополошки есеји*, јер се антрополошки смисао испитиваних дела претежно показује психолошким, па и психоаналитичким методом, и на основу такве анализе изводе веома плодносни и инспиративни, за даље развијање и проучавање, закључци. Осим тога, често је и сам психолошки вид проблема предмет Милошевићевог интересовања“.⁶¹⁶ Правећи преглед Милошевићевог интересовања (Достојевски, Ками, Толстој, Гончаров, Андрић), констатујући да он уводи појам алибија у уметности анализом слике

⁶¹¹ Увидом у *Библиографију Николаја Тимченка*, први прилог је објављен 1965. године и приказ је Милошевићевих *Антрополошких есеја*, а последњи 2003. године приказ је *Кутије од ораховог дрвета* (2003).

⁶¹² Н. Тимченко, *Меланхолија и херменеутика: мислилац и писац Никола Милошевић*, приредио Јован Пејчић, Лесковац – Београд, 2009.

⁶¹³ У *Библиографији Николаја Тимченка* уврштено је двадесет текстова, два, на која ће бити указано, изостављена су. Текстове о појединим делима, у промењеној верзији, Тимченко је објављивао и на два места и на то ће бити указано. Међу побројаним прилозима налази се и прилог полемици (два текста) која се одиграла између Николе Милошевића и Василија Калезића и један есејистички текст више инспирисан Милошевићевим теоријским делом.

⁶¹⁴ Н. Тимченко, „Антрополошки есеји Николе Милошевића“, *Дело*, год. 11, књ. 11, бр. 1, јануар 1965, стр. 153–156.

⁶¹⁵ „прво, метод који Никола Милошевић примењује није апсолутан и погодан за анализирање и испитивање књижевних дела у којима се не претендује на сликање карактера и догађаја; друго, сфера интересовања Н. Милошевића не обухвата тоталитет уметничког дела, већ само један, додуше веома важан, фундаменталан његов вид: његову антрополошку суштину; и треће, сама природа материје претпоставља познавање многих дисциплина, пре свега психологије, и примену аналитичког метода.“ (Исто, стр. 153).

⁶¹⁶ Исто, стр. 153.

Јеролима Боша, Буњуеловог филма *Веридијана* и књижевног дела – Флоберове *Госпође Бовари*, Тимченко закључује да са гледишта метода који Милошевић примењује његови закључци делују необориви, али да његов угао гледања сугерише неопходност заузимања нових углова, самим тим што је често и сам скептичан према методу и својим резултатима. У том смислу Тимченко запажа да „Милошевић тиме декларише истину о поливалентности уметничког дела као вредносне, естетске и идејне творевине; да би била објашњена у тоталитету, она морају бити посматрана са разних страна.“⁶¹⁷ У погледу показивања антрополошког вида уметничких дела, тј. колико уметност својим средствима и моћима доприноси откривању највеће човекове тајне – самог човека, Тимченко сматра да је највише дато у анализи Андрићевог стваралаштва, истичући да је то једна од најдубљих дотадашњих анализа о Андрићу. Тимченко, даље, илуструјући у чему је новина Милошевићевих радова и закључака, задржава се највише на *Забелешкама из подземља* Достојевског, Гончаровљевом *Обломову*, Сервантесовом *Дон Кихоту*, да би посебно нагласио свој суд о значају књиге: „Међутим, оно што је неизоставно потребно да се истакне јесте да сваки Милошевићев есеј, поред доприноса антрополошким студијама уопште, значи и оригинални и инспиративни поглед и суд, веома заснован, о делу које се испитује. Ако је, дакле, потребно рећи која је књига, која се код нас појавила у последње време, нова по резултатима које нуди и погледима које заступа, ми бисмо се одлучили за ову Николе Милошевића.“⁶¹⁸ На тај начин, већ у свом првом прилогу, Тимченко као да исписује, видеће се касније, и свој коначан суд о још ненаписаним Милошевићевим књигама, који ће понављати указујући на значај и допринос Милошевићеве теоријске мисли и продубљивати поводом готово сваке његове нове књиге.

Књигу *Негативан јунак* (1965), Тимченко је приказао скоро одмах по објављивању.⁶¹⁹ Полазећи са становишта да су аналитичарске склоности Николе Милошевића познате, Тимченко назначавача да су предмет анализе у студији негативни књижевни ликови и разматрање у чему је тајна проблема привлачности негативног јунака. Поред указивања да Милошевић негативне књижевне ликове дели на оне који изазивају симпатије и оне са којима читалац саучествује, Тимченко наглашава да један од одговора на основу чега је направљена таква подела иако непотпун, ипак

⁶¹⁷ Исто, стр. 154.

⁶¹⁸ Исто, стр. 154.

⁶¹⁹ Н. Тимченко, „Никола Милошевић: 'Негативан јунак'“, *Дело*, год. 12, књ. 12, бр. 2, фебруар 1966, стр. 318–320.

поуздан гласи „да ликови из прве групе страдају, да су то у ствари трагични ликови, да су у њиховим животним судбинама садржани неки битни хумани и морални видови човекове егзистенције“.⁶²⁰ Пажљивом анализом, Тимченко уочава да поред проблема привлачности негативног јунака Милошевићева књига нуди много више јер је она заправо студија о узајамном односу хуманих, моралних и иморалних вредности у књижевном делу, наглашавајући: „Јер, решавајући постављени проблем, Милошевић у једној суптилно вођеној антрополошкој и психолошкој анализи, не занемарујући ни један суштински вид постављеног питања, непобитно показује да литература успоставља и санкционише једну посебну, *изразито хуманистичку хијерархију вредности*, хијерархију у којој су хумане, дакле непролазне и вечите вредности, високо изнад моралних, историјски и друштвено ограничених и условљених вредности. У питању је заиста хијерархија која се реализује у уметничкој структури књижевног дела, у једном посебном медију који карактеришу специфичне законитости структуралног манифестовања стваралачког људског духа.“⁶²¹ У том смислу, подвлачењем Милошевићевог инсистирања на структуралном моменту као потврде да се из вида не испушта специфичност медија о коме расправља, Тимченко наглашава да тиме Милошевићева антрополошка и психолошка анализа, која се бави испитивањем етичког феномена, филозофски утемељена, не прелази реалне оквире теме: „Ако, дакле, уметничко књижевно дело успоставља извесну хијерархију вредности, ако има аксиолошки вид и смисао – оно остаје књижевно дело и тиме се – структурално (у чему је и његова *diferentia specifica*) разликује од других сфера духовног стваралаштва, које такође теже да успоставе некакву хијерархију вредности“. Тиме Тимченко оправдава Милошевићеву интервенцију да су носиоци аксиолошких ефеката неки други фактори књижевне структуре – хумани, морални, морфолошки, иморални, а да склоп литерарног дела утиче искључиво на редослед тих фактора. Прецизније, Тимченко подвлачи да то што један јунак поседује извесне позитивне карактеристике не утиче пресудно на читаочево опредељење, него да о томе битно одлучују структурални фактори тј. специфичне одлике књижевног дела које оно садржи као резултат посебног духовног стваралаштва. Све то води до следећег закључка: „На овај начин Милошевић свом антрополошком методу додаје једну нову димензију, показује како он може бити плодотворан и у истраживању естетских компонената књижевних дела. Они одељци који су посвећени Сартровим *Заточеницима из Алтоне* или Фокнеровом

⁶²⁰ Исто, стр. 318.

⁶²¹ Исто, стр. 319.

Светилишту нису само образац антрополошког метода којим се тежи да се открију егзистенцијално-етички садржаји књижевног дела него и једне суптилне естетске анализе која показује колико специфична литерарна форма омогућује да се одеђени хуманистичко-егзистенцијални садржаји манифестују.⁶²² Готово је сувишно додати да Тимченко истиче Милошевићеву „богату ерудицију“, „суверено владање материјом“, „кристалну мисао“ и „јасно и недвосмислено“ изражавање.

У кратком осврту из 1968. године,⁶²³ Тимченко најпре истиче Милошевићеве радове о Достојевском, као значајно обogaћење оскудне и, како каже, не много занимљиве литературе о Достојевском код нас. Указујући на четири значајна Милошевићева есеја,⁶²⁴ он заправо подвлачи да дело Достојевског „својом сложеностју, уметничким савршенством и антрополошким богатством, има у Милошевићу тумача несвакидашње суптилности, моћи интерпретације и ерудиције“,⁶²⁵ илуструјући своју тврдњу закључцима до којих долази Милошевић у својим анализама. У поменутом осврту Тимченко такође указује на Милошевићев есеј о Мигелу де Унамуну и његовој књизи *Трагично осећање живота*,⁶²⁶ која ће постати у многим Тимченковим текстовима предмет разматрања указујући се као врло подстицајан и инспиративан за закључке до којих је долазио. Такође, указано је и на значајан Милошевићев есеј о Владану Десници⁶²⁷ и закључено: „Милошевић је дао делу Владана Деснице димензије о којима у нашој критици до сада нико није ни слутио.“⁶²⁸

⁶²² Исто, стр. 319–320.

⁶²³ Н. Тимченко, „Ново о Достојевском, Унамуну и Десници“, *Браничево*, год. 14, св. 1, јануар–фебруар 1968, стр. 114–116. (Као занимљивост, није на одмет напоменути да је Тимченко потписан као Неколај Тилеченко на крају прилога).

⁶²⁴ Тимченко тачно наводи који есеји су у питању: „Филозофија и неуроза у *Забелешкама из подземља*“ из *Антрополошких есеја* (1964), „У чему је смисао романа *Зли дуси*“ (објављен као предговор у издању СКЗ, Београд 1959) и два одломка из необјављене књиге *Религијско-филозофско и структурално тумачење Достојевског* – „Забелешке из подземља и Браћа Карамазови у светлости религијско-филозофских тумачења“ (*Савремене филозофске теме*, 2, 1966) и „Бахтиново тумачење Достојевског“ (објављен као предговор делу М. Бахтина *Проблеми поетике Достојевског* 1967; интересантно је да Тимченко упозорава на озбиљне штампарске грешке у том предговору, па упућује на исти текст објављен у *Летопису Матице српске* фебруара 1967).

⁶²⁵ Н. Тимченко, „Ново о Достојевском, Унамуну и Десници“, *Браничево*, год. 14, св. 1, јануар–фебруар 1968, стр. 115.

⁶²⁶ Тимченко оставља податак да је Милошевићев есеј објављен у часопису *Филозофија* за 1966. годину и као предговор књиге шпанског филозофа објављене 1967. Иначе, о Тимченковом позивању на Унамуна биће указано у наредним поглављима.

⁶²⁷ И опет је значајно да Тимченко врло прецизно наводи да је Милошевићев есеј о Десници објављен у часопису *Филозофија*, 1–2, 1967, а да је то скраћена верзија рада „Дух модерног времена у роману Владана Деснице. Филозофски и психолошки вид *Пролећа Ивана Галеба*“, који је објављен као предговор романа у издању СКЗ 1967. године.

⁶²⁸ Н. Тимченко, „Ново о Достојевском, Унамуну и Десници“, *Браничево*, год. 14, св. 1, јануар–фебруар 1968, стр. 115.

Милошевићеву књигу *Роман Милоша Црњанског: проблем универзалног исказа* (1970), Тимченко је такође приказао.⁶²⁹ Поред извесних примедби и указивања на изузетан значај Милошевићеве студије,⁶³⁰ Тимченко је врло исцрпном анализом показао да је студија на примеру дела Милоша Црњанског „коначно одређујући уметнички домет и дефинишући карактер његових романа, у ствари поставила и расправила проблем универзалног исказа, чиме је, нема никакве сумње, дала непроцењив допринос, пронашла кључ, омогућила отварање свих врата при тумачењу дела.“⁶³¹ Поред наглашавања Милошевићевог постављања и решавања књижевнотеоријских проблема са шире естетске и филозофске платформе, важно је и Тимченково објашњење да Милошевић прозно дело Црњанског посматра „у склопу најзначајнијих и најинспиративнијих струјања у модерном уметничком и, посебно, књижевном изразу“.⁶³² У том смислу је и образложење Милошевићевог прилаза модерном сликарском изразу и његово служење терминима Романа Ингардена о двоструком нарушавању традиционалних изражајних норми које се креће у „хоризонталном“ и „вертикалном правцу“,⁶³³ подвлачење да су по Милошевићу те тенденције модерног израза преузели и књижевници уносећи такву врсту иновација и у прозни и у поетски израз, с тим што је за прозни израз примењиван искључиво „хоризонтални“ начин нарушавања традиционалног књижевног израза и објашњење Милошевићеве условно речено полемике са тумачењем декаденције модерног књижевног израза Пола Буржеа и његових ничеанских и марксистичких следбеника. На тај начин Тимченко долази до закључка: „Оно што Милошевић подразумева под вертикалном корекцијом класицистичке архитектонике књижевног дела примењивало се само у поезији, у уметности стиха. У поетском књижевном изразу ’осамостаљивање мелодије, у односу на значење, представља хомологан процес осамостаљивања боје у односу на тему у области сликарства’ [...] – учињена су само два покушаја да се

⁶²⁹ Н. Тимченко, „Природа књижевног казивања: Никола Милошевић, *Роман Милоша Црњанског*“, *Путеви*, год. 17, бр. 3–4, мај–август 1971, стр. 206–214; „Природа књижевног казивања: Никола Милошевић, *Роман Милоша Црњанског*“, *Култура* (Београд), бр. 12, 1971, стр. 162–172.

⁶³⁰ И на примедбе и на значај студије указано је већ у поглављу о Милошу Црњанском.

⁶³¹ Н. Тимченко, „Природа књижевног казивања: Никола Милошевић, *Роман Милоша Црњанског*“, *Путеви*, год. 17, бр. 3–4, мај–август 1971, стр. 207.

⁶³² Исто, стр. 208.

⁶³³ „Наиме, модерни сликари теже да ’ослабе’ иначе традиционално ’чврсте везе између појединих делова сликарске композиције’ [...] та њихова тенденција означена је као хоризонтално нарушавања традиционалних норми изражавања. Осим тога, модерни сликари су се служили специфичном техником вертикалног ’разлиставања’ свог дела. То значи да су они настојали да различитим димензијама сликарског дела омогуће да ’живе независним и самосвојним животом’ тиме што су тежили ’да боју више не подређују захтевима фигуративног начина уметничког изражавања’ [...]“ (Исто, стр. 208).

вертикално 'разлиста' структура прозног књижевног израза. Милошевић наглашава да су оба ова покушаја изванредно успела и да су оба везана за наше тле – 'један потиче од Момчила Настасијевића [...] а други од Милоша Црњанског' [...]'⁶³⁴ Заправо, на тај начин Тимченко објашњава Милошевићеву тврдњу да у романима Црњанског постоји плодносан вид „вертикалног разлиставања“ књижевне структуре који подразумева осамостаљивање мелодијског тока приповедања које поруци књижевног дела даје нове вредности. Колико је по Тимченковом суду Милошевићева студија значајна, види се и из следећег навода: „Немогуће је исцрпсти све богатство ове студије Николе Милошевића која, бавећи се битним проблемима књижевног казивања, несумњиво води ка једној модерној и оригиналној теорији књижевности. Прелазећи на анализу романа Милоша Црњанског, Милошевић у ствари детаљно испитује функцију и карактер универзалних исказа, указујући на проблем гносеолошке вредности књижевности и специфичности књижевног исказа у односу на филозофски исказ и логику онога што се зове стварност. Милошевић се у овој студији бави испитивањем конституисања, значења, карактера и функције универзалног исказа у 'Дневнику о Чарнојевићу', првим и другим 'Сеобама'⁶³⁵ На основу детаљне анализе резултата до којих Милошевић долази и образложења исказаних у даљем тексту, види се не само одлично познавање његовог дела и примењеног метода, него и Тимченкових склоности за такву врсту промишљања о књижевним делима.⁶³⁶ Тако се посебно занимљивим указује његов покушај да установи да ли је могуће у Милошевићевој књизи „која се на суверен начин бави проблемом универзалних исказа и природом књижевног казивања [...] пронаћи исказе који би били универзални у односу на књигу о којој је реч и који би и на тај начин

⁶³⁴ Исто, стр. 208–209.

⁶³⁵ Исто, стр. 209.

⁶³⁶ На пример, интересантна је примедба: „Међутим, кад је реч о природи казивања у 'Дневнику о Чарнојевићу' и односу између књижевног поступка, посебно техници пригушивања сентименталних и хуманих осећања, и поруке дела – имамо утисак да је Милошевић пропустио да се детаљније позабави једним не безначајним елементом структуре овог дела Црњанског. Реч је о чињеници да јунак 'Дневника о Чарнојевићу' сам прича своје догдовштине. У тој особини пишчевог књижевног поступка, који он више није поновио у својим романима, треба, по нашем мишљењу, видети основни разлог за успешну употребу технике пригушивања сентименталних и хуманих ефеката. Тиме се, изгледа нам, и може објаснити непостојање дистанце између приповедача и ликова [...], боље рећи, то је објашњење за онај изразито емоционални однос приповедача према објектима његовог приповедања, за његов пригушени осећај гађења и презира према ликовима с којима долази у контакт. Осећање непосредности, које је тако карактеристично за овај роман, долази, по свој прилици, такође као последица приповедачаовог говора. У првим 'Сеобама' наилазимо на сасвим другачији књижевни поступак и на знатно специфичнију и разуђенију употребу универзалног исказа. Заправо, како се богати универзални исказ у Црњанског – тако се раскошно шири и Милошевићево теоријско образлагање природе овог уметничког средства књижевног казивања.“ (Исто, стр. 210).

недвосмислено сведочили о кохерентности ауторове мисли и његовој спремности да логично изведе 'доказни поступак'⁶³⁷,⁶³⁷ видећи у постојању таквих исказа, без обзира на то што није у питању уметничко дело, на рационалном нивоу потврду основних теза студије о Црњанском. У том смислу, Тимченков покушај може се посматрати као успео и подстицајан.⁶³⁸ Ипак, вредносни суд о Милошевићевој студији садржан је највише у следећем: „Тако, расправљајући о сазнајној функцији књижевног дела и доводећи је у непосредну узрочно-последичну везу с естетским моментом [...], Милошевић веома суптилно решава проблем монистичког и плуралистичког тумачења књижевности и коначно разграничава, на сасвим задовољавајући наћин, свет књижевног дела од стварности и философског начина мишљења. Оно што је дискурзивни и интуитивни моменат књижевног дела – увек је с оне стране онога што у стварности и философији доживљујемо као дискурзивно и интуитивно. Оно што је мисао у философији такође није на истој страни с оним што је 'мисао' и 'порука' у књижевности. Књижевно дело је, тако, посебан, аутентичан и самосвојан свет који се конституише у самом себи, по законима који важе искључиво за њега и представља откровење и као људско дело и као сведочанство о метафизичком квалитету човека и живота.“⁶³⁹

И четврту књигу Николе Милошевића *Идеологија, психологија и стваралаштво* (1972), Тимченко је такође приказао у дужем осврту⁶⁴⁰ у којем указује на најзначајније

⁶³⁷ Исто, стр. 212.

⁶³⁸ Примера ради, неопходно је навести неколико делова: „Пошто се, наиме, најважнији видови Милошевићевог истраживања литературе у овој студији огледају у аксиолошкој, естетској и гносеолошкој равни – покушаћемо најпре да фиксирамо универзалне исказе који сажимају Милошевићеве закључке у тим доменима. [...] 'Да би се знала будућност, треба само заронити у прошлост' – гласи једна од закључних реченица Милошевићеве анализе другог дела 'Сеоба'. Та реченица – чија се аксиолошка носивост може проверити и потврдити анализом поруке и свих видова структуре других 'Сеоба', на истој страници, само неколико редака горе – има своју допуну у карактеризацији Павловог лика који је замишљен као 'неко ко хоће да се издигне изнад оног што је дато. А такав покушај, и његове, по правилу, трагичне последице, чини, језгро човекове аксиолошке трагедије уопште' [...] То је, дакле, драма 'која се понавља из столећа у столеће и којој, по свој прилици, нема лека' [...] наведени универзални исказ који, са допунама, припада аксиолошкој равни у тесној је смисаоној вези са једним другим исказом, такође универзалног домета, који доживљујемо као реченицу која карактерише књижевно дело у естетској равни. Тај исказ гласи: 'Озбиљна књижевност у прози права је постојбина метафизичких квалитета' [...] И овај исказ допуњен је следећим размишљањем: конституисање метафизичких квалитета није могућно ни у стварности ни у философској контемплацији којој 'недостаје аутентични доживљај трагичности', већ само у уметничком делу [...] Из свега што је речено о аксиолошкој и естетској равни, произлази и трећи универзални исказ који припада гносеолошкој равни. Овај исказ мотивисан је ставом да се 'стваралачка и сазнајна функција уметности ... међусобно допуњују и условљавају' [...]“ (Поменута Тимченкова анализа спроведена је у завршном делу текста, стр 213–214).

⁶³⁹ Исто, стр. 314.

⁶⁴⁰ Н. Тимченко, „Метафизички квалитет трагичног и фактори инкохеренције духовне творевине: Никола Милошевић, *Идеологија, психологија, стваралаштво*“, *Путеви*, год. 18, бр. 5, септембар–октобар 1972, стр. 355–364.

домете његове нове студије. Сасвим на терену сопствених интересовања, Тимченко са одређеном дозом посвећености истиче значај Милошевићевог показивања да и „психички и идеолошки фактор у структури филозофског и књижевног дела могу бити само фактори инкохеренције“.⁶⁴¹ Подсећајући у том смислу на Милошевићеве примере из *Библије*, Тимченко ће посебно подвући: „Према томе, када то налаже идеолошки фактор у структури духовне творевине – писац не налази за потребно да се побрине за психолошку раљефност ликова, занемарујући основне чиниоце литерарне творевине – индивидуализацију и мотивацију. Милошевић указује на чињеницу да овај библијски начин приказивања ликова идеолошких противника има присталица и у књижевним делима модерних епоха“.⁶⁴² Наводећи редом Милошевићеве примере којим је илустрована претходна теза, Тимченко заправо показује Милошевићево бављење сложеним проблемима уметничке структуре и остајући на истој линији из претходних осврта, наглашава: „Могло би се, наиме, мало парадоксално рећи да аутор ове књиге, постављајући проблем узајамног деловања вануметничких фактора у структури књижевног дела, заправо на маестралан начин решава питање онога што је *differentia specifica* књижевности; парадокс би се састојао у томе да је Милошевић стављајући у први план оно што је инкохерентно уметничкој структури у ствари показао оно што чини њену природу и њен прави домен.“⁶⁴³ Једна од важних карактеристика Тимченкових осврта на Милошевићеве студије јесте управо континуитет који успоставља у односу на сва претходна дела пратећи његове главне преокупације и резултате до којих је дошао у ранијим анализама. У том смислу и анализа *Злочина и казне*, *Браће Карамазових*, *Странца* и књижевнотеоријског дела Роланда Барта и запажање да је Милошевић на тим примерима показао „дубоку укорененост такозваних вануметничких фактора и њихову, готово, неодстранљивост из стваралачког процеса чији је резултат дело највиших остварених вредности, дело које, међутим, није лишено неусклађености у мотивацији и индивидуализацији, као и, кад је реч о филозофским творевинама, у кохеренцији извођења“, Тимченко ће закључити да је и ова Милошевићева књига заправо незаобилазан допринос решавању најтежих проблема теорије књижевности.⁶⁴⁴

⁶⁴¹ Исто, стр. 355–356.

⁶⁴² Исто, стр. 356.

⁶⁴³ Исто, стр. 357.

⁶⁴⁴ Наглашавајући да је и последња књига наставак резултата претходних студија, Тимченко подсећа да је на том путу указивања шта је главно својство књижевног дела, Милошевић морао да размотри критички најзначајнија модерна гледишта о литератури – формалиста и структуралиста у првом реду. У том смислу обе књижевне теорије Тимченко анализира и у односу на њихове основне поставке истиче Милошевићеве закључке, његово одбацивање и крајње плуралистичког тумачења и радикални монизам...

На поменућу књигу Тимченко се осврнуо још једном исте 1972. године,⁶⁴⁵ у суштини понављајући свој суд да је аутор доказао тезу о разорном деловању идеолошких и психолошких фактора на уметничку структуру и да се структура уметничког дела може упоредити са Лајбницовим појмом престабилизоване хармоније, да би две године касније, 1974, још једном се враћајући на исту Милошевићеву књигу,⁶⁴⁶ између осталог са одређене временске дистанце, на изванредан начин допуњајући своје претходне закључке, указао и на бројне критичарске радове који потврђују да је *Идеологија, психологија и стваралаштво* значајан допринос књижевној теорији.⁶⁴⁷ Понављајући још једном да је у средишту ауторовог интересовања проблем структуре књижевног дела „као аутономне духовне творевине, и вредности те творевине као конститутивног и одређујућег елемента специфичности и аутономије књижевног дела“, ⁶⁴⁸ тј. позивајући се на Милошевићеву тврдњу да су вредност, структура и гносеолошка димензија литературе само различите речи за исту ствар, Тимченко тај његов суд узима као пресудан за схватање односа структуре, вредности и сазнајне димензије књижевности, прецизирајући: „кад се каже литерарно дело, онда се мисли на нешто што има своју специфичну и аутономну структуру која произлази из његове гносеолошке димензије али која се искључиво у оквиру те структуре конституише; осим тога, гносеолошка димензија је колико резултат толико и услов домета и интензитета вредносне димензије књижевног дела. Једноставније речено – књижевно дело је специфична и аутономна духовна творевина не само по томе што је као структура различито од осталих, пре свега филозофских и научних, творевина људског духа, већ и по томе што се та структура реализује у вредносној равни специфичног квалитета као израз посебности те аксиолошке димензије.“⁶⁴⁹ Задржавајући се на последњем поглављу књиге које се бави проблемом вредности, Тимченко подвлачи да за разлику од феноменолога Милошевић истиче да се структура књижевног дела не може одвојити од онога што представља његову вредност, додајући: „Ако идемо до краја, а на то је аутор ове књиге увек спреман, могли бисмо рећи да се структури која

⁶⁴⁵ Н. Тимченко, „Трагично и недоследности духовне творевине“, *Култура*, бр. 19, 1972, стр. 165–175. (прилог је изостао у *Библиографији Николаја Тимченка*).

⁶⁴⁶ Н. Тимченко, „Структура и вредност“, *Дело*, год. 20, књ. 20, бр. 10, октобар 1974, стр. 1268–1272.

⁶⁴⁷ Интересантно је које критичарске осврте Тимченко наводи: Милан Дамњановић, „Принос књижевној теорији“, *Књижевна критика*, 1972; Вујадин Јокић, „Кохерентност система мисли“, *Књижевна критика*, бр. 4, 1972; Касим Прохић, „Критика духа геометрије“, *Израз*, бр. 10, 1972; Драган Стојановић, „Стварање и природа књижевног дела“, *Гледишта*, бр. 4, 1973.

⁶⁴⁸ Н. Тимченко, „Структура и вредност“, *Дело*, год. 20, књ. 20, бр. 10, октобар 1974, стр. 1268.

⁶⁴⁹ Исто, стр. 1269.

не подразумева специфичну уметничку вредност мора одрећи атрибут књижевна“.⁶⁵⁰ Даље Тимченко наглашава да из таквог става произлази да је суочавањем онога што се зове психички и идеолошки факт, са уметничком структуром, тј. вредношћу, могуће повући јаснију границу између различитих творевина људског духа и валоризовати те духовне творевине.⁶⁵¹ Најплодотворнији резултат до којег је у, како каже, својој књижевнотеоријској синтези дошао Милошевић, по Тимченку садржан је у следећем: „Наиме, он је успео да књижевно дело ситуира у контекст који чине писац, као психички реалитет и стваралац, и стварност, у којој он живи и која се мора у својим испољавањима и тенденцијама рефлектовати на овај или онај начин у књижевном делу и на књижевно дело, а да ипак, при свем том, превазиђе и психологистичка и социологистичка тумачења књижевности, као и она која представљају супротност овим – формалистичка и структуралистичка; књижевно дело је, како произлази из Милошевићевог става, аутономна творевина која на себи својствен начин, у непрестаном дијалогу са светом из кога настаје, конституише метафизички квалитет трагичног: у књижевном делу препознајемо себе и свет који је настао средствима која уметнику стоје на располагању, на основу креације, при чему се уметник служи индивидуализацијом и мотивацијом и специфичном интерпретацијом психичких и идеолошких фактора који чине збиљу песниковог ’стварног’ света.“⁶⁵² Истаћи ће Тимченко и Милошевићево инсистирање на „духу нијансе“ у Паскаловом смислу те речи, што је заправо илустрација става да књижевно дело није модел стварности и да не може бити тумачено с тачке гледишта која води рачуна да ли и колико оно одговара некој идеолошкој и естетичкој представи о том моделу.⁶⁵³ Улажење у прецизну и детаљну анализу домета и значаја резултата које доноси поменута Милошевићева

⁶⁵⁰ Исто, стр. 1269.

⁶⁵¹ „Милошевић не доказује само да различите психичке и идеолошке тенденције – које су природне за сваког писца који је психичка структура и припадник свог доба – нарушавају иманентну логику књижевног дела; аутор ове књиге много простора посвећује указивању на особености психичког факта или ’стања душе’ из кога настаје књижевно дело – правећи дистанцу између тог факта и креације и правилно тврдећи да уметнички резултат који из таквог стања произлази у облику књижевне творевине обично није естетски релевантан уколико није добио адекватну књижевну интерпретацију. Наиме, није довољно да се осећа интензивна патња или некакво незадовољство животом да би се уобличило књижевно дело у коме је конституисан метафизички квалитет трагичног и које би се могло назвати уметничким. У том смислу, Милошевић подвргава критици различита психоаналитичка и психологистичка тумачења књижевних дела, илуструјући их анализом биографија Достојевског и Камија и начина мотивације и индивидуализације њихових јунака.“ (Исто, стр. 1269–1270).

⁶⁵² Исто, стр. 1271.

⁶⁵³ „Све што се са неке тачке гледишта може учинити, по Милошевићу, јесте да се одреди у коликој се мери порука једног књижевног дела ’по правцу’ усаглашава са неком психичком или идеолошком тенденцијом. То суптилно одређивање нивоа у којима се књижевна и философска творевина могу додиривати где се оне такође потпуно разилазе, још једно је плодотворно књижевноисторијско увиђање аутора ове књиге. Кад је реч о поруци ’по правцу’, онда се мисли на могућност подударана поруке једне философске творевине и спољашњег тока књижевног дела...“ (Исто, стр. 1271).

студија, али и оне претходне, открива не само одличног тумача самих дела, него и Тимченкову књижевнотеоријску и филозофску поткованост.

Не изненађује након свега наведеног да је Тимченко приказао и следећу Милошевићеву књигу *Андрић и Крлежа као антиподи* (1974).⁶⁵⁴ Познавалац и Андрићевог и Крлежиног дела и неуморни тумач Милошевићевих истраживања, у осврту на поменути књигу Тимченко прецизно подсећа и на објављене текстове који су јој претходили.⁶⁵⁵ Поред указивања на Милошевићеву анализу дела поменутих писаца, Тимченко изводи закључак да из теоријски инспирисане и конципиране књиге произлази да се у нашој, али и у светској књижевности ретко могу наћи два велика писца који су у исто време живели а чији се „уметнички поступци тако дијаметрално разликују; међутим, оно што омогућује да се два тако различита писца уопште упоређују јесте чињеница да у основи њихових поступака лежи разгранат и веома успешно примењен систем мотивације и индивидуализације. Разлике се појављују у начину коришћења тог система, што само говори о бескрајној разноврсности стваралачког поступка.“⁶⁵⁶ Наводећи да Милошевић за своје анализе бира Андрићеве романе-хронике *На Дрини Ћуприја* и *Травничка хроника* и Крлежине драме *Вучјак* и *Господа Глембајеви* и роман *На рубу памети*, и да одабрана дела потврђују ауторове закључке о различитости уметничких поступака писаца и о степену трагичности њихових порука, Тимченко ће направити интересантну примедбу у форми питања које гласи: „Међутим, вероватно се може поставити питање, кад је реч о поруци романа, поготово о трагичном интензитету поруке, да ли би анализа *Проклете авлије*, померила закључак о Андрићевом ’умереном песимизму’ ка битно трагички интонираној аксиологији овог аутора?“⁶⁵⁷ Правећи дигресију, Тимченко се осврће на структуру поменутог Андрићевог дела, указујући на то да се она савија у троструки „трагично неразмрсиви чвор“, чији су носиоци Џем султан, Ћамил и фра Петар, који приближавајући се познатом моделу Андрићевог идеалног хроничара за разлику од

⁶⁵⁴ Н. Тимченко, „Уметнички поступци Андрића и Крлеже: Никола Милошевић, *Андрић и Крлежа као антиподи*“, *Књижевна реч*, год. 3, бр. 32, децембар 1974, стр. 13.

⁶⁵⁵ „Када су први пут објављени, огледи о Андрићевом роману *На Дрини Ћуприја* и Крлежином делу *На рубу памети* означени су као део веће целине посвећене проблему мотивације и индивидуализације. Показало се да су то уводна поглавља нове Милошевићеве књиге назване *Андрић и Крлежа као антиподи*. Тако се звао и ауторов прилог објављен пре неколико година у два броја *Летописа Матице српске* (мај и октобар 1969). У књизи је изостала ознака да је у питању рад посвећен проблему индивидуализације и мотивације.“ (Исто, стр. 13).

⁶⁵⁶ Исто, стр. 13.

⁶⁵⁷ Исто, стр. 13.

осталих и сам страда. У том смислу истакнуто је да се у роману појављује мотив проклете авлије, на исти начин као што се појављује мотив ћуприје у роману *На Дрини ћуприја*, и закључено: „док мотив ћуприје има извесно неутрално аксиолошко, иако структурално привилегисано место у структури романа, аксиолошка носивост мотива проклете авлије је несумњива, и она је битно трагична: и из Петрове, а још више из Цемове и, нарочито, Ћамилове перспективе проклета авлија је синоним за све патње овог света који је ништа друго до – место за уништавање људи.“⁶⁵⁸ Међутим, без обзира на то да ли би анализа *Проклете авлије* показала изразито трагична обележја Андрићевог погледа на свет, Тимченко закључује да је оно што произлази из Милошевићеве анализе неспорно, па да чак и корекција његових закључака на основу примедбе о поменутом роману само потврђује тачност његових тврдњи о Андрићевом уметничком поступку. Дефинитиван суд о Милошевићевој књизи тиче се његовог укупног доприноса разумевању уметничког феномена уопште, иако су подвучени и значајни резултати у тумачењу анализираних Андрићевих и Крлежених дела.

Милошевићеву књигу *Зиданица на песку* (1978), Тимченко је такође приказао готово одмах по објављивању.⁶⁵⁹ Указујући на поднаслов књиге – књижевност и метафизика – Тимченко објашњава основну идеју писца,⁶⁶⁰ да би истакао Милошевићев закључак по којем је метафизичка димензија књижевности најпотпуније остварена: „у другим *Сеобама* Милоша Црњанског и *Дервишу и смрти* Меше Селимовића, да романи Иве Андрића, који по свом профилу спадају у прошло столеће, не досежу вредност *Сеоба* и *Дервиша и смрти*, а да по књижевном поступку Настасијевићеве приче *Из тамног вилајета* пре иду у поезију него у прозу“,⁶⁶¹ додајући да је у књизи реч још и о роману *Пролећа Ивана Галеба* Владана Деснице и *Ратној срећи* Михаила Лалића. Тимченко, назначујући да Милошевић успоставља своју хијерархију вредности која је резултат специфичног теоријског става и која се

⁶⁵⁸ Исто, стр. 13.

⁶⁵⁹ Н. Тимченко, „Логика 'ноћне мудрости': Никола Милошевић, *Зиданица на песку*“, *Савременик*, год. 25, књ. 49, бр. 3, март 1979, стр. 254–257.

⁶⁶⁰ „књижевност, уз коју стоји реч метафизика, јесте она творевина људског духа, саткана од најфинијих нити језичке грађе, у којој се конституишу метафизичка искуства, тј. она битна питања која судбински произлазе из самог смисла човековог постојања. Метафизичко је, дакле, оно што се тиче саме бити живота, а то метафизичко настаје тек са књижевним делом и постаје видљиво тек у књижевном делу.“ (Исто, стр. 254).

⁶⁶¹ Исто, стр. 254.

разликује од оне примљене у критици, истиче и да је Црњански писац који заузима прво место у Милошевићевој хијерархији, што је заправо и једна од главних тачака супротстављања устаљеној лествици вредности. Међутим, нагласиће Тимченко и да се Милошевићево схватање вредности највише разилази од устаљеног када је у питању Андрићево дело.⁶⁶² Поред залажења у дубљу анализу Селимовићевог романа и тумачења „мудрости ноћне сенке“ коју Милошевић преузима од Ничеа, потом идеје о грађењу „зиданице на песку“, али и образложења да је Милошевић најпоузданији тумач дела Милоша Црњанског и да је у том делу пронашао подстицај и за неке сопствене духовне оријентације, Тимченко ће ставити и одређене примедбе. Оне се заснивају на констатацији да се највише текстова у књизи односи на дело и књижевну судбину Црњанског, а да је најмање пажње посвећено Андрићу и биће формулисана на следећи начин:

„Наравно, питање је да ли искључиво естетски разлози узрокују једну другу, већ поменуто чињеницу која произлази из структуре ове књиге. Наиме, док је у *Зиданицу на песку* унео *све* своје текстове о Црњанском, и тиме можда и нехотице написао још једну књигу о свом омиљеном писцу, Милошевић је изоставио два нова текста о Андрићу за која ми знамо (напис поводом Андрићеве смрти у 'Књижевној речи', март 1975. и излагање о 'Мотиву смрти у Андрићевој прози', објављеном у броју 24 часописа *Трећи програм*); осим тога, из другог издања *Антрополошких есеја* изостављен је *само* есеј о Андрићу. Говорећи о широком распону Андрићевог дела – од *Ex Ponto* до *На Дрини ћуприја* – Милошевић већ у поменутом напису [мисли на завршни осврт у књизи *Зиданица на песку*] на изванредан начин потискује Андрићеве романи о којима је написао извршне радове у књизи *Андрић и Крлежа као антиподи*. Овим изостављањем већ написаних радова и одустајањем од писања нових – Милошевић је одузео аргументе који би евентуално ишли у прилог Андрићу, који је тако

⁶⁶² „И то и кад је реч о месту овога писца на лествици вредности наше књижевности, и кад је реч о рангирању његових остварења. Као што смо рекли, Милошевић ставља Андрића испод Црњанског и Меше Селимовића, а од његових дела ставља на прво место *Ex Ponto* и неке најраније приповетке, а *На Дрини ћуприју* и *Травничку хронику* не сматра најбољим и међу Андрићевим делима, при том уопште не помињући *Проклету авлију*. Роман Меше Селимовића Милошевић назива фасцинантним и поводом овог романијерског ремек-дела уводи неке кључне појмове свог поимања метафизичке димензије књижевности.“ (Исто, стр. 255).

остао са само једним текстом – посвећеним његовој личности и извесним психолошким претпоставкама којима се можда може указати на основе оног констатованог широког распона Андрићевог дела. Ми, међутим, мислимо да се у Андрићевим делима, пре свега у *На Дрини ћуприја* и *Травничкој хроници* може наћи на трагове *ноћне мудрости*, на веома суптилно испричану верзију пролазности и недомашености у ликовима Лотике и Абдулах-паше, на пример; Лотике, која се није могла надисати 'другог' ваздуха са реке и која се, неиспуњене жеље, сломила, и Абдулах-паше, који је свећом на свом гробу обасјао читав овај непоуздани и крчки свет у коме нема ничег стаменог и трајног. Такође нисмо сигурни да се трагови *ноћне мудрости* не могу наћи ни у *Проклетој авлији*.⁶⁶³

Овако формулисана Тимченкова примедба и поред свих изречених похвала о вредности и значају Милошевићеве књиге у целини, леп је пример његове објективности и сопственог става.

И Милошевићеву двотомну студију *Шта Лукач дугује Ничеу* (1979), Тимченко је пропратио приказом.⁶⁶⁴ Промисљање Милошевићевих закључака и анализа о Ничеу и Лукачу, прилика су за Тимченка да и сам открије своје склоности и познавање филозофске мисли оба поменутог аутора. Посебно у том смислу ваља истаћи да његову пажњу заокупља Милошевићева констатација о Лукачу као трагичној личности, мислиоцу који је платио погубан данак стаљинистичкој естетици и марксизму стаљинистичког типа и друга књига, посвећена расправљању о суштини стаљинистичке естетике у светлости Лукачевог односа према Ничеу.⁶⁶⁵ Указујући на Милошевићево тумачење Ждановљеве квалификације поезије Ане Ахматове, Тимченко ће то тумачење допунити занимљивом идејом из које је читљиво његово

⁶⁶³ Исто, стр. 256–257.

⁶⁶⁴ Н. Тимченко, „Оглед из историје идеја: Никола Милошевић, *Шта Лукач дугује Ничеу, I–II*“, *Савременик*, год. 26, књ. 52, бр. 10, октобар 1980, стр. 312–317.

⁶⁶⁵ „Веза између Лукачеве и стаљинистичке естетике је у извесним тачкама непосредна; [...] Не претерујући, могло би се мирне душе устврдити да се за све главне тачке чувеног реферата А. Жданова о часописима *Звезда* и *Лењинград*, без обзира на његову ниску теоријску разину, могу наћи теоријска образложења баш код Лукача, пре свега за декаденцију модерне уметности и гвоздене законе органске нужности по којима буржоаски свет мора нестати. Додуше, у једној тачки за извесне Ждановљеве констатације и судове нема довољно покрића ни код Лукача нити код Милошевића. То је она тачка у којој Жданов квалификује поезију Ане Ахматове.“ (Исто, стр. 314).

бављење назначеним периодом совјетске уметности,⁶⁶⁶ посебно се задржавајући на карактеризацији суштине стаљинизма и Стаљиновог начина решавања питања уметности и судбина уметника, која ће бити присутна у многим његовим анализама. Најважнији за вредносни суд о самој студији јесу завршни редови које исписује: „Као што се види, у овом огледу из историје идеја, у средишту пажње нису само философске и људске судбине двају трагичних мислилаца, Фридриха Ничеа и Ђерђа Лукача; у средишту је драма љуске мисли као такве. Није примарно да ли је Ниче претеча фашизма или један од стубова модерног хуманизма, као што је ипак од другоразредног значаја природа Лукачевог догматизма; овде је важна драма идеје, људске мисли, људске делатности која је силом околности у раскораку. [...] Истичући свуда индивидуално-психолошке елементе ове драме мисли, Милошевић је можда пренагласио психопатолошку димензију стаљинизма, али то је неопходно с обзиром на досадашња типска или социолошка тумачења тог феномена. Тако смо добили ову студију чије је мисаоно богатство заиста неисцрпно, као што су неисцрпни и проблеми којима се она бави.“⁶⁶⁷

И приказ *Филозофије структурализма* (1980),⁶⁶⁸ потврђује готово пасионирано праћење Милошевићевог дела, читљиво и из назнаке на самом почетку, у којој Тимченко врло прецизно констатује да је књига најављена још пре неколико година „опсежним ауторовим поговором уз превод *Грамматологије* Жака Дериде (библиотека 'Логос' сарајевског *Веселина Маслеше*, 1976)“.⁶⁶⁹ И у овом приказу Милошевићево књиге, као и у претходним, види се ширина Тимченкових интересовања и актуелност

⁶⁶⁶ „Ово тумачење, које узима, нема сумње, различите видове проблема и у оквиру основне тезе о суштинској особености стаљинистичке естетике и стаљинистичког начина мишљења обухвата основна значења Ждановљевог текста, губи из вида једну важну традицију коју стаљинизам преузима из дубина типично византијско-руског, средњовековног начина мишљења; изгледа нам да из тог начина мишљења произлази рецимо идеја о потпуној потчињености духовне сфере дневнополитичким потребама владајућег слоја и самог цара. Наиме, руски *Стоглав*, који прописује и начин уметничког стварања, децидирано каже да је икона ништа друго до онтолошки доказ о постојању Христа, тј. онога што је предмет уметничког дела. То уметничко дело искључиво постоји зато што треба да буде доказ постојања оне стварности која одговара идеологији владајућег слоја. Преведене на језик ове руско-византијске традиције, примедбе Жданова су разумљиве и са гледишта рационалних интереса владајућег слоја; наиме, поезија Ане Ахматове је неприхватљива јер својом садржином не може представити онтолошки доказ постојања стаљинистичке верзије социјализма; [...]“ (Исто, стр. 315).

⁶⁶⁷ Исто, стр. 317.

⁶⁶⁸ Н. Тимченко, „Плодови и неусаглашености структурализма: Никола Милошевић, *Филозофија структурализма*“, *Књижевна реч*, год. 10, бр. 166, 10. мај 1981, стр. 14; „Плодови и неусаглашености структурализма: Никола Милошевић, *Филозофија структурализма*“, *Градина*, год. 16, бр. 5, 1981, стр. 145–149. (Исти приказ објављен је и у *Књижевној речи* и у *Градини*.)

⁶⁶⁹ Н. Тимченко, „Плодови и неусаглашености структурализма: Никола Милошевић, *Филозофија структурализма*“, *Градина*, год. 16, бр. 5, 1981, стр. 145.

његових запажања. Тако је већ на самом почетку указано на појачано интересовање за структурализам тих година код нас, читљиво у великом броју превода студија и чланака најпознатијих структуралиста (Мишела Фукоа, Клода Леви-Строса и Луја Алтисера), али и у појави студија и чланака о структурализму наших теоретичара и критичара. Готово је непотребно наглашавати Тимченково констатовање да су резултати и ове Милошевићеве књиге значајни и импозантни; важно је поменути да је сваки аспект анализе и најзначајнијих Милошевићевих разматрања истакнут, али и оно што је заправо карактеристика Тимченкових приказа, да је и овде сопственим промишљањима дато простора.⁶⁷⁰

Сасвим очекивано, забележиће Тимченко своја запажања и поводом књиге *Достојевски као мислилац* (1981).⁶⁷¹ И сам се бавећи делом Достојевског током година,⁶⁷² Тимченков осврт на Милошевићеву књигу на изванредан начин представља и преиспитивање и потврду сопствених закључака.⁶⁷³ За разлику од разних тумачења,

⁶⁷⁰ Примера ради довољно је навести следеће запажање: „Тако се у тролесту структуралиста Мишел Фуко – Леви-Строс – Луј Алтисер понавља однос који нам је одраније познат: деловање психичких и идеолошких фактора битно утиче на кохерентност теоријског става. Ретко је то подстицај, много чешће узрок извесних неусаглашености. Али, ипак, остаје уверење да структурализам као теоријска оријентација, упркос тежњи да официјелно искључи емпирију с тим што извесно искуство жели да преточи у ’објективну’ теорију, умногоме омогућује плодно размишљање не само у области лингвистике и књижевне теорије, него и у области емпиријских збивања као посебних структура које се јављају у историјској равни. Изгледа нам, наиме, да би примена структуралистичких метода и модела на проучавање модерних револуција помогло да уочимо извесне константе које заиста јесу битне. Колико, рецимо, долази до изражаја холизам, затим редукционизам, даље, колика је стварна улога субјекта и фактора непредвидљивости у револуцијама, како се може схватити појам и емпиријска стварност онога што се зове партија с гледишта односа целине и делова, партије као објективне чињенице и члана партије као објекта, итд. најзад, али не и последње питање у овом комплексу, колику улогу игра антихуманизам као став и стварни однос у револуцијама?“ (Исто, стр. 148–149).

⁶⁷¹ Н. Тимченко, „Антрополошка и идеолошка равна: Никола Милошевић, *Достојевски као мислилац*“, *Књижевна реч*, год. 11, бр. 204, 10. фебруар 1983, стр. 12.

⁶⁷² Још у књизи *Песник и завичај* (1969), Тимченко једно поглавље посвећује Достојевском („Достојевски и револуција“), а то је заправо проширени текст који се под истим називом појављује годину дана раније (*Градина*, год. 3, бр. 11, новембар 1968, стр. 24–28); Достојевски као тема присутан је у необјављеним рукописима, а прилози који се појављују поводом едиције *Достојевски као мислилац*, коју отвара поменута Милошевићева књига („Публицистика Достојевског: Фјодор Михајлович Достојевски, *Пишчев дневник*“, *Књижевне новине*, год. 35, бр. 669, 28. април 1983, стр. 25–26; „Есејистика и публицистика Достојевског: (поводом едиције *Достојевски као мислилац*)“, *Стремљења*, год. 24, бр. 5, септембар–октобар 1984, стр. 161–167), али и нешто касније објављен текст („Антрополошке дилеме Фјодора Достојевског“, *Стремљења*, год. 29, бр. 1–2, 1989, стр. 13–35), говоре у прилог поменуте констатације.

⁶⁷³ Дајући најпре осврт на дилему која је мучила Достојевског, Тимченко закључује: „Другим речима, уколико је код Достојевског у питању једно неуралгично језгро његове личности, које битно опредељује његов каснији пут мислиоца и уметника, реч је о дилеми између Христа и истине, односно између онога што би се могло назвати антрополошка сазнајна равна и онога што је познато као идеолошка равна.“ („Антрополошка и идеолошка равна: Никола Милошевић, *Достојевски као мислилац*“, *Књижевна реч*, год. 11, бр. 204, 10. фебруар 1983, стр. 12.)

Тимченко истиче Милошевићево као најближе истини: „према Милошевићу, Достојевски као мислилац и уметник непрекидно је у жрвњу оних дилема које намећу веровање у Христа и истовремено уверење да је истина негде ван тог Христа; док мислилац верује, дотле уметник непрекидно трага за истином, а конфликт међу њима траје у оном облику у коме постоји већ вековима као сукоб између идеологије и истине.“⁶⁷⁴ У том смислу наглашено је да је Милошевићева студија сачињена од трагања за нијансама и да је њена вредност у ауторовом одрицању од свих поједностављених решења и свих општих места о Достојевском; указано је на Милошевићеву анализу односа између пишчевих идеолошких преокупација и рефлексија тих идеја у појединим делима; његово показивање да је Достојевски укорењен у стварност свог времена, да би све било сумирано на следећи начин: „Шта се из ове Милошевићеве анализе може закључити? Пре свега то да величину Достојевског као писца и мислиоца треба тражити у чињеници да је он провео цео свој плодни век у размишљању о суштинским етичким и аксиолошким проблемима и у спорењу са многим противницима и опонентима око тих проблема, а ипак ваљда као нико од великих писаца умео је да покаже како при суочавању са коначним губицима ни идеје ни идеологије немају пресудно значење, да се пред лицем оних неминовних губитака све оне потиру и постају беспредметне.“⁶⁷⁵

Текст у којем је дат општи поглед на дотадашње дело и на Милошевићеву теоријску мисао, појавио се у *Књижевној речи*, у броју који садржи тематски блок о Николи Милошевићу.⁶⁷⁶ Сумирајући претходне оцене исказане поводом осврта на поједине књиге, Тимченко ће поновити своје тврдње да Милошевићево теоријско дело у центар пажње ставља књижевно дело „као духовну творевину која је специфична и својеврсна синтеза иманентистичке и атомистичке логике“⁶⁷⁷ да је његова мисао окренута испитивању релација између духовних и извандуховних чинилаца и „покушаја да се сачини једна типологија тих веома сложених односа на тај начин што би се, уз пуно поштовање Паскаловог ’духа нијанси’, избегле

⁶⁷⁴ Исто, стр. 12.

⁶⁷⁵ Исто, стр. 12.

⁶⁷⁶ Н. Тимченко, „Теоријска мисао и дух нијанси“, *Књижевна реч*, год. 13, бр. 236, 25. јун 1984, стр. 7–8. (Поред Тимченковог прилога, у том броју налазе се прилози Миливоја Солара „Антрополошки есеји Николе Милошевића“, Радивоја Микића „Два суда о Андрићевом делу“, Јасмине Чукић „Актуелност проблематике ’Негативног јунака’“, Јована Делића „Професор Милошевић“ и других, а из напомене види се да је тематски блок о Николи Милошевићу (стр. 7–11) уредио и припремио Александар Јовановић).

⁶⁷⁷ Исто, стр. 7.

све крајности холизма, с једне, и редукционизма, с друге стране⁶⁷⁸. Указујући на Милошевићев напор да се књижевно дело сагледа као структура „у којој владају извесне релације које показују да сви ’делови’ и ’слојеви’ немају подједнаку важност, да су они доведени у однос на основу једне иманентистичке логике, у којој је систем мотивације и индивидуализације ликова и ситуација оно специфично уметничко, и да, најзад, оно што је иманентно и специфично у књижевном делу није изван релација према друштвеној стварности, па изванлитерарни фактори нису ни у ком случају ирелевантни за разумевање духовних творевина“⁶⁷⁹ задржаће се Тимченко на Милошевићевом посвећивању пажње идеолошким и психичким факторима, који су незаобилазни при испитивању литерарних дела, наглашавајући његов закључак да и психички, а посебно идеолошки фактори негативно делују на вредност књижевног дела. Такође, подсетиће на ширину његових интересовања, указујући на значај анализа дела Достојевског, Толстоја, Флобера, Сервантеса, Сартра, Камија и других европских писаца, али и Милоша Црњанског, Мирослава Крлеже, Иве Андрића, Момчила Настасијевића, Михаила Лалића, Владана Деснице и Меше Селимовића, када је у питању југословенска књижевност.⁶⁸⁰ Наглашено је и Милошевићево познавање целокупне европске филозофске традиције – од античких филозофа до модерних мислилаца. Осветљавајући Милошевићево разматрање естетских и књижевнотеоријских погледа Аристотела, Платона, Хегела, Ничеа, Плеханова, Лењина, Лукача, руских формалиста и представника француске нове критике, Тимченко ће истаћи: „Филозофски утемељена, веома разуђена и заснована на познавању различитих области знања, од психологије, преко социологије и политичке философије, до естетике и савремених лингвистичких и књижевнокритичких учења, теоријска позиција Николе Милошевића је сасвим изузетна у оквирима југословенске науке о књижевности и историје идеја. Како се теоријска мисао Николе Милошевића не може у потпуности сврстати ни у једну савремену књижевнокритичку и теоријску оријентацију, изузетна је, може се слободно рећи, његова теоријска позиција и у оквиру европске мисли.“⁶⁸¹ У смислу такве тврдње, интересантно је и Тимченково

⁶⁷⁸ Исто, стр. 7.

⁶⁷⁹ Исто, стр. 7.

⁶⁸⁰ У том смислу додаје: „Међутим, приликом анализе сваког од ових писаца, Милошевић подробно испитује неки теоријски проблем. Најчешће су у питању различити видови огрешења о иманентну логику књижевног стварања под дејством психичког или идеолошког фактора, при чему Милошевић по правилу бира највеће писце“ (Исто.)

⁶⁸¹ Исто, стр. 8.

указивање на тачке које Милошевићеву оријентацију одвајају од структурализма, руског формализма и француске нове критике, на пример, спроведено врло детаљно са прецизним наглашавањем онога што би могло бити схваћено као сличност у гледиштима и показивањем битних тачака у којима се виде тачке неслагања.

Милошевићева књига *Антиномије марксистичких идеологија: бољшевизам, стаљинизам, марксизам* (1990), повод је не приказа у класичном смислу, већ пре Тимченковог осврта⁶⁸² на континуитет у Милошевићевом промишљању одређеног проблема тј. критике марксизма, бољшевизма и стаљинизма. Наиме, Тимченко се на самом почетку враћа на Милошевићево саопштење под називом „Антиномије марксистичке естетике“ са симпозијума у Херцег Новом посвећеног теми *Видови и могућности марксистичке критике*, одржаног 1970. године и објављеног у зборнику *Књижевна критика и марксизам*.⁶⁸³ Указујући да је тај прилог знатно скраћен и под измењеним називом „Антиномије марксистичке поетике“ ушао у Милошевићеву књигу, Тимченко назначује и да су у поменутом прилогу садржане основне идеје које ће у осталим текстовима књиге бити развијене у једну „темељну, кохерентну и оригиналну критику марксизма, бољшевизма (лењинизма) и стаљинизма, дакле Марксове теорије и идеологије које су се позивале на учење оснивача тзв. научног социјализма.“⁶⁸⁴ Заправо, Тимченко показује да је још у прилогу из 1970. године Милошевић одредио карактер и полазну позицију своје критике која се односи на чињеницу да се Маркс и Енгелс нису посебно бавили проблемима теорије уметности.⁶⁸⁵ Није потребно наглашавати са колико страсти Тимченко образлаже и Милошевићева запажања о Марксовим и Енгелсовим теоријским следбеницима – Мерингу, Плеханову и Троцком. Интересантно је указати и на Тимченково запажање

⁶⁸² Н. Тимченко, „Од погрешне стазе до беспућа: Никола Милошевић, *Антиномије марксистичких идеологија: бољшевизам, стаљинизам, марксизам*“, *Осврт*, год. 1, бр. 1, мај–јун 1991, стр. 109–113.

⁶⁸³ Н. Милошевић, „Антиномија марксистичке естетике“, *Књижевна критика и марксизам*, уредили С. Лукић, М. Марковић, Б. Милијић, П. Палавистра, Институт за књижевност и уметност, Београд 1971, стр. 268–291.

⁶⁸⁴ Н. Тимченко, „Од погрешне стазе до беспућа: Никола Милошевић, *Антиномије марксистичких идеологија: бољшевизам, стаљинизам, марксизам*“, *Осврт*, год. 1, бр. 1, мај–јун 1991, стр. 109.

⁶⁸⁵ ОвOME Тимченко додаје: „Наиме, приврженици Марксовог и Енгелсовог учења или су склони да класике марксизма оправдају тиме што су наглашавали да из техничких разлога или због недостатка времена писац *Капитала* и аутор *Фојербаха и краја немачке класичне философије* нису, сем узгредно и са специјалним циљем помињали проблеме уметности, пре свега књижевне. Проф. Милошевић је, међутим уочио да поменута чињеница сведочи не само о хијерархији вредности у којој уметност не заузима место вредно пажње него и о томе да суд вредности који произлази из такве хијерархије вредности говори врло индикативно о сужавању духовног видокруга оснивача марксизма што за директну последицу има деформисање предмета сазнања. Уметност је, у делима Маркса и Енгелса, сагледана углавном са аспекта своје социјално-политичке употребљивости [...]“ (Исто, стр. 109).

да је тај давни Милошевићев прилог садржао једну, по његовој оцени, значајну полазну претпоставку за критику једне од марксистичких идеологија – бољшевизма.⁶⁸⁶ Сумирајући своје анализе, Тимченко ће закључити: „Према томе, Марксдова политичка философија може се подврћи критици и с иманентне тачке гледишта, и с гледишта одрживости њених полазишта онако како су се она уобличила у идеологијама које се заснивају на марксизму и позивају на њега. Наиме, када се размотри мисаона носивост ове две претпоставке са којих је проф. Милошевић ушао у критику Маркса и теоријских становишта његових следбеника, не само социјалдемократске него и бољшевичке оријентације, долази се до очигледног закључка да је у схватањима самог Маркса на сцени снажан продор и деловање идеолошког фактора а да је што се тиче Марксових следбеника ситуација још сложенија јер је ту на сцени више фактора а један од пресудних је чињеница да и лењинизам (бољшевизам) и стаљинизам у понечему знатно одступају од марксизма и садрже елементе и старијих и другачијих идејних струјања.“⁶⁸⁷

Као централни део књиге Тимченко означава текст „Противречни карактер Марксдове политичке философије“, упуштајући се такође у тумачење Милошевићеве анализе и његове тврдње да је кључ Марксдове политичке философије у Марксовој психологији и то – психологији ауторитарности, тј. његово указивање на „неспорне ауторитарне црте Марксдове психологије, с једне, и на извесне идеолошке претпоставке

⁶⁸⁶ У контексту ондашњих дешавања, важно је навести Тимченкову формулацију која претходи констатацији о Милошевићевим запажањима о полемици између Кауцког и Троцког: „Та претпоставка је, колико ја знам, први пут на овако јасан, прегледан и убедљив начин изложена на том месту од стране проф. Милошевића и није остала незапажена иако се о њој није много говорило. Наиме, наша тадашња философска критика била је готово искључиво марксистичка и као таква се декларисала, не узимајући у обзир Милошевићев став о сужавању духовног видокруга и деформисању предмета сазнања и код самих класика Маркса и Енгелса; такође, та философска критика се бавила готово искључиво стаљинизмом, остављајући лењинизам (бољшевизам) по страни, сматрајући га не само различитом варијантом марксизма већ и варијантом која је супротна, као марксистичка, стаљинизму, коме је одрицан марксистички педигре. Проф. Милошевић се у овом огледу упустио у једну веома занимљиву интелектуалну операцију – указао је на битне одлике лењинизма (бољшевизма) приказујући полемику између Кауцког и Троцког о томе на који су начин бољшевици узели власт у Русији и, посебно, како су се одржали на власти. Кауцки се овде сасвим коректно приказује као марксистички критичар бољшевизма и то пре свега у аксиолошкој равни; према Кауцком, револуционарни радикализам бољшевика детонира циљеве које аутентични марксизам проповеда; сем тога, социјализам који је био циљ бољшевичке револуционарне акције требало је да донесе више слободе и више моралних и хуманих вредности него што их је испољавало старо, срушено друштво и систем који је пре револуције постојао. [...] Као органицист и присталица марксизма као науке, Кауцки приговара бољшевицима да су засекли у природни раст друштва, да су се при свему томе потпуно одрекли демократије и хуманих средстава посезајући за драстичним облицима терора и принуде [...]“ (Исто, стр. 110).

⁶⁸⁷ Исто, стр. 111.

из којих се сагледају разлози за деформацију његове сазнајне оптике“.⁶⁸⁸ Такође, Тимченко ће се бавити и Милошевићевим указивањем и на друге изворе болшевичке идеологије и у том смислу је истакнут и текст „Принцип византизма у руској политичкој филозофији“, али и на „Социјалну психологију стаљинизма“ у којем је наглашена Милошевићева констатација о терористичкој суштини стаљинистичког режима и његовим катастрофалним последицама. Интересантан је и завршни коментар да књига Николе Милошевића као критика марксистичких идеологија које се у свим варијантама (осим социјалдемократске – Кауцког) залажу за промену света насилним средствима, доноси поруку која је садржана у огледу посвећеном великанима српске књижевности – Андрићу и Црњанском.

У есеју „Исто и различито“,⁶⁸⁹ дотичући се закључака Милошевићеве књиге *Филозофија и психологија: оглед из диференцијалне филозофије* (1997)⁶⁹⁰ о томе „како исто може бити исто али не на исти начин и у једнакој мери, и како нешто може бити различито али не на исти начин и у једнакој мери“,⁶⁹¹ Тимченко ће на примеру Чеховљеве драме *Ујка Вања* илустровати како исте речи које јунаци драме изговарају делују различито по значењу и како иако осећају једно исто, та осећања се показују на потпуно различите начине и у различитој форми. Након исцрпне анализе, Тимченко закључује да се вредност Чеховљеве драме огледа у чињеници „да је у њој литерарно преобликована свеколика истост и различитост стварности или, прецизније, у складу са нашом темом, сва испреплетеност индивидуалних карактеристика и мотивација које дотичну стварност чине сложеном. [...] Доведени у исте ситуације, ови ликови делују на свој специфичан, индивидуалан начин у скаладу са својим карактером. Диференцијална филозофија такође својим приступом омогућује да целину једне духовне творевине сагледамо у њеној правој светлости тек када разазнамо и индивидуалне карактеристике личности творца тих теоријских или белетристичких опуса“,⁶⁹² враћајући се на крају поново Милошевићевом закључку из поменуте књиге да ништа није ни трагично ни ведро по себи, већ у зависности од доживљаја и карактерних особина онога који о појавама стварности суди.

⁶⁸⁸ Исто, стр. 112.

⁶⁸⁹ Н. Тимченко, „Исто и различито“, *Помак*, год. 2, бр. 5, 1997, стр. 20–21.

⁶⁹⁰ Уводећи Паскалову мисао о предностима духа нијансе, Тимченко ће додати: „Међутим, с гледишта диференцијалне филозофије и у складу с увидом у све богатство и разноврсност свеколике људске стварности, ова Паскалова мисао се мора прецизирати, што Никола Милошевић у својој драгоцености књизи *Филозофија и психологија* чини на следећи начин: ’све је једно, али никад у истој мери и на исти начин и све је разво, али никако у једнакој мери и на једнак начин’.“ (Исто, стр. 20).

⁶⁹¹ Исто, стр. 20.

⁶⁹² Исто, стр. 21.

Милошевићева књига *Има ли историја смисла?* (1998) повод је још једног Тимченковог текста⁶⁹³ који само потврђује посвећеност и одлично познавање целокупног Милошевићевог опуса. Наиме, у осврту на поменути књигу, Тимченко веома прецизно указује да је она заправо наставак књиге *Царство Божје на земљи* (1998), а да са књигама *Психологија знања* (1989), *Филозофија и психологија* (1997) и *Антиномије марксистичких идеологија* (1990) чини тетралогiju „у којој је Милошевић изложио и теоријски образложио основне методолошке и садржинске ознаке и карактеристике једне нове научне дисциплине коју је назвао психологија знања за разлику од социологије знања манхајмовског типа“.⁶⁹⁴ Такође, Тимченко помиње и да су прве контуре поменуте дисциплине изложене у књизи *Идеологија, психологија и стваралаштво* (1972).⁶⁹⁵ И овај текст пример је колико једног прецизног (и преданог) тумачења, али и праћења Милошевићеве мисли, толико и једне сагласности са закључцима и тврдњама које његове књиге доносе и промишљања о питањима која отварају.⁶⁹⁶

Као тумач филозофског и књижевнотеоријског Милошевићевог дела, Тимченко је, некако очекивано, приказао и први Милошевићев роман *Нит михољског*

⁶⁹³ Н. Тимченко, „Између наде и безнађа: Никола Милошевић, *Има ли историја смисла?*“, *Наше стварање*, год. 46, бр. 1–2, 1999, стр. 157–159.

⁶⁹⁴ Исто, стр. 158.

⁶⁹⁵ Тимченко овако повезујући поменуте књиге, додаје: „залажући се за диференцирани приступ проблемима философске антропологије и, посебно, тумачењу духовних творевина, Милошевић је, изложивши у *Психологији знања* основе нове научне дисциплине, а у *Филозофији и психологији* и *Царству Божјем на земљи* проблем односа теоријских творевина и психичких чинилаца који утичу на нарушавање кохеренције и истинитости теоријских конструкција у тим духовним творевинама, у књизи о којој је реч сишао сасвим на тле емпирије и историје, тачније, како сам каже, посветио је ’више пажње анализи понашања конкретних историјских актера’ и тако, нема сумње, допринео ’конституисању једне специфичне филозофије историје’. Из анализе личности и понашања социјалистичких вођа (Маркса, Лењина и Стаљина) и немачког фирера произашао је закључак да се може порећи постојање смисла историје са великим почетним словом; међутим, наглашава Милошевић, ако такав закључак произлази из пажљиве и продубљене анализе понашања конкретних личности које су ’градиле’ историју, то још не значи да је све што се догађа у историји ’бесмислено у апсолутном значењу те речи’.“ (Исто, стр. 158).

⁶⁹⁶ Задржавајући се на потврди Милошевићевих разматрања коју дају између осталог успела литерарна дела, Тимченко ће посебно истаћи Сингерову новелу „Голубови“ и закључак професора историје да зли стварају историју, а на самом крају посегнуће за још једним примером који открива и његове преокупације: „Никола Милошевић, пак, завршава своја разматрања повезивањем случаја шампиона прилагођавања и човека који је рођен да верује, и поред свих личних недаћа, Вјачеслава Молотова са песмом *Дрозд у сумраку* Томаса Хардија, песмом препуном ’празнине и безнађа’. У дрозду трепери нада, у песнику не, јер му није знана. Молотова као да никад није додирнула меланхолија којом је натопљена ова песма. Није ли то објашњење дуговечности некада другог човека Совјетског Савеза, човека одмах до Стаљина? У историји је било места и за Молотова и за песника који је створио ову песму. Има ли историја смисла и где је он ако знамо да су многи песници, док је Молотов био на власти, завршили у логорима и пред пушчаним цевима?“ (Исто, стр. 159).

лета. *Носталгија за бесконачним* (1999).⁶⁹⁷ Интересантно је да Тимченко, показујући да појава Милошевићевог романа није изненађење, подсећа на један текст који је он објавио четрдесетак година пре појаве романа у часопису *Дело*, а прештампао у *Антрополошким есејима* 1964. године. Ради се о тексту „Оглед из антропологије“ за који Тимченко каже да је по књижевном поступку одударао од осталих есеја и да се сасвим приближио белетристици. С тим у вези наглашено је да се и сваки од есеја завршавао „неком поентом која је звучала, ако се тако може рећи, наративно и субјективно, откривајући и у проблему о којем је у есеју реч и у писцу који о том проблему расправља на строго аналитички и логично-есејистички начин, једну страну или аспект који је остао помало затамњен и о коме би можда могло да се расправља на начин који је, условно речено, белетристички“.⁶⁹⁸ И у каснијим делима, Тимченко уочава, условно речено, поменуте белетристичке пасаже који бацају ново светло на проблем о којем се расправља, видећи у њима наговештај једне поетске инспирације из које је изникао роман.

Када прелази на анализу самог романа, категорично тврдећи да „није у питању аутобиографија иако је роман личан“,⁶⁹⁹ замишљен као нека врста исповести једне личности, Тимченко ће осетити потребу да се дорекне па ће у форми одговора на питање шта таква тврдња значи, заправо прећи на објашњење позиције јунака романа и наратора.⁷⁰⁰ Почетна тврдња да је реч о роману о чијој изузетности и поетској снази не може бити сумње, затомњена је негде, помало нејасном анализом самог романа у којем је јасно уочено једино јако осећање меланхолије, док је све остало некако остало замагљено и у покушају да се објасни најпре одлука главног јунака да пише проистекла из потребе да се у сећање призове „варљиви сутонски траг минулих дана“, потом недостатак његове квалификације за писање, али и његова начитаност и познавање филозофије и уметности, да би се на крају вратио завршној констатацији у којој указује да на самом крају романа „јунак каже да није тачно да је писао свој запис да би евоцирао успомене на оно што је било; у ствари, каже он, преовладала је жеља

⁶⁹⁷ Н. Тимченко, „Исповест меланхолика: Никола Милошевић, *Нит михољског лета. Носталгија за бесконачним*“, *Наше стварање*, год. 46, бр. 3–4, 1999, стр. 344–347.

⁶⁹⁸ Исто, стр. 344.

⁶⁹⁹ Исто, стр. 344.

⁷⁰⁰ За јунака романа и наратора назначено је да „пропушта све догађаје и све појаве кроз своју личност, кроз своју моћ запажања и контемплације, узима у обзир само оно што види и осећа, али при томе, он се не изолује, не усамљује, отворен је свим својим чулима и моћи поимања спољњем свету и једина му је жеља и преокупација да тај спољашњи свет разуме и себи објасни“. (Исто, стр. 345.)

за саморањавањем: писана реч, па и његов запис, служи да би писац на неки начин озледио себе; са мало више патетике и претеривања, каже јунак, 'могао бих да кажем да је овај мој запис бодеж саздан од речи и управљен у моје срце'⁷⁰¹.

Напомињући да је неколико детаља из једног слоја романа који се тиче смисла писања намерно бирано да би се показало „како није у питању само оно белетристичко семе које је несумњиво допринело да се изнедри један овакав белетристички текст, местимично врло поетичан и са сликама које подсећају на незаборавну прозу Милоша Црњанског, на стил који је истовремено лирски и у коме налазимо толико универзалних исказа чија је снага и лепота управо у лиризму“⁷⁰² Тимченко ће даљу анализу спровести на тврдњи да постоји много подударних места са одређеним пасажима из Милошевићевих теоријских књига. И у том смислу изводи врло интересанте закључке.⁷⁰³ На основу такве анализе, Тимченко ће закључити да Милошевић није у роману поновио оно што је на аналитички начин открио и објаснио у есејима и студијама, јер се у роману, према његовој оцени, у оном слоју на ком аутор највише инсистира показује „оно што би се могло назвати трансценденцијом: заправо, постоји оно што надилази нашу моћ разумевања.“⁷⁰⁴ Бавећи се поменутиим слојем романа и пишчевом тенденцијом, Тимченко указује на још једну паралелу у прилог својим закључцима. Наиме, подсећа да је Милошевић тумачећи Камјево дело кориговао Сартров суд по којем *Мит о Сизифу*, есејистичко дело, тумачи *Страница*, белетристичко дело, тврдњом да је управо супротно, што све води до закључка да *Нит михољског лета* умногоме допуњује и објашњава, како каже, скривену мисао самог Милошевића: „Наиме, показује се и на примеру овог значајног и луцидног философа и књижевног теоретичара да постоји једна подземна и једна видљива мисаона линија

⁷⁰¹ Исто, стр. 345.

⁷⁰² Исто, стр. 345–346.

⁷⁰³ На пример бележи: „у поменутом *Огледу из антропологије* Милошевић говори о меланхоличном наговештају који је доживео гледајући управо слику де Кирка о којој је реч у роману; меланхолични доживљај, каже Милошевић у есеју. 'то је доживљај неке скоро апсолутне тишине проткан осећањем извесне сетне изгубљености'; изгледа ми да је то тачна карактеристика животног стила јунака Милошевићевог романа; [...] Верленов стих са краја књиге *Филозофија и психологија*: нада из тог стиха, која одговара Милошевићевом основном расположењу, заправо је она нада Милошевићевог јунака да ће кад-тад, зачути, макар и једва чујни и разговетни, глас бесконачности. Такође, у Милошевићевим теоријским књигама, посебно у *Царству Божјем на земљи*, говори се о слободном избору, о прекогницији и, с најјачим акцентом, о немогућности сазнања апсолута, тачније о непостојању апсолута, о илузији да се ма шта апсолутно може остварити. Основна сазнања јунака романа – пре свега оно да се све оно што се догодило морало баш тако догодити јер су у томе учествовале баш те личности са баш таквим својствима – помно су анализирани и доказивани у студијским књигама а у роману, у сликама, и показане.“ (Исто, стр. 346).

⁷⁰⁴ Исто, стр. 346.

у систему овог мислиоца.⁷⁰⁵ У том смислу интересантно је и тумачење по којем склоност ка меланхолији има двоструке корене,⁷⁰⁶ што је потврђено и илустрацијом искустава која излаже јунак романа.⁷⁰⁷

С правом се може закључити да је у овом случају спроведена анализа романа на изванредан начин мање успела када се узму у обзир неки ранији Тимченкови текстови. У деловима у којима се прати подударност делова романа са одређеним пасажима теоријских Милошевићевих књига, Тимченко је на сигурном терену, међутим, сваки покушај изрицања вредносног суда о самом роману не делује довољно аргументовано.⁷⁰⁸ У том смислу интересантно је навести и завршне редове: „Милошевићев књижевни деби показао се као успешан и значи не мало обogaћење наше књижевности; није у питању само ново белетристичко дело већ и нова врста романа. Како се претежно бави оним што је 'иза ствари' вероватно би било најприкладније сврстати га у метафизичке романе каквих у српској књижевности заправо нема.“⁷⁰⁹

И последњи Тимченков прилог о делу Николе Милошевића,⁷¹⁰ чији је повод његова књига *Кутија од ораховог дрвета* (2003), заправо није само приказ поменуте

⁷⁰⁵ Исто, стр. 346.

⁷⁰⁶ Непостојањем апсолута објашњен је разлог за дубоки антрополошки песимизам на теоријском плану: „када у *Теоријском осврту на антрополошке есеје* каже да је његову пажњу привлачио проблем односа тенденције уметничког дела према ономе што је психолошки и онтолошки могуће, и код неких највећих писаца откривао извесне неусаглашености, Милошевић је у ствари изражавао своју чежњу за хармонијом у уметничком делу; касније, када је откривао узроке мањкавости у философским системима и мотивацији књижевних дела, Милошевић је налазио разлоге у психичким и идеолошким факторима, али је такође чезнуо за складом.“ (Исто, стр. 346–347); док је наглашено „разлоге антрополошког песимизма на егзистенцијалном плану Милошевић је изнео још у *Огледу из антропологије*.“ (Исто, стр. 347).

⁷⁰⁷ „У роману, јунак излаже своја искуства: после Лениног нестанка, каже он, суочио сам се са сазнањем о неопозивим и коначним губицима, што је у њему изазвало не тугу и сету већ – ужас. Тумачење једне песме родило је тугу, друге сету. Овај догађај – смрт девојке коју је заволео – донео је снажније, неупоредиво поразније сазнање. Јер, каже јунак, 'кључ којим се отварају врата песме није онај кључ којим се отварају врата смрти'. И у томе је она граница која раздваја ове две врсте сазнања, оног који остаје у сфери теорије и оног који задире у живот. Овим другим бави се претежно уметност, и зато је она увек обухватнија од теорије.“ (Исто, стр. 347).

⁷⁰⁸ Тако рецимо звучи и следећа констатација: „Јунак Милошевићевог романа је књижевни лик а не сам писац. Међутим, нема сумње, Милошевићев књижевни јунак је читао Милошевићеве књиге и имао из њих много шта да научи. Сам писац каже да је његов јунак прочитао мноштво философских књига. Али, тај јунак је учио и из живота, а живео је у време комунизма, у коме се као ликови појављују Цана гуска и Спасоје. Она прва је једна необразована и глупа девојка која је захваљујући својој лењости, невоспитању и случају постала активисткиња и некакав фактор у друштву, а овај други је недоучени [...] партијски функционер [...]. У овом делу романа Милошевићева нарација, дотле лирски и меланхолично интонирана, добија ироничан призив. И у овој врсти нарације Милошевић се одаје као врло солидан познавалац књижевног заната, као неко за кога у том занату нема тајни.“ (Исто, стр. 347).

⁷⁰⁹ Исто, стр. 347.

⁷¹⁰ Н. Тимченко, „Слово о мислиоцу и писцу: Никола Милошевић, *Кутија од ораховог дрвета*“, *Наше стварање*, год. 50, бр. 3, 2003, стр. 128–141.

књиге, него је једна врста синтезе промишљања о целокупном Милошевићевом делу. Наиме, Тимченко исцртава пут Николе Милошевића, од 1964. године и појаве *Антрополошких есеја* као великог датума у нашој науци о књижевности и књиге која је утицала на развој и наше критике и теоријске мисли о књижевности. У том смислу Тимченко помиње и Милошевићеву студију о *Другој књизи Сеоба* из априлског броја *Дела*, која се појавила исте године, напомињући да је оно што се догодило те године веома значајно, поткрепљујући то наводима из писма Милоша Црњанског упућеног Милошевићу. Указујући даље на начин на који су незаобилазне Милошевићеве књиге учиниле да његово место буде у врху наше теоријске мисли о књижевности, Тимченко ће поменути и много касније писмо које му упућује Борислав Пекић. Све је то донесено као потврда тврдње о једном новом и оригиналном приступу у књижевнотеоријској пракси „који подразумева испитивање не само историјске, психолошке и композиционе већ пре свега метафизичке димензије књижевне структуре“.⁷¹¹ Понављајући и допуњујући одређене своје већ изречене закључке и тумачења готово свих Милошевићевих дела, указујући на све писце и проблеме којима се бавио, са посебним наглашавањем да је сваки од есеја или студија у литератури писаца светске или наше књижевности обогаћење разумевања суштине и дела и писаца којима су посвећени, Тимченко ће се задржати посебно на Милошевићевом бављењу шпанским мислиоцем и писцем Мигелом де Унамуном. Из следеће констатације: „у Унамуновом опусу привлачи, између осталог, изузетну пажњу однос површинског и дубинског тока његове мисли; осим тога, Унамуно је занимљив као мислилац и писац у чијем се делу огледа разлика између мислиоца и писца у начину саопштавања истина. Унамуно је мислилац у коме су се површински и дубински ток мисли готово помирили и изједначили – а то је идеал коме тежи и успева у томе и сам Никола Милошевић; Унамуно је у свом књижевном делу много радикалнији у исказивању песимистичких увида у свет и природу човека него што је то у својим теоријским списима“,⁷¹² видљив је начин на који Тимченко покушава да приђе тумачењу романа Николе Милошевића. У том смислу констатовано је да је и Милошевић избегавао да крајње песимистичке закључке исказује у својим теоријским списима, а да је то учинио у роману кроз лик анонимног јунака. Наравно, Тимченков долазак до оваквог закључка образложен је низом увида и паралели између оба мислиоца и писца, који

⁷¹¹ Исто, стр. 129.

⁷¹² Исто, стр. 133.

је вредан пажње и представља значајан допринос осветљавању једног сегмента Милошевићевог стваралаштва.

И на овом месту, Тимченко се вратио на први роман *Нит михољског лета*, указујући још једном на специфичности главног јунака, личности која по свом склопу и склоност ка меланхолији, у тежњи ка потпуном сазнању остаје на крају обасјана једино осећањем узалудности. Прелазећи на анализу *Кутује од ораховог дрвета*, биће указано да је и у њему главни лик романа и наратор, с тим што ће много више простора бити дато објашњењу свих битних особина књижевног лика којег карактерише склоност ка сазнавању, како каже, историјских чињеница и преданост лектури, између осталог, који живи у препознатљивом времену, али је по комплексности својих осећања и поимања стварности – нетипичан. Задржавајући се на дилемама главног јунака, разматрајући његову „тамну страну“ и песимистичке закључке његове исповести, Тимченко наглашавајући да су филозоф и књижевни теоретичар нагостили писца закључује:

„Иако се у романима чује само један глас, уздржан и методичан, па изгледа да говори свевидећи писац као у психолошком роману XIX века, Милошевић не препричава ни философију ни своју књижевну теорију, не доцира и не поучава; цео тај говор је испуњен питањима и размишљањима у којима учествују најмање два лица – наратор и лик из романа или писац књиге коју чита и обавезно критички претреса. Милошевић тако успева да створи књижевни лик наратора који је у свему жив и пластичан књижевни јунак. У романима бива веома успешно остварена идеја из теоријских дела да је осећање трагике и животне проблематике уопште ствар друштвеног склопа онога ко се бави дотичном проблематиком; тиме се персонализује проблем који се своди на индивидуалну личност. Тако схваћену философију и књижевну теорију, примењеним књижевним поступком сасвим је могуће пренети у литературу без бојазни да ће она угрозити специфичност књижевности у односу на филозофију и теорију. Књижевни лик, коме се прецизно дефинише душевни склоп или психологија (поступак мотивације и индивидуализације) постаје аутохтона литерарна чињеница. Тако су замишљени и остварени ликови наратора или писаца исповести у оба Милошевићева романа. Проблеми са којима се они носе произлазе из њихове психологије и постављање и

разматрање тих проблема је у потпуности у компетенцији књижевних јунака. Што их ликови у Милошевићевим романима решавају помоћу познавања и консултовања философије и диференције и психологије – то је само плод њихове интелектуалне зрелости; индивидуалног знања; ти ликови су, наиме, замишљени као интелектуалци који су се образовали више-мање систематским учењем.⁷¹³

Не заборављајући да је основно полазиште разматрања било заправо питање о исказивању порука у теоријским и књижевним остварењима, Тимченко ће додати да је Милошевић нешто радикалнији у исказивању песимистичких порука у својим романима, али да ни у његовим теоријским делима нема оптимистичких призива, што је аргумент за закључак о усаглашеном спољашњем и унутрашњем току његове мисли и да и романи и теоријска дела теку паралелно прожимајући се и узимајући поруке једно од другог, али уз напомену да граница између њих никада не нестаје.

На крају, потребно је поменути да се Тимченко укључио и у полемику која се одиграла између Николе Милошевића и Василија Калезића. Наиме, колико је полемика била жестока, сведочи и Калезићева књига *Спорни списи, спорни писци* (2003) у којој је велики део посвећен управо текстовима и документацији у вези са полемиком. Између осталог у поменутој књизи забележено је и Тимченково укључивање.⁷¹⁴ Повод и почетак полемике био је Милошевићев текст о Калезићевој књизи *Покрет социјалне литературе* (1975).⁷¹⁵ Најпре у *Младости*,⁷¹⁶ а потом и у *Оку*,⁷¹⁷ Тимченко је, такође врло оштро реаговао, али не и без аргумената стао у одбрану Николе Милошевића.

⁷¹³ Исто, стр. 140.

⁷¹⁴ Калезић, не без острашћености у хронолошком попису полемичких написа бележи: „У полемику између Николе Милошевића и мене умијешали су се Николај Тимченко, читалац и критичар (који се најприје потписао као обичан читалац, са адресом стана и мјеста боравка, а други пут без тих података) и Драгољуб Голубовић, уредник 'Дуге'. Они су обојица чврсто стали на страну Николе Милошевића. Николај Тимченко је написао два текста: 1. *Опасан симптом*. 'Младост', 10. септембар 1976, стр. 2 (у облику писма читалаца, са потписом и адресом: Војводе Мишића 30, Лесковац). 2. *Василије Калезић као неуморни аутобиограф*. 'Око', 21. листопада – 4. студенога 1976, стр. 4.“ (В. Калезић, *Спорни списи, спорни писци*, Сабрана дјела 6, Београд 2003, стр. 234).

⁷¹⁵ Н. Милошевић, „Василије Калезић као верник и као истраживач: поводом књиге *Покрет социјалне литературе*“, *Дуга*, 17. април 1976, стр. 32–33.

⁷¹⁶ Н. Тимченко, „Опасан симптом“, *Младост*, 10. септембар 1976, стр. 2. (Текст је изостао у *Библиографији Николаја Тимченка*).

⁷¹⁷ Н. Тимченко, „Василије Калезић као неуморни аутобиограф (У поводу полемике В. Калезић – Н. Милошевић)“, *Око*, год. 4, бр. 120, 21. октобар – 4. новембар 1976, стр. 4.

Непосредан повод Тимченковог другог текста, када је полемика већ узела маха, био је Калезићев текст објављен такође у *Оку*.⁷¹⁸ Писан са полемичком страшћу, али врло промишљено, тај текст износи низ аргумената на рачун Милошевићевог опонента који га квалификују као не баш поузданог истраживача и полемичара који је у својој страсти спреман да посегне за свим средствима дисквалификације противника. Најпре Тимченко ће указати на „нове странице“ Калезићеве аутобиографије које он исписује у свом тексту у *Оку*,⁷¹⁹ да би након тврдње да он не може наудити интелектуалном и књижевнотеоријском ауторитету Николе Милошевића „чијих пет књига чини част нашој естетици и есејистици, чији предавачки дар плени слушаоце не само у факултетским слушаоницама него и на свим јавним трибинама“, ⁷²⁰ полемичући на тај начин са свим увредама изреченим и у ранијим Калезићевим текстовима, приметио да је неодржива његова оцена по којој је у низу Милошевићевих радова баш онај који се односи на књигу о покрету социјалне литературе – „на неподношљиво ниском нивоу“ и да су лоши сви текстови које је објавио после критике Калезићеве књиге. Да мотив полемике са Калезићем није само одбрана Николе Милошевића, види се из следеће примедбе: „Очевидно је да Калезић није могао и да не може да прими критику на начин како би то требало да буде нормално са истраживачима литерарних феномена. Он спада међу оне писце који упињу све снаге и користи сва средства како би убедили и своје опоненте и своје читаоце у то да су жива врела пророчишта и извори искључиве и јединствене истине; међутим, како је познато, све оно у чему такви писци успевају, а што пример Василија Калезића драстично потврђује, садржи се у томе да испољује немоћ и непрекидно саопштавају своје предрасуде, верујући да говоре све саме мудрости и неприкосновене истине. Већ само веровање у могућност крајње истине и заблуда да је она у њиховом поседу – чине од тих писаца вернике чија је права природа не како они верују аутономна него, напротив, хетерономна, и у томе

⁷¹⁸ В. Калезић, „Књижевне спекулације Николе Милошевића“, *Око*, год. 4, бр. 119, 7. – 21. октобар 1976, стр. 4. (Између осталог, Калезић ту објављује и писмо редакцији *Дуге*, а обраћа се и уреднику Драгољубу Голубовићу.)

⁷¹⁹ „У својој захукталој спремности да се до краја разголити пред југословенском јавношћу, Калезић је припретио *Дуги*, оквалификовао рад једног теоретичара литературе као обичну шпекулацију, оценио изјаву једног новинског уредника као навијачку и, мирне душе, пошто је свом опоненту спочитнуо смушеност, недоследност, незнање и некомпетентност да улази у питања марксизма и социјалне литературе – сву своју писанију зачинио иронично-нехајном опаском да писмо *Дуги* објављује као доказ против себе и не слутећи да је баш тиме превазишао себе, откривајући своју праву природу и карактер.“ (Н. Тимченко, „Василије Калезић као неуморни аутобиограф (У поводу полемике В. Калезић – Н. Милошевић)“, *Око*, год. 4, бр. 120, 21. октобар – 4. новембар 1976, стр. 4).

⁷²⁰ Исто, стр. 4.

је сва трагедија и усуд тих верника. [...] За вернике типа Калезића карактеристична је мржња, и то не само према онима који другачије мисле, него пре свега према онима који уопште мисле уместо да верују.⁷²¹ У том смислу објашњен је и „рат до истребљења“ између „верника Калезића“ и присталице „принципа мишљења Милошевића“, као неминовност сукоба две различите концепције и два супротна принципа који су одувек непомирљиви. За Тимченка је Калезић неко ко се декларише као „верни и непопустљиви приврженик владајуће идеологије“ и ко самим тим полаже право да своју истину прогласи неприкосновеном. Насупрот њему, Милошевић је представник поборника рационалног начина мишљења и критичког односа према предмету испитивања.⁷²² Зато, нема потребе објашњавати ни додатне мотиве ни разлоге да се заузме јасна страна у поменутом спору, јер Тимченко не стаје само у Милошевићеву одбрану, него исписује и сопствени суд о Калезићевој делатности.⁷²³

Тимченкови прилози о теоријском и литерарном стваралаштву Николе Милошевића, свакако су значајан допринос колико осветљавању и вредновању Милошевићевог дела, толико и као показатељи Тимченкове мисли о теоријским и филозофским питањима којима се и сам бавио. Иако, на моменте, што је видљиво из последња два прилога о Милошевићевом делу инспирисана његовим романескним остварењима, не може да направи потпуно јасну границу између писца и филозофа

⁷²¹ Исто, стр. 4. (Свој опис верника Тимченко илуструје Ничеовом констатацијом по којој је верник сваке врсте зависан човек, који не припада себи и може да буде само средство – цитирајући *Антихриста* (Београд 1976, стр. 72) књигу која се појавила исте године када је писан и текст).

⁷²² Улазећи у све детаље полемике, Тимченко ће показати и Калезићев однос према елементарним чињеницама и коришћењу извора, задржавајући се на његовој оптужби по питању Милошевићеве наводне изјаве објављене у *Политици*, за коју заправо показује да је узета из извештаја Милана Влајчића који је лист донео о дискусији поводом Ласићеве књиге и где је спорна реченица Милошевићева погрешно цитирана. За све то доказ је факсимил из *Политике* који Калезић објављује у *Оку* и интегрални текст Милошевићевог излагања у тој дискусији објављен у мајском броју *Дела*, како наводи Тимченко, и у којем цитиране реченице нема.

⁷²³ Индикативна је у том смислу дневничка белешка од 11. новембра 1977. године, исписана у страху за радно место и будућност, у јеку хајке на њега као политички неподобне личности у Лесковцу, а и шире: „Међутим, не плашим се за себе. Никада нисам био прибранији. Можда је то слутња стварног негативног, када ће ми сабраност стварно бити потребна. Шта чинити? Отићи у Београд, обратити се пријатељима и Первићу, најпре. Можда би се могао наћи тај посао у штампарији, преко Триве [...] Не смем се само одрећи себе. Јуче сам с Вовом разговарао о перспективи која се оцртава с блиском смрћу нашег мудраца. Шта ће бити после? Хапшење, клање, бежање преко границе? У сваком случају биће још горе. Да ли ће власт преузети Василије Калезић и његови истомишљеници? Ја Калезиће имам у Лесковцу.“

и теоретичара књижевности,⁷²⁴ Тимченкови прилози, чињеница да је писао о безмало свим Милошевићевим књигама,⁷²⁵ да је пратио и оно што је објављивано по листовима и часописима и што је изговорано на разним скуповима, а на шта врло прецизно указује, свакако су значајни, инспиративни и незаобилазни када се промишља о делу Николе Милошевића.

⁷²⁴ 3. новембра 1970. оставиће интересантну дневничку белешку, која поред бројних помињања Милошевића, сусрета и разговора са њим, показује са каквим је поштовањем прилазио његовом делу, чиме се можда може оправдати и одређена доза некритичности: „Дошао је тај дан који бележим црвеним словима: стигла је, од Милошевића, његова књига. Велики је то догађај за мене и срећан сам. Због књиге која је блистава, трајни домет наше теорије књижевности и естетике, због чињенице да ме се сећа један такав писац, стваралац, човек. Могу да кажем, с пуно права, да спадам у најужи круг његових пријатеља. А то је за мене битна ствар“. У децембру исте године бележи: „Стигла је гомила поште [...] Писмо од Николе Милошевића. Али, ту је и гомила јада: страшно је, најпре, да се Милошевић разболео на плућима. Каже да је сада боље. Али, то је разлог да ми каже за мене драгоцене ствари, најпре – да ми пише, да ме се сети у својој усамљености и – да ме позове у посету, и да ми се – како каже – обрати као човеку духовно блиском. Одлучио сам да га посетим одмах после Нове године. [...] Милошевић је сада сам и болестан. Нова његова књига удаљила је од њега још многе његове 'бивше' пријатеље! Заправо, страшна је тиранија ума... она има драстичније облике јер није уобичајена у овом свету у коме господаре – глупаци! [...] Сам Црњански, изгледа, нема добро мишљење о Милошевићевој књизи; бољерећи, не препознаје своје дело у тој интерпретацији. То ће бити један од разлога Милошевићеве сумње у вредност онога што ради! Међутим, ништа добро не може да произађе из сусрета две снажне индивидуалности, оне сувише самосвојно и самоникло говоре о истој ствари. [...] Сутра ћу почети да куцам приказ о Милошевићевој књизи. Наравно, нећу бити у могућности да обухватим све богатство ове, нема сумње нове естетике или поетике (зато што се односи пре свега на литературу). Понећу тај приказ у Београд, Милошевићу. Разговараћемо, надам се, о књизи и свему што је с тим у вези“. Након сусрета 10. јануара 1971. забележиће делове разговора који се између осталог односе и на сукобе између Милошевића и филозофа, на приказе књига итд. да би додао: „Пут је био врло користан: видео сам правог усамљеника који се искључиво радом брани од општег проклетства којим је засут сваки самосталан и независан човек. Ипак, видео сам још једном да је једини излаз: радити своје ствари, следити свој пут. Он ће бити исправан ако су то опште ствари, ако се раде са смислом и талентом.“

⁷²⁵ У „Напомени приређивача“ Тимченкове књиге о Милошевићу забележено је: „Никола Милошевић објавио је за живота (1929–2007) двадесет књига, од тога броја једну после смрти Николаја Тимченка – роман *Сенке минулих љубави* (2005). Николај Тимченко приказао је тринаест Милошевићевих књига, најчешће одмах по њиховом појављивању; [...] Није посебно писао, ако изузмемо два издања Милошевићевих одабраних дела: 1–10 (1990) и 1–4 (2003), о следећим Милошевићевим књигама: *Марксизам и језуитизам* (1985), *Психологија знања* (1989), *Полемике* (1990, једина нова у првим изабраним делима), *Православље и демократија* (1994), *Књижевност и метафизика* (1996), *Царство божје на земљи* (1998), *Осам предавања* (2000).“ (Н. Тимченко, *Меланхолија и херменеутика: мислилац и писац Никола Милошевић*, приредио Јован Пејчић, Лесковац – Београд, 2009, стр. 197). Потребно је ову напомену допунити податком да иако о појединим књигама није објавио посебне приказе, он већину њих помиње углавном поводом касније објављених књига, указујући на поједине судове. Посебно је у том смислу значајно у више наврата помињање књиге *Царство божје на земљи*.

4.

Слободан Јовановић

Личност Слободана Јовановића, подједнако као и његово дело, током година закупљали су пажњу Николаја Тимченка. Од 1964. до 1999. године, враћајући се значају Јовановићеве, у првом реду књижевне делатности, проговарајући о његовој трагичној судбини која се после Другог светског рата наднела и над целокупно Јовановићево дело, Тимченко ће између осталог осветлити и Јовановићеву политичку и културну мисију коју је вршио у свом времену, истичући његов пример као образац понашања човека од пера, пример узорности и на интелектуалном и на етичком плану.

Судбина Слободана Јовановића, не она предратна, када је и мимо своје воље уживао углед једног од највећих интелектуалаца, него она која га је задесила након Другог светског рата, када је 1946. године у одсуству осуђен одлуком Војног суда са осталим оптуженима из краљевске југословенске владе на двадесет година робије и губитак грађанске части због издаје државе и сарадње са окупатором,⁷²⁶ рефлектовала се и на његово дело. Такође, није на одмет поменути и поступке појединих књижевника као потврду првих послератних јавних осуда Слободана Јовановића. Његово име које се појавило међу проscribeованим ствараоцима у библиографији радова о Светозару Марковићу у *Нашој књижевности* 1946, било је, између осталог, повод за текст Радована Зоговића „Може ли издаја да застари“.⁷²⁷ Милан Богдановић је, такође, написао исте године врло ангажовани чланак „Данашњи лик Слободана Јовановића“

⁷²⁶ Детаље оптужбе и ток суђења наводи Живорад Стојковић („Слободан Јовановић (1869–1958); Биографски подаци и прилози: календарски преглед“, *Сабрана дела Слободана Јовановића*, књ. 12, Београд 1991, стр. 768–772); а извештаји са суђења опширно су објављени у *Политици* током јуна и јула 1946. године.

⁷²⁷ У тексту је наведено и следеће: „С. Јовановић је био мрачњачки историчар, шестојануарски законодавац, један од зачетника и руководиоца четничке сарадње с окупатором [...] Осуђен је, у одсуству, на двадесет година робије и на губљење часних права. И ето, све те изајнике, туђинске клеветнике, обрљане судопере, уцјењиваче и шпијуне, мрачњаке и крвнике, апсолутне научне и књижевне ништарије, – ’Наша књижевност’ цитира у вези с прославама десетогодишњице од смрти Максима Горког и стогодишњице од рођења Светозара Марковића.“ Зоговићев текст (*Борба*, 23. октобар 1946, стр. 2–3) и читав случај у вези са спорном библиографијом објављеном у *Нашој књижевности* разматран је и у контексту послератних догађаја којима се Тимченко бави осветљавајући књижевни живот тог периода.

у којем се обрушава и на лик и на дело Слободана Јовановића.⁷²⁸ Оба чланка само су назнака атмосфере дугогодишњих јавних осуда,⁷²⁹ које су претходиле једногласној одлуци Уређивачког одбора „Српска књижевност у сто књига“ (издање Матице српске и Српске књижевне задруге),⁷³⁰ која је довела до тога да се 1963. године појави као шездесета у комплекту књига *Портрети из историје и књижевности* Слободана Јовановића.

О ситуацији око припреме књиге за штампу, податке оставља Живорад Стојковић, помињући да после одустајања Душана Матића од писања предговора, покушаји да се ангажују други аутори, од историчара и социолога, до књижевних критичара и есејиста нису прошли боље, па је књига остала без правог предговора.⁷³¹ Све то говори у прилог да је Јовановић био „опасна“ тема и да нико није имао храбрости да се прихвати тог посла. И сам текст „Уместо предговора“ на почетку поменутог издања, чији је аутор Стојковић који је сачинио и избор Јовановићевих текстова, садржи податак о чињеници да се нико коме се Одбор обраћао за писање предговора није прихватио тог посла.⁷³² Дакле, налози комунистичке власти прећутно су се поштовали. Важно је поменути и још један податак о дешавањима након изласка књиге из штампе који оставља Стојковић: „Ни у јавности није било реаговања што је Слободан Јовановић заступљен у библиотеци – антологији српске књижевности, најпопуларнијој колекцији тада, и можда је управо зато из политичког центра Србије било потегнуто питање одговорности што се књига *Портрета* појавила без праве

⁷²⁸ У тексту стоји између осталог и следеће: „И тако је Слободан Јовановић дефинитивно изневерио народ, а присвојио је Дражу Михаиловића и прљаву емигрантску клику. Законитост се извршила: рђава политичка линија се поклопила са рђавом моралном линијом. И зато савременост данас брише Слободана Јовановића из часног именика народу верних и са њима срођених културних првака.“ (Текст је цитиран према 36. наставку фељтона „Књижевна десница“ који су у *Политици* током јуна и јула 1983. објављивали Радивој Цветићанин и Сава Даутовић у 44 наставка. Под називом „Случај духовног изобличења: Милан Богдановић о Слободану Јовановићу“ наведен је Богдановићев текст из 1946. – *Политика*, 15. јул 1983, стр. 15.)

⁷²⁹ О брисању Јовановићевог имена с листе чланова Српске академије наука и уметности 1947, уништавању свих табака Јовановићевих *Сабраних дела* које је Геца Кон припремао за штампу 1948, видети: *Слободан Јовановић: библиографија са хронологијом живота и рада*, сачинио Добрило Аранитовић, Београд 2010, стр. 399.

⁷³⁰ Постоји и сведочанство да је након једногласне одлуке Уређивачког одбора (И. Андрић, Ж. Бошков, В. Ђурић, М. Лесковац, Д. Матић, Ж. Милисавац, Б. Михајловић, Ж. Стојковић) на исказану опрезност представника издавача по питању Јовановићеве књиге „неуобичајено први узвратио [...] Иво Андрић: 'Ако се Одбор не пита, онда ми овде нисмо ни потребни'.“ (Живорад Стојковић „Слободан Јовановић (1869–1958); Биографски подаци и прилози: календарски преглед“, *Сабрана дела Слободана Јовановића*, књ. 12, Београд 1991, стр. 782).

⁷³¹ Исто, стр. 782.

⁷³² Ж. Стојковић, „Уместо предговора“, у: Слободан Јовановић, *Портрети из историје и књижевности*, Нови Сад – Београд 1963, стр. 6.

идејне ограде и од дела и од личности Слободана Јовановића. Уређивачки одбор је у свему стао иза приређеног издања и, вероватно ауторитетом најугледнијих својих чланова, успео да отклони политичке приговоре на Јовановићеву књигу, спремљену за једну књижевну едицију.⁷³³

Када се узме у обзир све поменуто, итекако је значајна чињеница да се Тимченко, слободно се може рећи осмелио, да одмах по објављивању прикаже књигу *Портрети из историје и књижевности*, већ у фебруарском броју *Књижевности* 1964. године.⁷³⁴ За разлику од интелектуалаца који у комунистичкој Југославији нису смели да ставе своје име на предговор издања, важно је указати на који начин Тимченко пише о Јовановићу. Најпре подсећајући на давну оцену Јована Скерлића из *Историје нове српске књижевности*, који Јовановића ставља пре Павла Поповића и веома луцидно оцењује његову изузетну способност „у схватању и сликању људи“, Тимченко ће нагласити:

„Бавећи се књижевном критиком само узгред, али остварујући своја многобројна дела стилем који представља највиши домет ’београдског стила’ и средствима једног даровитог књижевника, овај научник, ерудита и политичар заузима, одмах уз Љубомира Недића, Богдана и Павла Поповића почасно место у историји модерне српске књижевне критике. Такво место Слободану Јовановићу припада колико по тачности и општој вредности његових критичарских судова, толико и по литерарном нивоу и методи његових критика.“⁷³⁵

Не заустављајући се само на томе, Тимченко ће приметити да случај Слободана Јовановића изазива радозналост због изузетне разноликости његовог интересовања и компетентности испољене у свим областима којима се бавио, књижевних особина његових дела која спадају у науку, додајући да и лична судбина писца, научника, професора, политичара и министра-председника владе у избеглиштву „представља свакако веома занимљиву историју која у приличној мери илуструје прилике за које знамо да су владале у нашој блиској прошлости.“⁷³⁶ Примећујући да се Јовановић

⁷³³ Исто, стр. 782–783.

⁷³⁴ Н. Тимченко, „Слободан Јовановић као књижевник: *Портрети из историје и књижевности*“, *Књижевност*, год. 19, књ. 38, св. 2, фебруар 1964, стр. 148–149.

⁷³⁵ Исто, стр. 148.

⁷³⁶ Исто, стр. 148.

књижевном критиком мало бавио, Тимченко ће устврдити да се многе његове оцене без обзира на то могу одржати и данас, подсећајући само на његово мишљење о Лази Костићу насупрот ставу који су према Костићу имали Богдан Поповић и Јован Скерлић. Свакако је занимљиво истаћи и констатацију да је Јовановић сигурно место у српској литератури заузео својим портретима из које произлази следећа реченица: „Зато и ништа природније што се избор његових портрета из историје и књижевности појавио у едицији 'Српска књижевност у сто књига' (избор, редакција и веома лепо писани предговор Живорада Стојковића). Ми бисмо чак рекли да је Јовановићу као књижевнику место чак и у ужем и строжем избору правих вредности у српској литератури.“⁷³⁷ Дајући преглед портрета и књижевних критика који су се нашли у избору, задржавајући се највише на Јовановићевом јасном, прецизном и лексички богатом стилу, његовој способности за драмско и динамично представљање суштине ствари, примени различитих методолошких поступака и сувереним владањем материјом, Тимченко ће истаћи да он није само ерудита и писац истанчаног књижевног укуса: „Слободан Јовановић је и слободан мислилац, радознао дух, трагалац за истином, дубок психолог, а уз све то и политичар, и у теорији и у пракси.“⁷³⁸ Констатујући да је поменута књига прво послератно издање Јовановићевих студија и есеја, Тимченко неће одолети да не примети да је та чињеница „неприродна с обзиром на значај и вредност Јовановићевих портрета и књижевних критика“⁷³⁹ и да је последица околности које су личну, списатељску и научничку судбину Јовановићеву учиниле трагичном, завршавајући свој приказ утиском да је књига његових портрета најпријатније изненађење тринаестог кола едиције „Српска књижевност у 100 књига“.

Судећи по наводима Живорада Стојковића, оштра реакција уследила је 1965. године у *Југословенском историјском часопису*,⁷⁴⁰ а друго издање

⁷³⁷ Исто, стр. 148–149.

⁷³⁸ Исто, стр. 149.

⁷³⁹ Исто, стр. 149.

⁷⁴⁰ Ради се о прилогу Николе Петровића који је заузео 24 странице и нашао се на првом месту у часопису, по свему судећи писаном по налогу јер у њему није само указивано на „незгодну“ страну Јовановићеве јавне делатности, него му је одречена и свака компетенција као историчара. Конструкције као што су: „субјективистички и идеалистички начин“ тумачења; произвољан однос према историјским чињеницама; „буржоаски историчар“, који је „пакосном и тенденциозном критиком“ напао првог српског социјалисту С. Марковића; историчар који је с „потцењивањем и цинизмом“ говорио о сопственом народу... само су неке из арсенала овог памфлетског текста (Н. Петровић, „Филозофија историје и историјски метод Слободана Јовановића: поводом објављивања књиге Слободан Јовановић, *Портрети из историје и књижевности*“, *Југословенски историјски часопис*, бр. 1, 1965, стр. 3–25).

поменуте Јовановићеве књиге 1971. године, одштампано и повезано уништено је.⁷⁴¹ У светлу тих догађаја, Тимченков приказ поменуте Јовановићеве књиге, не само да је гест достојан пажње, него је и значајан документ (вероватно и једини) о позитивној рецепцији једног проскрибованог ствараоца у послератној Југославији.⁷⁴²

И даља судбина објављивања списа Слободана Јовановића није била срећна. Наиме и покушај из 1984. и из 1985. године осујећен је чињеницом да је тих година активирањем пресуда Војног суда за „ратне злочине“, отпочела хајка што је резултовало поновним растурањем слога Јовановићеве две књиге. Тек 1991. године у *Сабраним делима* Слободана Јовановића појавиле су се и две

⁷⁴¹ Објашњавајући да је и за друго издање библиотеке „Српска књижевност у сто књига“ 1971. ушла у штампу и Јовановићева књига и да је Уређивачки одбор сматрао да због одбијених приговора књигу треба прештампати исто како је објављена 1963, Стојковић напомиње да је приређивач настојао да се изврше допуне у избору текстова и да се дода прави предговор који је написао Радован Самарцић под називом „Историчар као писац“. Међутим, како наводи: „Друго издање Јовановићеве књиге било је не само одштампано и повезано, у новосадској штампарији ’Будућност’, већ и спремно за експедицију, али после чувене ’седнице у Карађорђеву’, 1. децембра исте године, књига је хитно повучена, а убрзо и уништена, ’до последњег примерка’. Извршном издавачу едиције, Издавачком предузећу Матице српске, није било уручено судско решење о забрани Јовановићевих *Портрета*, као што није остављен никакав траг по чијем је налогу књига уништена, нити како: спаљивањем или резањем за прераду ’старе хартије’. Све то учињено је без знања Уређивачког одбора, као што Одбор није био обавештен ни о покушају ИП Матице српске да књигу Слободана Јовановића спасе скраћивањем текстова Самарцића и приређивача а додавањем нових, од више и различитих аутора – што је било поверено тадашњем уреднику у Предузећу МС, Александру Тишми.“ (Ж. Стојковић, нав. текст, стр. 786–787).

⁷⁴² Да су исте, 1964. године, о Јовановићевој књизи писала још два аутора, податке оставља Наталија Лудошки: „Књижевни критичар Мирослав Егерић, у огледу ’Слободан Јовановић портретист и стилист’, тематизује жанровско-стилска питања, да би се, на крају, одредио и према личности Слободана Јовановића ’[...] непријатељ сопственог народа, председник једне владе у избеглиштву којој нико у народу није више веровао, остао је, у својим најбољим примерцима писања учитељ стила, васпитач оне врсте отмености мисли која у много чему, у стварима културе, неге духа и израза, може да помогне том истом народу од кога је био, праведно одбачен’. Историчар Јован Милићевић, испод наслова ’Портрети из историје и књижевности’, избегавајући арбитражу и идеологизоване квалификације, научнички објективно анализира пре свега текстове из домена историографије.“ Аутор оставља податке да је Егерићев текст штампан у *Изразу* 1964, а прештампан у књизи *Људи, књиге, датуми*, Београд 1971, цитат: стр. 232; Милићевићев текст објављен је у *Југословенском историјском часопису*, бр. 1, 1964, стр. 99–102. (Наталија Лудошки, „Поуке за вечност: Слободан Јовановић у перцепцији Николаја Тимченка“, рукопис предат Задужбини „Николај Тимченко“ за зборник радова о Тимченку који ће се појавити до краја 2016). Потребно је ипак допунити податке које оставља Милићевић. Наиме, пре уласка у анализу Јовановићевог историографског опуса, на који су стављене и озбиљне замерке, биће наведено да је Јовановић био потпредседник владе у емиграцији: „влада, која је преко кратких таласа В. В. С.-а одобравала четницима сарадњу са ’11’ и ’12’, тј. са окупаторским силама и њиховим помагачима; [...] човек који је због таквог држања на великом процесу Дражи Михаиловићу у лето 1946. био осуђен на 20 година затвора *in contumaciā*, да би пре истека рока те казне умро крајем 1958. године у емиграцији, из које се више није ни враћао.“ (Ј. Милићевић, нав. текст, стр. 99).

књиге под насловом *Из историје и књижевности*.⁷⁴³ Интересантно је поменути да је у Тимченковој рукописној оставштини сачувано писмо из Српске књижевне задруге које је пропратило испоруку првог кола *Сабраних дела* Слободана Јовановића и у којем га као претплатника обавештавају зашто је дошло до кашњења у штампи и о изласку другог кола.⁷⁴⁴

Године 1990, објавиће Тимченко још један текст у којем ће се бавити питањем политике као усуда српских интелектуалаца на примеру Слободана Јовановића.⁷⁴⁵ Наиме, допуњујући тврдњу по којој је политика усуд, Тимченко ће поставити основни проблем разматрања следећом констатацијом: „Ја бих рекао да је усуд српске интелигенције заправо њихово морање да се лате политике као неадекватног средства у циљу сопственог очовечења. Има ли већег усуда од тога да се користи непропорционално средство за задовољење једне праве људске дужности – учествовање у битним стварима сопствене заједнице?”⁷⁴⁶ Називајући Слободана Јовановића највећим српским интелектуалцем прве половине 20. века, описујући његово политичко ангажовање већ у позним годинама, Тимченко ће направити интересантну паралелу поредећи са Јовановићевим случај Николе Милошевића, ког сврстава међу највеће

⁷⁴³ О оба неуспела издавачка покушаја, најпре ИРО Књижевних новина, а потом и београдске Просвете, податке оставља Стојковић. Интересантно је да се из његових напомена јасно види да дискриминацију Слободана Јовановића нису вршиле само професионалне судске и политичке надлежности, већ и интелектуалци (довољно је само погледати напомену о именима Уређивачког одбора издања *Мале енциклопедије Просвета* и чињеницу да ни у четвртном издању (1986) одредница о Јовановићу није измењена него да јој је 40 година од завршетка рата придодата реченица о његовој осуди на процесу против Драже Михаиловића). О начину на који је склопљен договор о издању *Сабраних дела Слободана Јовановића* 1989. године (БИГЗ – извршни издавач и Југославијапублик и СКГ – саиздавачи), и како се није попустило притисцима ГК СК Београда уз подршку Удружења књижевника, наставног већа Правног факултета и многих појединаца, Стојковић такође оставља податке. (Ж. Стојковић, нав текст, стр. 787–790). О политичким интервенцијама да се спрече оба покушаја штампања Јовановићевих дела током 1984. и 1985. (Просвете и Књижевних новина) видети: *Слободан Јовановић: библиографија са хронологијом живота и рада*, сачинио Добрило Аранитовић, Београд 2010, стр. 404–405.

⁷⁴⁴ У писму стоји: „Прво коло Сабраних дела Слободана Јовановића изашло је из штампе и ми вам га са радошћу испоручујемо. После педесет година Српска књижевна задруга, Београдски издавачко-графички завод и Југославијапублик стављају на увид нашој читалачкој јавности сабрана дела једног од наших највећих хуманистичких мислилаца. Прва половина овог великог издавачког и културног подухвата успешно је завршена. [...] Удружени издавачи су током припреме овог издања наилазили на бројне тешкоће и проблеме, од идеолошких до техничких, што је утицало на закашњење у објављивању првог кола. [...] Српска књижевна задруга позива све претплатнике на Прво коло Сабраних дела Слободана Јовановића да се по првој, најповољнијој претплатној цени претплате на друго коло.“ Као члан СКЗ, Тимченко се за друго коло претплатио по повољнијој цени (све је то садржано у писму), а томе сведочи и сачувана уплатница на износ од 910,00 динара на име претплате на друго коло, од 23. марта 1990. године.

⁷⁴⁵ Н. Тимченко, „Усуд или дужност интелектуалаца“, *Осврт*, год. 1, бр. 2, јул–август 1991, стр. 131–132. (Као повод писања текста може се схватити лик Слободана Јовановића у драми *Кнез Павле* Слободана Селенића – *Драме* 1990.)

⁷⁴⁶ Исто, стр. 131.

интелектуалце друге половине 20. века.⁷⁴⁷ Објашњавајући политичко ангажовање (које назива „опојни сиренски зов“) у појединим временима као дужност интелектуалаца,⁷⁴⁸ Тимченко ће забележити: „Није, то је бар јасно, ни Слободану Јовановићу ни Николи Милошевићу стало ни до славе, ни до афирмације, јер врло добро знају трошност прве а друго су стекли својим изузетно значајним књигама; и они су осетили да онај неодољиви зов сирена није ништа друго до опомена да се у извесним временима, када се постављају питања ’бити или не бити’ и ’ко је ко’ – не сме ћутати и не сме живети у кули од слонове кости, ма колико поменута теоријска дела и интелектуални дигнитет говорили сами по себи.“⁷⁴⁹ Као пример да је бављење политичким и дневним пословима за државу и отаџбину дужност, а не усуд Тимченко помиње време када се стварала Југославија, наводећи имена готово свих српских интелектуалаца који су се ставили у службу идеје и политике – Јована Цвијића, Љубе Стојановића, Александра Белића, Богдана и Павла Поповића, Станоја Стојановића... При том, направљена је јасна разлика да је у току и после Другог светског рата у питању сасвим другачија ситуација: „рачунајући на снагу интелектуалног и моралног ауторитета, који је вредност по себи, мрачне снаге и вође покушавале су да ту снагу искористе за себе; једноставно речено, *интелектуалци су присиљени да сарађују са режимом!*“⁷⁵⁰ наглашавањем да

⁷⁴⁷ „теоретичар који залази у најсложеније проблеме стваралаштва, психологије, естетике и философске антропологије Никола Милошевић такође се почео бавити дневном политиком – говорити на митинзима, писати политичке коментаре и, чак, оснивати политичке странке.“ (Исто, стр. 131). Доследности ради, потребно је поменути да је члан Српске либералне странке, чији је један од оснивача био Милошевић, постао и Тимченко, о чему сведоче бројна обавештења и приступница сачувани у рукописној оставштини.

⁷⁴⁸ Може се слободно рећи да Тимченко такво ангажовање види као супротност ћутању и пасивности интелигенције о којем је неретко говорио, индиректно у неким својим текстовима, а директно у дневничким белешкама размишљајући и о сопственој делатности и о ангажовању у годинама када оно није било препоручљиво, илустрације ради, довољно је подсетити само на следећу дневничку белешку од 13. септембра 1969. године: „Налазим се на опасној тачки: страшно је не наћи мотивацију за даље живљење. Ма шта човек предузео – нема смисла. Толико је сваки смисао данас уништен. [...] У западном свету бесмисао је такође исти, али бар нико не спречава појединца да за свој рачун некакав смисао, свој *raison d' être* бар тражи! Овде забрањују сваки покрет, сваки покушај, сваку слободнију мисао, кад већ акцију нико не сме да предузме. [...] Интелигенција је данас ужасно разједињена. Ако у ономе што ради и има нешто од универзализма, у поступцима доминира голи, најчуднији индивидуализам: нема опште идеје која води, она се не признаје; свако је геније за себе, свако или ’ради свој посао’, или има претензија да буде једини и најпапетнији, да буде ’вођа’ или шеф. Сада су никле разне управе, групе, редакције, везе, симпатије; рад се не признаје чак ни у редовима признатих и опробаних хуманиста. Данашњи хуманизам исувише рачуна са реалношћу! На жалост. [...] У кризи сам јер ништа не могу (или не смем) да учиним да буде боље – нема смисла ма шта учинити јер нико и не жели да буде боље; Данас пристати да се живи – свакако је прихватање одговорности за све зло које се збива, за све оно што је директно управљено против човека. Вечерас се спремам да наставим рад! Чему – боље не писати. Изгледа да је рад једини облик живота!“

⁷⁴⁹ Исто, стр. 131.

⁷⁵⁰ Исто, стр. 132.

ту постаје пресудно пажљиво процењивање околности, мотива, последица и резултата сваког конкретног поступка, из чега се види да су интелектуалци деловали у, како каже – граничној ситуацији, али да њихови поступци нису били без моралне основе и да нису напустили све вредности у име сарадње вишег или мањег степена са режимом или окупатором. У даљем тексту види се да је разматрање самог проблема изазвано приликама у земљи почетком деведесетих година и да је индивидуални чин деловања посматран из перспективе једине могућности укључивања у јавни живот – припадности некој политичкој странци.⁷⁵¹

Током година, Тимченко се још неколико пута враћао делу Слободана Јовановића. Есеј из 1997. о осветљавању духовне сарадње између Богдана Поповића и Слободана Јовановића, у суштини је много више од тога.⁷⁵² Наиме, Тимченко, у вези са основном темом, осветљава на ширем плану скривене везе између одређених књижевних и културних појава повезаних, како каже, једном унутрашњом логиком. Како би разјаснио о чему се ради, помиње нападе тзв. социјалне групе писаца на Богдана Поповића између два рата, а посебно Велибора Глигорића „коме је, има се утисак, напад на Богдана Поповића, тачније браћу Поповић, била једина преокупација и у неку руку животни циљ.“⁷⁵³ (Тачно је уочио Тимченко да је напад на браћу Поповић, па и на Скерлића, Глигорићев животни циљ, јер Богдан Поповић и Јован Скерлић су почетком 20. века писали о поезији Глигорићевог оца – Димитрија Глигорића Сокољанина – изузетно неповољно.) После Другог светског рата Тимченко помиње жестоки напад Боре Дреновца на Станислава Винавера због чланка о Лазу Костићу. Наглашавајући да су то две појаве у вези са књижевношћу за које се не може помислити да су повезане поменутом унутрашњом логиком изузетно важном „у стварима духа, по себи тананим али тако често обавијеним у грубо рухо насиља

⁷⁵¹ „Тренутно, у ово време отварања и, како се то каже, демократизације у нашој земљи и Републици, интелектуалци су суочени с императивом друге врсте; с једне стране, неморално је не учествовати у овим хаотичним и свакако флуидним збивањима која сведоче о катастрофалном стању у свим доменима нашег живота, посебно привредног и моралног, а с друге стране, једини начин да се укључе у јавни живот и да се њихов глас чује, јесте припадност некој политичкој странци! Институционализовао се наш живот до максимума, до неподношљивог степена, рекао бих; ваља ту наћи места за индивидуалан чин и за деловање личности, уз несумњиви и велики морални и политички ризик који такво деловање и по себи и у условима поменуте институционализације подразумева и доноси. Дакле, опирање политици је непожељно и неадекватно грађанско понашање, а учествовање у њој могућно је углавном преко политичких странака [...] Усуд политике данас – то је усуд припадности странци! То је императив, а свако морање је – трагично и проблематично, носи у себи многе дилеме и ломове.“ (Исто, стр. 132).

⁷⁵² Н. Тимченко, „Слободан Јовановић и Богдан Поповић: пример духовне сарадње“, *Помак*. год. 2, бр. 2, 1997, стр. 11.

⁷⁵³ Исто, стр. 11.

и погрома којима су били изложени и Богдан Поповић пре рата, иако је важио за диктатора укуса и књижевних прилика, и Станислав Винавер непосредно после рата, на свом другом књижевном почетку⁷⁵⁴, Тимченко ће ту унутрашњу везу појаснити подсећањем да је Лаза Костић био носилац естетског принципа у књижевности 19. века, а да је Богдан Поповић вратио углед естетици, постављајући естетски као врховни принцип у уметности, закључујући: „Лаза Костић је, као што се зна, био опонент Светозару Марковићу баш у питању естетике и лепе књижевности, а В. Глигорић следбеник Марковићеве школе, а Дреновац је, у име Агитпропа, био чувар њених тековина, и то с пушком у руци и силом у рукама, с тим што је социјалистичка култура настојала да те тековине претвори у једино релевантна правила у области књижевног и опште уметничког стварања.“⁷⁵⁵ Читав закључак Тимченко објашњава подсећањем на напис Слободана Јовановића „Богдан Поповић у одбрани естетике“ из 1929. године, за који тврди да се на основу њега све поменуто може повезати. Наиме, Тимченко подсећа на Јовановићеву тврдњу да Поповић ни сам није био свестан заслуга које му припадају јер је вратио углед естетици коју су уништили социјалисти Марковићеве школе борећи се својом агресивном пропагандом против естетике тј. против уметничког у уметности. У том смислу цитира Јовановићеве речи о томе да су припадници Марковићеве школе увели обичај омаловажавања књижевности тврдњом да само наука има вредност, а да је књижевност, као и остале уметности „само играчка за велику децу“. Наглашавајући његов изванредни смисао „за разумевање доктрина и формулисање ставова и психичких предиспозиција доктринара, Слободан Јовановић резимира визију човекове личности коју су припадници ове школе, иначе ученици Чернишевског, израдили или у својој глави измаштали“⁷⁵⁶ подвлачећи да је по Јовановићевој оцени такав савршени човек лишен уметности и сведен на чист ум, биће које се не би поводило за осећањем, него би све радило из рачуна, тежећи увек доказаној друштвеној користи. На тај начин, осветљена је Јовановићева мисија луцидног аналитичара и хроничара културе, који је, између осталог, разумео и интенције Богдана Поповића, али и српски национални карактер.⁷⁵⁷ У том смислу,

⁷⁵⁴ Исто, стр. 11.

⁷⁵⁵ Исто, стр. 11.

⁷⁵⁶ Исто, стр. 11.

⁷⁵⁷ Тимченко упућује на опсежни есеј који је Јовановић написао у Лондону 1948. и на расправу о српском националном карактеру, написану такође у позним годинама. (Иако не наводи прецизно, највероватније мисли на есеје „Богдан Поповић“ из 1948. и „Неколика мишљења о нашем националном карактеру“ из 1957. године).

интересантно ће бити дефинисана и мисија интелектуалца у своме времену и народу на примеру Слободана Јовановића и Богдана Поповића.⁷⁵⁸

Књига Миодрага Јовичића *Слободан Јовановић* (1997), за Тимченка је још једна прилика да проговори о значају дела и Јовановићеве делатности.⁷⁵⁹ На самом почетку забележиће следеће: „Никада није довољно, ни сувишно, ради сопственог духовног обogaћења, читати књиге, студије и чланке Слободана Јовановића, и говорити и писати о њему“,⁷⁶⁰ на изванредан начин заокружујући своју мисао из 1964, када је покушао да укаже на значај и поздравио прво послератно издање Јовановићевих дела. Овај текст само је условно речено приказ поменутих књиге. На њу се као на значајну монографију Тимченко осврнуо у свега неколико реченица, да би највише пажње посветио величини Јовановићевог дела, сврставајући га међу највеће људе српске науке и културе, не заборављајући да нагласи и да је готово пола века Јовановић био забрањен писац о којем се није смело говорити и чије се књиге нису смеле прештамповати. Указујући на чињеницу да је био и правни писац, политиколог, социолог, компаратиста, биограф-портретиста, књижевни критичар, бриљантан стилиста и стваралац у којем су се сјединиле најбоље особине научника и писца, Тимченко ће се највише задржати на нечему што се може назвати етички принцип, видљив из следеће формулације: „Слободан Јовановић – и у томе је суштина његовог примера који данас, на жалост, мало ко следи – изузетан је по начину на који је пратио делатност других људи од

⁷⁵⁸ „Сл. Јовановић је у распону од четрдесетак година пратио рад и допринос посленика на истом пољу и са, рекло би се, истим циљем који је и сам имао; наиме, као савременик и вршњак, пре свега као човек који отприлике истих година као и Богдан улази у научни и јавни живот своје земље, а затим и као човек сличних идеја, порекла и образовања а посебно сличних погледа на мисију интелектуалца у своме времену и своме народу (нису се случајно Богдан и Слободан нашли заједно међу иницијаторима Српског књижевног гласника који су се слагали у оном битном – значају часописа за општи културни препород земље; и један и други ангажовали су се свесрдно у питањима и поводом уједињења, нашавши се тако у кругу родољубиво настројених интелектуалаца који теже истом националном и државном циљу, задржавајући сваки и своју индивидуалност и своја политичка уверења). [...] Интелектуална веза између Слободана Јовановића и Богдана Поповића несумњива је: њихов допринос српској науци, књижевности и духовности такође. [...] може се као очигледно устврдити да је њихова интелектуална сарадња била узорна, и да су обојица пре свега били окренути пословима и задацима од стварног општег научног, књижевног и друштвеног интереса, да у тој сфери међу њима није било неслагања које би ометало њихове заједничке подухвате од ширег културног значаја. [...] о међусобним разговорима сведочи Сл. Јовановић кад у својем огледу о Богдану Поповићу каже да су они расправљали о васпитању и стварању културног обрасца човека. [...] Међу њима је, свакако, постојало разумевање центлмена [...] којима је стало до резултата што унапређују културу једног народа...“ (Исто, стр. 11).

⁷⁵⁹ Н. Тимченко, „Пример Слободана Јовановића: Миодраг Јовичић, *Слободан Јовановић*“, *Наша реч*, год. 54, бр. 12, 27. март 1998, стр. 10.

⁷⁶⁰ Исто, стр. 10.

пера и изражавао своје мишљење о њима.⁷⁶¹ У том смислу као класичан пример за то Тимченко илуструје низом одлично изабраних цитата однос Јовановића према Скерлићевој биографији Светозара Марковића. Имајући и сам књигу о Марковићу, мада се није слагао са Скерлићем, приказујући ту књигу Јовановић је претежно износио њене позитивне стране, иако није пропуштао да изложи своје неслагање са појединим закључцима, а Тимченко истиче: „Поука коју је оставио следбеницима по перу поука је за вечност“, додајући да разлика у мишљењу није разлог да се негира једно дело и оспори писац. Завршавајући свој осврт, Тимченко ће истаћи и да је српска књижевна критика престанком Јовановићевог рада, изгубила једног од својих највећих критичара и есејиста, напомињући да су Јовановићеви огледи о Недићу и Богдану Поповићу, текст о Драгиши Васићу или критика попут оних о *Гордани Лазе Костића* и *Дубравци* Цива Гундулића најбољи показатељи „каквог бисмо књижевника у Слободану Јовановићу имали да је остао у тој области духовног стваралаштва.“⁷⁶²

Колико су лик и дело Слободана Јовановића привлачили Тимченкову мисао, доказ је и последњи текст посвећен Јовановићевим везама са француском књижевношћу, у којем је још једном истакнут значај његових књижевних склоности и указано на изузетност критичарског и есејистичког опуса.⁷⁶³ Подсећајући на Јовановићево школовање у Француској и његово надахнуће француском културом, Тимченко ће назначити да би он сигурно постао „један од највећих српских критичара и есејиста, уз бок Скерлићу и Богдану Поповићу, такође француским ђацима и поштоваоцима француске мисли и културе“⁷⁶⁴ да се није посветио правним наукама и остварио значајно историографско дело. Као доказ за такву тврдњу истиче чињеницу да се свако сажето представљање његовог дела мора свести на избор Јовановићевих правних, историјских, али и књижевних радова.⁷⁶⁵ Говорећи о Јовановићевим критикама и текстовима посвећеним француским писцима и књижевности,⁷⁶⁶ истаћи ће Тимченко још једну значајну особину садржану у следећој констатацији: „Наиме,

⁷⁶¹ Исто, стр. 10.

⁷⁶² Исто, стр. 10.

⁷⁶³ Н. Тимченко, „Слободан Јовановић и француска књижевност“, *Алијанса (Alliance)*, год. 2, бр. 2, фебруар 1999, стр. 8.

⁷⁶⁴ Исто, стр. 8.

⁷⁶⁵ У том смислу констатује да је *Политика* 1939. године на Јовановићев седамдесети рођендан донела прилоге о њему као историчару, правнику, социологу и књижевнику, а да је и прво поратно издање изашло под насловом *Портрети из историје и књижевности*.

⁷⁶⁶ Посебно истиче критике Волтеровог *Кандида* и Золиног *Слома*, оригиналан суд о Стендалу, оцену Прустовог стила и његове способности портретисања ликова којој се ништа не може додати...

реч је о извесном парадоксу који се огледа у овоме: присталица, условно речено, класичне естетике, у чему је близак Богдану Поповићу, и у основи конзервативних погледа и укуса, Слободан Јовановић је читао и са симпатијама приказивао тзв. модерне писце, онда нове и у односу на традиционалну књижевност и на утврђени систем вредности, дакле, необичне и самосвојне. [...] Већ сам избор писаца, и начин на који је он то радио, говоре о Јовановићу као критичару за кога не постоје писци које треба априори одбацити, нити дело које због његовог проседеа и стила треба игнорисати.⁷⁶⁷

Тимченкови прилози о Јовановићу – у првом реду онај из 1964, када је без обзира на владајуће политичке ставове слободно изразио своју мисао указујући на величину једног проскрибованог писца – значајан су допринос и трајан прилог нашој историји књижевности. Колико су ти прилози запажени и како су третирани, не може се са сигурношћу тврдити, али је сигурно да чињеница о афирмативном писању о Слободану Јовановићу није могла ићи у прилог Тимченку у годинама када је и сам био прокажен.⁷⁶⁸ Случај Слободана Јовановића, парадигматичан у сваком смислу – и као свестрани стваралац и слободни мислилац са израженом свешћу о мисији коју интелектуалац треба да има, али и као жртва идеолошког механизма готово недељивог од бића народа, извор је Тимченкових промишљања колико о личној Јовановићевој судбини, толико и о законитостима по којима су такве судбине неизбежне. Какво је место у Тимченковој хијерархији вредности заузимао Јовановић, научник и есејист јасног стила „у коме су речи толико простране да тачно и потпуно исказују мисао“,⁷⁶⁹ показује и само поређење његовог ангажовања са делатношћу Николе Милошевића, чије место у тој истој хијерархији није потребно образлагати.

⁷⁶⁷ Исто, стр. 8.

⁷⁶⁸ Праведно је навести и податак који оставља Наталија Лудошки (нав. рукопис) о томе да у књизи *Слободан Јовановић: библиографија са хронологијом живота и рада* (сачинио Добрило Аранитовић, Београд 2010) Тимченковог имена нема.

⁷⁶⁹ Н. Тимченко, „Слободан Јовановић и француска књижевност“, *Алијанса (Alliance)*, год. 2, бр. 2, фебруар 1999, стр. 8.

КЊИЖЕВНОСТ И ДИКТАТИ ПОЛИТИКЕ

Готово све Тимченкове књиге баве се најопштијим питањима уметности и књижевности у првом реду. Међутим, његове главне преокупације свакако су слобода мишљења, изражавања, стварања и слобода стваралаца. Борби против идеолошког једноумља један од најважнијих прилога јесте сигурно књига *Књижевност и догма*, објављена 2006.⁷⁷⁰ године из рукописне оставштине. Расветљујући сву сложеност ситуације с којом се суочила читава једна генерација, бавећи се питањима аутономије књижевности у годинама након Другог светског рата и приказујући идеолошка, политичка и духовна размимоилажења, Тимченко на неки начин даје исповест и о сопственом искуству, јер је и сам стварао у времену када су се одређене појаве у књижевном животу обележеном идеологијом из године у годину понављале. Првобитни ауторов наслов био је „Фрагментарна хроника године 1952. у српској књижевности“,⁷⁷¹ а сложеност ситуације је представљена уочавањем проблема, издвајањем главних актера, сагледавањем контекста дешавања и сучељавањем мишљења, у циљу осветљавања суштинских проблема – односа књижевности и догме, слободоумности и диктата политике. Дело свакако превазилази само сагледавање 1952. године у српској књижевности и постаје допринос филозофском промишљању о идеолошкој злоупотреби уметности.

Пре него што се посвети пажња прекретној 1952. и Тимченковом тумачењу догађаја из те године, неопходно је указати на фасциклу пронађену међу рукописима, чији садржај није објављен, под називом: „Године 1945–1946“. Најпре из рукописа се јасно чита Тимченково интересовање за један специфичан период наше књижевности које подразумева одличну обавештеност и указивање на све иоле релевантне чиниоце и покретаче процеса на тадашњој књижевној сцени; с друге стране, да би се се стекла права слика о његовим текстовима о 1952. и означавање те године као прекретне, потребно је указати на дугогодишње промишљање и бележење свих специчности послератног периода, у првом реду српске књижевности.

⁷⁷⁰ Н. Тимченко, *Књижевност и догма: година 1952. у српској књижевности* (приредио Јован Пејчић), Београд 2006.

⁷⁷¹ Јован Пејчић, „Реч приређивача“ у: *Књижевност и догма*, стр. 238.

1.

„Године 1945–1946“

У својим текстовима, иако су поменуте 1945. и 1946, као граничне године, Тимченко заправо излази из задатог оквира, јер мада се у највећем делу рукописа држи кључних догађаја непосредно после рата, он помињањем „случајева“ у књижевном животу који су се догодили нешто касније, заправо покрива читав период до 1952. године, коју ће обрадити у књизи *Књижевност и догма*. Пронађени рукописи се из те перспективе указују као својеврсна припрема за настанак књиге и из њих је читљива дугогодишња посвећеност одређеним проблемима са којима се суочила наша књижевност одмах након ослобођења. Промисљајући о активности учесника у књижевном животу тог доба, Тимченко највише кроз критичарску активност, (иако указује и на најзначајније песничке збирке, или романа који се појављују), покушава да представи главне токове књижевног живота. Врло често се избори његових текстова указују као својеврсни примери који најбоље илуструју владајуће ставове тренутка о којем говори.

На самом почетку, наглашавајући да ће приказ догађаја бити претежно хроничарски с циљем да се што верније пренесе суштина збивања, Тимченко заправо износи намеру да својим текстом омогући, на основу што тачнијег представљања онога што се догађало и што је стварно мишљено и писано, извлачење извесних закључака. Наводећи да су редови које исписује заправо покушај усмерен пре свега на то да укаже на богатство и разноврсност грађе о којој се мора водити рачуна при иоле релевантном приступању закључивању и синтези и да су они наставак покушаја да се да допринос како би се осветлило раздобље чије је познавање неопходно за разумевање наше послератне књижевности,⁷⁷² Тимченко указује на ауторе који су се већ бавили том материјом. Најпре помиње књигу Станка Ласића, Предрага Палавестре и Душана Бошковића,⁷⁷³ потом

⁷⁷² Даје и преглед својих радова: „Звездани тренутак послератне српске поезије“ у књизи *Записи о песнику: о поезији Васка Попе*, Крушевац 1972; „Мисао о савременој југословенској поезији“, *Обележја* (Приштина), 6, 1974; „Неколико напомена о послератној српској књижевности“, *Савременик*, 12, 1975; „Песничка авангарда с почетка педесетих година. Критика пред проблемом Попине и Павловићеве поезије“, *Градина*, 8, 1980; „О поезији и критици педесетих година“, *Градина*, 3, 1981.

⁷⁷³ *Сукоб на књижевној левизици 1929–1952*, Загреб 1970; *Послератна српска књижевност 1945–1970*, Београд 1972; *Становишта у спору*, Београд 1981.

чланке и студије Свете Лукића,⁷⁷⁴ Предрага Матвејевића,⁷⁷⁵ Мирослава Егерића⁷⁷⁶ и друге.⁷⁷⁷

Наглашавајући да мисли првенствено на књижевност која се ствара у Србији, тачније у оквиру „београдског круга“,⁷⁷⁸ Тимченко започиње констатацијом да у 1946. годину наша књижевност не улази као „пуста земља“ указујући на то да у фонд претходне 1945. године улазе три романа Иве Андрића, потом неколика дела Бранка Ћопића, Десанке Максимовић, Мирослава Крлеже, Чедомира Миндеровића и других, али и појава неких часописа, у првом реду *Младости*. У сумарном набрајању имена која су обележила поменути период, као незаобилазну чињеницу помиње делатност „најангажованијег и најнеприкосновенијег књижевнотеоријског арбитра“ Радована Зоговића чија „грозничава активност“ даје тон тим годинама, учеснике предратног сукоба на књижевној левици и Мирослава Крлежу. Не заборавља да у уводном набрајању овде уврсти и текстове Сретена Марића и Јована Поповића „с почетка 1946. године, који произлазе из исте духовне атмосфере која је породила и Зоговићев програмски чланак од 1. децембра 1944. године“, а помиње и „живу“ активност Велибора Глигорића.

Када помене плодну активност у првом реду Иве Андрића који објављује, држи предавања, учествује у раду удружења књижевника и у „друштвеним акцијама које, на директиву Партије и следећи своје осећање дужности, предузимају и реализују писци“,⁷⁷⁹ може се из данашње перспективе приметити да су све то општа места. Међутим, помињући Андрићеву приступну беседу приликом пријема у Српску академију наука и уметности о Вуку – теми која

⁷⁷⁴ Не даје податке о текстовима.

⁷⁷⁵ *Књижевност и њезина друштвена функција*, Нови Сад 1977.

⁷⁷⁶ „Дух без рефлексije и рефлексija без духа. Белешке о српској поратној критици“, *Књижевна критика*, 4, 1974.

⁷⁷⁷ Не помиње их у основном тексту, али у библиографији радова наводи „занимљиво и крцато подацима“ излагање Миодрага Б. Протића у оквиру двотомног дела *Српско сликарство 20. века* (Београд 1970); потом „библиографске потпуности ради конфузну књигу Владе Мађаревића“ *Књижевност и револуција* (Загреб 1974), уз напомену да као врста реплике на Ласићеву књигу није привукла готово никакву пажњу; радове Предрага Протића „Реализам – модернизам: прве конфротације“ (*Савременик*, 8–9, 1969) и Павла Зорића „Време половичног бунта“ (*Савременик*, 8–9, 1969), као и разговоре организоване у редакцији *Дела* („Наше књижевне теме“, 12, 1961; „Токови и струје у савременој југословенској литератури“, 11, 1965), итд.

⁷⁷⁸ „Углавном ћемо се бавити ситуацијом у српској књижевности и поменућемо само оне догађаје везане за Крлежу и писце других југословенских националних литература без којих се појаве у српској књижевности не могу разумети“.

⁷⁷⁹ Саставља Тимченко и библиографију Андрићевих радова објављених током 1945/46.

му је омогућила да проговори и о сопственој поетици, али и есеј из 1946. који се односи на Максима Горког,⁷⁸⁰ Тимченко закључује да би се могло помислити да су Андрићеви текстови били пригодни и писани узгред, по дужности и осећа потребу да нагласи да то није тако и да дода како иако је оно што је Андрић радио као јавни радник тих година носило печат времена – он је „и у те послове и дужности уносио своју самосвојну личност ствараоца који прихвата дужности и условности времена у коме живи али никад не занемарује свој примарни позив књижевника и своје схватање суштине књижевног посла.“ Ту своју тврдњу Тимченко потврђује и податком да Андрић пишући о *Дневнику Драгојла Дудића*,⁷⁸¹ једној „занимљивој појави у књижевности“ задовољава друштвену потребу за критиком, али ту дужност обавља на знатно другачији начин од оних који су у то време из истих побуда и потреба то исто чинили, јер Андрић ни том приликом „није помешао документарну и етичку вредност Дудићевог текста са књижевном вредношћу“. И то су веома значајне нијансе које добијамо из Тимченкове интерпретације догађаја који су обележили прве послератне године.⁷⁸²

Илуструјући тезе ондашње критике кроз два приказа: оцене Ћопићевог дела од стране Велибора Глигорића⁷⁸³ и оцене Милана Богдановића књиге Чедомира Миндеровића *За Титом*,⁷⁸⁴ Тимченко улази у једну нијансирану анализу улоге критичара и критике у првим поратним годинама. Глигорићев текст не посматра само као покушај валоризације Ћопићевог целокупног дела, него у првом реду као

⁷⁸⁰ Мисли на Андрићев текст „О Вуку као писцу“ (говор приликом проглашења за редовног члана САНУ, Београд, 24. јануар 1946), *Наша књижевност*, књ. 1, бр. 2, фебруар 1946, стр. 188–197; и на текст „Мој први сусрет са делом М. Горког“, *Преглед*, год. 1, књ. 1, св. 3, јул 1946, стр. 218–220.

⁷⁸¹ И. Андрић, „Драгојло Дудић: *Дневник 1941*, Београд, 1945.“, *Ослобођење*, год. 3, бр. 82, 19. август 1945, стр. 6.

⁷⁸² Будући да се Андрићев текст о Дудићевом дневнику појавио у *Ослобођењу* 1945, у том смислу поменут је и есејистички текст „Књижевност данас“ Мирослава Крлеже који он објављује готово у исто време покрећући часопис *Републику* (год. 1, бр. 1–2, октобар 1945, стр. 139–160) и у којем проговара о литератури на „крлежијански, а не на начин свог времена“ и постављено је важно питање: „Може ли се, дакле, говорити о великим, самосвојним књижевним личностима као писцима који су само одраз свога времена?“

⁷⁸³ Помиње Тимченко и да је пре прилога о Ћопићу Глигорић објавио есеј о улози и природи критике („Проблеми критике“, *Наша књижевност*, год. 1, бр. 5, мај 1946, стр. 34–40), а иако не наводи тачне одреднице, види се да мисли на Глигорићев оглед „Бранко Ћопић“ (*Наша књижевност*, год. 1, бр. 11, 1946, стр. 466–471).

⁷⁸⁴ М. Богдановић, „Чедомир Миндеровић: *За Титом*“, *Наша књижевност*, год. 1, бр. 5, мај 1946, стр. 138–141.

„узорак књижевнокритичког приступа књижевном делу у то време“. Наглашавајући Глигорићев став да је критика била повезана не само са књижевном анализом, него и са друштвеним напретком кроз манифестације културе, и указујући на његове везе са совјетским литерарним искуством, Тимченко истиче да је заправо са таквим схватањем суштине „књижевних проблема“ и функције књижевне критике као оружја у борби против непријатеља и за обнову земље Глигорић и пришао оцени Ћопићевог дела. Поред детаљних указивања на све оно што Глигорић уочава код Ћопића, Тимченко подвлачи реч у којој се види смисао његовог посматрања. Наиме, у констатацији да је Ћопић писац који заслужује пажњу критичара и да његово дело треба да буде предмет „конструктивне анализе“, подвлачењем речи – конструктивна, Тимченко наглашава да је у Глигорићевом систему вредности то највећа могућа похвала. Детаљна анализа приказа изведена је због важне поенте – подвлачења чињенице да за Глигорића „књижевни дар не само да није пресудан, него није ни важан за крајњи домет једног књижевног дела“ – јер употреба књижевнокритичких мерила за оцену књижевног дела није просто била уобичајена у критици оног времена.

Показујући на примеру Глигорићевог текста пресудност пишчеве идејне усмерености која га сигурно води ка избору теме, јер „добро изабрана тема јесте оно што чини једно књижевно дело погодним средством у борби за узвишене циљеве“, Тимченко указује на пример друге омиљене тезе ондашње критике коју „лансирају суптилнији критичари којима није непозната истина да је књижевно дело ипак једна специфична и сложена структура за чије стварање није ирелевантна пишчева личност, његов субјективитет, његова способност доживљавања.“ По Тимченковом мишљењу, теза о којој је реч, да би уопште могла да буде у складу са својим временом, заснива се на покушају да се покаже како та „свевладајућа тема виђена у идеолошком светлу“ може позитивно да делује на субјективитет и да одстрани све његове „негативне“ примесе. У том смислу анализиран је приказ Милана Богдановића који је приступио оцени Миндеровићеве књиге *За Титом* из тог специфичног угла – говорећи о дејству теме на субјективитет. Сасвим у духу времена за Богдановића превазилажење оног субјективног јесте врлина сваког књижевног дела, а то се постиже тако што се узима велика тема и ставља испред личних интереса или субјективних преокупација. На примеру овог

приказа Тимченко илуструје проблем избора теме, јер Богдановић указује да је једна од тих тема „величанствена народноослободилачка борба“, а личности које заслужују да буду јунаци дневничких записа, али и оних дела која претендују да буду књижевна, јесу борац и херој. Богдановићев приказ тако постаје „више евокација једног књижевнотеоријског идеала него оцена једног дела на граници белетристике“ и показује се по Тимченковом закључку да је Богдановић у ствари писао о Миндеровићевом дневнику само зато јер је сматрао да оно одговара књижевнотеоријском моделу тог времена.

Чланцима и „критичким пресудама“ Радована Зоговића Тимченко посвећује посебну пажњу.⁷⁸⁵ Поред помињања познатог чланка „За мач и за перо“ објављеног још 1. децембра 1944. године у партијском листу *Борба*, чији је углед сам по себи био гаранција значаја тог текста и указивања на најзначајније идеје текста: скицирање идејног монизма, прокламовање недељивог јединства револуције и књижевности и наглашавање узрочне везе између идејних схватања писца и књижевног дела, уз „експлицитно подвлачење пресудног значаја идејне опредељености писца не само за вредност његовог дела него уопште за могућност његове егзистенције“, Тимченко подсећа да је Зоговић ауторитативни учесник у сукобу на књижевној левици, критичар Марка Ристића и предмет веома оштрог коментара Мирослава Крлеже у „Дијалектичком антибарбарусу“. Обраћајући пажњу и на Зоговићево схватање функције и природе критике „као поузданог идеолошког средства за раздвајање здравог од штетног и прогресивног од назадног, сматрајући да при томе стручност, односно познавање специфичности књижевног, ликовног, музичког или филмског израза такорећи уопште није важно“⁷⁸⁶ и изједначавањем критике са цензуром таквим схватањем, Тимченко највише простора даје једном Зоговићевом чланку у којем је писао о ликовној уметност сматрајући га вишеструко занимљивим. Ради се о чланку о Куновој слици *Сведоци ужаса*. У замеркама које Зоговић ставља слици Ђорђа

⁷⁸⁵ Наводи да су садржајним анализама његову активност потврдили Предраг Протић, Станко Ласић и Предраг Палавестра.

⁷⁸⁶ Помиње као илустративан пример Зоговићеву критику балетске представе у Народном позоришту („О критици и о београдском балету“, *Борба*, 16. јун 1946), којој је значајно место дато, на пример, и у књизи Ратка Пековића (*Ни рат ни мир: панорама књижевних полемика 1945–1965*, Београд 1986, стр. 23–24).

Андрејевића Куна долазе до изражаја све најзначајније карактеристике његовог схватања уметности, прецизније речено, замерке на које Тимченко указује најбоље илуструју баналност таквих поставки.⁷⁸⁷

У свом рукопису у којем даје фрагментарни преглед прве две послератне године, Тимченко бира занимљиве детаље који најбоље илуструју „мисију“ и настојања најзначајнијих „културних делатника“ тог периода. Оно што је занимљиво, јесте инсистирање на објективности,⁷⁸⁸ која се нигде не помиње експлицитно, али је уочљиво извесно уздржавање од претераног давања личног тона својим коментарима и закључцима. Из тог угла посматран осврт на ангажовање и улогу Јована Поповића више је него занимљив, јер као да то Тимченково уздржавање изненада бива потпуно потиснуто кад проговори о Поповићу, ког на самом почетку апострофира као једног од оних „који су, нема сумње, схватили своју улогу књижевника и јавног радника као мисију борца за ново и гробара старог“, наглашавајући да је за разумевање духа педесетих година и атмосфере која је онда владала, незаобилазан лик Јована Поповића. Обележавајући га као једног од најизразитијих и најпреданијих „представника наше социјалне литературе између два рата и једног од 'напредних' писаца који су у сукобу на књижевној левици узели веома активног учешћа“, Тимченко оцењује да је Поповић карактеристичан „у више видова и из више разлога“, посебно наглашавајући и истичући Поповићеве особине, као да жели да додатно и што јаче подвуче свој суд. За разлику од Зоговића – креатора и предводника партијске културне политике,

⁷⁸⁷ Прва спорна ствар јесте питање тзв. другог плана слике, односно тај други план је „тежак недостатак“ јер су у другом плану насликана три млађа или средовечна мушкарца, који стоје иза првог реда „сведока ужаса“ тј. иза жена, деце и старца. Цитатом у којем се Зоговић пита да ли је то типично за наше радне људе, њихово схватање борбе јунаштва и дужности да млађи и јачи стоје иза старих и нејаких и закључује да је то неистинито јер за време окупације средовечни мушкарци су били војници, а не пасивни посматрачи ужаса, Тимченко подвлачи и закључак да би Кун да се задржао само на првом плану слике рекао истину, а овако је свом делу налепио нешто штетно и сувишно. Други недостатак који Тимченко износи јесте Зоговићево инсистирање да се сведоци ужаса код Куна не зближавају међу собом, не повезују се, не храбре и не штите једни друге, „не споразумевају се додирима руку“, већ стоје свако за себе; жена са дететом не шири руке преко покривача, него зарива прсте у њега, што није логично, а дете држи испред себе, а није га припила уза се. Помиње Зоговић и реалистички метод којим Кун влада у првом плану слике, али напада и тзв. формализам, негативно оцењујући начин на који Кун поступа с бојом, поткрепљујући то податком да је буржоаска критика хвалила Кунов колорит, али да Кун као и сваки други комунист треба да се чува баш онога за шта га хвали буржоаска критика. На све то Зоговић указује јер Кун већ дуго делује као „умјетник-комунист“ и већ је сигурно стао на пут новог реализма, па му је потребно говорити о недостацима и о неопходности и могућности „њиховог ликвидирања“ зато што су упркос недостацима *Сведоци ужаса* врло значајно „социјалистичко-реалистичко умјетничко дјело“. (Није утврђено где је објављен Зоговићев текст, а Тимченко, што је нетипично, не оставља тачне податке. Највероватније да се текст појавио у *Борби*, званичном партијском листу у којем је Зоговић иначе објављивао своје чланке.)

⁷⁸⁸ О којој ће говорити у уводу књиге *Књижевност и догма*.

Поповић „представља обичног војника партије у области културног стваралаштва и реализатора програма и задатака.“ Занимљив је и начин како то Тимченко тумачи:

„То делом произлази и из његовог карактера и извесне мекоће у односима са људима. Он је био један од оних марљивих службеника који испуњавају рецимо зоговићевски идеал борца за ново који је често знао да сам потури леђа и који је више радио него што је руководио и другима делио задатке. Једноставно речено, Јован Поповић је тип књижевника-борца, готово парадигматичан случај књижевника који је у данима који су то тражили са највећим ентузијазмом извршавао обавезе које му је наметало његово припадништво једној политичкој организацији.“⁷⁸⁹

Више него на било којем месту у рукопису звучи осуђујуће Тимченкова оцена Поповићеве делатности. Он у његовим текстовима у *Борби*, али и каснијим када је постао уредник *Књижевних новина*, види одјеке читавог времена и „израз колективног става о појединим проблемима,“ закључујући да је пишући о општим културним проблемима, водећи позоришну, ликовну и књижевну критику, пишући реферате за пленуме и конгресе књижевника и ликовних уметника, Јован Поповић пристао да буде „медијум кроз који су се преламали званична културна политика и његови лични ставови које је он често био спреман да ублажи или потпуно жртвује“.⁷⁹⁰

Како би представа о прве две послератне године, али и о целокупном раздобљу била потпуна, Тимченко указује на садржину часописа *Књижевност* и *Младост*, даје краћу анализу делатности Мирослава Крлеже и Марка Ристића и подсећа на начин организовања књижевног живота.

У том смислу дајући основне податке о почетку излагања *Младости* и о уредништву, Тимченко наводи да су већ први бројеви потврдили могућност само

⁷⁸⁹ Указујући и на партијску дисциплину Поповићеву и његово прихватање ставова партије за начела која му постају регулатор рада, неће пропустити Тимченко да забележи да он прихвата, на пример, Ђиласову препоруку да преради приказ у коме се говори о гостовању једног позоришта из Совјетског Савеза, али и спроводи одлуку о избацивању једног службеника из *Књижевних новина* и ради многе послове у чију оправданост није потпуно уверен.

⁷⁹⁰ Поменуће Тимченко и некролог који су у име Савеза књижевника Југославије потписали Иво Андрић, Милан Богдановић, Марин Франчевић, Блажо Конески и други, у којем се о Поповићу говори као о писцу који је постигао јединство ствараоца и борца што се огледа у његовом присном разумевању проблема и задатака времена, али и констатацију Елија Финција из чланка „Књижевник-борац“ по којој је Поповићево књижевно дело „без обзира на своју чисто естетску вредност, као целина, један од најпозитивнијих доприноса млађе генерације изграђивању наше социјалне културе“.

критике која благо укорава истомишљенике за идејне и уметничке пропусте, а „оштро, немилосрдно и уништавајуће погађа идеолошке противнике“, али да се већ у првом броју за 1946. појавио један полемички напис који представља леп пример сукоба у оквиру једне идеологије и наговештава да ће „полемика постати у неку руку једно од обележја и коб овог часописа и да ће изван авангардизма његове уређивачке политике довести до његовог укидања.⁷⁹¹ Коментаришући текстове који су се појављивали у поменутим часописима, Тимченко издваја два текста која су се појавила у мартовском и априлском броју *Наше књижевности* како би илустровао колико је све у то време било планирано и контролисано. Ради се о преводима са руског: „Француска литература за време рата (1939–1945)“⁷⁹² који је написао „извесни“ Песис, и „О идејном и тенденциозном у уметности“⁷⁹³ из пера „познатог“ Розентала,⁷⁹⁴ тексту посвећеном углавном совјетској уметности. Читава прича илустрација је тврдње да Песисов чланак није случајно залутао и да је редакција посредством ауторитета из Совјетског Савеза желела да скрене пажњу на то како треба гледати на извесне писце и појаве у књижевности запада и то пре свега на оне писце, по Тимченковом мишљењу, који би могли да постану привлачни за југословенску публику и писце (Песис између осталих говори и о Камију и Сартру), а то се није смело дозволити. Песисов чланак је на примеру француске литературе покушао да прикаже „наличје књижевности као одраза преживелих друштвених односа у капиталистичком свету“; с друге стране Розенталов чланак „глорификује, на примеру совјетске књижевности, идеју литературе каква она треба да буде“. Закључак који произилази јесте да је западна литература у целости безидејна и декадентна, а совјетска литература, такође у целости, идејна је, прогресивна, хумана и оптимистичка.

Као најзанимљивији, или тачније најкарактеристичнији догађај који осликава климу поменутог периода, Тимченко помиње случај који се одиграо на страницама *Наше књижевности*, поводом обележавања десетогодишњице смрти Максима Горког. У јунско–јулском двоброју текстове о Максиму Горком између осталих објављују и А.

⁷⁹¹ Мисли на напис Душана Поповића „Три 'оцене' првих бројева *Младости*“ (*Младост*, 1–2, 1946, стр. 87–88), који оцењује као „леп пример сукоба у оквиру једне идеологије и истоветног мишљења“ и објашњава да је то заправо одговор првим критичарима *Младости*, али и да говори о карактеру критике која је ако је површна и неадекватна не погађа циљ.

⁷⁹² Б. Песис, *Наша књижевност*, год. 1, бр. 3, 1946, стр. 380.

⁷⁹³ М. Розентал, *Наша књижевност*, год. 1, бр. 4, 1946, стр. 500.

⁷⁹⁴ Овај чланак помиње се и у књизи *Ни рат ни мир*, у контексту анализе утицаја текстова совјетских теоретичара које доносе часописи у том периоду (видети: Р. Пековић, нав. дело, стр. 28).

Белић, Б. Ковачевић, В. Глигорић, Р. Лалић и Тимченко посвећује пажњу одређеним ставовима изнетим у тим текстовима, додајући да је поред свих прилога у сталној рубрици *Наше књижевности* „Хроника“ објављен и списак литературе о Максиму Горком. У септембарском броју посвећеном Светозару Марковићу изашао је сличан библиографски преглед посвећен „корифеју српске социјалистичке мисли“. Управо та библиографија – посвећена литератури о Горком и о Марковићу – била је повод за прву озбиљну идеолошку интервенцију на часопис и за први „самокритички осврт редакције за учињен пропуст“. Коментаришући овај догађај, Тимченко примећује да се све одиграло по узору на знатно далекосежнији случај са лењинградским часописима *Звезда* и *Лењинград*: „У случају Зошченка и Ахматове интервенисао је Жданов, а у случају библиографије у часопису *Наша књижевност* улогу идеолошког арбитра одиграо је Радован Зоговић.“⁷⁹⁵ Уредник одговоран за „пропуст“ повукао се из редакције, а у подужем коментару уређивачког одбора примећује се да је критика која је учињена оправдана и подвлачи друштвена важност проблема издаје народа у литератури. У поменутих библиографским прегледима о Горком и Марковићу наведени су и радови Дмитрија Мерешковског, Ранка Младеновића, Момира Вељковића, Косте Милутиновића, Слободана Јовановића, Светислава Стефановића, Крсте Цицварића итд. и то је био повод за интервенцију у којој: „Зоговић указује на потребу будности: мора се увек пазити на свако име, на оно што оно значи у идеолошким поделама и конфронтацијама; они који су идеолошки и војнички били на супротној страни, не могу егзистирати ни у књижевности ни на какав начин, па ни као библиографска јединица.“ Овај „инцидент“, по Тимченковом мишљењу, само је био повод да се поново кажу неке чворне тачке начина понашања који је требало устоличити тада и од ког не би смело да буде одступања, што Зоговић и чини, осуђујући на овом примеру сваки стварни и замишљени покушај да се наука и уметност уопште могу ставити изнад политичке борбе и да се те равни уопште могу поредити, јер: „Дело човека који је у једном периоду свога живота био с оне стране барикаде – треба да буде избрисано из свести људи, непостојеће за ма какву употребу у научне сврхе; то дело – једноставно речено – не постоји. Свако супротно мишљење је такође издаја.“⁷⁹⁶

⁷⁹⁵ Под насловом „Може ли издаја да застари“, Зоговић је објавио чланак у *Борби* од 23. октобра 1946.

⁷⁹⁶ Зоговићев позив „друговима у часописима“ да не буду неодговорни и да немају право на пропусте, Тимченко коментарише као веома актуелан у својој суштини и смислу, јер се и у 1981. години, у нешто измењеној форми, поставља питање о подобности неких издања и дела, захтева се њихово повлачење из продаје и забрана приказивања. По овом коментару вероватно је да је година настанка дела овог рукописа 1981.

Бавећи се детаљно прилозима који се појављују у часописима *Наша књижевност* и *Младост*,⁷⁹⁷ у смислу документовања стања у књижевном животу првих послератних година, Тимченко у свом рукопису оставља податке и о Првом конгресу књижевника Југославије одржаном у новембру 1946, констатујући да је конгрес заправо израз успешног настојања да се организује књижевни живот и да се створе институције преко којих ће се књижевност развијати, а такво настојање је једна од битних одлика књижевне и уопште културне ситуације у првим послератним годинама.

Говорећи о публицитету који је Конгресу дат у штампи, Тимченко наводи учеснике делегације писаца коју је примио Тито,⁷⁹⁸ а највише пажње посвећује реферату Радована Зоговића изложеном на Конгресу – „О нашој књижевности, њеном положају и њеним задацима данас“,⁷⁹⁹ износећи познате Зоговићеве ставове и погледе о „дужностима“ књижевности. Тимченко истиче да се на страницама часописа у прве две послератне године и на Конгресу налазе имена преживелих учесника тзв. сукоба на књижевној левици,⁸⁰⁰ и констатује: „Док Крлежини противници – може се слободно рећи – воде главну реч у књижевном животу, Марко Ристић и Оскар Давичо се успешно прилагођују главним токовима књижевног живота [...] Сам Крлежа, међутим, углавном ћути“. У том смислу даће простора у свом рукопису најпре Крлежи и Ристићу.

⁷⁹⁷ Даје преглед примера филмске критике коментаришући прилоге тадашњих истакнутих писаца и критичара и наглашава да је осврт „карактеристичан по дух и опште опредељење критике у првим послератним годинама, несумњиво је репрезентативан пример пропаганде и апологетике свега што долази из Совјетског Савеза у облику уметничког производа или идеолошког узора“. Помиње приказе Александра Вуча („Први кораци југословенског филма“, *Наша књижевност*, год. 1. бр. 1, 1946, стр. 123–125), Милана Богдановића („О филму *Застава*“, *Наша књижевност*, год. 1, бр. 10, 1946, стр. 292) и Зорана Мишића („Филмови о шпијунажи“, *Младост*, 3, 1946, стр. 96–97). Поводом Мишићевог текста и његових закључака о „врлинама“ совјетског филма и „манама“ филма у капиталистичким земљама, Тимченко исписује следећу реченицу: „У свему овоме, међутим, најгоре је то што Зоран Мишић свакако није мислио као што је написао; овај пример је само један у низу када су наши писци и критичари писали оно што нису мислили.“

⁷⁹⁸ Цитира Тимченко Титове речи о великој улози писца, о томе да „литерарни рад треба да има извјестан правац“ јер је против тога да се под изговором слободе књижевног стварања пише и оно што је штетно, о обећаној помоћи државе „јер ми не радимо само за себе, него и за будућа покољења“, али и о важности да књижевници обрађују историјске теме а „ако ваша дјела не би била обрађена умјетнички онако како би то требало – нико неће замјерити“.

⁷⁹⁹ Р. Зоговић, „О нашој књижевности, њеном положају и њеним задацима данас: реферат на Првом конгресу књижевника Југославије“, *Летопис Матице српске*, год. 120, књ. 359, св. 3, децембар 1946, стр. 178–198.

⁸⁰⁰ „С једне стране то су Зоговић, Миндеровић, Јован Поповић, итд. а с друге стране Крлежа, Марко Ристић и Оскар Давичо.“

Тимченко подсећа да ни Крлежа ни Ристић нису учествовали у народноослободилачком рату – први је живео у Загребу, други у Врњачкој Бањи; затим да су се обојица већ првих дана, сваки на свој начин, одазвали позиву Радована Зоговића да учествују у обнови земље и културе: Крлежа је по Тимченковом мишљењу објавио један од својих најпродорнијих есеја „Књижевност данас“;⁸⁰¹ Ристић је објављивао чланке „из књижевне политике“ које је сакупио у брошури *Смрт фашизму – слобода народу*.⁸⁰² Убрзо је Крлежа заузео истакнуто место у Савезу књижевника Југославије, а Ристић постао амбасадор у Француској.⁸⁰³

Говорећи о Крлежиној активности, поменуће Тимченко да је 1950. он написао још један сјајни текст – предговор за каталог париске изложбе фресака, а 1952. одржао свој чувени реферат у Љубљани. Тимченково помињање Крлеже занимљиво је јер он износи интересантну тезу о томе да Крлежини текстови упоређени са текстовима Радована Зоговића омогућавају занимљиве компарације и „далекосежне закључке о ангажману у књижевности, тј. о идеолошком и политичком аспекту односа књижевности и стварности.“ Такве компарације су могуће јер по Тимченковом мишљењу сваки редак Крлежиних текстова о којима је реч не занемарује свест о књижевности као уметности, „другим речима, уопштено гледајући, Зоговић и Крлежа су на истој линији када се залажу за – ангажовану књижевност, али је код Зоговића акценат на ангажману који ће бити у складу са његовом у основи дуалистичком идејом о подељености света, док је код Крлеже акценат на књижевности која испуњује свој

⁸⁰¹ Објављен 1945. у *Републици* часопису који је сам покренуо, као што је већ наведено.

⁸⁰² Наводи редом све што је Ристић објављивао, од првог чланка „Смрт фашизму – слобода народу“, објављеног 5. новембра 1944. у *Борби*, истоимене брошуре, штампане 1946, а затим и књиге *Политичка књижевност – за ову Југославију (1944–1958)*, штампане 1958, додајући да је како сам износи у предговору поменуте књиге, својим чланцима придао значење акције и хронике, а у жељи да да свој прилог тумачењу збивања и појава, писао је врло прилежно чланке из домена политичке и културно-политичке хтонике, у исто време кад и Зоговић, изнесећи исте идеје и бранећи их сличним аргументима и речником. У прилог томе Тимченко готово редом анализира Ристићеве чланке и идеје изнете у њима закључујући занимљивом констатацијом: „Лако је уочити да у својим чланцима којима је наменио улогу акције Марко Ристић употребљава двојаки стил: с једне стране то је стил апологије новог и напредног, стил који се граничи са панегиричним тоном средњовековних молитви, а с друге стране, то је оштар, непомирљиви, непраштајући стил према онима који не заслужују ни милост, ни егзистенцију, што, опет, одговара тону средњовековних анатема. Тако у Ристићевим чланцима долази до пуног изражаја идеја о мржњи као нечем што је једино прикладно кад је у питању непријатељ, и неограниченој вери и љубави, кад је реч о савезнику.“

⁸⁰³ Закључујући да Крлежин положај у прве две послератне године није био нимало завидан, Ратко Пековић цитира Станка Ласића (видети: Р. Пековић, нав. дело, стр. 20). Питање је да ли Тимченко није хтео на овом месту да отвара тај аспект, који му је био познат јер се и сам позива на Ласићеве књиге о Крлежи, али се из констатације да Крлежа „ углавном ћути“ у том периоду може схватити да се Крлежиним „случајем“ бавио.

смисао само уколико се ангажује на страни идеје о свету који треба да превазиђе своју алувијалну фазу.“ У даљем тексту враћа се Тимченко на Крлежин „Дијалектички антибарбарус“⁸⁰⁴ из 1939. и објашњава заправо суштину оптужби на Крлежин рачун и размере познатог сукоба.⁸⁰⁵

Подвлачећи своју тежњу за документарношћу и регистровањем чињеница, Тимченко износи закључке на основу те селекције чињеница о ондашњем стању ствари. Најпре констатује да су „најплоднији, најревноснији и најгрлатији заговорници нове књижевности“ били учесници у сукобу на књижевној левици и то на оном крилу које је названо социјална литература (Зоговић, Јован Поповић, Глигорић), а њима су се придружили и бивши надреалисти (Давичо) и некадашњи лево оријентисани писци и критичари (Богдановић, Финци); Зоговићевом позиву су се одавали и они који нису пре рата и у току рата показивали симпатије према нацизму (Иво Андрић, Исидора Секулић, Душан Матић),⁸⁰⁶ затим истиче да су сви писци, у већој или мањој мери, „пригрлили совјетску књижевност не само као најнапреднију већ и као естетски најрелевантнију књижевну уметност“, с тим што су неки само вербално изражавали ту своју усхићеност, а неки умели да скривају своју праву мисао, али све

⁸⁰⁴ Објављен у *Печату*, 2, бр. 8–9.

⁸⁰⁵ Кроз поглавља „Дијалектичког антибарбаруса“, који могу бити схваћени и као посебни чланци, анализира Крлежине ставове, одбрану *Печата*, одбрану Марка Ристића, и обрачун са нападима Огњена Прице и Радована Зоговића, закључујући да и поред све ширине која се може дати појму књижевности код Крлеже, „Дијалектички антибарбарус“ као Крлежина кулминациона тачка у спору са представницима тзв. социјалне литературе, тј. носиоцима партијског становишта о проблемима културе и књижевности и у својим исходишним тачкама и у својим стварним доменима превазилази обзор књижевности и дубоко задире у политику и идеологију у буквалном значењу тих појмова. Међутим, не заустављајући се само на тој констатацији, Тимченко подсећа и на питање Крлежиног недозвољавања прештампавања тог текста и у тражењу одговора на то питање помиње значајан Изванредни пленум Савеза књижевника Србије 1954. на којем је Крлежа имао жесток окршај са представницима тзв. модернистичке струје у нашој књижевности, који га је у очима многих представио као књижевног конзервативца. Из анализе Крлежених ставова произилази да је у годинама 1945–1954. и касније Крлежа прихватио нешто што је раније одбацивао, а то је онај метод приступа књижевним темама и појавама који је с толико жара у „Дијалектичком антибарбарусу“ подвргао критици и негацији. Закључујући да је Крлежина незаобилазна заслуга што је природу и карактеристике идеолошке, односно непримерене критике, инспирисане ванкњижевним побудама прецизно и потпуно описао у поменутом спису, супротстављајући се пре рата таквој критици чији су носиоци били Огњен Прица, Пуниша Перовић, Радован Зоговић, Јован Поповић и други (неки од њих су врло активни у време о којем се говори), али да му је постало јасно да је супротстављајући се критици коју пишу побројани писци у ствари, самој Партији рекао не, и да је његова битка за књижевност у једном тренутку постала битка против интереса Партије и тада и престаје његова борба, а „Дијалектички антибарбарус“ губи за њега сваки смисао.

⁸⁰⁶ „Окупљање око ’линије’ народноослободилачке борбе у неколико првих поратних година пресудан је критеријум за учешће писаца у књижевном животу. Наравно, између већине њих – представника предратних генерација: ’живих класика’, надреалиста, припадника покрета социјалне литературе, заједно са писцима стасалим у рату и књижевним полетарцима – створено је привремено заједништво у служби народним интересима и новом друштвеном поретку.“ (Р. Пековић, нав. дело, стр. 21).

до 1948. „није било ни једног писца који је јавно изрекао некакву сумњу у идејну и уметничку вредност совјетске књижевности и у њен примат у светској литератури“;⁸⁰⁷ закључујући да је процес большевизације Партије, а самим тим и наше уметности наставио да се развија несметано и интензивно све до 1948, што је значило:

„1. да је једина владајућа естетска категорија била – реалистичка уметност; 2. да није било полемика око те централне тачке естетског и идеолошког програма; 3. да је владао идејни монизам, што ће рећи да је уметност била у сенци идеологије и да је цела произлазила из ње; 4. да није било праве књижевне и уметничке критике и да није било могућности за изражавање ма каквог плурализма (идејног, разумљиво, уметничког такође).“

Иако је на корицама рукописа означено да ће се бавити годинама 1945. и 1946, Тимченков текст заправо превазилази тај задати оквир и залазећи у догађаје који су се одигравали и нешто касније, указује се као припрема, поменуто књиге *Књижевност и догма*, посвећене преломној 1952. То се види и по називу једног поглавља из рукописа „Два примера односа критике према поезији до 1952. године“, у којем се осврће на то какав је био и како је изгледао песнички идеал педесетих година, на основу текстова о функцији и задацима књижевности из тог времена, али и самих поетских текстова – збирки песама које су у све већем броју почеле да се појављују. Констатујући да је критика имала задатак да утврди у којој мери се слажу песничке збирке са прокламованим и одређеним представама о томе како треба да изгледа песнички идеал, Тимченко подвлачи: „песник је испунио свој задатак ако је одговорио позиву епохе који се, на литерарно-естетском плану, састојао искључиво у томе да се пружи доказ о лојалности револуцији; парадоксалност положаја писца у то време састојала се у томе што доказ о тој лојалности није могао да пружи онај писац који је покушавао да постигне песнички идеал друге врсте и природе, а не онај који је сматран могућим и револуцији примереним.“ Другим речима, Тимченко тврди да је поезија престала

⁸⁰⁷ „Полемика, бар оних правих нема. Тачније, изричу се осуде појединих писаца и критикују њихова дела, али се нападнута страна не чује јер свака критика те врсте има ’тежину’ званичног мишљења. Разлике у схватању природе књижевног стварања и друштвене улоге књижевности, мада на први поглед тешко уочљиве, ипак постоје, и оне се откривају у нијансама. Већина писаца – и Крлежа, Давичо, Андрић, и Зоговић, Миндеровић, Поповић – усвајају владајући концепт књижевног стварања, али не прихватају сви са истим жаром совјетске узоре и нису сви подједнако радикални у нападима на књижевност грађанског друштва; разлике међу њима су приметне и у степену осуде ’декаденције’ у савременој литератури. Уз то, ваља имати на уму да је и ћутање и избегавање изрицања осуда у овом периоду често било исто тако изражавање одређеног става.“ (Р. Пековић, нав. дело, стр. 32–33).

да буде израз „субјективитета свога творца“ већ је морала да буде функција једног револуционарног идеала, док је критика имала да обавља посао „класификатора и саобраћајца“ тј. да одабере оне који „заслужују визу за пут у вечност“ и да шаље на право место оне који не заслужују пролаз. У смислу покушаја песника да помире идеал револуције и императив уметника у стварању поезије личног израза, Тимченко констатује да се још тада, тачније између 1945. и 1952. могло бити и „Попа, који је тек почињао да пева али на битно другачији начин него његови вршњаци и савременици, и Душан Костић, који је издао прву збирку песама, али и почињао бивати тужан, и Милан Дединац, који се тек вратио из логора где је написао читаву збирку песама“.⁸⁰⁸

Желећи да поезију педесетих година сагледа из светла критике, Тимченко се задржава на Костићу и Дединцу и на примерима критике веома „ангажованог и ауторитативног“, типичног представника тадашње критике, Велибора Глигорића.⁸⁰⁹ Оцењујући обе збирке као карактеристичне за помало дивергентне тенденције српске поезије које су се могле назрети још 1947, Тимченко сматра да су оне погодне да покажу и природу критике и да створе извесну представу о целокупној ситуацији наше књижевности тих година.

Означавајући Костића као једног од најплоднијих песника првих година после ослобођења и писца који је својим свестраним ангажманом на неки начин испунио идеал оног времена, песника који је тек улазећи у литературу „својим напредним и борбеним ставом представљао њену велику наду“, Тимченко наглашава да је Глигорићева критика Костићеве прве збирке⁸¹⁰ карактеристична и као најбољи тумач односа према таквој појави као што је био овај млади песник у српској поезији и као илустративни пример ондашње критике, али највише то да је Костићева збирка за Глигорића пре свега повод да напише један програмски чланак у којем би се

⁸⁰⁸ Помиње Тимченко и Бранка В. Радичевића, Ристу Тошовића, Слободана Марковића; код Хрвата Весну Парун чија је прва збирка изазвала бурну реакцију од стране Марина Франчевића и Ватрослава Мимице, као што су и Попине *Препреке* исто учиниле код Милана Богдановића.

⁸⁰⁹ О Глигорићу ће забележити: „У првим послератним годинама Глигорић је развио многоструку делатност: постављен 1945. године за директора Дrame Народног позоришта; 1946. године, преузима по позиву, у својству ванредног професора дужност наставника на Катедри за југословенску књижевност; 1949. године постављен је за управника Југословенског драмског позоришта. Бави се и уређивањем часописа: 1956. је у редакционом колегијуму *Књижевности*, а 1955. покреће, и са Душаном Костићем, уређује *Савременик*. Сарађује у свим нашим листовима и часописима, настављајући да негује позоришну и књижевну критику и све више прелазећи на есејистику и, посебно, на историју српског реализма, предмет који предаје на београдском Филозофском факултету...“

⁸¹⁰ В. Глигорић, „О поезији Душана Костића“, *Наша књижевност*, год. 2, бр. 6, јун 1947, стр. 474–477.

изрекле опште мисли о поезији као документу времена. Две ствари су типичне: из Глигорићевог текста види се да као повод осврта на поезију може послужити само збирка човека који је својим напредним друштвеним и антифашистичким ставом заслужио пажњу и да је, кроз наглашавање дужност критике да се позабави поезијом која је прошла фазе почетништва, како би јој помогла у њеном развоју, критика заправо педагошка делатност која брине за правилан песнички развој личности која се у друштвено-моралном и идеолошком погледу показала као исправна. У читавом тексту Тимченко види поступак по рецепту ондашње критичке методе: према песницима према којима се заузима позитиван став најпре се излажу врлине, а потом слабости; педагошки усмерена критика мора да буде јасна у својим захтевима, да се стриктно придржава прокламованих начела и да суди одрешито и без колебања. На основу Глигорићевих оцена, Тимченко подвлачи да по правилима педагошки инспирисане критике поезија мора да буде саздана по законима реда и склада и не сме да излази из рационално схватљивих токова мисли и осећања и у том смислу и Глигорић хвали или указује на извесне мањкавости Костићеве поезије, коју у основи оцењује као здраву у сржи и без декадентног; затим да поезија као израз песникове индивидуалности не сме да постоји – јер је у том случају она по правилу мутна и несређена, тј. лична: „Постоји поезија као тип, као израз утврђеног реда, као одраз једног стања, искристалисаног мишљења и уравнотежене емоције.“ При свему томе поезија не сме бити декадентна, јер је она делотворна само уколико је у функцији идеологије која је по својој усмерености негација декаденције. Из подтекста Глигорићевих оцена Тимченко закључује: „Дужност критике је да дефинише поезију као тип и да укаже на негативности поезије као индивидуалног чина. Њена функција је педагошка али њен мисаони апарат је изразито идеолошки. Да би уопште дошло до критичког чина потребна је селекција у којој је пресудан идеолошки моменат. Уколико је поезија неког песника декадентна, она не подлеже критичком чину него – идеолошкој осуди и апсолутном одбацивању“, подвлачећи још једном да је то главни ток Глигорићеве критичарске мисли, која успешно репрезентује критичарску праксу првих послератних година.

У чињеници да је збирку песама Милана Дединца, песника много веће песничке репутације од Костића, објављену исто 1947. прокоментарисао такође Глигорић, Тимченко види околност која омогућава лакше уочавање све различитости

поетика те двојице песника, али и карактеристике духовне ситуације у којој су те две збирке ушле у књижевни живот. Специфичност Дединчеве појаве у годинама после ослобођења објашњава чињеницом да је проживео искуство заробљеничког логора у коме је водио дневник и бележио стихове из којих је настала поменута збирка,⁸¹¹ да се прикључио револуцији одмах по повратку у земљу и заузео одговорне дужности у најтиражнијем дневном листу *Политици*, али и да је имао „сумњиву“ надреалистичку прошлост. Због тога је и његова збирка песама наишла на подељена мишљења и изазвала недоумицу, у чему Тимченко види и разлог што је Глигорић о њој писао скоро годину дана након појављивања.⁸¹² Дединчева поезија одступа од владајуће поетике, али је ипак издата у години када су издавачка предузећа била контролисана и потиче од песника који није лишен друштвеног положаја и признања. У том смислу Тимченко тумачи и експлицитност Глигорићеву када указује на слабости Дединчеве збирке. У првом реду Дединчев доживљај рата као људске катастрофе, а не као борбе „слободољубивих народа са мрачним силама фашизма“ Глигорић види као изневеравање представе о рату и одвајање од живота народа, а у том смислу истиче немогућност стварања поезије ослобођене декадентних заблуда. Као начелне разлоге који објашњавају слабост Дединчеве поезије Глигорић наводи то што је он своје песничко стваралаштво развијао у надреализму, остајући у његовим деформацијама и када је напредна књижевност прожета револуционарним снагама осудила све декадентне појаве у литератури, видећи готово највећи недостатак његове поезије у одсуству „борбеног оптимизма“. Глигорићева негативна оцена Дединчеве поезије по Тимченковом мишљењу произилази из неподударања апстрактне предстве и субјективног доживљаја, тј. критичаревог супротстављања представе о нашем човеку у логору и индивидуалног доживљаја песника. Забринутост Глигорићеву над питањем да ли ће Дединац изаћи из тешког наслеђа и хоће ли његова поезија постати ближа заједници, исказану у закључку његове педагошке критике, Тимченко оцењује коментаром да је „надреализам једна од оних магичних речи којима је критика означавала све оно што није поезија у првим годинама после ослобођења“, подвлачећи да је индивидуални песников свет и субјективно транспоновање тог

⁸¹¹ Збирку Тимченко обележава као једно од најзначајнијих литерарних догађаја првих послератних година.

⁸¹² В. Глигорић, „Милан Дединац: *Песме из дневника заробљеника број 60211*“, *Књижевност*, год. 3, бр. 11, новембар 1948, стр. 751–755.

индивидуалног света – или декадентно или надреалистичко. Суштина је заправо у томе што прави проблем критика заобилази, а то је књижевнотеоријски проблем и односи се на однос индивидуалног „ја“ и колективног „ја“, тј. по Тимченковој оцени, у Дединчевом случају – како остати свој, лирик и песник својих болова и интимних преокупација, а да у исто време постане део колектива и одговорити тежњи да поезија изрази снагу и једнодушност колектива. У тој дилеми Тимченко види основну одлику „случаја“ Милана Дединца у 1947. години. Тумачећи Дединчев случај Тимченко бележи: „Свестан своје противречне ситуације, Дединац у поезији не дозвољава компромис: његово надреалистичко искуство налаже му свест о индивидуалности песничког 'ја' [...] у исто време Дединац додаје својој збирци предговор у коме чини, углавном вербалан, напор да сједини и изједначи своје 'ја' са колективним 'ја'“ наглашавајући да је Дединац проблеме своје поетике решавао на нивоу који није излазио из оквира његовог поимања поезије, што би значило да је овај песник један од ретких до 1952. године – који је објавио збирку не правећи компромис са владајућом поетиком, а та се околност најбоље може сагледати управо из критике Велибора Глигорића.⁸¹³

Представу о књижевној 1947, Тимченко употпуњује подсећањем на садржај карактеристичног, по његовој оцени, јануарског броја часописа *Књижевност* из 1948. године. У том броју објављени су реферати Чедомира Миндеровића и Марина Франчевића са новембарског пленума Савеза

⁸¹³ Међутим, констатује Тимченко и један парадокс, који није доказ толико о етици и естетици, него податак о духу и обичајима времена, а то је његов закључак да би судећи према неким Дединчевим критикама и он сам своју поезију оценио на начин како је то по службеној дужности учинио и Глигорић, јер је и Дединац у годинама између 1946. и 1948. био склон да негује педагошку критику. У смислу илустрације Тимченко наводи његов приказ представе „Младе гарде“ у београдском Народном позоришту, објављен у *Књижевности* 1948. године (год. 3, бр. 2, фебруар, стр. 132–38), који није у потпуности дискредитација писца у етичком смислу, али је потврда о томе на шта све обичаји времена приморавају писце и да је и један естетски попут Дединца био у ситуацији када се огрешио о сопствена естетска схватања. Дединац се у свом приказу зауставља на цитирању замерки совјетске критике Фадејевом роману из дана Отаџбинског рата, констатујући само да је пишчева одговорност да истинито представи један стварни догађај, и наводећи да је Фадејев јавно на митингу усвојио примедбе о грешкама у свом роману и обавезао се да ће их исправити. И када у другом делу коментарише београдску премијеру представе, додаје да би позоришна управа требало да проучи критичке осврте совјетске штампе на „Младу гарду“, како би се извршиле потребне коректуре. Све је ово занимљиво јер Тимченко каже да је у исто време када је вођена дискусија на састанку секције за поезију Удружења књижевника Србије о његовој збирци која је требало да уђе у штампу, у истом броју *Књижевности* (2, 1948) у којем се појавила и белешка о тој дискусији, објављен и Дединчев приказ „Младе гарде“ и поставља питање: „Није ли Дединац нашао начина да индиректно проговори о дужностима критикованог писца, у исто време – у свом случају – не прихватајући критику као песник?“, закључујући: „Додуше, јавно није код нас тражено да Дединац исправља своју збирку.“

књижевника Југославије,⁸¹⁴ затим два текста Јована Поповића: приказ Зоговићеве књиге *На попрштту* и осврт на једну ликовну изложбу, текст Зорана Мишића из прве фазе његовог рада и Глигорићев осврт на одлуку Шведске академије о додели Нобелове награде Жиду.

Не задржавајући се претерано на Миндеровићевом реферату чији сам наслов „О непосредним задацима наше књижевности и наших књижевних радника“⁸¹⁵ најбоље карактерише и његов садржај и намену, осим констатације да се дотакао и проблема наших часописа о којима је било највише речи на пленуму и помињући проблеме којих се дотиче Марин Франчевић у свом „Уводу у дискусију о нашим часописима“,⁸¹⁶ Тимченко указује на два критичка текста Јована Поповића због тога што су по његовој оцени и по претензијама и по озбиљности и по обиму покушаји правих критичких осветљења, закључујући да „по томе могу бити узети и као образци критичког мишљења пре 1952. године, коју смо означили као преломну и у којој се појавила чувена полемичка реч Зорана Мишића о смислу и бесмислу у поезији, као и критике Зорана Гавриловића, Борислава Михајловића Михиза и самог Мишића“. Цитирани део заправо упућује на књигу *Књижевност и догма*, у којој се Тимченко детаљно бави, као што је већ поменуто, 1952. годином.

Први Поповићев текст јесте приказ Зоговићеве књиге чланака и полемика *На попрштту*, објављене 1947.⁸¹⁷ Износећи Поповићеве констатације да та књига приказује страсног критичара који деценију и по „стоји на идејном попрштту борећи се за напредну друштвену мисао и естетику...“, и да представља узор критике и критику на делу, Тимченко указује на два основна услова које је књига испунила да би била оцењена као узорна у својој врсти, а то су Зоговићеви лични квалитети и његова свест о задацима критике. Поповићеву оцену о принципијелности Зоговићевих поставки и истицање да Зоговић пише само онда кад једну појаву сматра типичном или кад треба поставити принципе, Тимченко објашњава чињеницом да Зоговићева

⁸¹⁴ Тимченко бележи да су пленуму присуствовали и уредници часописа *Младост*, *Књижевност*, *Република*, *Нови свет*, *Стварање*, *Пеглед*, *Нови ден* и *Летопис Матице српске*, јер се говорило и о часописима, а у смислу развијања стваралачке књижевно-уметничке и друштвене активности свих писаца Југославије, одлучено је да се покрене петнаестодневни лист – *Књижевне новине*.

⁸¹⁵ Ч. Миндеровић, „О непосредним задацима наше и наших књижевних радника“, *Књижевност*, год. 3, бр. 1, јануар 1948, стр. 1–9.

⁸¹⁶ М. Франчевић, „Увод у дискусију о нашим часописима“, *Књижевност*, год. 3, бр. 1, јануар 1948, стр. 10–20.

⁸¹⁷ Ј. Поповић, „На попрштту“ од Радована Зоговића“, *Књижевност*, год. 3, бр. 1, јануар 1948, стр. 45–49.

принципијелност произлази из принципа који су идентични са политиком Партије у области књижевности и да је та принципијелност у ствари Зоговићева партијност која његовој критици даје снагу, подвлачећи да се то најбоље видело у тренутку када је тај критичар престао да буде партијан, тј. када је престао да ужива подршку Партије.⁸¹⁸

Већ помињан Тимченков став према Јовану Поповићу и овде долази до изражаја, јер он каже: „Када се има у виду начин и карактер Поповићева рада – његово самозатајно извршавање разноврсних задатака у име Агитпропа, о чему је већ било речи, може се претпоставити да је овај приказ у рукопису читао и одобрио Ђилас...“, подвлачећи да је целокупна карактеристика Зоговићеве књиге, дата у оцени Поповићеве интересантна јер је то из наведених разлога и партијска оцена задатака критике и партијски став о критици, њеним дужностима и донетима, а то кулминира у Поповићевом закључку у којем он констатује да је успех напредне критике у уској вези са личношћу и делом Радована Зоговића. У том смислу Тимченко закључује да Поповићев приказ књиге и критичарског профила Зоговићевог има данас знатно већу вредност него што је документарна, јер је Поповић заправо показао свест о томе да критика књижевности не треба да буде књижевна већ педагошка и идеолошка, а да критичар треба да буде партијан и принципијелан: „Његово је да полемише против погрешних схватања и да идентификује припаднике реакционарне идеологије. Критичар мора бити поуздан са тачке гледишта револуционарног покрета и непоколебљив у одбрани чистоте идејне линије. У свему томе књижевност је само повод, а не и предмет анализе.“

У прилог те своје тврдње о жељи и других критичара да попут Зоговића буду „будни“, Тимченко помиње још неке текстове из истог тог броја *Књижевности*.⁸¹⁹ На првом месту Глигорића који пише о смислу додељивања Нобелове награде Жиду,⁸²⁰ „буржоаском декадентном писцу“, тврдећи да је пропагандни циљ те награде да „осујети ток прогреса човечанства“,⁸²¹ али помиње и текст Зорана

⁸¹⁸ Додаће Тимченко да је Поповић у праву када оцењује значај Зоговићеве књиге и када је препоручује пажњи будућих историчара књижевности, јер је чињеница да књигу нису могли мимоићи ни Ласић, ни Палавистра, као ни сви који су подробније писали о првим послератним годинама наше књижевности.

⁸¹⁹ Ради се о јануарском броју *Књижевности* за 1948. годину, као што је већ поменуто.

⁸²⁰ В. Глигорић, „Нобелова награда“, *Књижевност*, год. 3, св. 1, јануар 1948, стр. 69–71.

⁸²¹ Доносећи цитате који илуструју Глигорићеве тезе о Жиду, Тимченко додаје: „Ово није намерно бирано место да представи суштину 'критичарске' интервенције В. Глигорића на рачун одлуке Нобеловог комитета; ова белешка није баш сасвим кратка, у њој има још бисера. Али, најбољније је читати данас тај текст као доказ о начину на који су наши критичари испуњавали свој дуг интелектуалца и књижевника.“

Мишића⁸²² о преводу романа *Прохујало са вихором*, у којем он скреће пажњу на небудност издавача који је дозволио да се појави роман који слави стари свет експлоататорског америчког Југа.

О петој изложби у организацији Удружења ликовних уметника Србије говори други текст Јована Поповића под називом „Уметници и лик нашег човека“,⁸²³ и Тимченко на њега указује због тога што заправо на најбољи начин опет показује тип критике о којој говори. У првом реду наглашава Поповићеву констатацију да уметници већ у већини знају шта треба сликати или вајати, и једини проблем око ког се муче јесте – како, а његове закључке о томе да будућа поколења треба са уметничких дела „наше епохе“ да виде човека те епохе и нову, „херојску стварност“, види као понављање аксиома владајуће естетике преузете из Енгелсове примедбе о типичном по којој уметник није и не сме бити фотограф, и не сме репродуковати случајне утиске, већ он одабира, одбацује и људима показује њихова властита лица у „дубљој истинитости“. У том смислу Тимченко тумачи и Поповићеве похвале оним сликарима који доносе што више људских фигура, али и његове примедбе о човеку који мора да буде израз „наше нове и особене стварности“ и о приказивању његовог лица које треба да исказе „смисао наше епохе“. Посебно је наглашена реченица у којој Поповић и после низа замерки сликарима и вајарима каже да уметници чинећи напоре „све више задовољавају потребе друштва“.

Приодат претходном делу, у рукопису је сачувано и поглавље под насловом „Други конгрес књижевника у Загребу: 1949–1950“, које такође сведочи о повезаности са књигом *Књижевност и догма*. Поред детаљне анализе готово свих значајнијих реферата са конгреса, који су иначе предмет разматрања, највећа пажња је посвећена онима који на извештајан начин померају границе наметнуте партијским упливом. У том смислу издваја се материјал управо о Другом конгресу књижевника у Загребу и белешке о догађајима од 1949. до 1951. године.

Други конгрес књижевника одржан крајем 1949, Тимченко анализира због тога што је тада по његовој оцени започета нека врста „борбе мишљења“ чији је повод била критика, а прави предмет заправо судбина литературе, тачније указује

⁸²² З. Мишић, „Једна апологија робовласничког поретка на нашем језику“, *Књижевност*, год. 3, бр. 1, јануар 1948, стр. 49–56.

⁸²³ Ј. Поповић, „Уметници и лик нашег човека“, *Књижевност*, год. 3, бр. 1, јануар 1948, стр. 60–65.

на почетак разговора који се отварају рефератом Петра Шегедина и једним освртом Радомира Константиновића, појашњавајући да се заправо радило о једној врсти прећутног споразума „под условом да се номинално призна водећа улога Партије на културном фронту и владајућа позиција реализма као стваралачког метода, могло се о књижевности размишљати као оној форми идеологије која има извесну аутохтоност и аутономију“, а сва његова разматрања тичу се заправо те борбе за колику-толику аутономију књижевности.⁸²⁴

Сам конгрес Тимченко означава као веома симптоматичан по, како каже „развилажењу књижевности од друштвене основе на којој се она развија“, примећујући да та чињеница није констатована иако је очевидно да су неки критичари свесни те чињенице. Тимченко сматра да је управо на том конгресу упркос резолуцијама и напору неких учесника, књижевност показала да је нешто друго а не директан одраз друштвене стварности.

У том смислу анализиран је текст Радомира Константиновића „Неколико утисака с Конгреса писаца“⁸²⁵ и означен као занимљив пре свега као начин размишљања о правим књижевним питањима на почетку нове фазе у развоју револуционарне идеолошке мисли.⁸²⁶ Тај текст се наставља на размишљање које је означио Шегедин у свом реферату, а то значи: признати водећу улогу Партије и неопходност да књижевност буде прожета најнапреднијом идеологијом „нашег

⁸²⁴ Тимченко примећује да се од Другог конгреса установљава нова пракса, а то је да са прихватањем задатака који своје место добијају у резолуцијама и постају део грађанске дужности писаца (борба против Информбироа, подршка линији и политици Партије на унутрашњем и спољашњем плану, оданост Револуцији итд), писци полако стичу право на стваралаштво које би условно могло да задовољи максимуму Лава Троцког по којој књижевност може егзистирати ако није против Револуције и у свом изразу трагати чак и за новим изразом. Подсећа, такође, да се сажет приказ рада конгреса може наћи у редакцијској белешци у часопису *Књижевност* (1, 1950, стр 89–93), где је објављена и Резолуција конгреса, а да је рад Конгреса исцрпно приказан у *Републици* (бр. 1, 1950, Загреб), где су објављени и поздравна реч Владимира Бакарића, реферат Петра Шегедина и реч Мирослава Крлеже о реферату Чедомира Миндеровића, као и у више бројева *Књижевних новина* (1949–1950).

⁸²⁵ *Младост*, 1, 1950, стр 1–9

⁸²⁶ У његовом изразу Тимченко види убедљивост и свежину „јер то није само теоријска констатација него и убеђење које потиче из искуства и представља теоријско уобличење једне праксе у којој је, као млад писац, и сам учествовао“. Излажући детаљно Константиновићево виђење ситуације у совјетској литератури и његову констатацију да у њој има све мање реализма, да она не брине за човека и да у њој постоје одређени клишеи за формирање „позитивног“ и „негативног“ јунака који су интересантни само утолико што могу својим говором и спољним манифестацијама да илуструју друштвене односе онако како аутор дела то хоће, Тимченко каже: „Зар је могуће да Константиновић тиме критикује и став из Резолуције о смерницама за коју је и сам гласао на Другом конгресу, а о коме и пише ове белешке? Да ли да га питамо о моралу, или је у питању нешто мање драстично и поразно по њега – прилагођавање ситуацији, да би се радило и живело?“

времена“ – марксизмом-лењинизмом; критичност према буржоаској идеологији, али и ономе што се назива ревизијом марксизма-лењинизма у Совјетском Савезу; тек у том оквиру је могуће размишљање о књижевним питањима.⁸²⁷

Посебно негативну Константиновићеву оцену Глигоријевог реферата, Тимченко објашњава чињеницом да је Глигорић био заступник монистичке струје, чија је најважнија карактеристика у томе што не одваја књижевност од идеологије, о чему је дао доказа у полемици са Елијем Финцијем у *Књижевним новинама*. Међутим, поред Константиновићеве критике естетике и теорије књижевности у Совјетском Савезу и на тај начин заправо давања и негативне оцене критичарске праксе и наше књижевности, најважнији Константиновићев допринос по Тимченку јесте у томе што он у односу на званичне разлоге који су кочили развој литературе, тј. некритичног преузимања праксе из Совјетског Савеза, поред тих фактора налази и друге разлоге. То је припадност струји за отварање према западу и на то Тимченко указује у Константиновићевој констатацији о изолацији од свега што се на књижевном и културном плану дешавало на Западу, и указивању на потребу да се мора говорити о декаденцији западне књижевности, али да је основно да се та књижевност упозна, дајући на тај начин значај личном увиду као примарном и ненадокнадивом. Као најважнији смисао Константиновићевих речи Тимченко види у тражењу да се повуче граница између литературе и идеологије и у његовом залагању да се оно што је започето на Конгресу, како би дало резултате, каналише у слободну и јавну дискусију о свим питањима књижевности.

Као најзначајнијем догађају на Конгресу, реферату Петра Шегедина, Тимченко посвећује пажњу, анализирајући његове ставове о недостацима критике, објашњење појма партијности на уметничком и критичком плану, констатацију о врло честом свођењу партијности на искључиву политичку практичност од стране критичара, позивање на Маркса, свођење „бораца-критичара“ само на практичне борце који занемарују све друго, о потреби талента код критичара, залагању за теоријско разјашњење појмова, итд. Детаљно анализирајући дебату коју је Шегединов реферат

⁸²⁷ Тимченко даје тачан преглед свих учесника и поднетих реферата, са напоменама које све учествовао у дискусији и у ком правцу се она развијала и резолуције које су усвојене: „О смерницама и задацима Савеза књижевника Југославије“ и „О Клеветничкој кампањи Информбироа“. Ставове из резолуција детаљно образлаже и указује на одређене недоследности које показују другачије задатке, али и још увек веома доминантну струју која је за то да књижевност буде доследно обележена идеолошким задацима и њима апсолутно подложна.

изазвао на конгресу и касније,⁸²⁸ тумачећи коментаре да је тај реферат указао на многе важне проблеме и слабости критике, Тимченко констатује да је Други конгрес књижевника протекао у знаку борбе против опасности која је долазила са Истока: „Генеа ове борбе је оваква: на конгресу Народног фронта, у априлу 1949. године, дат је сигнал. Говор Едварда Кардеља 12. децембра 1949. у Словеначкој академији наука дао је идеолошки и политички оквир за борбу коју су прихватили и интелектуалци, у првом реду књижевници. Ту интонацију на Конгресу дао је у поздравној речи Владимир Бакарић, а прихватио је најефектније Крлежа. Све то потврђено је у резолуцијама Конгреса, од које је једна директно посвећена коминформовској кампањи.“

За полемички текст Шегединов Тимченко сматра да је изнео све битне проблеме тадашње књижевности, али је остао без правог ефекта, без одјека, јер се нико више није јавио за реч, закључујући: „А Шегедин је, уз остало, децидирано устао против увелико усвојеног обичаја да се од невоље прави врлина, да се разне репресије, под видом нужности, претварају у нормално стање ствари и да се људи подвргавају тортури под видом битке за човека, слободу, прогрес итд.“ А заправо читав значај Другог конгреса, према Тимченковој оцени, указује се у томе што су се после њега искристалисале две линије које сведоче о различитости погледа на функцију књижевности и књижевне критике у оквиру једног општијег, тзв. марксистичког схватања литературе.⁸²⁹ Указивање на све ове догађаје, заправо представља оквир да

⁸²⁸ Помиње чланак Р. Николића из *Књижевних новина* (год. 3, бр. 13) који се осврнуо на Шегединов реферат и одговор Шегединов „Поводом чланка Р. Николића 'Нешто о партијности у књижевној критици'“ (*Република*, 8–9, 1950, стр. 579–586). Позива се Тимченко на Д. М. Бошковића да је писац из *Књижевних новина* у ствари Милован Ђилас. Такође, наглашава да разговор о критици и ситуацији на почетку педесетих година, тј. у време полемике изазваних рефератом Петра Шегедина на Другом конгресу књижевника не би могао бити потпуно приказан ако се не би поменула контраверза Хегедушић – Грга Гамулин, коју исцрпно анализира.

⁸²⁹ Уз поднаслов – „1950“, ставља руком дописану примедбу: „Ове године почињу 'инциденти'. – Артикулишу се извесне разлике које су се јавиле на Другом конгресу књижевника.“ и у том смислу Тимченко посвећује пажњу значајним догађајима у ликовном животу, обележавајући их као веома илустративне за у извесном смислу промењену културну атмосферу, уз констатацију да је већ уочено да су се у ликовном животу можда чак и пре него на књижевном плану почели појављивати отпори монизму. У том смислу помиње изложбу Миће Поповића 1950. и текст који је написао за каталог те своје изложбе у којем износи радикалне ставове, потом изложбу слика Петра Лубарде и један његов текст за који каже да је заборављен („Велико дело – ствар је креативно-инвентивне слободе“, *Књижевне новине*, 3, 16. јануар 1951), али и на сукоб између управе Удружења ликовних уметника и групе самосталних уметника, тј. двадесет и једног члана УЛУС-а који одбија сарадњу са управом. У томе Тимченко види да је дошла до изражаја потреба да се повуче линија између стваралаштва и институционализма, тј. између стваралачке личности и дужности које јој се намећу споља, али и то да се поставило питање критеријума: шта заправо одлучује о вредности уметничког дела – „оно што је иманентно том делу или оно што се показује као његово секундарно зрачење које се огледа пре свега у његовој идеолошкој употребљивости.“ У свим догађајима Тимченко закључује да се ликовна уметност прва изборила за слободу израза и за право уметника да своје проблеме решава на естетском нивоу. У том смислу помиње и изложбу фресака 1950. у Паризу и поклањање велике пажње у штампи том догађају и отварање према иностранству.

би се могло говорити о личностима које су у донекле промењеним условима могле да дају лични допринос у борби за ослобађање књижевног израза.

Излазећи у појединим текстовима, као што је већ речено, из задатог оквира датог у наслову рукописа, поменом неких појава у књижевном животу током 1947, или 1948, Тимченко даје на самом крају и осврт на случај Бранка Ћопића из 1950. године и износи полемике које је изродило објављивање његове „Јеретичке приче“. Важно је поменути овај осврт, јер писан знатно касније,⁸³⁰ он на неки начин најбоље илуструје Тимченкову потребу да се у одређеним појавама види законитост понављања тј. поновног враћања када је у питању наша књижевност и шире – српски културни оквир. Констатацију да је у једном тренутку послератног живота Бранко Ћопић био у средишту пажње и да је поводом његовог случаја постављено питање о позиву писца у социјалистичкој савремености, Тимченко допуњује занимљивим питањем које, очигледно остаје актуелно и мимо приче о Ћопићу: „Овај ’случај’ и судбина неких Ћопићевих дела у социјалистичкој Југославији актуелизирају питање односа писца и стварности у нас, као и проблем идеолошке критике и њеног упорног егзистирања током читаве историје наше послератне књижевности. Бранко Ћопић као писац који је из народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције изашао светла лица као борац и песник револуције, убрзо је стављен на нишан те идеолошке критике и поводом његовог стваралаштва постављена су питања о томе какав треба да буде писац у социјалистичкој земљи. И то истим фразама, квалификацијама и начином мишљења, механизмом осуде и екскомуникације какав се примењује у идеолошкој критици и данас.“

Занимљиво је указати на чињеницу да 1952. године, о којој пише означавајући је као преломну, Тимченко практично започиње своју књижевну делатност, јер се као седамнаестогодишњак током 1951. и 1952. године јавља прилозима у *Искри* и *Лесковачком средњошколцу* – „листу народне средњошколске омладине Лесковца“. Може се рећи да је он био на неки начин и учесник, додуше не активни, тог периода о којем ће касније писати, бавећи се свим његовим специфичностима готово читавог

⁸³⁰ По делима на која указује, може се претпоставити да је текст настао негде између 1980. и 1985. године, поготово што у једном тренутку и сам прави алузију на „данашње време“ помињући 1981.

живота. У том смислу, као илустрацију питања која су га касније заокупљала, важно је поменути колико је дух времена заправо могао да утиче на човека који тек отпочиње своју књижевну делатност. Први текст се бави Његошем, а следећи идејама Светозара Марковића, на пример, и већ сам избор тема довољно је индикативан. Поред свеprisутне идеје југословенства, потпуно у духу времена, најблаже речено, звучи констатација да Његошево песничко дело тек „данас“ добија своје право место и значај и може бити „протумачено и схваћено, блиско и драго свима нашим народима“.⁸³¹ Или да су његова неизмерна љубав према слободи и узвишени стихови *Горског вијенца* надахнули „наше борце“, који су се „борили и победили тиранина, раскрстили са окупатором“, јер су знали шта је слобода, а Његошеви стихови су допринели том сазнању.⁸³² Други прилог још је занимљивији, јер Тимченко говори о реализму,⁸³³ величајући Светозара Марковића чији су чланци „имали за циљ да задају смртни ударац нереалној и декадентној књижевности онога доба, као и да покажу идејни пут којим мора да пође наша књижевност – пут реализма“;⁸³⁴ у којима је терминологија још индикативнија јер, на пример, читајући о великом значају који Марковић даје тенденцији указујући на њену неопходност у књижевности, проналазимо и следећу реченицу: „Међутим, наши *буржоаски* критичари, а међу њима и Скерлић, не схватајући суштину књижевности, критиковали су га мерејајући му да изједначава ’реализам са тендециозношћу’.“ Након указивања на ове прве текстове сасвим је разумљива чињеница да Тимченко говорећи знатно касније о својим почецима,⁸³⁵ заправо нигде не помиње те текстове, већ као прве своје прилоге наводи текстове објављене 1955. и 1956. године. Тешко је поверовати да је у питању случајна омашка и да је Тимченко просто заборавио своје прве прилоге, јер судећи по његовој сталној „будности“ када су у питању превирања и догађаји на књижевној сцени којима је био и сведок, а у неким и учесник, вероватније изгледа да је те своје „почетке“ усаглашене са владајућом књижевном политиком просто желео да прећути.

⁸³¹ Н. Тимченко, „Његош данас“, *Искра*, год. 1, бр. 1, 29. новембар 1951, стр. 4–5.

⁸³² Цитираће Тимченко и Блажу Јовановића који каже да није случајно да је тек у новој Југославији, рођеној у великим биткама нашег народа Његошево дело доживело и највећи тријумф, али ће завршити констатацијом: „Таквог Његоша ми данас волимо; таквог Његоша, народног песника, о чијој се величини друг Тито овако изразио: ’Његош, син Црне Горе, песник Јужних Словена, одиграо је крупну улогу у подизању свести Јужних Словена, у борби за њихову независност, слободу и напредак’.“

⁸³³ О С. Марковићу позива се највише на тумачења Јована Поповића, који ће касније, видели смо, постати један од његових „негативних јунака“, условно речено.

⁸³⁴ Н. Тимченко, „Књижевне идеје Светозара Марковића“, *Искра*, год. 1, бр. 2, 1. јануар 1952, стр. 3.

⁸³⁵ У дневничким белешкама говори о релативно касном укључивању у културни живот Лесковца, а као прве помиње приказе о Држићу (1955) и о Тагору (1956) објављене у време студија у *Нашој речи* и прилог о М. Ђурићу (1957) објављен нешто касније у *Нашем стварању*.

2.

Књижевност и догма: година 1952. у српској књижевности

У уводним опсервацијама књиге *Књижевност и догма*⁸³⁶ сазнајемо од аутора да су редови који следе само покушај да се назначи једна могућа хроника књижевних и културних догађаја у 1952. години и да је првенствени циљ да се успостави нека врста инвентара битних догађаја на основу којих ће моћи да се створи релевантна представа о суштинским токовима наше послератне књижевне мисли. У том смислу Тимченко подвлачи два основна циља свог истраживања. Први је утврђивање чињеница, проналажење и коментарисање текстова, помињање најважнијих писаца и књига, указивање на главне ставове и мишљења, сучељавање главних опонената, приказивање духовне атмосфере, заправо – покушај објективног приказивања онога што се догодило или прављење инвентара. Други циљ, који се овде указује као важнији, јесте валоризовање догађаја и појава, који мора бити, без обзира на тежњу ка објективности, због селекције као последице свесне одлуке о градацији чињеница по важности⁸³⁷ – у великој мери личан, али и образложен.

Још једно упутство оставља Тимченко на самом почетку. Наиме, констатујући да је суштина збивања тог занимљивог раздобља скривена у томе што је „такозвана *књижевна политика* доминирала над такозваном *књижевном естетиком*, а што је имало за последицу *владавину ванестетских критеријума* при вредновању књижевних дела и појава“,⁸³⁸ закључује да је оно што се зове књижевни живот и књижевна идеологија преовладавало над естетиком, па је зато и текст „Хроника године 1952.“ пре „инвентар збивања“ око и поводом књижевности, него историја или панорама литературе и сучељавања литерарних идеја и естетских програма. Али, бављење објављеним текстовима има за циљ откривање њихове праве вредности и показивање унутрашњих веза не само са друштвеном стварношћу из које су настали, него и оних тананијих веза које задиру у психологију њихових твораца и изражавају њихова општа идеолошка и естетичка схватања.⁸³⁹

⁸³⁶ Н. Тимченко, *Књижевност и догма*, Лесковац 2006. (Сви цитати из ове књиге биће означени бројем стране у загради.)

⁸³⁷ Стога, наглашава Тимченко, „објективна хроника“ постаје нужно субјективна, јер при сваком избору „играју улогу духовни хоризонт и интелектуалне способности оног субјекта који бира и вреднује“. (Н. Тимченко, *Књижевност и догма: година 1952. у српској књижевности*, Београд 2006, стр. 6.)

⁸³⁸ Исто, стр. 7.

⁸³⁹ Наглашава да су одлуке доношене у „затвореним круговима и тајно“, а оцене саопштаване „беспризивно и дефинитивно“ (исто, стр. 7), па је зато оно битно у књижевном животу садржано негде иза доступних текстова и може се тек посредно ишчитавати између редова.

На самом почетку Тимченко образлаже зашто је 1952. важна година наводећи да су те године донете извесне одлуке, јер су поводом њих постављана питања, а извесне оцене су донекле стављене у сумњу и јавиле су се полемике које су учиниле да једнодимензионалност престане да буде искључиви садржај књижевног живота. И само његово интересовање за ту годину читљиво је из цитата: „Једном речју, године 1952. почели су разговори који су указивали на извесну различитост између литературе и друштвеног живота, чинећи потребним да се постави питање критеријума при вредновању књижевних дела и појава“.⁸⁴⁰

Објашњавајући даље настојања којих се држао у свом раду, Тимченко ће нагласити да дијалогски дискурс за који се залаже подразумева „вишегласност“, и то из перспективе 1952. године, што значи да ће се дати реч актерима књижевног живота, али закључује: „Није нам намера да хватамо у противречности писце и људе који су некада нешто *друго* мислили, говорили и били, већ да покажемо, како су некад, у неким другим околностима, исказивали себе и проблеме тренутка у коме су учествовали.“⁸⁴¹ На тај начин Тимченко отвара могућност размишљања како о диспропорцији онога што је декларисано и онога што се заиста догађало, тако и о томе шта чини нашу историју. С друге стране, тако постављајући проблем, Тимченко поставља ново питање, а то је питање о важности замишљања над функционисањем догме у нашој свести: „Да ли је догма наша судбина или је она пролазна пропратна појава наше историје?“⁸⁴² Јер, ако се имају у виду догађаји у поменутој години – официјелне осуде ждановизма и многе манифестације ждановистичког духа (забране књига и часописа, уклањање људи, скидање позоришних представа) – не само у тој истој години него и у свим потоњим годинама,⁸⁴³ Тимченко увиђа да је потребно поставити питање „где смо ми са тим стаљинизмом и ждановизмом, да ли смо га се ослободили или се он случајно јавља, готово у истим облицима и с једнаким правом, увек изнова да нас подсети на оно што смо мислили да смо превазишли“.⁸⁴⁴ Кључна констатација којом завршава своје уводне опсервације јесте закључак о томе да „Хроника године 1952.“ није завршена, да се све из године у годину враћа и да све карактеристике те књижевне године – од негирања догме до њеног пуног деловања и

⁸⁴⁰ Исто, стр. 8.

⁸⁴¹ Исто, стр. 17.

⁸⁴² Исто, стр. 18.

⁸⁴³ Тимченко каже „све до данас“.

⁸⁴⁴ Исто, стр. 18.

од покушаја ослобађања духа до потпуног запостављања духа слободе – заправо живе све до данас, с тим што по Тимченковом мишљењу наша литература истовремено даје доказа и о својој способности за естетске и идејне узлете и о својој понекад зачуђујућој провинцијалности.

Такво гледање на догађаје отвара једну ширу могућност читања његових текстова. С тим у вези важно је напоменути да се о теми о којој Тимченко пише, није дуго могло јавно говорити и у томе је вероватно разлог што је рукопис књиге чуван у фиоци. Утврђено је да је рукопис настао негде почетком осамдесетих година. Објављен је тек 2006, па се намеће питање какву би улогу Тимченкови прилози одиграли да се књига појавила у време када је била написана. С друге стране, постоје радови и објављене књиге које се баве сличном проблематиком (на неке указује и сам Тимченко у својим текстовима). Али, приступ, интерпретација чињеница и судови које износи у књизи *Књижевност и догма*, представљају Тимченка ипак као самосвојног истраживача, у извесној мери другачијег од осталих.

Потребно је нагласити да све расправе, чланци, сећања, али у првом реду књиге на које указује у напоменама не прекорачују 1984. годину, и да нигде не помиње, на пример, књигу Ратка Пековића *Ни рат ни мир: панорама књижевних полемика 1945–1965*. из 1986. што говори не само о времену настанка рукописа, него и о чињеници да се Тимченко завршеном рукопису више није враћао,⁸⁴⁵ јер будући да се позива на готово све релевантне текстове о том периоду објављене до 1984, да се касније враћао рукопису, сигурно је да би поменуо и нове књиге. Интересантно је да је рецимо баш Пековић у поменутој књизи у самом наслову поглавља „Преломна 1952. година“ означио ту годину онако како је означава и Тимченко, и зато се с правом поставило питање о евентуалном значају који би имала књига да се појавила осамдесетих година.

Први контекст који се отвара у овој књизи свакако је истраживачки. Тимченко, узимајући главне часописе и листове из књижевног живота, прави преглед важних дешавања из којих је читљиво иновирање књижевног говора на које жели да укаже у датом тренутку који посматра. Други контекст је контекст личности – појединачних

⁸⁴⁵ Јован Пејчић приликом приређивања књиге утврђује време настанка рукописа и оставља податке о књигама које Тимченко није поменуо, закључујући на основу тога да се рукопису вероватно касније није враћао („Реч приређивача“, исто, стр. 238–239).

учесника тог времена и вођених полемика у времену које је посматрано као важно у смислу уочавања извесних промена тј. неких врста иновација како поступака и тема, тако и односа према књижевности, нарочито према функцији књижевности. И трећи, то је онај шири контекст, који откривајући опште владајуће законитости духовног живота у најширем смислу, открива одређени образац који се, као својеврсна карактеристика у неку руку и менталитета, понавља из године у годину у различитим облицима.

Година 1952. виђена је као прекретна, јер је јасно да идеолошки дух епохе и у раздобљу када се он покушавао оформити свим расположивим средствима једне идеологије, ипак није трајно успостављен, будући да су се у раздобљу о којем је реч ипак представили писци као различите индивидуалности.⁸⁴⁶ Наглашавајући да поменута година није донела ништа спектакуларно, Тимченко тврди да је она ипак камен-међаш по појави нових дела од којих нека представљају значајна трајна остварења српске књижевности и по томе што је у књижевни живот унела новине које су уздрмале идејни монизам у схватању књижевности и указале на књижевности примеренији књижевно-идејни дуализам. У појави *Сведочанстава* и писаца уз чије је дело стављан атрибут „модернистички“, Тимченко види признавање чињенице да у књижевној стварности постоје писци који се својим гледањем на литературу, мада не и на њену функцију и социјалистичку садржину, ипак разликују од оних који заступају схватања позната као реалистичка или соцреалистичка. Иако су се те разлике могле испољити само у оквиру једног виталистичког и функционалистичког концепта реалистичке књижевности којој једину преокупацију и садржај литературе треба да представља „наша друштвена и историјска стварност“, 1952. је већ јасно да је схватање књижевног стварања постало флексибилније, што је за последицу имало да неприкосновени метод – социјалистички реализам – није ни једини ни обавезни метод: књижевник може бирати метод и средства уметничког обликовања, али при том не сме изневерити социјалистичку суштину и поруку свог дела. Због тога Тимченко

⁸⁴⁶ У смислу дочаравања опште атмосфере 1952. године, Тимченко помиње сведочења писаца, додуше из каснијег времена, али сведочења која дају слику онога што се дешавало иза чињеница, како каже, и у доменима који нису били приступачни оку јавности. У првом реду то је сведочанство Меше Селимовића о узнемирености Вељка Петровића после појаве првог броја *Наше књижевности* почетком 1946, јер се у уводнику говорило о писцима који ћуте изговарајући се тиме што не знају шта се сме, а шта не сме писати; потом сведочанство Добрице Ћосића о томе да се међу студентима и у интелектуалним круговима првих послератних година постављало питање о догми и о праву на мишљење на другачији начин него што је то чињено официјелно; Финцијево сведочанство да му је 1952. претило чак хапшење од Ђиласа; Лалићево сећање о претњама хапшењем... (Исто, стр. 14–17).

каже да ће се те године борбе водити првенствено око питања идејности, али да ипак неће бити искључиво идеолошке. У прилог констатацији о томе да се у потрази за оним што је социјалистичко и оправдано са гледишта нове уметности ипак почело полазити од свести да је у питању књижевно дело⁸⁴⁷ и чињеници о извесној промени у погледима на књижевно стваралаштво, Тимченко подсећа на неколико важних књига, које су остале трајне вредности српске књижевности, наводећи их следећим редом: песничке збирке Миодрага Павловића, Васка Попе, Стевана Раичковића, Станислава Винавера и Светислава Мандића, „превратнички роман“ *Песма* Оскара Давича, *Пролом* Бранка Ћопића и есејистичка књига Душана Матића о француској књижевности.⁸⁴⁸ Као доказ те промене помиње и критичке и есејистичке текстове Миодрага Павловића, Зорана Мишића, Борислава Михајловића Михиза, Николе Милошевића, а наглашава да су се крупне ствари те године догодиле у првом реду у равни поезије и критике, потом филозофије која се ослобађа совјетског и домаћег схематизма и догматизма, али и у равни покретања нових часописа – *Сведочанства*, *Млада култура*,⁸⁴⁹ *Ревивија књижевности*, *позоришта*, *музике*, *филма*, *ликовних уметности*.

Целокупна атмосфера о којој говори Тимченко најбоље је илустрована указивањем на чињеницу да су поприште најоштријих сукоба и чарки биле *Књижевне новине* које су излазиле од 1948. и новопокренута *Сведочанства*, а да су сукоби окончани у јесен 1952, једноставним обавештењем да се оба листа укидају и да ће уместо њих бити покренут часопис *Нова мисао*. Исте године укинута је и *Младост*, часопис оцењен као „модернистички“, а у подвлачењу чињенице да су се *Књижевне новине* и *Сведочанства* у једном тренутку нашле на истој линији у кампањи против *Младости*, заправо истиче комплексност читаве ситуације.⁸⁵⁰ Сви часописи које

⁸⁴⁷ Тимченко напомиње да ће показати да су о томе су водили рачуна и такви учесници у чаркама 1952, као што су Милован Ђилас и Бора Дреновац.

⁸⁴⁸ Запажа да је 1952. наговештена само Дединчевом збирком *Песме из дневника заробљеника бр. 60211*, Давичовом *Ханом*, Лалићевом *Свадбом*, Ћосићевим романом *Далеко је сунце*, неколиким Ћопићевим сатирама и неколиким есејима Душана Матића и Зорана Мишића, што је по његовој констатацији, изузимајући Андрићеве романе, заправо све што је написано од 1945. до 1951. године.

⁸⁴⁹ Тимченко помиње да се из текста Боре Ћосића „Откуд сад ми“ (*Млада култура*, 13. новембар 1952), може сагледати наша књижевна ситуација крајем поменуте године као ситуација у којој постоје јасно издиференциране групе писаца, које ипак морају пристајати на разне компромисе, јер је доказ томе и настанак *Младе културе*, листа који је настао као компромис, у канцеларији једног функционера, руководиоца Агитпропа, М. Ђиласа.

⁸⁵⁰ Подсећа да су *Књижевне новине* водиле жестоку кампању против *Младости*, док су *Сведочанства* дискретно подржавала *Младост*, иако су донела чланак Оскара Давича у којем је осуда часописа подржана, наглашавајући да је суштина читавог случаја већ приказана у књизи Душана М. Бошковића (*Становишта у спору*, Београд 1981), те се догађај помиње само због тога што је укидање тог часописа важно због хроничарског приказивања.

помиње, укључујући и *Народни Студент*,⁸⁵¹ *Борбу* и *Политику*, допринели су по његовој оцени: „да се – у складу са званичном партијском политиком – почне *начелан обрачун* са догматском теоријом социјалистичког реализма и ригидном политиком гушења слободе стваралаштва, као и притисака на свест и савест уметника, којима су одређиване теме и диктирани начин обраде и правац поруке њихових дела“.⁸⁵²

У чему је суштина комплексности догађаја у 1952. години види се заправо и из Тимченковог покушаја да укаже да у том периоду отпочиње „начелни обрачун“ који подразумева курс који је званична партијска идеологија покренула и водила у складу са преласком на „шире демократске путеве“ (после 1948), обрачун са догматизмом и праксом у идеологији и књижевној теорији у Совјетском Савезу. С друге стране „обрачун“ је био и неминовност, јер је књижевни монизам неодржив, а „свођење књижевности на идеологију је Сизифов посао ако се већ допушта *критички однос* ма у ком виду и ма у ком правцу [...] пробој у равни књижевног израза и стила неминован је јер књижевност не може дуго остати директан одраз стварности и, у исто време, остати у њеној сенци“.⁸⁵³ У том смислу, у време „начелног обрачуна“ са догматизмом, ситуација је постала много сложенија, јер „критичка мисао не трпи границе, а књижевни израз увек тежи ка томе да са тзв. друштвеном стварношћу има што посреднији однос, што се огледа у избегавању одраза и описа а приволевању једном суптилнијем начину преобликовања стварности“.⁸⁵⁴ По Тимченковој оцени у то време ипак се настојало да се управља развојем књижевних праваца, будући да су официјелна усмереност ка критици догматизма и прокламовање слободе стваралаштва остајали често на нивоу пропагандистичке пароле, а њихова радикалност се односила на догађаје „споља“;⁸⁵⁵ у интересу социјалистичке демократије било је да се прокламује слобода стваралаштва а да се у пракси будно контролишу начини на који се она користи и донети до којих

⁸⁵¹ *Народни студент* Тимченко сврстава међу значајне листове који су омогућили објављивање различитих мишљења и тако подупирали дух дијалога.

⁸⁵² Исто, стр. 31.

⁸⁵³ Исто, стр. 36.

⁸⁵⁴ Исто, стр. 36.

⁸⁵⁵ Као незаобилазне документе југословенске књижевне и културне идеологије из 1952, Тимченко помиње два чланка: први се односи на словеначку културну и идеолошку ситуацију поводом уређивачке политике омладинског листа *Беседа* (Борис Зихерл, „О омладинском часопису *Беседа*“, *Људска правица*, 26. јануар 1952 – преносе га *Књижевне новине* и *Борба*); други се односи на београдску ситуацију и указује на тешкоће у културном животу које проистичу из чињенице да се недавно прешло на шире демократске путеве, и да су настале извесне „игре с демократијом које ређају негативне појаве, о којима се мора водити рачуна“ (Митра Митровић, „Спорови око демократије“, *Борба*, бр. 36, 12. фебруар 1952).

се стиже: „Није се смело дозволити да се слобода стваралаштва злоупотреби, да она одведе уметнике на погрешан пут и да резултат свега тога буде искривљена и нетачна слика наше стварности и, посебно, народноослободилачке борбе.“⁸⁵⁶

Као најзначајнији догађај у књижевном животу 1952. године Тимченко помиње Трећи конгрес књижевника Југославије, тачније реферат „О слободи културе“ Мирослава Крлеже. У случају констатација поводом овог реферата најбоље долази до изражаја начин излагања и закључака спроведен у књизи *Књижевност и догма*. Наиме, говорећи о одјеку који је имао Крлежин реферат, тачније о томе да заправо није изазвао расправе и дискусије ни на самом Конгресу, ни касније, називајући Крлежу великим писцем, Тимченко каже: „стекао се утисак да су висок интелектуализам Крлежиног стила и садржај његовог реферата толико надилазили атмосферу једног манифестационог скупа и интелектуални ниво његових учесника да су они некако остали затечени и збуњени“.⁸⁵⁷ Читајући реферат ред по ред, Тимченко затим указује на низ недоследности које Крлежа прави демантујући неке своје тврдње већ следећим пасусом.⁸⁵⁸ При том, он ниједног тренутка не износи оцене, чак ни када хвата писца у противречности; не пресуђује, него просто наводи податке и коментарише их. Будући да се Крлежа дотакао у своме реферату чињенице о актуелној ситуацији у земљи после одбијања да се подреди „стаљинском насиљу“, и давања негативног одговора на питање да ли је књижевност на висини политичког и идеолошког одговора на стаљинске претње, Тимченко констатује да је он нешто блажи у својој аргументацији и да има више разумевања за потребе идеолошке и политичке прилике, па им лакше подређује законитости и специфичности књижевности него што је то чинио раније, додајући да Крлежа из перспективе осамдесетих година елегантно заобилази једно питање које се некад наметало као актуелно с идеолошког гледишта наводећи један књижевно-стилски разлог у формулацији да још увек није створен модел по којем би се могло приступити обради „наших властитих проблема“ у књижевности која се по Крлежи храни преузетим узорима и стилским клишеима са стране. Као најважније

⁸⁵⁶ Исто, стр. 42.

⁸⁵⁷ Исто, стр. 45.

⁸⁵⁸ Уочава, на пример, да Крлежа двадесетак редова после подсећања на недостатак модела и хероја руске револуције у совјетској књижевности износи омиљене мисли о томе да писати не значи описивати или преписивати, нити описивати стварност живота, јер када би писање било једноставно описивање факата, онда би сваки писар био песник, заборављајући да је мало пре тога са жаљењем констатовао да „наша књижевност није *реаговала на актуелне проблеме*“, остајући уз то дужан објашњење да ли се ради о недостатку дела у којима нема „*те стварности живота*“, или то описивање, тј. реаговање „*није*, по дефиницији, предмет књижевности“. (Исто, стр. 50.)

запажање о Крлежином реферату ваља истаћи Тимченков утисак по којем је реферат прожет помало носталгичним сећањем на ранију фазу борбеног одбијања свих поетика, у првом реду поетике тзв. социјалне литературе, и благим скретањем ка идеји о неизбежној судбини књижевности да буде зависна од идеологије и политике и „једном доста снажном, мада утопијском вером у могућност да под сенком идеологије књижевност ипак може пронаћи неки свој независни пут и постати нешто друго а не ни диригована ни апстрактна и безидејна“.⁸⁵⁹ Закључујући да Крлежа пледира за социјалистичку књижевност коју види „пре свега као *уметничку пропаганду* која пред иностранством и серијом својих дела треба да *докаже* ’ како смо се ми одувјек, откад нас има, борили за слободу уметничког стварања, за симултанитет стилова, за начело слободног изрицања мишљења, по црти свог неовисног моралног и политичког увјерења’“,⁸⁶⁰ Тимченко не пропушта да цитира ни делове у којима Крлежа говори о естетском или књижевнотеоријском аспекту читавог проблема исписује и реченице у којима дословно каже да је Кандински био беспредметан још 1913, или да је поезија која се на Западу негује више од 50 година јалова. По Тимченковом суду и Крлежино држање и његови текстови заправо изражавају „флуидну“ и противречну 1952. годину, јер учава и показује да је он знатно ублажио нека своја мишљења о односу књижевности и стварности и сасвим „одустао од ма какве критике домаћег бирократизма или домаћих литерарних појава уз које би се могао ставити соцреалистички предзнак“.⁸⁶¹

Користећи прилику да на примеру Крлежиног реферата проговори о улози *Народног студента*, који је по његовој оцени као лист београдских студената најбоље и најпотпуније изражавао почетак новог дијалошког начина одношења према проблемима књижевности и културе, Тимченко помиње и Николу

⁸⁵⁹ Исто, стр. 49.

⁸⁶⁰ Исто, стр. 53.

⁸⁶¹ Исто, стр. 57. Унеколико је блажа Пековићева оцена који такође детаљно анализира Крлежин реферат и његову улогу у 1952. години. Наиме, он каже: „Стога се овај реферат, прихваћен као званични документ Конгреса, у коме је теорија социјалистичког реализма концепцијски доведена у питање, сматра дефинитивно победом Крлежених ставова и завршним чином сукоба на књижевној левици, који је трајао петнаестак година. После овог конгреса Крлежа постаје најауторитативнији и најнеприкосновенији арбитар у питањима књижевног стваралаштва и критеријум културног стваралаштва у земљи.“ (Р. Пековић, нав дело, стр. 149), да би потом констатовао да је и реферат, као и слични пишчеви јавни наступи после рата, омеђен околностима једног културног тренутка па се креће у истом духовном хоризонту као и укупна југословенска политичка и књижевнокритичка мисао, али да ипак Крлежина размишљања изражавају „доследност његових идејно-естетских назора од ’Подравских мотива’ и ’Дијалектичког антибарбаруса’ до тог тренутка.“ (стр. 151).

Милошевића,⁸⁶² као значајног учесника у низу полемичких састанака на Филозофском факултету у Београду и једног од најревноснијих сарадника *Народног студента*, који и поводом дискусије о Крлежином излагању даје нове аргументе својој критици социјалистичког реализма. Као општу карактеристику *Народног студента* Тимченко издваја чињеницу да се лист није залагао за тзв. модернизам ни оно што се под тим појмом подразумевало, већ да је његова занимљивост у томе што је изразио све тенденције – од прикључења кампањи против *Младости* до давања пуне подршке антиждановизму, закључујући: „Подржавањем духа дијалогизирања, који се јасно испољио 1952, овај лист је дао допринос учвршћивању књижевно-идејног дуализма који ће, као прву последицу, током следећих година, имати успостављање толеранције између различитих естетичких становишта.”⁸⁶³ У прилог тој тврдњи Тимченко наводи хронолошки и селективну библиографију из које се види ко је све сарађивао и о којим се све темама писало у листу током 1952.⁸⁶⁴ Своју тврдњу да *Народни студент* изванредно осликава ситуацију књижевне 1952, Тимченко илуструје и помињањем полемика и расправа које лист прати и извештава о њима, у време почетка жестоког сукоба тзв. модернизма и тзв. реализма, највише дајући простора полемици између Николе Милошевића и Петра Цацића.⁸⁶⁵

У контексту часописа који најбоље дају слику стања у књижевном животу, Тимченко помиње се и часопис *Књижевност*, како због доношења *Препрека* Васка Попе, *Инцидента сећања* Миодрага Павловића и још три његова есеја, тако и због посвећивања велике пажње страним књижевностима и давању места представницима нове књижевности Запада, и сврстава га међу оне који обелодањују извесне тенденције изражене 1952, јер констатује да: „некако тихо, без идеолошке загрижености и нападности, али с уверењем да се представљају књижевне вредности, на страницама

⁸⁶² Поводом неких прилога Николе Милошевића у којима он показује да ни студенти књижевности не поседују довољну општу културу јер литературу ни по чему не одвајају од догађаја у реалном животу, Тимченко констатује: „Ванлитерарни критеријуми, који се у овој години јављају као владајући поглед, нису само плод идеолошких захтева што се стављају пред ствараоце и књижевност, већ и општег културног и естетског нивоа оних који су првих послератних година представљали нашу критичку и естетску мисао.“ (Исто, стр. 61).

⁸⁶³ Исто, стр. 60.

⁸⁶⁴ Исто, стр. 214–226.

⁸⁶⁵ Истиче посебно значај питања које Цацић поставља поводом поводе Попине песме о коњу са осам ногу – о праву песника да се поигра са стварношћу у име фантазије, оцењујући га као питање које се бави аутономним правом поезије према стварности, видећи у њему основно питање раздобља, јер и само постављање таквог питања иде у прилог климе која је „ишла наруку идеји о извесној аутономији поезије и у односу на стварност и у односу на идеологију“ (Исто, стр. 65.)

Књижевности даје се све више места литератури и литерарном начину казивања ослобођеном идеологизовања и свести о неминовном служењу стварности и директној повезаности с њом⁸⁶⁶. На улогу овог часописа Тимченко скреће пажњу, јер наводи да о њему није подробније писано (до осамдесетих година) па самим тим није оцењена ни његова улога у 1952. години и у збивањима на почетку педесетих година.⁸⁶⁷ Као симптоматичан у том смислу помиње есеј о Марселу Прусту Станислава Винавера, који се иначе често појављивао у том часопису и сталну рубрику одговорног уредника Елија Финција, уз закључак да је од 1951. *Књижевност* на неки начин – опрезно и обзирно – покушавала „да нас враћа широком хоризонту књижевности и књижевном изразу као оваплоћењу неизмерне ширине и разноврсности живота“.⁸⁶⁸

Сукоб који је у највећој мери обележио поменути годину свакако је онај између *Књижевних новина* и *Сведочанстава*, па у том смислу Тимченко осветљава природу тог сукоба и карактер оба листа. У првом реду указује на смену уредника у *Књижевним новинама* која је извршена у октобру 1951, када су са тог положаја отишли Танасије Младеновић и Душан Костић, а на њихово место дошли Милан Богдановић и Скендер Куленовић, а потом и на промену у заглављу које је од 40. броја постало зелено, па новине добијају придев „зелене“. Промену уредништва Тимченко објашњава податком из једног писма Милана Богдановића у којем се каже да промена уредника треба да спаси лист „од очигледне и лепе смрти“.⁸⁶⁹ У чињеници да су уредници уједно и најплоднији сарадници листа, Тимченко види да је ново уредништво озбиљно схватило посао и спремно прихватило нову оријентацију *Књижевних новина*. Поред видљиве борбености и констатације да је већ у уводнику „Живи проблеми“, чији је писац највероватније Богдановић, најављено напуштање неутралистичке позиције и укључивање у дискусију *Књижевних новина*, због тога што у књижевности постоје различите струје међу којима се води битка, Тимченко подсећа да се та нова уређивачка политика види већ у следећем броју, будући да је простор дат Бори Дреновцу, једном од најревноснијих сарадника из тог периода, који је „на два негативна примера приказао једну негативну појаву у нашем новинарству,

⁸⁶⁶ Исто, стр. 75.

⁸⁶⁷ Као изузетак наводи осврте о часопису Милоша И. Бандића и Зорана Глушчевића у оквиру дискусије „Токови и струје у савременој југословенској литератури“ (*Дело*, 11, 1965, стр. 1489. и 1525).

⁸⁶⁸ Исто, стр. 76.

⁸⁶⁹ Тимченко упућује на Богдановићево писмо упућено Густаву Крклецу и каже да га је објавио Драган М. Јеремић у оквиру чланка „Густав Крклец и *Књижевне новине*“ (*Књижевне новине*, 16. новембар 1977, стр. 547).

мислећи при том на београдски *НИН*.⁸⁷⁰ Указујући колико се ситуација заоштрила због неколико приказа објављених у *Књижевним новинама* у којима су нападнуте присталице тзв. модернистичке књижевности, поменут је и нови уводник објављен у првом јануарском броју 1952, под насловом „Основно данас“, у којем редакција одбија гласине и оптужбе да су *Књижевне новине* лист који жели да успостави монопол у књижевном животу. Тај уводник Тимченко истиче и због тога што се у њему констатује врло важна чињеница о постојању опречних мишљења и подела у књижевном животу, затим се указује на потребу за идејном борбом која је у уводнику оцењена као позитивна, али оно што је негативно оцењено јесте да та борба омогућује не само „прогресивне социјалистичке“, него и „реакционарне, морбидне и декадентне тежње и схватања“ због којих се и ступа у отворену борбу. У контексту те борбе, Тимченко на основу објављиваних прилога с краја 1951. и током 1952, види доследно залагање за једну сасвим одређену концепцију литературе и одбрану те концепције углавном оштром вербалном осудом „носилаца“ погрешних или „декадентних“ схватања о литератури. Помињањем најзначајнијих текстова Тимченко највише пажње посвећује полемичком тексту Милана Богдановића под насловом „Један меланхоличан одговор“, видећи у њему заправо само најаву неизбежне борбе која је уследила, а не одговор на критику Елија Финција.⁸⁷¹ У том смислу иде и закључак по којем је Богдановић добро знао да борба која започиње неће бити пријатна за многе учеснике јер су се спремале „осуде“, а сам Богдановић је у истом броју био принуђен да „опомене“ носиоце, како Тимченко каже „читаве једне тенденције у српској поезији“.⁸⁷²

У истом контексту Тимченко подсећа на још неке полемичке текстове, а у првом реду на напад Боре Дреновца поводом текста Станислава Винавера о Лази Костићу. Не задржавајући се на Дреновчевом тексту „Митоманија Станислава Винавера“ објављеном у *Књижевним новинама*, нити на Винаверовом одговору у *Републици*,⁸⁷³

⁸⁷⁰ Исто, стр. 79.

⁸⁷¹ Објашњавајући о чему се ради Тимченко каже: „Ни уз најгору вољу Финцијеве примедбе на Богдановићеву оцену представе Лабишевог, *Сламног шешира* и његову интерпретацију Лансоновог мишљења о Лабишу не би се данас могле узети као знак *духа контрадикције* како тај појам схвата Милан Богдановић.“ (Исто, стр. 229).

⁸⁷² Овом закључку додаће и следеће: „У наредним бројевима *Књижевних новина* те опомене ће се само појачавати и претвориће се у осуду. Обистиниле су се Богдановићеве речи о *озбиљности* дискусије, која се мање читавала у усмерености ка решавању књижевнотеоријских и естетичких питања, а више се односила на статус неких учесника и њихову књижевну судбину за краће или дуже време.“ (Исто, стр. 86).

⁸⁷³ У рукописној оставштини пронађен је и подужи текст који детаљно тумачи овај сукоб.

Тимченко се задржава на тексту Мила Поповића „Поводом написа Станислава Винавера“, не да би га коментарисао, него да на примеру подужега цитираног одломка, заправо илуструје и такву врсту напада која не преже ни од чега и служи се најнижим средствима како би се оцрнио неистомишљеник.⁸⁷⁴

С друге стране, у појави *Сведочанстава* и у природи и карактеру прилога који су се појављивали у свих седамнаест бројева, Тимченко види слику онога што се променило у књижевном животу у 1952. години. За разлику од *Књижевних новина*, *Сведочанства* заступају супротну концепцију о књижевном делу, барем када су у питању главни идеолози листа Марко Ристић и Ели Финци, док ту концепцију заступају само неки писци у поменутој години: Васко Попа и Миодраг Павловић у поезији; и Миодраг Павловић и до извесне мере Павле Стефановић у критици, а указивањем на специфичности схватања главних идеолога Тимченко закључује: „*Сведочанства* су ипак и по свему, својом појавом и трајањем, а за разлику од *Књижевних новина*, указала на чињеницу да књижевност живи од разлика чак и када оне нису принципијалне природе, када се испољавају само у декларацији и у степену схватања зависности литерарног дела од друштвене стварности у којој оно настаје.“⁸⁷⁵ Међутим, Тимченко поштено указује да и сам начин на који су покренута *Сведочанства* показује да се значај листа исцрпљује на домену књижевног живота и идеологије и да за естетику ипак нема превелико значење, упућујући на записник са састанка иницијативног одбора за покретање листа и интервенцију Боре Дреновца којом прекида сваку расправу о питању да ли је потреба покретања листа оправдана констатацијом да су „*Сведочанства* – свршена ствар“, што најбоље потврђује чињеницу да је одлука била донета ван књижевне сфере. Тај начин на који је Дреновац изнео своје мишљење о оправданости жеље извесног броја књижевника да се покрене нови лист са другачијим програмом, Тимченко оцењује као показатељ да је у питању признавање права у различитости у домену књижевности, али и то „да се

⁸⁷⁴ Како би дискредитовао Винавера као борца за слободу критике и мишљења, између осталог, Поповић оптужује Винавера због изразитог испољавања антикомунистичке делатности и за „шуровање“ са фашистичким покретом и суделовању у ширењу његове идеологије; држање антикомунистичких зборована и предавања; антинародни рад у листу *Време*; сарадњу у листу *Идеје* који је финансирала Хитлерова амбасада у Београду; за повезивање са хитлеровцима у Немачкој док је био аташе за штампу и залагање за остварење фашизма у Југославији... У том смислу Поповић ускраћује свако право Винаверу да се представља као „велики демократа и борац против ждановског метода.“ (*Борба*, 246, 14. октобар 1952).

⁸⁷⁵ Исто, стр. 93–94.

идеолошки фактор није одрекао своје привилегије да просуђује о смислу и природи сваког појединачног књижевног чина“.⁸⁷⁶

Подвлачењем да су *Сведочанства* заслужна за размах полемика почетком педесетих година, указујући на значајне прилоге од првог броја, Тимченко показује да се још у уводнику првог броја јасно види разлика у односу на *Књижевне новине*, јер је уредништво „не одступајући од реалистичких и опипљивих историјских и друштвених задатака“ ипак стваралаштво одредило као нешто што мора да буде уметничко квалитетом, а слободно својом оријентацијом, да буде саставни део културе, а не политике или идеологије, а том нијансом у разлици приступа објашњен је и сукоб са *Књижевним новинама*. Реализовање идеје о естетском плурализму листа види већ у првом броју у којем је посвећена значајна пажња изложби савременог француског сликарства у Београду, и давању речи у листу најистакнутијим сликарима попут Петра Лубарде, Миће Поповића, Ђорђа Андрејевића Куна, Ивана Табаковића, Стојана Аралице и других, који су указујући на разноврсност као одлику савремености „показали да је истина сложена, или бар двосмислена, и да на узајамну везу између уметности и живота треба гледати кроз призму те чињенице о истини која није ни издалека тако једноставна као што идеолози желе да представе“.⁸⁷⁷

Као још једну важну одлику *Сведочанстава* Тимченко истиче неговање духа дијалога и труд да се објављују различита мишљења и самих сарадника који би водили неговању подстицајне полемике, а као примере наводи текстове Риста Тошовића, Миодрага Павловића и Зорана Мишића. Међу бурним полемикама Елија Финција са Бором Дреновцем и Миланом Богдановићем, или Зорана Мишића са Зораном Гавриловићем, Тимченко као најрадикалнији критичарски домет *Сведочанстава* означава штампање „Писма из Париза“ Танасија Младеновића, у том смислу што су у том писму прекорачени, како каже, естетски оквири, а писац се упустио у „оцену књижевног живота Београда, констатујући поделе које и те како задиру у дотле неприкосновено идеолошко поље“.⁸⁷⁸

⁸⁷⁶ Исто, стр. 95–96.

⁸⁷⁷ Исто, стр. 101.

⁸⁷⁸ Како би остао доследан својим тежњама ка објективности, Тимченко додаје да се подразумева да су се поменути дијалози водили у кругу истомишљеника, а када се сматрало да са друге стране не стоји идеолошки истомишљеник, таквима се није пружала могућност дијалога.

Када говори о испуњењу књижевно-критичког програма листа, поред помињања улоге Зорана Мишића, Миодрага Павловића, Ристе Тошовића, Тимченко каже да је критичким написима Миодраг Протић највише допринео испуњењу тог програма, јер он изгледа као критичар који „самостално формулише своје судове чак и кад се чини да они представљају израз општих ставова“⁸⁷⁹ иако ни он није могао да избегне општи манир при осуди или похвали. На примеру Протића, указујући на извесне врлине и мане његовог начина, Тимченко заправо констатује да ни лист, ни критичари нису били потпуно спремни да заступајући објективност и озбиљност критичког мишљења у потпуности уваже покушаје за исказивањем личног става, а у свему томе види заправо збуњености које одликују раздобље и лутања између „колективистичког духа и стидљивих покушаја да се индивидуално избори за право на мишљење“.⁸⁸⁰

Покушавајући да да што тачнији преглед догађаја и да што прецизније покаже у чему је заправо година којој посвећује пажњу превратничка, Тимченко каже да је она почела Ђиласовом осудом *Књиге о Његошу* Исидоре Секулић, а завршила се чланком у којем Иван Дончевић осуђује Владана Десницу. Два догађаја која су омеђила 1952, заправо су протумачена као покушаји у име одбране већ преживелих схватања. Ђиласову критику Исидоре Секулић види као позив на будност, а Дончевића као пример те врсте будности какву је „идеологизована мисао о књижевности оног времена желела“⁸⁸¹ и у његовом покушају Тимченко налази потврду да је 1952. године размењана илузија да се идејни монизам у литератури може одржати, који су идеолози попут Ђиласа покретањем часописа *Нова мисао* и окупљањем „свих књижевних снага“ покушали да спасу, на пример. Међутим, између та два гранична догађаја, у прилог тврдњи да се много тога издешавало, Тимченко још једном таксативно набраја све појаве које су означиле 1952. као преломну. У првом реду истиче опет покретање *Сведочанстава*, видећи у примању њихове појаве чињеницу о неминовности егзистенције различитих погледа на литературу и њен однос према стварности као грађи литерарног дела; укидање *Младости* која је показала да таква литература постоји; потом објављивање збирки песама Васка Попе, Миодрага Павловића и Стевана Раичковића и романа Оскара Давича и Бранка Ћопића који су и уз поштовање правила „обавезних за писце једне социјалистичке књижевности“ сјајни примери стилске разноврсности и „чињенице да је право уметничко дело пре свега израз

⁸⁷⁹ Исто, стр. 106.

⁸⁸⁰ Исто, стр. 107.

⁸⁸¹ Исто, стр. 127.

стваралачке личности свог творца, а тек посредно епохе у којој писац живи⁸⁸²; потом обустављање *Књижевних новина* и *Сведочанстава* као знак још увек присутног административног решавања културних и издавачких проблема; и на крају Трећи конгрес писаца у Љубљани који је показао да је концепт литературе који се ослањао на административно решавање заувек скинут са дневног реда, јер су писци тог концепта изгубили институционалну подршку и морали су рачунати само на борбу с писцима других стилских особености. У том смислу Тимченко опет помиње појаву критичара Борислава Михајловића Михиза, Зорана Мишића и деловање преображеног Елија Финција, али и уношење новог духа који се позива на дотад проскрибовану западну литературу, почетак укрштања различитих искустава и супротстављања мишљења, рађање полемика и изрођавање свађа. Ипак, свему овоме следи и констатација да је на жалост још било веома мало стварних расправа о литератури, а више сукоба писаца који се не подносе и закључак да прекретнички значај године 1952, без обзира на одсуство праве полемике у обиљу чарки међу писцима, јесте у поларизацији која је узимала маха и различитим гласовима који су се све снажније и све чешће јављали.

Чињеницу да је раслојавање у књижевном животу у више праваца било условљено ретко кад чисто књижевним и естетским мотивима, тј. да су узроци тих подела били пре лични анимозитети него супротстављени књижевни програми, Тимченко илуструје експлицирањем поменутог Младеновићевог „Писма из Париза“, сматрајући га драгоценим прилогом у осветљавању полемике која се водила између разних личности и између два листа – *Сведочанстава* и *Књижевних новина*, незаобилазним документом о стању духова и наше књижевности у једном тренутку њеног послератног развитка који је означио као преломни и сведочанством о чињеници да је „литература била само поприште на коме су се сводили ванлитерарни рачуни, и на ком је, ипак, преовлађивало ванлитерарно просуђивање књижевности“⁸⁸³.

⁸⁸² Исто, стр. 128.

⁸⁸³ Исто, стр. 139. (Тимченко најпре упућује на нелогичност читавог случаја будући да Младеновић објављује полемички текст у *Сведочанствима*, листу који иначе не изражава његова литерарна схватања, а текст је управљен против личности које су на челу *Књижевних новина*, листу у којем је до недавно Младеновић био и сарадник, па чак и уредник. Потом анализира Младеновићево илустровање позадине сукоба између две групације књижевника у Београду и закључак да уместо естетске и књижевне критике, ти сукоби почивају на политичким надмудривањима, подметањима и инсинуацијама и да су у ствари то у суштини лична, закулисна и непоштена разрачунавања. За такву ситуацију Младеновић „заслуге“ приписује највише редакцији *Књижевних новина*, јер је по његовој оцени она завеле ту праксу уводећи у књижевност превасходно политички и лични тон, а за затровану атмосферу у литератури највише оптужује „главне идеологе“ листа Дреновца и Куленовића приписујући им брутално и осино вршење психолошког притиска на људе и потрзање партијског имена у свакој прилици.)

Поред Младеновићевог текста, Тимченко упућује на још један текст из 1952, у којем види сведочанство да се те године почело о књижевности просуђивати и са естетског становишта, тј. изван владајуће идеолошко-политичке сфере, тачније на текст у којем је скренута пажња „да је литерарно дело не само друштвенополитичка већ и естетска чињеница, о којој се мора судити и с обзиром на ту њену специфичност“.⁸⁸⁴ Ради се о тексту Павла Стефановића „Критика без естетике“,⁸⁸⁵ у коме се он одлучно супротставља осуди поезије у једном броју *Младости* коју је изрекао Милан Богдановић. Тимченко текст означава као полемичан, али на најбољи могући начин јер се полемика заснива на одлучном супротстављању аргумената и опречног става, а не нападом на личност, интегритет и политичку исправност писца, закључујући да је текст заборављен, а да заправо заслужује да се уврсти у антологију полемичких текстова, без обзира на то што део у коме се износи сопствени став ауторов није нарочито оригиналан ни занимљив.⁸⁸⁶ Као пример такве критике Стефановић узима Богдановићев текст из *Књижевних новина* из децембра 1951. и констатацијама да је он заснован на личним расположењима и на субјективистичком импресионизму, показује да Богдановићеве оцене немају за подлогу иоле сигурнији ослонац у ма каквом естетичком ставу. У Стефановићевом тексту који је објављен у последњем броју *Младости*, Тимченко види и могућност да је то био један од оних написа који су утицали на „крајње суморну“ судбину часописа, који означава као весника заокрета у нашој књижевности и жртву једне културне политике на заласку.⁸⁸⁷

У завршном делу књиге *Књижевност и догма* Тимченко се осврће на критику стаљинистичке праксе, незаобилазну када је реч о периоду о којем говори и на неколико догађаја, покушавајући да кроз анализу још неколиких чланака и књига које су обележиле 1952, да што тачнију слику о стању и о актерима веома специфичних дешавања. Дајући на примеру чланка Душана Поповића доказа о основи на којима

⁸⁸⁴ Исто, стр. 140.

⁸⁸⁵ Павле Стефановић, „Критика без естетике“, *Младост*, 2–3, 1952, стр. 259–264.

⁸⁸⁶ Тимченко каже да је вредност тог текста пре свега „у веома оштроумном приказу оног критичког метода – који се заснива на субјективистичком, тј. волунтаристичком приступу књижевности који, у ствари, из своје критичке опсервације искључује књижевно дело, и потпуно занемарује естетичко просуђивање“ (Н. Тимченко, нав. дело, стр. 141), а у самом тексту види наговештај у ком би се правцу могла развити критичка мисао да часопис *Младост* није био обустављен заједничком акцијом оних модерниста и традиционалиста који су били сложни у ванлитерарном приступу књижевности.

⁸⁸⁷ У контексту полемике са Богдановићевим оценама, Ратко Пековић ће Стефановићев текст, не придајући му велику пажњу, само поменути као податак да је Стефановић учествовао у полемици расправљајући о неким основним проблемима опште естетике (Р. Пековић, нав. дело, стр. 105).

почива тадашња теоријска мисао о књижевности, он ће се поменутих догађаја дотаћи и тумачењем делатности две свакако незаобилазне личности тог периода – Милована Ђиласа и Марка Ристића.

Из Поповићевог чланка објављеног у *Борби* 1951, о стању „културног сектора“ у Совјетском Савезу, Тимченко издваја делове из којих се види на којим основама почива теоријска мисао о књижевности, констатујући да се слобода књижевника у његовом стваралаштву састоји у томе да са „класних позиција пролетаријата“ и следећи „марксистичко-лењинистичку идеологију“ својим књижевним делом служи прогресу чији су носилац „трудбеничке масе народа“ и да у том тумачењу нема ни помена о аутономији књижевности, већ само о слободи књижевника који не сме да изађе из оквира службе „прогресивној мисији пролетерске класе“.⁸⁸⁸ Актуелност таквог тумачења он налази и у 1952. години у чињеници да је оно било критеријум на основу којег се процењивала вредност књижевних дела и око чијег су се смисла спорили готово сви полемичари.

У контексту критика услова за културно стваралаштво у Совјетском Савезу и земљама „народне демократије“, Тимченко осветљава појаву Ђиласове књиге *Легенда о Његошу* и последице које је донела, обележавајући је као књигу која је дубоко срасла са својим временом и постала документ о свом писцу, о начину мишљења, аргументисања, одношења према културним ствараоцима тог времена и једној фази „филозофског, естетичког и идеолошког догматизма“. Међутим, та књига је у Тимченковом поимању и нешто више, јер он каже да она по свом поводу, усмерености, актуелности и својој неминовности, у ствари, „стоји дубоко усађена у бићу нашег односа према стваралаштву и изражава на свој идеолошки начин једну од две главне концепције литературе и духовног стваралаштва уопште“.⁸⁸⁹

Проблем будности, односно Ђиласовог опомињања књижевника на будност поводом изостанка реакције на „идеалистичку“ књигу Исидоре Секулић, Тимченко посматра у случају Марка Ристића. Наиме, Ристићева делатност током 1952. године означена је као пример дејствовања „у складу с обавезама марксистичког критичара и мислиоца“.⁸⁹⁰ Обе књиге Ристићеве које су се појавиле те године, и све оно што

⁸⁸⁸ Н. Тимченко, нав. дело, стр. 152.

⁸⁸⁹ Исто, стр. 154.

⁸⁹⁰ Исто, стр. 158.

Ристић износи у њима Тимченко је представио кроз осврте Зорана Мишића и Борислава Михајловића Михиза.⁸⁹¹ Супротстављајући Ристића и његову потребу да се објављеним књигама представи, како каже, као писац који добро разуме потребе културног и друштвеног тренутка и који „у духу најбољих традиција напредне књижевности све своје снаге ставља у службу стварности и револуционарне идеологије“,⁸⁹² судовима које су о Ристићу изrekli у својим освртима Мишић и Михиз, Тимченко с једне стране проговара о улози и специфичности самог Ристића,⁸⁹³ а с друге показује и сву комплексност времена о којем пише на врло конкретном примеру појединачног деловања и ангажовање. Насупрот слици коју оставља о Ристићу, Мишићево и Михизово бављење књижевном критиком, Тимченко види као један од најзначајнијих „књижевноестетичких поена године о којој је реч“, а њихово деловање и посебно утицај који су вршили оцењује као драгоцену и у књижевнокритичком и у културноисторијском смислу.⁸⁹⁴

Иако на неки начин одступа од основног тона, Тимченкови коментари Ристићеве делатности и специфичности његових књига интересантни су јер илуструју и врло директно изрицање суда, што иначе није његов манир. Објашњавајући потребу да се осврне на Ристићеве књиге, на самом почетку ће рећи да је то нужно не због тога што то налаже вредност књига, него због тога што су оне симптоматичне и карактеристичне за културну ситуацију и што осликавају време које омогућује њихово појављивање и поред све њихове ефемерности, како каже. Веома је јасна оцена коју изриче када каже: „ове књиге делују својом основном особином – као докуменат стваралачке

⁸⁹¹ На пример, коментаришући и сам наслов Ристићеве књиге *Књижевна политика*, Тимченко ће подвући да је он карактеристичан за тренутак у којем се књига појавила и да није без чврстог ослоњања самог аутора у схватању литературе, али ће донети и Мишићев коментар о томе да су две насловне речи књиге у споју у којем су употребљене постале појам „који обележава и нужност наших дана“; када наводи оштроумне и духовите Михизове коментаре, попут оног кад пародирајући Ристићев књижевно-политички манир допуњује његов *Индекс* једницом: МАРКО РИСТИЋ, додаће Тимченко да је Михиз тај портрет допунио у приказу друге књиге: *Простор–време*, али ће дописати и свој коментар: „Портрет је то књижевника који је, у време идејног монизма, важио као идеалан модел“.

⁸⁹² Исто, стр. 158.

⁸⁹³ Рећи ће да је Марко Ристић вршио улогу књижевног идеолога и самим насловима својих књига и чланака: набрајајући само неке попут *Књижевна политика* и *Простор–време*, „Смрт фашизму – Слобода народу“; потом својим „декларативним опредељењем за књижевност као оруђе борбе против реакционарне мисли“ и памфлетским карактером својих чланака углавном прештампаних из предратних гласила.

⁸⁹⁴ Подаци о Мишићевом и Михизовим текстовима дати су у претходном поглављу, али подсећања ради Михизови прикази објављени су у *НИИ*-у („Чланак и мало памфлета: о једној књизи памфлета и чланака“, год. 2, бр. 67, 13. април 1952, стр. 9; „Марко Ристић: *Простор – време*, Загреб 1952“, год. 2, бр. 97, 9. новембар 1952, стр. 9), а Мишићев у *Сведочанствима* („Око једне књиге и њеног наслова“, бр. 4, 6. мај 1952).

немоћи која се увек изнова репродукује и тако сведочи о једном духу и менталитету који се понавља, који је увек присутан, некад као доминантан некад као увек спремна алтернатива“.⁸⁹⁵ У том смислу иде и објашњење о прештампавању старих чланака насталих углавном између два рата и стварању Ристићеве илузије о томе да на тај начин „књижевно ствара“ водећи своју „књижевну политику“ на страницама листова и часописа и након Другог светског рата, борећи се старим чланцима против свега што је преживело и малограђанско и у новим условима.⁸⁹⁶ Указује Тимченко и на извесну опрезност Ристићеву, коју види у његовом неизјашњавању о актуелној ситуацији, илуструјући то његовим посредним изјашњавањем о догађајима око *Младости*, неуплитањем у Финцијеву полемику са Дреновцем, неучествовањем у дискусији поводом Крлежиног реферата на Трећем конгресу књижевника у Љубљани. Израз таквог става Тимченко највише види у догађају са гашењем *Сведочанстава*, јер Ристић који је поборник „борбе мишљења“ јесте један од сарадника који је мислио да тај лист није испунио задатак, па је то био довољан разлог да се укине, што значи да је слобода како је он схвата „добра и корисна док идеологија којој припада не предузме нешто против ње“.⁸⁹⁷

Препуна података о свим догађајима који су обележили 1952. годину, поред указивања на неке познате ствари тумачене и пре и после настанка Тимченковог рукописа, књига *Књижевност и догма* по свему је значајан прилог у осветљавању једног специфичног периода наше књижевности. Тај период посматран из контекста који су стварале саме личности, али и из контекста друштвене, идеолошке и политичке ситуације тог времена, Тимченко тумачи на један специфичан начин покушавајући да ослика духовну климу у којој види законитост понављања, на пример, али и да на конкретним примерима поступака одређених личности, а у првом реду њихових текстова, укаже на извесне промене у књижевности не само као одраз политичких прилика, него као израз законитости по којима књижевност постоји. У том смислу вера

⁸⁹⁵ Исто, стр. 168.

⁸⁹⁶ Поводом *Књижевне политике* рећи ће Тимченко и ово: „Цела ова књига, а посебно *Индекс* уз њу, типична је не само за Марка Ристића већ и за време у коме је објављена: у првом реду олако давање карактеристика и оцена људи на основу једноставног критеријума – политичке правоваљаности или политичке сумњивости дотичног писца, филозофа, интелектуалца. Или, још једноставније, на основу *тренутне* моћи дотичног писца да реагује или да одговори истом мером.“ (Исто, стр. 173).

⁸⁹⁷ Исто, стр. 177.

у неминовност ослобађања од догме присутна је у Тимченковом приступу догађајима и њиховом тумачењу. Истакнут је већ шири план листова и часописа који су били значајни за иновирање књижевног говора који отвара и Тимченкова књига, али чини се да је на плану осветљавања улоге појединих личности у том периоду заправо и новина његовог приступа. Без жеље да изриче коначне судове из једне ретроспективне позиције, Тимченко, говорећи о појединим учесницима тада актуелних полемика, увек осветљава оно што је код њих претпостављало плуралистички однос према књижевности, будући да је у том времену појам плурализма у односу на доминантан књижевни монизам био веома актуелан. С тим у вези слика коју оставља о овом периоду нуди један, може се рећи објективнији књижевно-историјски и вредносни увид и открива га као одличног познаваоца прилика и свих превирања у нашој послератној књижевној стварности.⁸⁹⁸

⁸⁹⁸ Као потврду о значају Тимченкове књиге *Књижевност и догма*, потребно је навести оцену Предрага Палавестре: „Осећајући живо пулс свога времена и значај духовних и културних преображаја послератне епохе, Тимченко је у књизи *Књижевност и догма: година 1952. у српској књижевности* (2006) оставио вредан прилог проучавању српске књижевности у данима напуштања совјетских узора и стега социјалистичког реализма. Био је један од оних просвећених српских интелектуалаца које није угушила паланачка средина, јер јој се никад није предао.“ (П. Палавестра, *Историја српске књижевне критике 1768–2007*, књ. 2, Нови Сад 2008, стр. 703.)

3.

Негатор или апологет: о Крлежином ангажману

Судбина рукописа књиге о Мирославу Крлежи више је него интересантна. Књига је објављена 2015, а из поговора приређивача⁸⁹⁹ сазнајемо да је пут од аутора до издавача трајао безмало 25 година. Наиме, Тимченко је рукопис 1990. или 1991. дао Милораду Грујићу не би ли га објавио у Књижевној заједници Новог Сада. Забележено је и Грујићево сећање о једној негативној рецензији, о чекању друге рецензије и о томе да је рукопис пре тога био у Врању код Мирослава Цере Михајловића. До штампања није дошло и изгледало је да је Тимченков рукопис изгубљен заједно са рукописима, архивом и књигама смештеним у магацину Књижевне заједнице Новог Сада чији је садржај у време НАТО бомбардовања испражњен. Међутим, Тимченков рукопис 2014. године Милорад Грујић проналази у свом стану, на врло чудан начин, захваљујући томе што је фасцикла у гомили рукописа привукла пажњу својом црвеном бојом. То би укратко била завршна епизода о судбини рукописа.

Међутим, збуњује белешка на крају књиге коју 1989. године у Лесковцу исписује Тимченко. Наиме, поред податка да је рукопис замишљен још почетком седамдесетих година и написан знатно касније, уз захвалност Јовици Аћину који је књигу својом рецензијом препоручио за штампу,⁹⁰⁰ Тимченко помиње и да се после многих перипетија књига појављује искључиво захваљујући пријатељу – „песнику и уреднику ове едиције“ – Мирославу Цери Михајловићу. По свему судећи, рукопис не само да је био прихваћен за штампу у Врању, него се по белешци може закључити да је то заправо била – свршена ствар. Шта се тачно догодило, могуће је закључити из белешке коју 2008. године оставља Драги Бугарчић у лирски интонираној причи о

⁸⁹⁹ Миливој Ненин, „О овој књизи или рукописи (понекад) не горе“, *Негатор или апологет: о Крлежином ангажману*, Лесковац 2015, стр. 239–242.

⁹⁰⁰ Писмо Јовице Аћина од 24. јуна 1987. године сачувано је и из њега се види, иако се рукопис не именује, да је у питању рецензија књиге о Крлежи: „Драги колега Тимченко, нисам могао одмах да Вам се јавим, јер су ме последњих седмица изненадиле многе приватне обавезе, с једне, а желео сам најпре да прочитам и рукопис Ваше књиге, с друге. Коначно, рукопис сам прочитао и желим да Вам изразим своје задовољство. Моја рецензентска оцена је апсолутно позитивна. Ових дана ћу ваљда стићи да ту рецензију и испишем. [...] Цери можете јавити, уколико сте у контакту, да ће мој текст добити најдаље до конца овог месеца, као и да Ваш рукопис може сасвим слободно да дадне у штампу. Иако су ми многи његови делови одраније познати, сада када сам добио увид у извесну целину, понављам, схватам да је реч о квалитетном и неопходном делу које ће од стране критике, уверен сам, бити изузетно добро дочекано, као што и заслужује. Поздрав и срећно, Јовица Аћин“.

Тимченку, која потврђује податак да је рукопис био потпуно спреман за штампање,⁹⁰¹ али и на основу усменог сведочења Цере Михајловића, уредника несуданог издања.⁹⁰²

Није лако утврдити колико је тачно настајао рукопис, али не толико због податка да се Тимченко Крлежом бавио и 1986, него више због сведочанства о још једном одбијању рукописа о Крлежи, потребно је поменути писмо Саше Хаџи Танчића⁹⁰³ од 10. априла те године послато из Ниша, из којег се види да је обиман текст о Крлежи одбијен за штаму у *Градини*, чији је Танчић уредник, уз навођење прилично слабих разлога. Вероватно је да се ради о тексту „Негатор или апологет: белешке о Крлежином ангажману у години 1952“ објављеном у *Делу* годину дана касније.

У периоду од 1974. до 1998, Тимченко је о Крлежи, или поводом Крлеже објавио укупно једанаест прилога.⁹⁰⁴ Дугогодишњим промишљањем о дилемама које намеће Крлежино дело и његова личност, Тимченко је у својим прилозима оставио драгоцену разматрања, отварајући низ питања, али исто тако дајући и одговоре на

⁹⁰¹ „Док буде читао књиге и упознавао прошлост овог града покушаће да заборави Лесковац и Врање у чијој је државној штампарији његова књига уништена нечијом намерном грешком, која је произишла – права реч, произишла – из нечије осине наредбе сличне онима због којих многе књиге нису објављене као што су друге забрањене или још у рукопису уништене. Препуштен читању књига покушаће да заборави ту штампарију у којој је великом грешком растурен слог његове књиге о Крлежи, потиснуће тај догађај из сећања. Као да се није збио. Неки функционер мутних мисли је све то наштимовао да би се забавио у кругу својих пријатеља.“ (Драги Бугарчић, „Николај у Вршцу“, *Књижевни лист*, год. 7, бр. 6, 1. децембар 2008, стр. 10–11).

⁹⁰² Михајловић је оснивач Књижевне заједнице „Борисав Станковић“, у чијем издању је Тимченкова књига требало да се појави. У Лесковцу у оквиру дана Николаја Тимченка, одржаних у децембру 2015. године у Лесковцу у Културном центру, показујући узорак књиге о Крлежи, испричао је шта се догодило и да је по налогу државне безбедности слог књиге о Крлежи био растурен.

⁹⁰³ „Драги Николај, Враћам Вам рукопис о Крлежи, пошто га не можемо објавити због обима. Преобиман је. Већи број прихваћених рукописа чека на ред већ дуже време (и по годину дана), а таква би „судбина“ задесила и Ваш прилог. Текст ћете највероватније објавити у некој другој публикацији, јер је занимљив. Надам се да ово неће утицати на нашу даљу сарадњу. Очекујем од Вас договорене прилоге (о издавачкој делатности у Врању, приказ Ђалићеве књиге...) До наредне прилике за сусрет, најсрдније Вас поздрављам. С поштовањем, Саша Хаџи Танчић“

⁹⁰⁴ „Уметнички поступци Андрића и Крлеже“, *Књижевна реч*, год. 3, бр. 32, децембар 1974, стр. 13; „Крлежини разлози против ’Дијалектичког антибарбаруса’“, *Књижевна реч*, год. 11, бр. 184, 10. март 1982, стр. 3; „Ласићев дијалог са Крлежом“, *Књижевна реч*, год. 11, бр. 190, 10. јун 1982, стр. 19; „Крлежине књижевне теме (уз годишњицу Крлежине смрти)“, *Стремљења*, год. 23, бр. 6, новембар–децембар 1983, стр. 49–72; „Снага и суштина Крлежина ангажмана“, *Багдала*, год. 26, бр. 304–305, јул–август 1984, стр. 17–18; „Неколико питања о поезији поводом песме ’Ноћ у провинцији’ Мирослава Крлеже“, *Градина*, год. 20, бр. 2–3, фебруар–март 1985, стр. 12–22; „Негатор или апологет: белешке о Крлежином ангажману у години 1952“, *Дело*, год. 33, књ. 33, бр. 3, март 1987, стр. 22–54; „Крлежа у *Српском књижевном гласнику* (и други писци и дела)“, *Стремљења*, год. 29, бр. 9, 1989, стр. 32–64; „Крлежа данас“, *Печат о Крлежи Данас* (припремили Маринко Вучинић, Лука Мичета и Гојко Тешић), Београд : Терсит, 1993, стр. 22–24; „Мирослав Крлежа – бити писац: избор и усуд“, *Српски Луг*, год. 1, бр. 2, 1994, стр. 107–119; „Двоструки Крлежа“, *Наша реч*, год. 54, бр. 10, 13. март 1998, стр. 9.

многа од њих. Сви објављени прилози су више или мање у директној вези са књигом, која се мора сматрати коначним прилогом о Крлежи. Неки текстови су у целини нашли своје место у књизи, а неке мисли из објављених прилога проширене су и дата им је коначна форма. На то ће бити указано током анализе саме књиге, која је сумирајући дугогодишње анализе, заправо нова по томе што Тимченко у њој ипак казује коначно исходиште своје мисли о Крлежи, обухватајући и лик писца и његов ангажман.

Како би се лакше проговорило на који начин су раније штампани прилози нашли место у књизи, потребно је рећи да је књига подељена на пет поглавља: Теме и дилеме поводом Мирослава Крлеже; Бити писац: избор или усуд; Књижевни и други аспекти Дијалектичког антибарбаруса; Негатор или апологет; Белешка на крају.

У првом поглављу, заправо у некој врсти увода у којем се назначује правац и ток промишљања о Крлежи, Тимченко износи готово идентичне мисли као у тексту из 1984. „Снага и суштина Крлежиног ангажмана“. Те мисли тичу се уопштених запажања о делу Мирослава Крлеже, али и о његовој личности и деловању, као великом изазову за размишљања и за анализе. Уопштену констатацију да је оним што је као белетрист, есејист и политички писац написао или начином на који је деловао – Крлежа заправо „наша судбина“, Тимченко допуњује на следећи начин: „кад говоримо о Крлежи – говоримо ни о чему другом већ о нама самима, о нашој судбини, о нашој историји, о нашој литератури, о њеним недоумицама, узлетима, скретањима и недомашајима“,⁹⁰⁵ и тако шири, или тачније превазилази контекст националних тумачења, оних који по правилу добијају негативан предзнак. То становиште потврђује и констатација да се око Крлеже групишу и најсложенији проблеми „наше културне и књижевне историје који су, проклетством судбине или можда на срећу виспрених и мудрих људи у какве је несумњиво спадао и Крлежа, увек превазилазили оквире културе и књижевности, постајући политички, национални, социјални, етички, понекад чак драматични и пресудни егзистенцијални и есенцијални проблеми нашег тла и опстајања“.⁹⁰⁶ Овако формулишући проблем, Тимченко заправо покушава да утврди позицију једног објективног становишта које ће омогућити ваљани и једини могући приступ. То се потврђује и указивањем на потребу да се о Крлежи пише интелигентно и отворено, с убеђењем, да се о њему казује права мисао, како би одређивање према Крлежи,

⁹⁰⁵ Н. Тимченко, *Негатор или апологет: о Крлежином ангажману*, Лесковац 2015, стр. 9.

⁹⁰⁶ Исто, стр. 10.

а самим тим и према проблемима који, како Тимченко каже, задиру и у саму бит нашег постојања, или објашњавају смисао неких збивања, постало – „испољавање сопственог људског потенцијала и идентитета“.

Указивањем на потребу критичког и дијалогског односа према Крлежи, дефинишући их не као суђење писцу, већ као плодотворни контакт с њим, Тимченко закључује веома луцидно: „тако дијалог са Крлежом није ништа друго до активни однос према нечем изузетно важном што се догодило као остварење и као чињеница у нашој култури а што је у егзистенцијалном и естетском смислу проблем оног субјекта који се Крлежом бави“.⁹⁰⁷ На тај начин Тимченко отвара и дијалог са многима који су се Крлежом бавили, почев од оних који се сматрају заштитницима Крлежиног дела, доводећи у сумњу њихов приступ, до оних који заузимају негативан став, указујући и на многе парадоксе повезане са овим писцем. У складу са оваквом поставком иде и констатација да је сем у ретким приликама изостајао нормалан критички однос према писцу који је од контроверзног постао предмет обожавања и подсећање на чињеницу да је неко ко је пре рата поларизовао књижевну јавност, после рата доживео „унисони глорификаторски мукли одзив“. Дела Станка Ласића Тимченко помиње као знак мењања такве ситуацију.⁹⁰⁸ Поред похвале Ласићевом приступу, чини се да је потребно навести и завршни коментар: „Нама изгледа да се Ласић приближио крлежијанском начину говорења и мишљења својим личним стилем и брижљивим односом према чињеницама, показујући, како је својевремено истакао Здравко Малић, перфектно умијеће мишљења [...] и да су му то били предуслови за његов плодан и провокативан дијалог са Крлежом, епохом коју приказује и темом којом се бави“;⁹⁰⁹ овакав коментар, на известан начин функционише и као вредносни суд и као отварање дијалога.⁹¹⁰

⁹⁰⁷ Исто, стр. 10–11.

⁹⁰⁸ Помиње *Сукоб на књижевној левици 1928–1952* (Загреб 1970) и *Крлежа. Кронологија живота и рада* (Загреб 1982), чланке и есеје објављене у *Култури* о књизи *Сукоб на књижевној левици 1928–1952*: Милан Марић, „Пред питањем“; Божидар Јакшић, „Данашњи смисао сукоба на књижевној левици“; Тарас Кермаунер, „Вредновање и наука“; Мирослав Егерић, „О једној вансеријској књизи“; Жељко Фалоут, „Автономије револуције“; Младен Ивековић, „Филозофска и политичка страна сукоба на нашој левици“; Владимир Бакарић, „О сукобу на левици“; Јеврем Брковић, „Партија и књижевност. Осврт на нека присјећања др Владимира Бакарића“ (*Култура*, 13–14, 1971); а указује и на дискусију о Ласићевој књизи у Дому омладине у Београду под називом „Уметност и револуција“, објављену у мајском броју *Дела* за 1971. годину. У контексту оцене друге књиге подсећа на свој рад „Ласићев дијалог са Крлежом“ (*Књижевна реч*, 190, 10. јун 1982) и на текстове Николе Милошевића и Новице Милића објављене у истом броју *Књижевне речи*.

⁹⁰⁹ Исто, стр. 13.

⁹¹⁰ На ширем плану књига, заправо поједини њени делови могу се схватити и као дијалог са Ласићевом *Кронологијом* отпочетим поменути радом „Ласићев дијалог са Крлежом“ и на те делове ће бити указано.

Постављајући коначно проблем којим ће се бавити, а то је Крлежин ангажман, Тимченко се ограничава на Крлежину есејистику и публицистику у свом раду, наглашавајући да ће пре свега имати у виду аутентичну реч и мисао самог писца из неких од најважнијих есеја, полемика и чланака. Констатацијом да је Крлежа писао „када је имао шта рећи [...] о свим питањима културне и политичке историје, али је на жалост, писао и када није имао шта рећи, или када није јасно желео рећи своју мисао“⁹¹¹ у Крлежиним публицистичким и есејистичким текстовима поред луцидних мисли Тимченко помиње и много празних и непотребних реченица и пасуса, које откривају великог писца, али и скрибомана. За коначну слику која се добија у књизи *Негатор или апологет*, чини се да је од пресудне важности Тимченково указивање да ни Крлежа није био увек у праву, нити да су његови опоненти увек грешили тј. да је тачка гледишта са које је Крлежа изрицао своје судове „итекако зависила од психичких и, посебно, идеолошких фактора чији је заробљеник писац Глембајевих итекако био“⁹¹². Из ове опаске јасно се види подвојеност на коју ће Тимченко указивати осветљавајући у одређеним тренуцима различите факторе који су утицали на Крлежину личност или су потицали из ње.

У другом поглављу,⁹¹³ како би што боље дефинисао Крлежину опсесивну тему која је у језгру читавог његовог дела – *о писцу и свету у којем живи* – и Крлежину мисао о узајамној условљености писца и света која варира „од гордог истицања пишчеве стваралачке и духовне независности и пишчевог права и послања да делује у складу са уметничком истином о свету који носи у себи [...], преко сумње у ефикасност пишчевог ангажмана [...], до горког признања чињенице да је пишчев усуд у томе да су његово дело и његово постојање условљени политиком и идеологијом која управља оним што се назива духовном ситуацијом епохе“⁹¹⁴ Тимченко отвара и питање о томе како завршава Крлежин ангажман и то питање ће бити осветљавано кроз читаву књигу.

Најпре постављајући проблем сложености ситуације у којој се писац налази – између избора свог људског и стваралачког пута и усуда према коме га неминовно

⁹¹¹ Исто, стр. 13.

⁹¹² Исто, стр. 15.

⁹¹³ Почетак другог поглавља и по наслову и по садржају идентично је прилогу који је објављен 1994. („Мирослав Крлежа – бити писац: избор и усуд“, *Српски Југ*, год. 1, бр. 2, 1994, стр. 107–119).

⁹¹⁴ Исто, стр. 18.

води тај избор – тј. ситуације у којој писац мора најпре да изабере свој позив а затим да се у складу са тим определи за правац и сврху свог стваралачког ангажмана, а потом дефинишући Крлежино разумевање пишчевог избора и ангажмана као „индивидуални чин слободног стваралачког субјекта који следи свој позив у име сопствене свести о послању свога уметничког дела“, Тимченко констатује да је у једном тренутку пред захтевом епохе као принудом индивидуални чин потиснут у други план, а Крлежа је такву замену прихватио као природну и потребну тврдећи да је пишчев ангажман битно одређен прагматичким идеолошким моментом и подређен потребама историјске ситуације. То је заправо суштина промене која се догодила код Крлеже и на основу које Тимченко читав његов ангажман, чије манифестовање прати у есејистичким и публицистичким радовима, дели заправо на две фазе.

У том смислу иде и анализа раних Крлежиних есеја, у којима се манифестовао првобитни став, док је промена код Крлеже по Тимченковој оцени потпуно дошла до изражаја на Изванредном пленуму Савеза књижевника Југославије 1954.

У прилог овој тврдњи о мењању Крлежине мисли пре свега у формулацијама, Тимченко упућује на неке кључне погледе у одређеном броју, по његовој оцени, најсадржајнијих есејистичких текстова. У првом реду помиње текст „Хрватска књижевна лаж“ из 1919. године, обележавајући га као најаву писца и полемичара великог формата, у којем долази до изражаја Крлежа као изразити негатор и критичар текућих социјалних и политичких прилика, и у којем иступа као „апсолутни књижевни нихилист“.⁹¹⁵ Заправо, тај текст виђен је као илустрација избора младог писца који бирајући књижевност као свој животни позив, верује „у послање књижевности и уметности“ и да чак и поразни суд о вредностима хрватске књижевности који је дат у том тексту изриче из перспективе тог уверења. Ставови који потврђују да је Крлежа изабрао пут писца налази и у есеју из 1921. „Маргиналије уз слике Петра Добровића“. У белешци поводом збирке новела *Хрватски бог Марс* из 1923. године, Тимченко уочава да поред потребе да објасни своју ситуацију „писца у времену“, Крлежа тај текст пише из дубљих разлога, јер пише заправо о „људском и стваралачком језгру из кога је настала та књига“.⁹¹⁶ Као индикативни за Крлежин политички и друштвени став издвојени су и текстови о Лењину који су ушли у књигу *Излет у Русију* 1926.

⁹¹⁵ Тимченко цитате доноси према књизи: М. Крлежа, *Есеји*, избор Јована Христића, Београд 1973, али напомиње да је написан крајем 1918, а објављен у пишчевом часопису *Пламен* 1919.

⁹¹⁶ Исто, стр. 23.

Као карактеристичан и симптоматичан текст издвојен је дужи напис „О нашој интелигенцији. Сцене из живота једног нашег хрватског одреда“ из 1927, који заслужује пажњу као антиципација будућих догађаја,⁹¹⁷ као његова одбрана уметности и лепоте и одбијање да је стави у службу ма какве идеологије по цену снижавања уметничке вредности, али и Крлежине поетике коју из тог текста формулише Тимченко:

„Из овога кристализира се Крлежина поетика која садржи два ипак раздвојена момента: интегрално идејни и интегрално уметнички. Први подразумева негативни, критички, тачније речено негаторски однос Крлежин према друштву (такав однос је, према Крлежи, иманентан уметнику у односу на постојеће) које својим устројством и усмереношћу делује против човека и спутава писца; то је друштво неслободе и варварства. Крлежа је *политички* у *опозицији* – као човек зато што је писац – према том друштву, тражи промену залажући се за његову пропаст, и у то име баца поглед пун чежње према Октобру и његовом инспиратору Лењину, о чему сведочи низ есеја и чланака углавном сакупљених у књизи *Излет у Русију*. Али, у томе је и други моменат, Крлежа истовремено показује *позитиван* став према уметности као човековој могућности, која је могућност *талентованог* за уметничко стварање и *ослобођеног* човека. [...] Јасно је, дакле, Крлежино *двојако* држање: једно је наспрам друштва као царства мрака а друго према уметности као човековој примарној и готово јединој могућности.“⁹¹⁸

Једноставније, Тимченко показује да Крлежа сматра да уметност не треба да служи политичким циљевима по цену да јој се одузме оно уметничко, јер по њему уметност „дејствује само ако је уметничка“.

Поред сукоба са десницом који траје од почетка његове јавне и књижевне делатности, са појавом „Предговора ’Подравским мотивима’“, као почетком његове критике непримерених тенденција у социјалној књижевности, отпочиње и сукоб који се наставио се „Дијалектичким антибарбарусом“ и чланцима у *Пролетеру* и

⁹¹⁷ Крлежину причу о Гогољу Тимченко објашњава као прорицање незахвалне улоге писца који ће се због свог политичког става и односа према уметности „која мора сачувати свој интегритет да би могла деловати“ наћи на удару и с лева и здесна: „његово мрко говорење и негација стварности изазваће реакцију здесна, а његова одбрана уметности и лепоте, одбијање да је стави у службу ма какве идеологије по цену снижавања уметничке вредности донеће сукоб са представницима тзв. социјалне књижевности.“ (Исто, стр. 27).

⁹¹⁸ Исто, стр. 27–28.

Књижевним свескама. Сукоб између Крлеже и представника леве или тзв. социјалне литературе Тимченко објашњава свођењем на две тачке: „да ли је у стварима литературе пресудан таленат или идеолошка припадност писца, као прво, и да ли је стваралаштво обележено индивидуално-психолошким моментом који у себе укључује друштвену стварност или је довољно имати правилан став према декадентном друштву и одражавати тенденције друштвеног развоја, као друго“.⁹¹⁹ Сукоб, дакле, према Тимченковој процени, почива на различитом схватању тенденције. Крлежа је сматрао индивидуални пишчев таленат пресудним, за разлику од идеолошког става, као и да друштвена стварност треба да буде предмет књижевности, али да се тенденција уметничког дела исцрпљује у уметничком приказу те стварности потчињеном законитостима уметничке структуре.

На основу чињенице да је Крлежа одлучно бранио аутономност уметности инсистирајући на томе да она не сме да буде у служби ма какве идеологије, јер је по својој природи увек на страни човека и његове неизвесне судбине, без обзира на оптужбе изрицане тридесетих година да је напустио фронт социјалне литературе и прешао у непријатељски табор, Тимченко доноси суд о првој фази његовог деловања: „Не мењајући политички став, Крлежа врло одлучно брани своју поетику и свој став о односу књижевности и стварности, и у томе је чар и актуелност, па и теоријска провокативност Крлежина књижевног ангажмана како се показује у овој фази његова развоја од 'Подравских мотива' до 'Дијалектичког антибарбаруса'“.⁹²⁰

Објаснивши Крлежине ставове у раној фази његовог стваралаштва и разлоге сукоба са представницима социјалне литературе, Тимченко разграничава два периода кроз које је Крлежа прошао након Другог светског рата и врло их прецизно раздваја. Први је трајао десетак година до 1953/54. године, када је прослављена педесетогодишњица пишчевог живота и када је учествовао на Ванредном пленуму књижевника Југославије, а други обухвата раздобље до краја пишчевог живота, тј. до 1981.

Пре него што укаже на промену Крлежине мисли која се рефлектује на његово поимање пишчевог ангажмана и очигледне манифестације те промене, указивањем на Крлежину склоност да тај први период тумачи као мало мање стравичан од ратних

⁹¹⁹ Исто, стр. 31.

⁹²⁰ Исто, стр. 38.

година када је стрепео за голи живот и закључка: „Објективније гледано, Крлежин положај у то време није био ништа гори ни несигурнији од положаја осталих писаца који у току рата нису дали недвосмислене доказе о свом исправном политичком држању“;⁹²¹ Тимченко осећај прикраћености и неслободе објашњава Крлежиним субјективним разлозима. Томе у прилог додаје и чињеницу да је сигурно да ни у једном тренутку Крлежа није био одбачен у тој мери да се на њега није рачунало у акцијама писаца које је одобравала и покретала Партија. Како би документовао своје тврдње, Тимченко указује на факта, тј. на текстове самог Крлеже и догађаје који су у вези с њима, али и на оцене, документа и сведочанства савременика, учесника у догађајима и истраживача који су писали о Крлежи.⁹²²

Приликом указивања на чињенице које сматра релевантним за своје тврдње,⁹²³ на исти начин, али не помињући директно као у тексту „Крлежини разлози против ’Дијалектичког антибарбаруса’“ из 1982, Тимченко заправо полемише са подацима изнетим код Ласића о Крлежиној одлуци да се повуче у *речиту ћутњу*. У прилог тезе да му ни политички ни егзистенцијални положај није био угрожен, а још мање да му је књижевни рад био онемогућен, Тимченко подсећа на покретања *Републике* 1945. године, и Крлежин есеј „Књижевност данас“ из првог двоброја; потом на текст из загребачких новина „Брисати круну као заставу“; учешће на Првом конгресу књижевника Југославије 1946, на којем је изабран за потпредседника, али и на податак да је био у делегацији књижевника која је посетила Тита. Затим помиње: објављивање

⁹²¹ Исто, стр. 39–40.

⁹²² Неће пропустити да дода како се на факта сам Крлежа често позивао у својим полемикама и разговорима, али и да стави опаску како су, на жалост, многи Крлежини есеји пре новеле него говорење на основу факата. (Као најбољи пример наводи написе о Супилу).

⁹²³ Као на релевантне списе упућује на помињању *Кронологију* Станка Ласића као најзначајнији покушај осветљавања Крлежине мисли и поетике; потом на *Старе и нове разговоре са Крлежом* (Загреб 1982) Предрага Матвејевића, на „Питао сам Крлежу. 13. разговора 1973–1981“ (*Репортер*, 5, 1982) Боре Кривокапића, *Крлежа – Партија* (Мирослав Крлежа у радничком и комунистичком покрету 1917–1941) (Загреб 1982), Ивана Очака, *Са Крлежом из дана у дан (1956–1975)* (Загреб 1985) Енеса Ченгића, али и на Дедијера (Мило Глигоријевић, *Рат и мир Владимира Дедијера. Сећања и разговори*, Београд 1985). Тимченко оцењује важност сваког списка, а посебно је занимљиво његово упућивање на Дедијера од којег се ограђује реченицом: „не зато што сматрамо да говорење овога аутора иде по значају и методолошкој ваљаности у исти ред са Ласићевим, већ зато што је провокативно као добар пример једног распрострањеног начина мишљења и сведочења о времену“ (исто, стр. 41), додајући да је Дедијерово сведочење засновано на извесним фактима, али је истовремено производ менталитета који суди на основу мњења и представа, и сматрајући да је провокативност таквог начина мишљења и суђења у томе што та говорења која су ни сасвим неистинита, али ни цела истинита, отварају нова питања и подстичу на размишљања, а у том смислу рађајући и отпоре, терају на нова истраживања. Када се зна каква све питања покреће Дедијер поводом Крлеже, онда у најмању руку ово Тимченково упућивање изгледа врло луцидно.

чланка о Стаљину („Стаљинска победа над Москвом“, *Борба*, 22. фебруар 1946); „Јадранске теме“ (*Тридесет дана*, 5–6, 1946); држање говора 1948. пред академицима у својству потпредседника ЈАЗУ – о политици земље и односу према Резолуцији Информбироа; учешће 1949. на Другом конгресу књижевника Југославије на којем тумачи спољну политику Комунистичке партије; говор 1950. пред официрима ЈНА, у којем говори о сличним темама; приређивање знамените Изложбе фресака у Паризу из исте године; појављивање на Трећем конгресу у Љубљани као главни референт 1952; и на крају прославу шездесетогодишњице живота забележену од готово свих листова, у којој Тимченко види завршетак периода који сам Крлежа резимира на Ванредном пленуму у новембру 1954. године.

Ређајући овако догађаје који су обележили Крлежино деловање, Тимченко нужно долази до закључка да је на Ванредном пленуму његов иступ, у ствари, одјек књижевне политике којој се морао приклонити јер му је постало јасно да није смео да се позива на неприкосновена права књижевника и закључује: „Тада је једини пут проговорио онај Крлежа који сматра да нема провалије између писца и идеолога у истој личности, да писац у свему може да следи идеолога и да је нормално да се помири с тим да је политика и његова, пишчева, судбина“.⁹²⁴ Оцењујући да је затајило Крлежино чуло које је позивало на будност у одбрану права писца на сопствени избор и избор као елементарни услов стварања и да после Ванредног пленума 1954. Крлежа није имао спектакуларних иступа на скуповима књижевника, Тимченко додаје свој закључак: „Као да се тада догодила читава историја, као да се завршио један живот а стекла једна књижевна смрт. Један писац је сахранио своју ангажовану поетику и наставио да живи, истина интензивним унутрашњим животом, али ипак јавно само као споменик.“⁹²⁵

Као Крлежин покушај да покаже своју доследност, реферат на Ванредном пленуму⁹²⁶ анализиран је у сврху указивања на оне ставове који управо говоре

⁹²⁴ Исто, стр. 46–47.

⁹²⁵ Исто, стр. 47.

⁹²⁶ Тимченко је врло оштар кад полемише са Крлежиним ставовима из реферата са Ванредног пленума: „У том смислу, палијатив који је препоручио Крлежа само је на први поглед нешто што у овом случају спасава ствар или уопште нешто значи. Шта су то, у хоризонту Крлежине формулације, паметне ствари, уз то још и логичне и добре? Шта значи напомена да су логичне теме (!) истовремено и политички савремене и – опортуне? Да ли се уопште може написати дело које је естетски успело (добро) а да у исто време задовољи и принцип политичке лојалности (опортуне) владајућој странци? Према томе, по Крлежи године 1954. писац више *не бира* свој позив и своју тему (израз) већ треба да настоји да се укључи у борбу против *десних контаминација* и то тиме што ће бити паметан, логичан, политички прихватљив и опортун, од Гогоља, о коме је била реч године 1927, ни речи!“ (Исто, стр. 51).

о радикалном напуштању Крлежиног начина мишљења.⁹²⁷ Тимченко оцењује да политика као усуд, око чијег се смисла Крлежа ломио целог живота, заправо није била непремостива препрека већ плодан изазов у његовом белетристичком делу, али да се на тој дилеми Крлежа очигледно сломио у свом есејистичком и публицистичком опусу.⁹²⁸

Враћајући се идеји о праву човека, тј. уметника да бира позив писца, чиме је изражена апсолутна слобода, и осећању дужности према којем уметник прихвата усуд наметнут од историје и припадности политичкој компоненти и друштвеној стварности, Тимченко на Крлежином примеру покушава да расветли његово колебање између тог права на слободу и обавезе која ту слободу поништава. Илуструјући Крлежин покушај да писцу остави то право неокрњеним, објашњењем да трагика потиче из чињенице да испуњење обавеза превазилази пишчеве снаге, што по Тимченковом суду највише долази до изражаја у разговорима са Матвејевићем, кроз питање ангажмана, као једно од најважнијих, отворено је и питање Крлежиног идејног и етичког става, које је изазвало многе неспоразуме. Главни и најтрагичнији неспоразуми виђени су заправо у самом Крлежи.

После питања о смислу и донетима Крлежиног белетристичког дела, због свега наведеног, кључно питање јесте за Тимченка управо проблем ангажмана, како по начину на који је Крлежа решавао или потискивао многе аспекте тог питања, тако и по уделу тог питања у многим дилемама његовог живота. На крају и због чињенице да је баш у питању ангажмана Крлежа „најчешће био у несагласности са својим делом и неким својим младалачким погледима о позиву писца, његовом праву на избор и естетској аутономији уметности“.⁹²⁹

⁹²⁷ Исказује и закључак да ишчитавање Крлежиних текстова од 1945. до 1954, заправо даје неочекиване резултате, који се огледају пре свега у томе да његови ставови нису увек антистаљинистички и да му није био стран ни идеологизирани говор; у исти домен спада и закључак да је у том периоду Крлежино указивању на потребу да се књижевност мора бранити од безидејности, тј. од „десног скретања“, „ипак агитпроповски или, кажимо отворено, ждановистички став“ (Исто, стр. 49). Све заједно, са нападом на модерну уметност у Љубљани, поновљеним и две године касније на Ванредном пленуму говори у прилог Крлежиног потпуног стављања на страну носилаца политичког и идеолошког мишљења. Занимљива је и тврдња по којој Крлежа на Ванредном пленуму 1954. не понављајући познате фразе, али изражавајући својим речима, а мислећи у суштини исто, наглашава: „тезе које су већ изнели рецимо Зихерл у својој осуди омладинског листа *Беседа*, Видмар у приказу Коцбекових прича или редакција 'зелених' *Књижевних новина* у својим програмским чланцима или критикама конкретних појава 'десних контаминација'“ (Исто, стр. 51).

⁹²⁸ Ово Тимченко употпуњује указивањем на то да је у Крлежи постојало двојство, да је „паралелно у њему егзистирало идеолошко политичко, с једне, и белетристичко-артистичко мишљење и доживљавање света, с друге стране“ (исто, стр. 52), додајући да је свест о томе Крлежа јасно показао и у једном од последњих разговора са Матвејевићем.

⁹²⁹ Исто, стр. 55.

У прилог неспоразума које је изазвало то питање, попут оног у којем се Крлежа жали да је љубљански реферат прошао без одзива, и његових повода да заћути после Ванредног пленума, Тимченко додаје да су прави разлози заправо у промени која је после 1945. наступила код Крлеже и да писац *Мог обрачуна с њима* и „Дијалектичког антибарбаруса“ није био исти онај писац који је поднео реферат 1954. године, додајући: „Крлежа се ни у Љубљани ни у Београду није показао спремним да поздрави појаву новог Гогоља у условима нове социјалистичке књижевности. Другим речима, Крлежа се није ангажовао у тим приликама на прави начин што је знак да постоји неки дефект у његовом схватању појма ангажовања уопште; тај дефект, наравно, има корене у Крлежиним политичким и идеолошким схватањима; уопште узев, анализа Крлежиних погледа указује на амбивалентност његовог става и према уметности, и према позиву писца а посебно према тзв. друштвеној стварности, политици и идеологији.“⁹³⁰

Указујући на чињеницу да је Крлежа писац о којем се између дварата увек нешто догађало, почев од књига које су изазивале занимање, преко иступа што су изазивали бурне реакције, Тимченко подвлачи да се Крлежа ангажовао у разним приликама, али исто тако наводи да није открио оно што је знао о московским процесима, иако је касније открио да је то био главни повод за сукоб са Партијом, нити се ангажовао када је требало објаснити смисао и карактер Декларације о хрватском језику, али је зато, како наглашава Тимченко, „покушао да покаже бесмисленост демократског покушаја чешких комуниста да социјализму у својој земљи обезбеде људски лик“.⁹³¹ У контексту овакве анализе Крлежиног ангажмана, Тимченко долази до најважније замерке и чини се онога што по његовом поимању ствари не може бити оправдано. Набрајајући шта је све Крлежа урадио, начин на који је то радио и шта је пропустио, од апологије Лењину и бољшевичкој револуцији и не стављања под сумњу поступака

⁹³⁰ Исто, стр. 56. (У одбрани пишевог права на сопствени избор, Тимченко указује на Крлежину неумољивост, али и на амбивалентност, на примерима да он брани *своје* право на избор у полемици са Бахом, у одговору на писање хрватских позоришних критичара и у нападу на леве социјалне критичаре, али да никада после рата није устао у одбрану ни једног нападнутог писца, нити забрањене књиге, нити има ретка о тзв. московским процесима, мада је врло често и жучно устајао против разних дилетаната у књижевности и минорних писаца, али највише против „свих оних који су на ма који начин оспорили или Крлежино дело или оно што је он пропагирао“. У том смислу интересантна је и реченица: „Каже се да су Крлежу напали са свих страна, бесомучно и подмукло, а ипак се заборавља да се истакне да је многе од тих ниских удараца изазвао својим нападима сам Крлежа, који је и сам често ударао и жестоко и неправедно.“ (Исто, стр. 57). У вези са тим Тимченко оповргава и тврдњу да Крлежа није био прихваћен од тзв. буржоаских гласила, констатујући једноставно да то није тачно, јер је Крлежа био радо штампан у *Српском књижевном гласнику*, који није донео ниједан негативан напис о Крлежи, а у току сукоба на књижевној левици дискретно се ставио на Крлежину страну, а и београдски часопис *Мисао* био му је отворен. Опширније се тим питањем Тимченко бавио у тексту „Крлежа у *Српском књижевном гласнику* (и други писци и дела)“ из 1989).

⁹³¹ Исто, стр. 61.

большевичке власти, иако је знао за критике упућене тој власт, преко чињенице да је у име своје партијске припадности једном покрету пристао да буде критичар тог покрета само када је то било, како каже, „опортуно са становишта политичког прагматизма“, да је критици стаљинизма приступио са позиције интелектуалца који се ангажује тек онда када је сигуран да му је та позиција партијски верификована, до закључка да та критика стаљинизма није била заснована на потреби и одлуци да се у откривању иде до краја, уз све ризике које би подразумевало откривање истине, Тимченко доноси закључак: „Крлежи је, на жалост, увек остала страна идеја о превази етичког над идеолошким: напротив, он је увек давао предност оним основним постулатима за које се залагао Лењин, а у којима је доминирао револуционарни и идеолошки прагматизам. Крлежа је у политичком и идеолошком смислу увек био и остао лењинист, који се чврсто држи руководства своје Партије и поступа у складу с политиком и прагматичким циљевима које руководство непосредно поставља.“⁹³²

Подвлачећи да је Крлежина мисао колебљива и да је његов став амбивалентан, у складу са питањем колико је писац у различитим временима спреман да се ангажује као хуманистички и моралистички трагалац за истином сходно својим уметничким и интелектуалним способностима, независно од свог политичког и идеолошког става који је увек ограничавајући фактор, иде и закључак да је у случају ако тај фактор прејако делује, без обзира на пишчеве уметничке и интелектуалне вредности тај ангажман увек дефектан поготово у пишевој публицистичкој активности.

Покушајем да уметничку вредност белетристичког дела писца романа *На рубу памети* и циклуса о Глембајевима изузме из негативног утицаја Крлежиног идеолошки обојеног ангажмана, констатацијом да се Крлежин ангажман показује као дефектан у његовом публицистичком делу, Тимченко додаје да не само велико Крлежино уметничко дело него и чињеница о његовим дилемама „које потичу из фундаменталних моралних и хуманистичких проблема епохе“, представљају неисцрпни материјал за критичаре и историчаре књижевности, али и за естетичаре, социологе и филозофе, који би поводом Крлеже могли „да размишљају о заиста суштинским питањима егзистенције људи на овом тлу и о егзистенцијалним питањима уопште“.⁹³³

⁹³² Исто, стр. 63. (Ову тврдњу илуструје позивањем на догађаје које помиње Иван Очак („Тито – Крлежа. Пријератни сусрети“, *Књижевност*, 3, 1982; *Крлежа – Партија*, Загреб 1982) и на његову опаску да Крлежа никада није нигде писмено изразио своје евентуално неслагање с Титом и Партијом. У том смислу Тимченко помиње и да став о стаљинским чисткама, које је лично осуђивао, Крлежа из осећања дисциплине према Партији нигде јавно не саопштава.)

⁹³³ Исто, стр. 67.

На крају, у складу са питањем постављеним у називу поглавља – *бити писац: избор или усуд* – формулацијом да је Крлежа и поред колебања показао да је у литератури ипак најважније да свој усуд писац мора да учини хуманистичким тиме што ће следити свој избор, а да „што у томе не може бити доследан није крив само његов дефектни ангажман него и ужасни фатализам историје...“,⁹³⁴ Тимченко у форми привидно оправдавајућег одговора, заправо отвара проблем којим ће се бавити у закључку своје књиге о Крлежи.

И треће и четврто поглавље књиге заправо су проширене илустрације и „доказни поступци“ које поткрепљују мисли изнете у уводу и првом поглављу. Најпре ће бити осветљени сви аспекти периода означеног као прва фаза Крлежиног ангажмана, а потом ће пажња бити посвећена догађајима и промени која је код Крлеже почела да се манифестује касније.

У трећем поглављу које је у потпуности посвећено анализи токова и завршетка сукоба на књижевној левици и „Дијалектичком антибарбарусу“, нашли су места ставови из текста „Крлежини разлози против ’Дијалектичког антибарбаруса’“ писаном поводом прештампавања овог списа 1982.⁹³⁵ и полемике која је изазвана тим поводом. У том тексту долази до изражаја Тимченкова тежња да се на изванредан начин у други план стави политички и идеолошки оквир, а да се спис тумачи као књижевни, тј. под претпоставком да је реч била о књижевној борби. Из те перспективе Тимченко покушава да осветли и разлоге Крлежиног устезања да спис поново објави. Заправо, у овако постављеном питању, Тимченко види и одговор, указујући на чињеницу да на Изванредном пленуму 1954, додирујући се питања односа политике и књижевности, Крлежа није акцентовао специфичност и квалитативну различитост књижевног ангажмана у односу на политички и идеолошки ангажман. То би значило да је у периоду 1945–1954. и касније Крлежа прихватио нешто што је раније одбацивао, тј. онај метод приступа књижевним темама и појавама који је у „Дијалектичком антибарбарусу“ подвргао критици и негацији.

У суштини, читаво поглавље фигурира као прилог осветљавању прве фазе Крлежиног деловања и као илустрација подвојености на коју Тимченко указује, испољене у другој фази потпуног порицања готово свега за шта се залагао раније. У ствари, у овом поглављу само су шире експлицирани ставови најављени у претходним деловима књиге и у поменутом тексту из 1982. године.

⁹³⁴ Исто, стр. 67.

⁹³⁵ „Дијалектички антибарбарус“ прештампан је у београдској *Књижевности* 1982. (*Књижевност*, 2–3, 1982).

У смислу посматрања „Дијалектичког антибарбаруса“ као књижевног списа, иако он има као полемичка расправа много шири дијапазон, Тимченко указује да су многи искази у овом тексту подешени тако да „исказују антрополошке истине које по својој усмерености кореспондирају са антрополошким увидима и атмосфером у Крлежиним белетристичким делима“⁹³⁶ и додаје да из перспективе целокупног Крлежиног дела „Дијалектички антибарбарус“ настаје из исте мисаоне и сензитивне основе из које извиру романи *На рубу памети* и *Банкет у блитви* или новела „Цврчак под водопадом“. Такође, указује да је реч о истој психолошкој основи и стваралачкој усмерености у којој настаје есеј „Појаве, догађаји, људи. Најновија анатема моје маленкости“ у којем Крлежа заправо говори о себи, као што говори о себи и у поменутој новели. За есеје и прозе Тимченко тврди да су имали као основни подстицај једну полемичку пишчеву намеру и да су сходно законитостима жанра били уперени против опонената, да су есеји натопљени меланхолијом и осећањем усамљености, а да су у романима и новели нашли места „есејистички“ пасажи и да се у полемичкој форми у њима налазе и питања поетике која су окупирала Крлежину пажњу. Тако Тимченко објашњава да није случајно што се у „Дијалектичком антибарбарусу“ помиње и новела „Цврчак под водопадом“ и роман *Банкет у блитви*.⁹³⁷

⁹³⁶ Исто, стр. 69.

⁹³⁷ У атмосфери сукоба на књижевној левици који креће ка свом врхунцу – „Дијалектичком антибарбарусу“ и *Књижевним свескама*, Тимченко тумачи појаву „Цврчка под водопадом“ из 1937, у контексту Крлежиног расположења најављеног 1934. објављивањем поменутог есеја, наглашавајући да се у новели поставља једно од основних питања поетике које је заокупљало Крлежу – питање о томе да ли књижевност треба да буде тенденциозна или не. Као индикативан у смислу тог питања и временски још ближи „Дијалектичком антибарбарусу“ обележен је и роман *Банкет у блитви*. Помиње у том контексту прве две књиге из 1938. и 1939, уз констатацију да у трећој књизи објављеној после Другог светског рата 1953, Крлежа знатно помера акценат и „једну политичку поруку у прве две књиге замењује једном метафизичком поруком“ (Исто, стр. 74). Прве две књиге имају у свом средишту политичку тему, а одговор на питање да ли књижевност треба да буде тенденциозна или не Тимченко види у поруци романа из које произилази да књижевност треба да се бави политичким темама и да се својом поруком писац опредељује за ону страну на којој је извесна правда или етички прихватљив идеал. Анализирајући трећу књигу Тимченко подвлачи да у складу са сазревањем сазнања да је човеку једино преостало да брани своје достојанство а не идеолошку чистоту у стаљинистичком смислу те речи и да му у томе помаже способност да ствара литерарна и уметничка дела, Крлежа доживљава метаморфозу у својој поетици: „не одустајући од питања да ли књижевност треба да буде тенденциозна, он то питање, у складу са дубљим спознајама о бити егзистенције и о примату метафизичког (односно антрополошког) над идеолошким, преображава у питање које је већ било формулисано у једној од његових новела („In extremis“): ’може ли се живот претворити у нешто друго, у нешто више и интензивније него што је ово данас?’ Остајући тако, у суштини, на линији свог социјалног опредељења, не напуштајући литературу у чијој је основи страшно интересовање за све аспекте и поноре људске ситуације, Крлежа ипак помера акценат својих литерарних порука на тзв. метафизички план; ту тачку своје поетике он одлучно заступа и у својим есејима и публицистичким иступима у раздобљу од 1933. до 1939. године и баш захваљујући томе његово разилажење са представницима социјалне литературе постаје очигледно.“ (Исто, стр. 77).

Главни узрок за разилажење и сукоб са представницима социјалне литературе који је постао видљив у „Подравским мотивима“ а кулминирао у „Дијалектичком антибарбарусу“ Тимченко види у томе што тај есеј пише човек „у чијој се идеологији није ништа променило, али у чијој је хијерархији вредности уметност стављена на прво место. Он пише из перспективе уметника који не жели да чини никакве уступке ни идеолошком ни психичком фактору, и према чијем схватању књижевност може да дејствује на социјалном плану и да буде тенденциозна само ако је уметничка, а то значи ако њена порука произилази из опредељености за антрополошко а не из секташког односа за идеолошко“.⁹³⁸ На тај начин подвучен је књижевни аспект „Дијалектичког антибарбаруса“, који је важан и због чињенице да је у њему Крлежа подвргао жестокој критици тип идеолошке и политичке критике, описујући домете и циљеве такве критике.

Исцрпно анализирајући полемички аспект текста, помињући познате актере и изречене критике, Тимченко указује и на чињеницу да је Крлежина позиција била, како каже, опозициона у два супротна смера. Најпре он се супротставио „тези о мериторности постојања тзв. безидејне и уметнички нерелевантне књижевности“, а с друге стране се супротставио тенденцији из политичке сфере која је претила да угрози оно што је специфично у књижевности и култури, тј. књижевну и културну вредност. У овом другом Тимченко подвлачи да Крлежа није могао да дозволи вулгаризовање сопствене тезе о несумњивој присутности социјалне тенденције у књижевности, закључујући: „Зато је Крлежа још у ’Подравским мотивима’ истакао и неопходност тенденциозности и специфичности уметничког дела, али и тврдећи и подвлачећи како у књижевности пресудну улогу игра књижевни таленат а не политичко уверење или идеолошки став.“⁹³⁹ „Дијалектички антибарбарус“ је зато и образложење тих Крлежиних увида.

Доследности ради потребно је навести да Тимченко образлаже и указује на све релевантне податке у вези са покретањем *Печата*,⁹⁴⁰ првим објављеним Крлежиним

⁹³⁸ Исто, стр. 77.

⁹³⁹ Исто, стр. 82.

⁹⁴⁰ Напомиње да је вероватно како је Крлежа покренуо свој часопис јер је сматрао да је више угрожен привременим организованим ћутањем на левици, него што су му сметале „евентуалне инвективе с десна на које се био навикао“. Ћутање на левици после првих чарки око „Предговора Подравским мотивима“, обележава као резултат партијске директиве и да Крлежа написима у *Печату* отвара последњу фазу сукоба.

текстовима, реакцијама које су изазвали,⁹⁴¹ поводе који су им претходили,⁹⁴² и реакције које су уследиле на Крлежине полемике и програмске текстове у *Печату*,⁹⁴³ потом анализира делове „Дијалектичког антибарбаруса“,⁹⁴⁴ указујући на сву озбиљност и комплексност познате полемике. Као последњој фази сукоба на књижевној левици, посвећена је пажња *Књижевним свескама* (1940), ставу Партије према учесницима сукоба и Крлежином покоравању пресуди изреченој појавом *Књижевних свезака*, али и указивању на невидљиву страну спора.⁹⁴⁵ Исцрпан преглед садржаја *Књижевних свезака*,⁹⁴⁶ и оцена публикације као значајаног и симптоматичног теоријског списа, у којем је скупљена „целокупна теоријска мисао југословенских марксиста о уметности“, Тимченку поред илустрације изнетих ставова о Крлежи и о групи око *Печата*, служи и као илустрација континуитета у мисли о уметности која последње изразе има, како каже, рецимо у Ђиласовој *Легенди о Његошу*.⁹⁴⁷

Сумарни преглед сукоба на књижевној левици, односно сукоба који је Крлежа започео као потребу да се укаже на извесна битна размимоилажења у схватању функције књижевности и, посебно, тенденције у уметности између представника тзв. социјалне литературе и њега самог; потом партијски однос према сукобу као непожељној појави и додељивање учесницима који се нису покоравали њеним

⁹⁴¹ Мисли на „Сврха *Печата* и о њојзи бесједа“, „Гдје смо и како смо“ и „Изјава Мирослава Крлеже“.

⁹⁴² Посвећује пажњу чланцима Јована Поповића у којима алудира на Крлежу, на пример.

⁹⁴³ Подсећа да су те реакције долазиле и с лева и с десна и детаљно указује на гласила и ауторе који су реаговали (нпр. *Радничке новине* и *Билтен антимарксистичког комитета*, *Нашу стварност*, *Младу културу*, *Уметност и критику*, чланке Оскара Давича, Авда Хуме и Пунише Перовића, Вуча и Зоговића, Елија Финција, Отокара Кершованија, Огњена Прице...).

⁹⁴⁴ Детаљно наводи делове у којима се Крлежа обрачунава са Прицом, Зоговићем, Јованом Поповићем, Бихалијем, Ђиласом и другима.

⁹⁴⁵ Подсећа на Харковску резолуцију из 1930. године, на одлуке које се огледају између осталог и у потреби да Партија осигура примат над књижевним покретом како би се преко њега водила борба за револуционарне циљеве легалним путем, а сукоб на књижевној левици није ишао у корист тој потреби. Тимченко указује на прве неуспешне интервенције од стране Партије, али и на чињенице из којих се види да је Тито од самог почетка у својим извештајима писао о читавом случају, да је још 1934, или 1935, интервенисао у вези са спором, имао и сусрете са Крлежом, и изразио се врло оштро о штетности настављања спора, односно дат је преглед Титових реакција све до познатог чланка у *Пролетеру* из 1940, под називом „За чистоту и болшевизацију партије“. Читав спор је заправо представљен и са оне стране са које је као крупан партијски проблем требало да буде решен.

⁹⁴⁶ Поред анализе најважнијих прилога, Тимченко као значајне за разумевање целокупне ситуације помиње и приказе и чланке поводом *Књижевних свезака*, писане од стране писаца-учесника сукоба који су стајали на страни Партије, али и од стране писаца који су били Крлежина подршка.

⁹⁴⁷ Интересантан је и коментар који Тимченко исписује: „Али да се круг у коме се дешавају парадокси никада не затвара показује куриозитет да се извесним својим примислима о модернизму и о могућностима десне контаминације у литератури, ароми и духу ових теоријских написа приближује и сам Крлежа у свом излагању на Изванредном пленуму Савеза књижевника Југославије новембра 1954. године.“ (Исто, стр. 146).

директивама атрибута троцкисте, тј. непријатеља; партијска и идеолошка негација и осуда групе око *Печата*, у првом реду Крлеже, која је дошла као последица огрешења о партијске одлуке и покушај Партије да сукоб задржи форму литерарног обрачуна двеју различитих естетских оријентација објављивањем *Књижевних свезака*, заправо довођење Крлеже у незавидан положај, покушај су да се објасне узроци и последице које су наступиле у послератном периоду Крлежиног деловања.

Последње поглавље под називом „Негатор или апологет. Белешке о Крлежином ангажману у години 1952.“, објављено је под истим називом у *Делу* 1987. године и осветљавајући најпре различите судове које је Крлежа изрицао, а затим и тумачење оних разлога који су довели до тих промена, заправо, представља покушај да се после описаних догађаја протумачи и Крлежин лик и његово деловање после 1945. године. Акцент јесте стављен на годину 1952, али судови које Тимченко изриче заправо се односе на целокупан Крлежин ангажман и све противречности које иду с тим.

Илустрјујући тврдњу да је Крлежа ангажман књижевника схватио добрим делом као обавезу да брани и оправдава идеолошке циљеве политичког покрета и партије којој је припадао и да се трудио да то ради и као књижевник и као интелектуалац и као активни припадник покрета који се ставља без резерве на страну своје партије у актуелном политичком сукобу, Тимченко заправо најављује да ће се анализом његових текстова из 1952, у односу на текстове писане само коју годину раније, открити какве то последице може имати „по целину мисли и по слику која се стиче о једној наизглед громадној и великој стваралачкој личности каква је Крлежа“.⁹⁴⁸

По Тимченковој оцени и за Крлежу је 1952. прекретничка година, како због чињенице да се тада више него раније јавља у дневним и периодичним публикацијама и да његов ангажман обухвата важне друштвено-културне и јавне задатке, тако и због онога што у својим говорима и текстовима чини. У написима о Титу из те године Тимченко види да је Крлежа као ангажовани писац требало да формулише

⁹⁴⁸ Исто, стр. 176. (Указујући на чињеницу да у Крлежиној политичкој публицистици има и апологетских чланака и есеја, да се он о одређеним личностима изражавао искључиво апологетски, а да се његов суд о неким личностима из области политике и идеологије мењао без посебне мотивације, Тимченко закључује да се разлози за такве драстичне промене морају потражити изван логичке и интелектуалне сфере „тамо где почиње политичка и идеолошка равна и где преовлађују тактичко-страначки интереси“ (Исто, стр. 175). Као личности о којима је писао и говорио увек с највећим уважавањем и апологетски Тимченко издваја Лењина и Тита, док је Стаљин међу онима о којима је Крлежа прво говорио с одушевљењем да би се касније то одушевљење претворило у негативну оцену и Стаљинове личности и његове политике.)

значај Титове личности у историји наших народа, али и да је дефинисао суштину стаљинизма у сукобу са Комунистичком партијом Југославије.⁹⁴⁹ Међу Крлежиним текстовима Тимченко указује и на оне који су били битно другачији и у којима говори о стаљинској генијалној политичкој стратегији с којом је судбински повезана целокупна историја КПЈ.⁹⁵⁰

Све исцрпне анализе Крлежиних чланака и политичких есеја, али и јавних наступа од 1946. до 1952. године, у којима се види његово ангажовање на дневно-политичким задацима, поткрепљује подсећање да је, на пример, од реферата на седници Југославенске академије знаности и умјетности из 1948, или чланка у *Борби* о Стаљину и „Јадранске теме“ до љубљанског реферата из 1952, прошло само четири године, а да је за то време о потпуно измењеној ситуацији између Југославије и Совјетског Савеза, али са истим актерима, тумачећи сукоб, узроке и размере говорио исти човек – Крлежа, изричући сасвим различите оцене и судове о истим стварима у размаку од само неколико година, а при том се позивајући на истину и морал. У том смислу Тимченко поставља питање колико је у тим говорима и иступима долазило до изражаја Крлежино уверење и права мисао, а колико оно што је условљено простором и временом, колико је ту садржан Крлежа писац, а колико човек тренутног политичког задатка, да би негде дао одговор у последњем питању: „Колико се из ових текстова назире пукотине у самом мисаоном склопу једне такве стваралачке личности као што је Крлежа јер он као писац није задовољан књижевном баштином али као писац поменутих текстова јесте припадник и родољуб који је неуморан у истицању аутохтоности и чак хронолошког приоритета наше културе и књижевности.“⁹⁵¹

⁹⁴⁹ Помиње и анализира најпре „Шездесети рођендан друга Тита“ (*Сведочанства*, 5, 17. мај 1952); „Титов повратак године 1937“ (*Борба*, 25. мај 1952); „Случај Марти – Тијон“ (*Борба*, 2. новембар 1952); „Како стоје ствари“, (*Народна армија*, 22. децембар 1952); показујући Крлежине мисли о Титу као монолитној и громадној личности, Тимченко анализира и Крлежине ставове о стаљинистичкој пракси и политици, закључујући да је Крлежа у својој моралистичкој критици која је погађала понашање европске елите поводом прашког процеса, заправо био руковођен уским политичким интересима, будући да је он неко ко никада није јавно протествовао против московских процеса, нити се запитао о оправданости дахауских процеса, сматрајући морално неподобним и политички промашеним само послератне процесе руководиоцима комунистичке партије тзв. земаља народа демократије а не и болшевицима који су од 1937. до 1939. слати на стаљинска вешала.

⁹⁵⁰ У том смислу анализира чланак „Стаљинска побједа над Москвом“ из 1946, потом есеј „Јадранска тема“, Крлежин политички иступ на ванредној скупштини Југославенске академије знаности и умјетности 1948, његову реч у дискусији на Другом конгресу књижевника у Загребу 1949. итд.

⁹⁵¹ Исто, стр. 197. Предмет анализе јесте и Крлежин однос према културној баштини који Тимченко уочава: „Иста промена може се уочити и кад је реч о Крлежиној оцени наше културне баштине и традиције (од потпуне негације у есеју ’Хрватска књижевна лаж’ до афирмације у, рецимо, чланку ’Јадранска тема’) и говору на Конгресу књижевника у Загребу године 1949)“ (Исто, стр. 175).

За разлику од оцене Крлежиног реферата са Трећег конгреса књижевника датог у књизи *Књижевност и догма*, овде је Тимченко и доста исцрпнији у анализи, али и много оштрији и јаснији у оценама.⁹⁵² Оцењен као хибридни текст, писан са намером да има ефекта и да одјекне, као апологија једне од зараћених страна и немилосрдна негација противничке стране, као есеј, пропагандни политички плакат, али и исповест и покушај интерпретације и функције уметности, Крлежин реферат Тимченко види и као покушај „да се изврши друштвено-политички задатак и да се стави на страну књижевности у њеним релацијама са политичком компонентом али да у исто време, бар декларативно али врло јасно, призна примат политичкој сфери над уметничким стваралаштвом“.⁹⁵³ Отуда и противречност и логичка неодрживост текста.⁹⁵⁴ У контексту битке коју књижевност 1952. године отпочиње за слободу књижевног израза, Крлежин Љубљански реферат у коме се поред свих уочених противречности осуђује и модерна уметност Запада, оцењен је, у најмању руку, као неделотворан.

Поводом анализираних Крлежиних текстова отворено је питање о томе како писац решава очигледан сукоб између налога који мора да изврши и интимних уверења која се у битним тачкама не слажу међусобно и да ли је ангажман једног писца последица искључиво његове партијске припадности и идеолошке опредељености, што би у случају потврдног одговора значило да су пишчев ангажман и пишчева уметност у непомирљивом сукобу који доводи у сумњу пишчева етичка начела с једне стране и директно штети уметничком домету његовог дела с друге стране. У том смислу пратећи континуитете и дисконтинуитете Крлежиних мисли, уз констатацију о противречном опусу због несумњивог јаза између Крлеже-белетристе и Крлеже-публицисте и есејисте, Тимченко примећује као „занимљиво и упозоравајуће“ да је његово дело ипак из једног комада и да и у есејима и у белетристичком делу постоји

⁹⁵² Међу коментарима има недвосмислених оцена: „Крлежа је довео у сумњу неке своје такође програматске текстове и тако заратио и са меморијом, и са моралом, и са својим гледиштем од пре само четири године, и са својим мало ранијим становиштима...“ (исто, стр. 200); или: „Овом заиста импозантном конгломерату реторике, идеолошке усмерености, дубоког разумевања релевантности талента и знања у стварима уметности и проблематичног и противречног тумачења наше културне и политичке баштине вреди додати овај цитат као својеврсни Крлежин аутокоментар: ’Требало би да наша књижевност прати масу нашег интелектуалног превирања у најширим амплитудама свеукупне партитуре, да би се већ једанпут утврдило шта у овој инструментацији звучи идеолошки шупље, реакционарно, шта дистонира у овој какофонији наше духовне културе, где тих дисонантних елемената има на жалост још увијек много.’“ (Исто, стр. 210).

⁹⁵³ Исто, стр. 198.

⁹⁵⁴ У прихватању задатка главног референта, Тимченко подвлачи и Крлежину жудњу за таквим задатком, јер је у извршавању таквог задатка видео шансу за рехабилитацију.

тематско и идејно језгро из кога оно настаје, само што су одговори различити и често противречни: „грубо посматрајући, Крлежа-белетриста је неумитни и неподмитљиви сведок и тумач истине до које је уметник дошао; Крлежа-публициста и есејиста је противречни сведок те исте истине која, сагледана у простору и времену, у тумачењу тог истог човека и писца има различите видове и лица“.⁹⁵⁵ Следећи овом закључку Тимченко ће устврдити да Крлежа није хуманист у оном смислу у којем то није ни Макијавели и да се ни као уметник ни као публициста не поводи за етичким принципима који треба да делују у складу са категоричким импертивом једног Канта, али да то не утиче негативно на уметнички домет Крлежиног белетристичког дела.⁹⁵⁶ Међутим, у својим публицистичким радовима као надокнаду за занемарену етику, Крлежа следи нешто што Тимченко назива – лењинистичко прагматистичка или револуционарна логика – и у том смислу Крлежа је по њему макијавелист, али не само у односу према девизи „циљ оправдава средство“, већ „у чињеници која има порекло у његовој уметничкој природи и која се заснива, као код Макијавелија, *на дубоком познавању природе човека и односа међу људима*; вучја природа човека подједнако је позната Макијавелију као и Крлежи, и кад се они одређују према темама свог промишљања о човеку као јединки која живи у друштву, у простору и времену, то дубоко познавање човекове вучје природе не изневерава ни у једном тренутку [...] ни Макијавели ни Крлежа немају предрасуда о човеку, и о системима власти и људима на власти, па зато се и поводом укупног смисла њихових погледа на целину односа међу људима и питања човека и власти – увек изнова могу постављати дилеме каква је и наша поводом Крлеже: апологет или нихилист?“⁹⁵⁷

У последњем делу књиге, обележеном личним асоцијацијама, Тимченкови закључци отварају читав низ могућности тумачења. Наиме, у првом реду помињањем Достојевског и Крлежиног негативног става према овом писцу,⁹⁵⁸ у најширем

⁹⁵⁵ Исто, стр. 215.

⁹⁵⁶ Како би направио ограду да не мисли на целокупно белетристичко дело, додаје: „поготово у оним његовим најсрећнијим тренуцима када је следећи законитости уметничког поступка постигао своје највеће литерарне домете“ (Исто, стр. 215).

⁹⁵⁷ Исто, стр. 215–216.

⁹⁵⁸ Тимченко има разумевања за Крлежине младалачке судове о Достојевском из 1915. и 1916. године, али нема разумевања према чињеници да је зрели Крлежа дао одобрење да ти текстови буду објављени у књизи *Панорама погледа, појава и појмова* (Сарајево 1975), чак констатује да је запањујуће што до своје старости није изменио суд о Достојевском и да у његовом делу није открио ништа занимљиво као метафизички проблем, додајући да Крлежи ништа значајно не говори писац који одбацује свет у коме човек није циљ, већ само ствар и оруђе. Сличне ставове о Крлежи и Достојевском изнеће Тимченко у тексту „Крлежа данас“ из 1993.

смислу проблематизује Крлежин однос према уметности, тачније, како каже: „Тај однос према Достојевском много говори о Крлежином односу према метафизичком проблему у целини, затим према проблему човекове слободе и, уопште, према најдубљим питањима живота, трајања и среће“.⁹⁵⁹ Указујући да је Достојевски славио цара и православну Русију, постављајући у својим делима најдубља метафизичка питања о човековој егзистенцији, сличност са Достојевским Тимченко види у Крлежином неумереном слављењу Лењина и затајивању критичке свести када је приказивао социјалистичку стварност, али у богатој антрополошкој поруци његових белетристичких дела. У сугестији одговора зашто је то тако и у случају Достојевског и у Крлежином случају, по којој је истина негде где се укрштају индивидуални психички фактори са друштвеним и идеолошким факторима у самим писцима који егзистирају у простору и времену, да се наслутити и коначан одговор који ће Тимченко дати у закључку своје књиге о Крлежи.⁹⁶⁰

Наиме, разматрајући недоумице које изазива Крлежино дело и разлоге који су довели до одређивања између његовог белетристичког става и идеолошке припадности, Тимченко пише и следећу мисао: „при сваком дубљем и пажљивијем испитивању показује се да је оно што смо сматрали објективним фактором и што је наводно деловало као спољашња околност и услов једне социјалне ситуације – у ствари, у сваком појединачном случају, рефлекс догађања у неуротичном језгру које у највећем броју случајева постоји мање или више запретано у души пишчевој“.⁹⁶¹

⁹⁵⁹ Исто, стр. 218.

⁹⁶⁰ Приликом поређења Крлеже и Достојевског Тимченко упућује на текст Николе Милошевића „Мирослав Крлежа – Достојевски са левице. Три тезе о Мирославу Крлежи“ (*Наше теме*, 9, 1978), да би указао на слагања са Милошевићевим закључком по којем је Крлежа апсолутно био у праву у тзв. сукобу на левици у питањима естетике и политике и да је указао на метафизичке корене догматизма, а да се та „метафизичка упозорења“ налазе у његовим књижевним творевинама. Међутим, као могућност за неслагање помиње утисак да у „Промеморији истраживачима тзв. 'сукоба на левици'“, брижљиво припремљеној и диктираној поверљивом биографу Енесу Ченгићу, Крлежа није био свестан метафизичких димензија проблема о коме се водио рат у сукобу на левици, у којем је упркос партијским осудама однео победу и на естетском и на политичком плану. Као потврду таквог утиска Тимченко уочава да Крлежа у „Промеморији“ говори о спољашњем току ствари и даје примат „тренутним интересима партијске тактике и стратегије над етичком и метафизичком димензијом читавог комплекса чија се суштина може свести на питање односа револуције и књижевности“ (исто, стр. 224) и закључује да се Крлежа без обзира на своју литерарну метафизику или антрополошко богатство својих романа, драма и новела определио за „идеолошку прагматику“ без икакве резерве и без колебања. Потврда да то није случајно одређење пронађена је у Крлежином ставу према догађајима у Прагу, критичком ставу према скупу европских интелектуалаца 1952, а на крају у прилогу томе говори и опирање да се „Дијалектички антибарбарус“ објави за његова живота.

⁹⁶¹ Исто, стр. 225.

Као потврду своје тврдње, помиње и Крлежин текст из 1953. „О Еразму Ротердамском“, који види као Крлежин покушај да исповеди сопствену ситуацију у раздобљу од 1940. до 1945. Тимченкова теза је да је Крлежа у многим детаљима Еразмовог случаја видео прототип сопствене судбине. Као кључ оваквог разумевања Тимченко се позива на књигу *Еразмо* из 1980, коју је написао Јохан Хојзинга⁹⁶² и на његову тврдњу да Еразмо није – *психолошки хомогена личност*, као и на закључке да двосмисленост потиче из најдубљих основа Еразмовог бића, да су многе његове изјаве израз плашљивости и недостатка карактера, да се његова егоцентричност повећавала са његовом репутацијом, али и да је Еразмо био мајстор резервисаности, који је умео да избегава директне одговоре, не избегавајући их само из опреза, већ због тога што његова уздржаност није почивала једино на страху већ је произлазила из дубине његовог бића. Чак и Крлежине тврдње о изолацији Тимченко ставља под сумњу констатацијом о субјективном пишком осећају о надзирању, и проналазећи аналогију у Хојзинговом тумачењу сличног осећања код Еразма.

Све то доводи до дефинитивног закључка да у Крлежином случају није само реч о двојству између уметника и ангажованог припадника једне политичке партије, него да је у питању: „известан дефект у самој психичкој структури личности у којој делује једно неуротично језгро из кога повремено нараста *homo politicus* и потискује уметника“.⁹⁶³ Јасан да јаснији не може бити када ређа, како каже, Крлежине поступке и чињенице које узнемирују,⁹⁶⁴ Тимченко ће на крају покушати да на Крлежу погледа као на човека којем се не сме судити, јер лица и наличја његових дилема јесу вечна и увек се поново јављају, али и додаје: „Оно што се назире као Крлежино решење не би смело да буде једино достојно хуманог и разумног бића чак и под условом да ни једног тренутка није престало да буде свесно ограничења која диктирају простор и време.“⁹⁶⁵

⁹⁶² Заправо објашњава да је Јохан Хојзинга пишући о Еразмовом карактеру у поменутој књизи, дао битне путоказе да боље разуме Крлежу.

⁹⁶³ Исто, стр. 229.

⁹⁶⁴ Између осталог констатује да Крлежа, као изврстан познавалац човека, не верује у људе ни у институције које су они створили; да презире идеју демократије и хуманизма, идеју напретка и еволуције; да се у случају са покретачима Прашког пролећа отворено подсмева људском сну које призива хуманије социјалистичко друштво; да питање о мртвима у московским процесима за њега има другоразредни значај... Затим, недоумице изазивају његови поменути негативни ставови о Достојевском, Ујевићу, Матошу, као и величање неких минорних писаца. Као завршну недоумицу Тимченко издваја чињеницу да Крлежа који је био марксист у *Излету у Русију* износи мисао о томе да је појединац ништа, а организација све, потпуно опречну Марксовој мисли по којој је слобода појединца услов слободе за све, постављајући питање како је могуће да је Крлежа веровао у могућност изградње хуманистичког и слободног друштва у којем је појединац ништа.

⁹⁶⁵ Исто, стр. 231.

Објашњавајући зашто је немогуће написати текст о Крлежи, Миливој Ненин, помињући колико је тога Крлежа написао, каже: „Дакле, оно што бих морао препливати, нема обале“.⁹⁶⁶ Поменута је та реченица да би се подвукла чињеница да је Тимченков долазак до „обале“ трајао готово четврт века, судећи по периоду у којем се бавио Крлежиним делом. Још једна реченица из овог текста о потреби да се о Крлежи пише из другачијег угла „чисто и слободно“ враћа нас на почетак Тимченкове књиге где се помиње потреба о истом таквом писању о Крлежи у којем ће бити казана чиста и права мисао, „тако да одређивање према Крлежи – а самим тим и према неком од оних проблема који дубоко задиру у саму бит нашег постојања или добро објашњавају смисао и суштину неких збивања – није ништа друго до испољавање сопственог људског потенцијала и идентитета“.⁹⁶⁷

На самом почетку бављења Крлежом, Тимченкова дневничка белешка од 22. марта 1971, дакле три године пре објављивања првог текста о Крлежи,⁹⁶⁸ дословно гласи: „До 16.30 читао сам Крлежу: његов београдски и љубљански (плenumски) реферат и његову дискусију на Пленуму у Београду, 1954. год. Утврдио сам се у уверењу да је то обичан чанколиз. Ако грешим онда с мојим интелектом нешто није у реду. У своју етику не сумњам.“ Важна је ова белешка не због одреднице – *чанколиз*, која овде није у функцији предрасуде која би условила коначни вредносни суд, већ због помињања етике. Наиме, у Тимченкову етику не сме бити сумње, и у контексту његовог живота, а још више у контексту његовог дела. И та чињеница отвара могућност посматрања његових судова о Крлежи управо са становишта етике. Правац таквог посматрања отвара и вредносни суд о Крлежи писцу, који долази до изражаја у тексту „Двоструки Крлежа“, тј. приказу књиге из 1997. *Крлежа и Срби* Радована Поповића. Наиме, Тимченко констатујући да је Крлежа велики писац, закључује да је ипак најтрајнија дела – романе и драме остварио пре рата, оцењујући да су роман *Заставе* и драма *Аретеј* знатно испод оних предратних – *Повратка Филипа Латиновића*, *Банкета у Блитви* и *На рубу памети*, као и драме из Глембајевског циклуса и *Вучјака*,

⁹⁶⁶ Миливој Ненин, „Писмо уреднику о немогућности да се напише текст о Крлежи“, *Печат о Крлежи Данас* (припремили Маринко Вучинић, Лука Мичета и Гојко Тешић), Београд : Терсит, 1993, стр. 25.

⁹⁶⁷ Н. Тимченко, нав. дело, стр. 10.

⁹⁶⁸ Реч је о приказу књиге Николе Милошевића *Андрић и Крлежа као антиподи* из 1974, под називом „Уметнички поступци Андрића и Крлеже“.

док већини Крлежиних есеја одриче актуелност и трајнију вредност. Исти овакав став према Крлежи писцу присутан је у књизи *Књижевност и догма*. У истом том тексту Тимченко оставља слику о Крлежи као типичном интелектуалцу у једном аутократском режиму, који с једне стране због личних аутократских склоности жели да има пресудну улогу у националној култури, а с друге стране настоји да буде веран без остатка режиму, што му увек не полази за руком јер се томе отима његова стваралачка личност, слику која му пружа и могућност за коначан одговор на питање постављено у називу једног поглавља књиге – *негатор или апологет* – читљив из закључка: „Лавирајући између воље за моћи и извесних индивидуалних порива, који су међутим пригушени поменути ауторитарним склоностима, Крлежа се што је више време пролазило двојио на јавног аплогету и тајног негатора.“ За закључке до којих долази у својој књизи о Крлежи Тимченко веома јасно разлучује „чињенице првог од чињеница другог реда“.⁹⁶⁹

⁹⁶⁹ М. Ненин помињући Ласићеву књигу о Крлежи из 1982, ставља опаску да се у књизи не могу јасно разлучити чињенице првог од чињеница другог реда и то документује примером: „Ласић пише о неком голубијем паприкашу од којег је Крлежа покварио стомак – а не пише ни реченицу о полемици Крлеже са Црњанским.“ (М. Ненин, нав. текст, стр. 25).

4.

Психологија књижевне логорологије: руске и српске теме

Из истог корпуса текстова из којег су настале поменуте књиге *Књижевност и догма: година 1952. у српској књижевности* и *Негатор или апологет: о Крлежином ангажману*, потичу и текстови објављени у књизи *Психологија књижевне логорологије: руске и српске теме*.⁹⁷⁰ Промишљање о судбини књижевности, али и о судбини књижевника у временима којима се Тимченко читавог века бавио, временима чији се обриси јасно оцртавају у до сада анализираним текстовима, свој завршни израз налази управо у темама о стварности логора и књижевности која настаје као сведочанство те стварности. Довољно је поменути само опаску: „Зачуђује ноншаланција или цинизам (може се схватити и овако и онако!) са којом Крлежа прелази преко сведочења и писања Солжењицина о ГУЛАГ-у, поготово ако се има у виду позивање на обичну људску истину“,⁹⁷¹ да се схвати да је Тимченков однос према књижевности о логорима потекао из истог извора из којег потиче и потреба да се проговори о борби против идеолошких стега наметнутих и књижевности и књижевницима. У том смислу Тимченкови и објављени и необјављени радови о логорским темама, као сведочанства о људском страдању, у првом реду страдању из идеолошких разлога, откривају се као драгоцени документи једног дубоког и дугогодишњег архивирања и промишљања, најпре о феномену логора уопште, а затим логорске књижевности и њеног значаја, с посебим акцентом на нашој логорској прошлости и књижевности о њој.⁹⁷²

Оно што код Тимченка фасцинира јесте, условно речено, невероватна дисциплинованост да се истраје у објективности приликом тумачења узрока и последица тог, слободно се може рећи, феномена новије историје оличеног у логорима, па ће он и када пише о кривцима, али и о жртвама, бити одмерен и непристрасан у доношењу закључака. Врло ретко и само на тренутке пробиће се кроз ове редове

⁹⁷⁰ Николај Тимченко, *Психологија књижевне логорологије: руске и српске теме*, (приредила Драгана Бедов) Лесковац 2014.

⁹⁷¹ Н. Тимченко, *Негатор или апологет: о Крлежином ангажману*, Лесковац 2015, стр. 214.

⁹⁷² Далеко је већи број Тимченкових дела објављен после његове смрти, као што је већ речено, и сва она су колико допринос српској књижевности, толико и сведочанство о стваралачкој биографији аутора, па стога и рукописи о логорским темама Николаја Тимченка осветљавају још један важан аспект његовог дела.

наговештај личног страдања,⁹⁷³ из којег се може читати и сâмо (готово опсесивно) интересовање за ову тему.

У уводном тексту „Књижевност на крају“ века Тимченко на самом почетку пише: „Логори и идеологије испунили су и обележили овај наш век: логори као његова стварност а идеологије као оправдање и објашњење те стварности. Логорима су претходили крвави ратови у којима су у два наврата током овог века учествовале све земље света; за све то време, често се претварајући у бесомучну и заглушујућу пропаганду, идеологије су радиле свој посао. На жалост, понекад је и књижевност била на страни лажне свести, која није ништа друго већ свест под присмотром и тортуром.“⁹⁷⁴ Управо овај цитат указује на нераскидиву везу: логори – идеологија – књижевност, везу коју ће Тимченко осветљавати у свим текстовима на тему логора и литературе о њима.

Аушвицу и Колими, по дубини зла, Тимченко придружује Голи оток. Александар Солжењицин и Варлам Шаламов узети су као пример онога што књижевност може када је на правој страни, као сведок о људском страдању. Страдање посматрано кроз логорски век достиже такве размере да изгледа нестварно. После Аушвица – шок Гулага! Поставља се питање шта после Гулага, јер Аушвиц се десио у режиму чији је знак био расизам, а Гулаг се открио у поднебљу у којем је револуција објавила нову зору слободе за све људе. И у складу са тим, Тимченко поставља чувено питање, исто оно које је поставио између осталих и Милош Црњански суочен са гадостима рата, а то је управо питање о потреби писања. Јер, ако поставимо метафизичко питање – писати или не писати – постоје само два одговора. Тимченко се приклања ономе по којем је писање судбина, односно морање. А то питање уједно је одговор и на питање о опстанку књижевности. На истој линији о питању опстанка књижевности јесте и констатација да писац пише да би рекао своју истину и своју идеју о опстанку и да ако при том сведочи „о паклу као о паклу, о животу као о животу, о страдању као о страдању, о идеологији као идеологији, тј. оправдању логора и ратова, репресије

⁹⁷³ О Тимченковом страдању остављени су подаци у поглављу о његовом животу и стваралачкој судбини. Бројна сведочанства о мукама које је подносио као политички неподобна личност остављена су у његовим дневничким белешкама, али се налазе и у текстовима савременика на које је већ указано.

⁹⁷⁴ Николај Тимченко, *Психологија књижевне логорологије: руске и српске теме*, (приредила Драгана Бедов) Лесковац 2014, стр. 9.

и манипулације, и о човеку и његовој ситуацији као трагичној и писања достојној – писац ће потврдити и смисао сопственог постојања и неопходност опстанка књижевности⁹⁷⁵. У показивању правога лица Аушвица и Колиме, Тимченко види и потврду да има наде за човека и човечанство све док такви „судбински писци“ имају снаге и храбрости да погледају у лице суровој истини коју изриче њихова књижевност. Писање Шаламова и Солжењичина које је било на страни истине, дало је књижевност која се појавила у својству сведока и тужиоца и у подвлачењу таквог извршавања мисије књижевности која је избегла да буде у служби идеологије, заправо Тимченко даје потврду о својој основној преокупацији.⁹⁷⁶ У контексту оваквих разматрања, који подразумевају положај књижевности на крају века, додирнут је и проблем писања у изгнанству, а преко примера Солжењичина, Чеслава Милоша, Шкворецког, Кундере, Бродског, Војновича, Зиновјева, Сињавског и других, Тимченко закључује: „Тако је овај наш век, логорски и ратнички, опогањен идеологијом, још и век у коме је постало нормално, и једино могуће чак, писати у изгнанству. Домовина или слобода? Та дилема као да је решена у корист слободе. Али, то значи, на жалост, да је овај наш век на свом измаку открио још нешто: да ни слободе нема, или је бар није било довољно. И тако, и поред идеје о неопходности опстанка књижевности, 20. век оставља у аманет своме наследнику, 21. веку, и идеју о слободи о чијем гушењу књижевност такође потресно сведочи.“⁹⁷⁷

Ако причу пребацимо на домаћи терен, кључно име у вези са логорским темама свакако је име Драгослава Михаиловића, а последњи текст под називом „Запис о Драгославу Михаиловићу“, којим се завршава овај избор, говори о логорским темама на нашем тлу и у српској књижевности. Говорећи о животу и логорашком искуству Михиловићевом, писцу „који је својим искуством и књижевном и личном судбином истовремено и сведок и креатор: сведок једног трагичног времена и литерарни стваралац који је у свом делу на дубок и блистав начин описао и окарактерисао то време“⁹⁷⁸ у његовој потреби да се проговори о суштини једне од најмрачнијих

⁹⁷⁵ Исто, стр. 12.

⁹⁷⁶ Како би додатно појаснио да мисија књижевности не може бити остварена само као истинито сведочење, Тимченко додаје да је то сведочење оставило дубок траг „пре свега зато што је потекло из дубоке унутрашње потребе и зато што има све одлике уметничког преобликовања истините садржине којом се бави и хумане поруке коју доноси“ (Исто, стр. 13).

⁹⁷⁷ Исто, стр. 13–14.

⁹⁷⁸ Исто, стр. 286.

тоталитаристичких идеологија прошлог века, Тимченко види нашег и Солжењицина и Шаламова истовремено. Цитирајући реченицу једног Михаиловићевог јунака, који каже да човек треба да живи само догле док верује да тако нешто као Голи оток не може да постоји, Тимченко поново актуелизује питање да ли треба живети и да ли се стваралаштвом у корист човека може превазићи бесмисао, и опет у Михаиловићевом делу, такође о Голом отоку и о животу који и даље тече, макар и под сенком Голог отока, проналази потврдан одговор.

Први и завршни текст праве, заправо, оквир у којем ће се кретати Тимченкова мисао и у којем ће износити своје закључке и виђења стварности, у првом реду наше стварности, исписујући белешке о готово свим значајнијим ауторима и делима који су се бавили логорима, или на начин тумача и посматрача, али још више самих учесника, жртава на чија сведочења указује и на чије судбине нас подсећа. Готово потресно, а чини се и неопходно звучи подсећање на једну Михаиловићеву изјаву у којој он међу три најужаснија злочина 20. века у Европи, уз хитлеровски Холокауст и стаљиновски Гулаг, убраја и Голи оток. На том месту Тимченко за тренутак напушта терен књижевног и осветљава онај историјски, у којем се исписује јасан троугао: Хитлер, Стаљин, Тито, и наглашава лични став.

Код овог троугла требало би се на тренутак зауставити, јер се баш њиме иницира питање тешкоће живота и књижевног стварања под диктатуром, а тиме се – тачније, генерално питањем слободе уметничког стварања – бави Тимченко, јер и када пише конкретно о логорима, шире, он мисли и на сам систем који симболише логор, а то је свакако живот и стваралаштво у тоталитарним режимима какав је био наш под Титом, или руски под Стаљином. У том смислу треба тумачити и помињање и разбијање мита о двадесетим годинама као о великом раздобљу у којем је цветала руска авангарда, позивањем на Марка Шагала и књигу *Мој живот* – која осветљава судбину каква је очекивала уметнике и интелектуалце тих двадесетих година, или на Надежду Менделштам и њене књиге успомена – у којима оставља сведочанства о почецима прогона и забрана и припремама за оно што је дошло касније, а то време обележава као „време губљења и нестајања личности“.⁹⁷⁹

⁹⁷⁹ Исто, стр. 22.

У контексту погрома на уметнике и на уметност, а из перспективе оног универзалног питања слободе уметности (које се прећутно поставља у случају Николаја Тимченка увек и свуда), поменута је судбина Манделштама, Булгакова, Ахматове, Цветајеве и многих других, свих оних којима су још почетком двадесетих година отворени досијеи. Јер, револуција је после Октобра постала једино вид борбе за власт и диктатуру једног погледа на свет и постала gluva за духовну сферу и њене потребе за разноликошћу, за њене покрете и тражења: „Сукоб је био неминован, а Стаљин га је учинио кривим“,⁹⁸⁰ закључује Тимченко. А закључак је својеврстан искорак у универзални проблем односа духовног стваралаштва и догме, јер тај однос исто тако може бити и подстицајан, будући да уметност живи од онога што суштински јесте сукоб на различитим нивоима, све док тај сукоб не почне да се тиче, не решавања уметничке, него и физичке судбине човекове.

У поглављу „Трагика двадесетих година. На маргинама *Сећања и размишљања* Надежде Манделштам“ идентичном објављеном тексту из 1992,⁹⁸¹ Тимченко доноси одломке из свог рукописа који зове *Дневник једног читаоца*, тачније одломак под називом „Белешке с предумишљајем“, за које каже да су у органској вези са основном темом текста, да се тичу исте духовне атмосфере, иако наизглед говоре о другим темама и временима.⁹⁸² Садржај тог одломка важан је због тога што на изванредан начин ближе одређује оквир Тимченкове мисли у који се уклапа и књига *Психологија књижевне логорологије*. Наиме, подсећајући на Волтерову мисао о залагању да се саговорнику са којим се не слаже не сме одузети право и могућност да свој став искаже, Тимченко ће поменути Конгрес књижевника у Новом Саду из 1985. године, апострофирајући Волтерову мисао тј. некадашњу норму нормалног понашања у дијалогу двојице неистомишљеника, као далеки и неиспуњени идеал код нас, указивањем на чињеницу да је на поменутом скупу југословенских писаца, без обзира на дискусију, било уочљиво да се право које Волтер сматра природним – морало освајати, а да „противници Волтерови уживају подршку утицајне идеолошке сфере и да се служе терминологијом и аргументацијом за коју је речено, не без разлога, да је милитантна, или бар нетолерантна“.⁹⁸³ У том контексту, тј. у потреби непрекидног освајања слободе

⁹⁸⁰ Исто, стр. 27.

⁹⁸¹ „Трагика двадесетих година. На маргинама *Сећања и размишљања* Надежде Манделштам“, *Копча* (Приштина), год. 1, бр. 1, јануар 1992, стр. 111–124;

⁹⁸² Напомиње да је текст писан 1985.

⁹⁸³ Н. Тимченко, нав. дело, стр. 31.

за писце, Тимченко упућује на нужност враћања на искуства двадесетих година у Русији, и педесетих година код нас и на нужност указивања на примере којима обилује „свакодневица наше културне ситуације“ и границе освојене слободе.⁹⁸⁴

Лако је наслутити разлоге из којих Тимченко посеже за руском књижевношћу тог доба и судбином уметника блиских по свим линијама његовом бићу. Александру Солжењицину и Варламу Шаламову посвећена је пажња какву заслужују. У поглављу под једноставним називом „Варлам Шаламов“, поред указивања на биографске податке и анализе књига *Приче са Колиме* и *Четврта Вологда*, Тимченко проговара и о заточеницима стаљинског тоталитаризма генерално и о времену којем су припадали, откривајући механизме логорског система и процесе уобличавања личног доживљаја и искуства у нешто што, на пример, Шаламов означава као „четврто време“, тј. уметност.⁹⁸⁵ Дело Александра Солжењицина,⁹⁸⁶

⁹⁸⁴ Правећи аналогију са закључцима о двадесетим годинама у Русији Надежде Јаковљевне тј. са њеним констатацијама да су се у епохи организоване књижевности и мисли установила два јасно одвојена тора – писци и идеолози и политичари – и да су људи из страха, или предубеђења да је то пресудно за њихов опстанак почели да навлаче на своја лица маске, под којима су остајали, Тимченко ту поделу уочава и у стварности осамдесетих година код нас, подсећајући да је освајање слободе текло кривудаом линијом, те је и 1952. година, у којој је видљиво ослобађање духа, започела „спаљивањем рукописа студије о Његошу, а завршила се Дончевићевом критиком Деснице“ (Исто, стр. 33). Указујући на парадоксе педесетих година Тимченко подсећа да је у време супротстављања Стаљину и Информбироу, када су се појављивала прва дела Михаила Лалића, Добрице Ћосића, Антонија Исаковића, Васка Попе, Миодрага Павловића, када је објављена *Песма* Оскара Давича – обустављено излагање *Младости*, да су Бранко Ћопић и Ели Финци стрепели од хапшења и да је забрањена брошура Жике Стојковића у којој се критикују Ћиласова гледишта, додајући: „А касније, упоредо са стицањем слободе уметничког изражавања и победом естетског плурализма, јављале су се забране књижевних и научних дела, Финцијев вапај за административним мерама, критика 'црног таласа', Чиплићева обнова дончевићевског критичарског стила – да би ово непотпуно набрајање завршило Давичовим 'предлогом', произашлим из уверења да је стање књижевничке организације болесно, тачно у духу Дончевићевог описа, да се формира једно, отприлике, ларпурларгистичко удружење у које би ушли писци – очишћени од свега што се Давичу не свиђа.“ (Исто, стр. 34–35). Све ово Тимченко помиње да би указао на догађај из 1983, када је књига Небојше Попова *Друштвени сукоби – изазов социологији* судски забрањена и по налогу суда уништена и да би закључио како онемогућавање другачијег мишљења није више ствар појединаца и није искључиво израз интереса привилегованих који сматрају да је с појавом другачијег мишљења њихова позиција угрожена, него да се сада непосредно ангажује држава преко својих судских и казних органа, да би „заштитила“ своје грађане, закључујући: „Зато су све чешће забране књига када изостану „превентивне мере“ да се спречи појава непожељних књига пре него што морају да ступе на сцену тужиоци, судије и извршиоци судских одлука о забрани и спаљивању (односно уништавању) проscribeваних књига.“ (Исто, стр. 35).

⁹⁸⁵ Тимченко ће цитирати Шаламовљеву реченицу с почетка мемоарског рукописа *Четврта Вологда* која гласи: „Настојим да у овој књизи објединим три времена: прошло, садашње и будуће, у име четвртог времена – уметности.“ (Исто, стр. 53).

⁹⁸⁶ Два текста о Солжењицину објављена су у периодици раније: „*Архипелаг Гулаг* Александра Солжењицина: Александар Солжењин: *Архипелаг Гулаг*, Рад, Београд 1988.“, *Градина*, год. 23, бр. 11–12, новембар–децембар 1988, стр. 196–208. и „Сила народа: Александар Солжењин, Руско питање крајем 20. века“, *Наша реч*, год. 51, бр. 35, 8. септембар 1995, стр. 8; поглавље књиге посвећено Солжењицину идентично је тексту из *Градине* и има исти наслов.

опет, означено је као незаобилазно са становишта промишљања о судбини човека и идеологија у 20. веку, а с тим у вези *Архипелаг Гулаг*, посматран је не као књига која се тиче стаљинистичке прошлости само у земљи совјета, него као књига која се тиче свих људи, а у првом реду нас, јер, како Тимченко истиче, и наша земља спада у оне које су „окусиле тзв. револуционарне промене“.⁹⁸⁷ Солжењициново дело оцењено је као неумољиво разарање свих митова и предрасуда о природи и суштини стаљинизма и о свему што се догађало са људима који су добили статус стаљинских логораша, као дело које је и документационом и књижевном страном потврдило оцену да је „Совјетски Савез под Стаљиновом страховладом био претворен у земљу концентрационих логора и, посебно, у земљу робовског рада“.⁹⁸⁸ Величину Солжењициновог дела Тимченко види у томе што он готово на свакој страници поставља крупна морална и егзистенцијална питања и храбро проблематизује све теме из читаве историје Русије. Приликом подсећања на чињеницу да се Солжењициново дело појавило 1973. и да је пропраћено у нашој штампи, Тимченко указује и на разлоге зашто је много касније, тек 1988. преведено. Интересантан је његов приступ, јер правећи паралелу, указује на ситуацију која се догађала тих година код нас, тј. подсећа на учестале забране позоришних и књижевних дела које су трајале годинама под привидом слободе стваралаштва.⁹⁸⁹ На тај начин, врло ангажовано, Тимченко проговара о стваралачкој слободи код

⁹⁸⁷ Исто, стр. 55. Тимченко упућује на текст Ивана Караиванова „Стаљинске чистке“ (*Тридесет дана*, год. 8, бр. 70–71, новембар–децембар 1951, стр. 28–44), који је примио са одређеном врстом неверице, будући да је то било време када су тек престали, као гимназијалци, да пишу писмене задатке о Стаљину и „рајском животу у обећаној земљи социјализма“. Све то поткрепљује илустрацијом атмосфере у којој су сервиране идеализоване представе о Совјетском Савезу, као истине које су се прихватале без резерве, а самим тим, подаци о Стаљинским чисткама на неки начин су преокретале ток мисли, па и живота, како тврди. Тимченко упућује и на литературу која се почела да се појављује код нас у време жестоке борбе са Стаљином (нпр. Александар Вајсберг-Цибулски, *Завера ћутања. Велика „чистка“ у СССР*, Београд 1952, итд).

⁹⁸⁸ Н. Тимченко, нав. дело, стр. 63.

⁹⁸⁹ Помиње у том смислу протест београдских интелектуалаца на јавном дводелном скупу у организацији Српског филозофског друштва, и оштру осуду који је тај скуп доживео у штампи. Апел Солжењицина, кога су званично огласили за непријатеља и чија су дела испуњена нападима на социјализам и совјетски начин живота, у којем позива све факторе у својој земљи да прекину са прогонима писаца, наша штампа је пренела, док је сличан апел огромног броја наших стваралаца једноставно проглашен за демонстрацију и самим тим – дискредитован. Иако не помиње тачно, јасно је да мисли на дводелну јавну трибину коју је Српско филозофско друштво организовало на тему „Социјализам и култура“, након скидања са репертоара *Кад су цветале тикве* Драгослава Михаиловића у Југословенском драмском позоришту и представе *Друга врата лево* Александра Поповића у Атељеу 212, 1969. године.

нас,⁹⁹⁰ о односу према стваралаштву и ствараоцима и остајући доследан својим ставовима по питању слободе уметности.

Још је лакше разумети Тимченково инсистирање на судбини писаца наше књижевности, поготово када се мисли на голооточку тематику. Као кључни докази и литерарна сведочанства првога реда о атмосфери и суштини логора разматрана су најпре дела Драгослава Михаиловића,⁹⁹¹ његова документаристичко-публицистичка проза *Голи оток* (1990), студија *Кратка историја сатирања* (1999), збирка прича са логорашком тематиком *Лов на стенице* (1993) и роман *Злотвори* (1997), потом, опет нераскидиво повезана са Михаиловићевим именом, књига *Удри банду* Мирослава Поповића (1988),⁹⁹² и романескно остварење *Геџ и Мајер* Давида Албахарија.⁹⁹³ Подсећа Тимченко и на књиге Жени Лебл (*Љубичице бела. Виџ дуг две и по године*, 1990), Вере Ценић (*Кањеџ филма*, 1994), сведочанство Владе Дапчевића,⁹⁹⁴ не заборављајући да помене ни име Јовице Аћина, толико значајно када се говори о нашој књижевној логорологији, одајући му признање и за сада већ чувене, историјске темате у часописима *Дело* и *Поља*.⁹⁹⁵

⁹⁹⁰ „Наше самоуправно друштво које се, наводно, преко поменута два позоришна савета побунило против неких уметника и њихових дела, обрачунало се у ствари с њима на начин који не доликује ни самоуправљању ни уметности. Оно, међутим, не осећа неопходност да се и само *преиспита*, суочено са уметничком и философском истином која постаје несумњива свест ове земље и овог народа. Глас интелектуалаца и стваралаца требало би увек да буде знак за свако друштво, које жели да буде револуционарно и самоуправљачко, да се замисли над собом, својом праксом и путевима свога развитака. Друштво које не жели да чује глас стваралаца, које не узима у обзир уметничку истину о себи, које негира ум и право стваралаца да имају своје идеје, па и да „греше“ – губи атрибуте револуционарног друштва, постаје његова негација. Однос према стваралаштву је најбољи, најпозданији регулатив и показатељ стремљења једног друштва и његових правих циљева. Уколико је то однос негације, подозрења или омаловажавања – то је сигуран знак да је само друштво у кризи, да је оно на опасном путу да престане да буде социјалистичко.“ (Исто, стр. 66).

⁹⁹¹ Сва три поглавља која су под истим називом ушла у избор књиге објављена су у периодици: „Голооточки систем преваспитавања“: Драгослав Михаиловић, *Голи оток*, Политика, Београд 1990. – *Јединство* (Приштина), год. 47, бр. 203–204, 27–28. јул 1991, стр. 12; „Запис о Драгославу Михаиловићу“, *Наше стварање*, год. 47, бр. 3–4, 2000, стр. 229–232; „Треће пролеће Драгослава Михаиловића“, *Наше стварање*, год. 49, бр. 1–4, 2002, стр. 107–112.

⁹⁹² Мирославу Поповићу и књизи *Удри банду*, посвећена је значајна пажња, најпре указивањем на околности под којима је сам текст објављен, а потом тврдњом да је по ономе што је доживео и по начину на који је то доживљено претворио у дело „у трајни споменик једне епохе и бестијалности која је тој епохи дала обележје“ (Исто, стр. 79) наш писац подсећа на прослављеног и трагичног Варлама Шаламова.

⁹⁹³ Поглавље у књизи идентично је објављеном тексту „Обнављање зла и вечност живота“: Давид Албахари, *Геџ и Мајер*, Стубови културе, Београд 1998. – *Наша реч*, год. 55, бр. 1, 15. јануар 1999, стр. 11.

⁹⁹⁴ Славко Ђурувија, *Ибеоваџ: Ја, Владо Дапчевић*, Београд 1990.

⁹⁹⁵ У поглављу „Књижевна логорологија“, Тимченко најпре указује да је и сам термин настао захваљујући Аћину, а затим се бави исцрпном анализом прилога из *Дела* (април–мај 1986), а потом и из *Поља* (август–септембар 1991).

Нешто што се међу Тимченковим радовима на тему логора данас посебно издваја својом актуелношћу, свакако јесу његови осврти на страдање Срба у аустроугарским и бугарским концентрационим логорима током Првог светског рата у поглављу „Књижевна логорологија“. Подсећање на ове чињенице има тежину и актуелност у контексту ревизије Првог светског рата.⁹⁹⁶ У том смислу ваља поменути Тимченко подсећање на *Црну књигу* Владимира Ћоровића и збирку чланака и студија Владимира Стојанчевића *Србија и српски народ за време рата и окупације 1914–1918*, и на приказивање аустроугарских ратних циљева који су истовремено значили и угрожавање националног опстанка целог српског народа, његове физичке егзистенције, материјалних добара, културе, части и имена. Тимченко цитира Стојанчевићев текст у којем се подвлачи да су тај рат и окупација имали све одлике геноцида према српском народу, а све у циљу успостављања пуне доминације Аустроугарске на Балканском полуострву. У сврху приказивања шта је све српски народ преживео у Првом светском рату, у атмосфери мржње према Србима, а у склопу стратегије аустријске државе која је донела план о уништењу Србије, поменуте су интернације Срба у логоре Добој и Арад, у првом реду, а поред ових логора поменути су и они по Мађарској, они у Талесдорфу, Туроњу и Нежидеру, с освртом на начине на који су људи терорисани и убијани. Треба овде, крај свега другог, нагласити и прелаз који Тимченко прави следећом констатацијом: „Логори и интернирање Срба, а затим и њихова ликвидација, актуелизовани су у Другом светском рату; оно што су започели Аустријанци у годинама првог рата, уз помоћ својих поданика у хрватским деловима некадање Аустроугарске, наставили су властодршци у тек формираној Независној Држави Хрватској; свима је познат логор у Јасеновцу...“⁹⁹⁷ Па наставља: „Аустроугарске логоре сменили су болшевички и нацистички, а затим и сви остали логори широм света...“⁹⁹⁸ враћајући се на тај начин у сигуран домен метафоричког доживљаја логора као синонима универзалног зла, без обзира на географију или тренутак појављивања.

Али не остаје на том сигурном терену, јер се у таквом поретку наметнуо интересантан, а готово и неминован закључак, и он га исписује, врло јасно: наиме,

⁹⁹⁶ Последњих година, сведоци смо чињенице да се ревизијом узрока и последица Првог светског рата баве велике светске силе и да незванични резултати, аргументовани или не, то је друга ствар, не иду у прилог Србији [прим. аутора].

⁹⁹⁷ Исто, стр. 187.

⁹⁹⁸ Исто, стр. 181.

констатујући да су Аустроугарске логоре сменили бољшевички и нацистички, Тимченко подвлачи да примат ипак има аустроугарска великодржавна политика и солдатека, а да је трагична судбина српског народа у томе што су ти први логори били углавном намењени Србима које је Аустроугарска монархија сматрала својим љутим противницима и непријатељима, наглашавајући да су логори и интернирање Срба, затим и њихова ликвидација, актуелизовани у Другом светском рату. Међутим, до поенте долази тек после указивања на нека искуства голооточких мученика, који сведоче о томе да су и на Голи оток, као батинаши и мучитељи, дошли мрзители српског народа – усташе, које је „за тај у ствари стари посао али у новим околностима, и за другог наредбодавца“⁹⁹⁹ одабрао човек, такође познат као мрзитељ Срба и који је припадао комунистичком покрету, Стево Крајачић, а она је садржана у следећим редовима:

„Усташе – комунисти – нацисти, Јасеновац, Стара Градишка, нацистички логори у Норвешкој, Голи оток... Какав ланац језивих места у којима је уништаван живот; симптоматично је само колико се често, када се говори о тим страдањима у логорима, мора поменути бестијалност усташа. Ово пишем под утиском најсвежије вести о новом погрому над српским живљем у Хрватској, тачније на подручју Грубишног поља, Папука и Псуња. Реч је о новом егзодусу Срба, о новом паклу који преживљава тај народ и о једним те истим носиоцима зла и смрти – мрзителима Срба чије је име – усташа.“¹⁰⁰⁰

Тимченкови текстови о логорској тематици значајни су из више разлога. У првом реду због већ поменутог питања о потреби писања на ту тему, због покушаја да се да свеобухватна слика логора, тачније симболике универзалног и апсурдног људског страдања оличеног у логорима свих времена, а на крају и због чињенице да се ови многобројни текстови сакупљени на једном месту откривају и као својеврсан подсетник колико о обиму логорске књижевности генерално, толико и о обиму наше аутентичне логорске књижевности. С тим у вези, највећи простор заузима, али и највише ауторових интересовања изазива управо голооточка литература. Јер, када се узме у обзир све наведено, када се размотре логори који су обележили историју, некако се чини да је страдање из идеолошких разлога заиста најапсурдније, а чудовишности

⁹⁹⁹ Исто, стр. 197.

¹⁰⁰⁰ Исто, стр. 198.

људске испољене из тих разлога надмашују и унапред обесмишљавају сваки покушај разумевања. У том смислу, Голи оток је оцењен као наша најсуровија и најсрамотнија прича.

Промишљајући ту врсту страдања и осврћући се на сведоке и на обимну литературу, Тимченко у посебном поглављу указује и на феномен ћутања о Голом отоку, или прецизније: на стварање сасвим погрешне представе о њему, такозване „званичне истине“, нашироко пропагиране, а креиране и пласиране вешто и убедљиво, и на тај начин заправо објашњава појаву ћутања о овом логору, тврдећи да је она у вези не толико са страхом оних који су га преживели, већ са тим да су људи били практично онемогућени да исправљају ту већ утврђену „званичну истину“ о поправно-васпитном раду, јер се о Голом отоку причало на пленумима и конгресима – са највиших званичних места говорило се у контексту бриге Партије о онима који су је издали и окренули јој леђа. Истина је, наравно, потпуно другачија, а када је она изашла на видело, дуго је још требало да се појми и прихвати перфидност и суровост средстава која су на Голом отоку примењивана на политичке ухапшенике, већином информбировце, или присталице Стаљина, оне који су у једном тренутку изrekli другачије мишљење, или су простом доставом проглашени за непријатеље, а које је због званичне оштре и немилосрдне кампање, диктиране са партијских врхова, и када би се вратили са издржавања казне, чекала још већа, јер су се људи према њима из страха понашали као према оуженима, па су практично били изоловани из друштва. А заправо, били су мученици.

Због суровости преваспитавања и услова који су на њему владали, кроз обиље података које наводи користећи већ поменуте књиге и сведочанства, допуњујући их и писмима објављиваним у фељтону у *Борби* у време и после сведочанства Владе Дапчевића које тај лист доноси, Тимченко подвлачи да начин обрачуна са преваспитаницима на Голом отоку умногоме превазилази муке заточеника широм Гулага, јер су југословенски ученици надмашили Стаљина у показивању суровости.

Бавећи се Голим отоком, Тимченко ће се дотаћи спорне и преломне 1948, која означава разлаз комуниста и некадашњих бораца за комунистичку и социјалистичку идеју са линијом Комунистичке партије Југославије, тј. у ширем смислу између комунистичких партија Совјетског Савеза и земаља такозваних народних

демократија, с једне, и Комунистичке партије Југославије, с друге стране. У ту сврху биће незаобилазно помињан и Тито, али и сви они који су били извршиоци злочина. Закључујући да су у том сукобу диктатора и најбезобзирнијој борби за власт, настрадали наивни, а најчешће и невини, и да су такозвани политички кривци, или у том контексту колатералне жртве, подвргнути тортури логорског система толико страдали и патили да су ти наводни противници партије претворени у мученике, Тимченко подвлачи да на тај начин политичка тема (јер Голи оток јесте превасходно политичка тема), добија етичке димензије. Чињеницом да протагонист голооточке литературе није политички кривац и неистомишљеник, већ патња, страдање и мера људске издржљивости, односно шта све човек може да издржи и шта све човек може да уради мучећи другог човека – Тимченко наглашава да је то основно питање које постављају дела наше логорске литературе.

Сведочанства из књига сећања на Голи оток у домену литерарног сведочења доносе драгоцене странице, али документарни слој свакако је непроцењив. Иако Тимченко нашој литератури о логорима прилази најпре откривајући онај први, литерарни, не промиче му и не занемарује ни хронолошко ређање чињеница и података, наизглед суво и огољено, из којих се вештим тумачењем откривају суштински оквири у којима егзистира појединац као део једног огромног механизма заснованог привидно на идеологији, а заправо на сукобу који познаје само борбу за доминацијом схваћену у контексту светских размера и размирица, што најбоље илуструје цитат из књиге Мирослава Поповића: „У социјализму човек који је једном осуђен као политички кривац може само изаћи из затвора. На слободу – не. Ни сви остали нису на слободи, јер ње и нема.“¹⁰⁰¹

У том смислу посебно је занимљив случај Владе Дапчевића и његова судбина. Јер, заправо, и поред тога што је био нека врста фанатика и одани заточеник идеје, али и лично поштен, искрен и отворен, како га оцењује Тимченко, у њему он види жртву, у чијим се сведочењима отвара суштинско питање о изневеравању првобитних идеја партије којој је припадао. Изневеравање комунистичке идеје која се угушила у корупцији и борби за власт, на микроплану појединца какав је Дапчевић, значи дезоријентацију и отпор. Такав отпор Дапчевић и пружа постајући отпадник, а заправо критичар онакве партије која је изневерила изворне идеале. Као заточенику идеје,

¹⁰⁰¹ Исто, стр. 89.

остало му је само да пригрли оно за шта је веровао да је оличење првобитне идеје комунизма – Совјетски Савез и да од тога никада више не одступи. И да тако постане, не двоструки губитник, како би на први поглед изгледало, већ мученик, заробљеник у оним размерама које га уздижу до симбола читавих народа, безвремених и одсвуда, страдалих од идеологија које заводе, искоришћавају и на крају потиру појединца, јер суштински, у њиховом механизму који дроби и меље, појединац је потрошна роба, лако заменљива. И страда *човек* Владо Дапчевић, исто као што страда и *ибеовац* Владо Дапчевић. У складу са тим, Тимченко исписује: „Владо Дапчевић [...] на одговарајући начин, понекад и драстично потребно и одговарајуће, клизи по нашој савести и нагони нас да пред собом и пред другима полажемо рачун о томе ко смо, какви смо, какву смо историју имали, и како смо је не само тумачили него и градили, задовољавајући се полуистинама и неистинама, чак и онда када је било очито да је то само лаж.“¹⁰⁰²

Напоследку, Тимченков осврт на нашу логорологију својеврстан је осврт на страдање политичких кажњеника, али – у ширем смислу – то је осврт на страдање људско, које нужно подразумева идеолошко једноумље. А страдало се много. Страдао је, коначно, и сам Николај Тимченко, јер се усудио да у једном тренутку припада онима који нису хтели да прихвате да не смеју да мисле другачије. А то неприхватање спасило је мисао, спасило је књижевност и, у књижевности, чини се, пружило је спас и човеку.

¹⁰⁰² Исто, стр. 162.

VI

ЗАКЉУЧАК

На самом почетку, поред основних биографских података, покушано је да се укаже на значајније догађаје који су обележили Тимченков живот и дело, на његово бескомпромисно ангажовање и залагање за стваралачку слободу, последице које је због таквих јасно изражаваних ставова сносио и на плодну и дугогодишњу сарадњу у бројним листовима и часописима. Дневничке белешке, драгоцене и као документ о аутору, али и о времену, биле су у том смислу незаобилазан део рукописне оставштине, поред сачуваних докумената и преписке. Без обзира на политичку неподобност чије је последице сносио највише у средини у којој је живео, на ширем плану, судећи по подацима до којих се дошло, Тимченко је својим делом заузимао значајно место у књижевном животу и заслужио углед, у једном специфичном периоду наше књижевне прошлости, остајући доследан и сопственим избором „осуђен“ на усамљеничку посвећеност књижевном позиву.

Тимченкови судови о писцима чијим се стваралаштвом бавио дуги низ година и чијим се делима враћао у бројним објављеним прилозима,¹⁰⁰³ књигама и сачуваним рукописним предлошцима,¹⁰⁰⁴ откривају га као посвећеника књижевне речи. Стога многе његове оцене имају значај и из данашње перспективе и могу бити релевантне при проучавању стваралаца чијим се делима бавио.

Ако се могу тако издвајати, онда су Тимченкови писци без сумње били Васко Попа и Никола Милошевић. Њихово стваралаштво било је готово опсесивна тема Николаја Тимченка. Васко Попа је једини писац чијем је делу у потпуности посвећена књига *Записи о песнику: о поезији Васка Поне* и значајни делови књиге *Песник и завичај: белешке о бивању човека у литератури*. С правом се може

¹⁰⁰³ Приликом утврђивања броја објављених прилога о појединим ауторима, консултована је у првом реду *Библиографија Николаја Тимченка* (Лесковац 2008), коју је сачинио Дејан Вукићевић. Међутим, током бављења Тимченковим стваралаштвом, увидом у периодичку, указано је и на радове који се нису нашли у поменутом попису.

¹⁰⁰⁴ Где год је било потребе да се укаже на додатне прилоге из рукописних предлога, то је учињено. У случајевима у којима сачувани рукописи у основи садржавају оно што је исказано у објављеним прилозима, или су остављени у незавршеном облику, на њих није указивано.

рећи да песничко дело Васка Попе у Тимченку има једног од најстудиознијих и најтемељнијих проучавалаца. У Попиној уметности стекли су се сви атрибути потребни да се досегне „људски завичај“ и да се реши проблем бивања тј. остварења човека кроз стваралачки хуманистички чин. Његова поезија задовољила је највише Тимченкове критеријуме и о њој су изречени релевантни судови и са данашње тачке гледишта. С друге стране, допринос теоријског дела Николе Милошевића нашој науци о књижевности и иновативност његових поступака, били су разлози пасионираног тумачења, па се може рећи да је Тимченко о Милошевићевом делу изрекао значајне судове, а да је приликом стављања одређених примедби откривао више сопствену усмереност ка проучавању сличних проблема.

Осветљавајући најзначајније теме које су заокупљале Андрићеву стваралачку личност, Тимченко је и о његовом делу оставио редове којима се не може порећи луцидност и тачност. Осветљавање ране фазе његовог стваралаштва подсећањем на ангазоване есеје објављене у *Српском књижевном гласнику*, заправо су подаци о континуитету Андрићеве доследности када је у питању залагање за оно што се сматра књижевном вредношћу. Без обзира на одређене уступке које је Андрић морао да чини на спољашњем плану у периоду после Другог светског рата, Тимченко показује да на уметничком плану за Андрића компромиси нису постојали. Тимченкова компетенција дошла је до изражаја и у критичкој оцени *Сабраних дела* из 1976. године, али и из једног више полемичког осврта у којем је разматрана могућност квалификовања Андрићеве прозе *На сунчаној страни* из 1994. године као романа и приређивачки поступак Жанете Ђукић Перишић. Све га то открива као одличног познаваоца целокупног дела Иве Андрића, чији судови могу бити подстицајни и инспиративни. И када је у питању дело Милоша Црњанског, показаће се Тимченко као пасионирани тумач, исписујући, између осталог и изузетне мисли о природи духовне везе између Црњанског и Микеланђела. Не само као о белетристи, Тимченкове оцене значајне су и на плану осветљавања есејистичког и критичарског опуса Милоша Црњанског. Прилог о *Антологији српског песништва* из 1964. године Миодрага Павловића драгоцен је и незаобилазан, а Тимченково осветљавање његовог есејистичког, приповедачког и драмског опуса, али у првом реду песничког, открива познавање распона Павловићевог стваралаштва. Интересантно је и Тимченково освртање на његове

песничке збирке, али и на поједине песме, у првом реду на оне о богумилима, о којима је оставио прилог који луцидношћу исказаних мисли представља мало ремек-дело.

Тимченкова мисао често се враћала стваралаштву Станислава Винавера, разматрању његовог положаја и напада којима је био изложен. Није потребно указивати на значај Тимченкових оцена Винаверове делатности у контексту педесетих година, улогу хроничара књижевног и уметничког живота и борца за слободу стваралачког израза, суд о целокупном делу које још 1963. године обележава као део трајне баштине српске културе, али је битно истаћи да је мало ко исписао тачније и потресније редове о Винаверовом „случају“ у педесетим годинама.

О делатности и лику Добрице Ћосића остављене су интересантне белешке, а поводом његовог дела, изречени судови који сведоче о Тимченковом вредносном систему који многа од тих дела нису издржала. Без обзира на то што је могуће полемисати са одређеним примедбама, оне су исказане са једног становишта које увек у виду има уметничку вредност, а документоване су и поткрепљене анализом која се не може у већини случајева оспорити. И предавање на Коларчевом народном универзитету показује да Тимченко није правио компромис – о Ћосићевом роману рекао је оно што је заиста мислио, а таквој оцени се нема шта приговорити. Рукописна грађа о овом писцу, на ивици исповести и ничим спутаног размишљања, открива у доброј мери оно што је објављено или изречено и поводом Ћосићевог дела.

Такође у контексту књижевне ситуације педесетих година, оцена улоге и значаја Борислава Михајловића и Зорана Мишића неспорна је, а допринос осветљењу појединих фаза њиховог стваралаштва и одређених критичких текстова не може се занемарити. Прилози о Слободану Јовановићу, примеру узорног критичара, сведочанство су колико о Јовановићевој књижевној судбини, толико и о Тимченковом ангажовању.

Хроничарске склоности, способност да се уочи детаљ, илуструје на најбољем примеру дух времена и усмереност ка једном филозофском

промишљању законитости по којима се одређени обрасци у књижевном и уопште културном животу понављају, откривају се у Тимченковим приступима приликом тумачења поменутог послератног периода српске књижевности. Колико због чудног сплета околности и чињенице да се није појавила у време када би њена актуелност била несумњива, књига о Крлежи употпуњује слику о превирањима у политичком и књижевном животу, али је и својеврстан прилог проучавању Крлежиног публицистичког и есејистичког опуса и допринос као подстицајна идеја за проучавање психолошког профила писца. Сасвим је сигурно да ни прилози о логорској књижевности, систематични и свеобухватни, не могу бити пренебрегнути колико због документарне вредности, толико и због промишљања о страдању у једном ширем идеолошком контексту.

С друге стране, из бројних прилога, књига и рукописних предлога исцртавају се, у већој или мањој мери, портрети Радована Зоговића, Јована Поповића, Милана Богдановића, Чедомира Миндеровића, Велибора Глигорића, Марка Ристића, Оскара Давича, Елија Финција, Бранка Ћопића, Душана Костића, Милана Дединца, Милована Ћиласа, Боре Дреновца, Скендера Куленовића, Радомира Константиновића – писаца и књижевних критичара поготово оних најангажованијих у послератном књижевном животу. Такође, расуте у разним текстовима о поменутим писцима којима се бавио и полемичким написима, могу се пратити и Тимченкови судови о Зорану Глушчевићу, Петру Џацићу, Милошу Бандићу, Зорану Гавриловићу, Василију Калезићу и одређене критички интониране примедбе према појединим ставовима Станка Ласића, Драгана Јеремића, Славка Леовца, Радована Вучковића и других.

Као што обимност његовог целокупног дела говори о неуморности Николаја Тимченка, оно је и сведочанство о ширини Тимченкових интересовања. Излажући своје мисли у форми есеја, књижевног огледа, критичког приказа или филозофских и критичких рефлексија, његова интересовања се крећу од антике до 20. века. Готово да је немогуће у целини обухватити све теме његовог опуса – отуда и опредељење да се осветле најзначајнији аспекти његове мисли о српској књижевности 20. века. Оно што је важно истаћи јесте основни принцип Тимченкове, условно речено, поетике, по којем не постоји естетска категорија

која не подразумева етичку. Њоме су обележени и стваралаштво, али и сам живот. Гледајући на дело Николаја Тимченка, може се устврдити да је етика лична, а не социјална и друштвена категорија. Његово дело настало је у преплитању искушења која му је доносио живот, оданост књижевности и упорност да се остане доследан, а размере тог искушења пред којим се уздигла етика Николаја Тимченка одређује величина самог дела. Остављајући и сам својим примером *поуку за вечност* „по начину на који је пратио делатност других људи од пера и изражавао своје мишљење о њима“, ¹⁰⁰⁵ Тимченко је својим делом заслужио сигурно место у историји српске књижевности.

¹⁰⁰⁵ Н. Тимченко, „Пример Слободана Јовановића: Миодраг Јовичић, *Слободан Јовановић*“, *Наша реч*, год. 54, бр. 12, 27. март 1998, стр. 10.

VII

БИБЛИОГРАФИЈА НИКОЛАЈА ТИМЧЕНКА

ПРИМАРНА ЛИТЕРАТУРА

Посебна издања:

- Н. Тимченко, *Фрагменти из историје Лесковачког позоришта 1: 1896–1941*, Лесковац 1967.
- Н. Тимченко, *Песник и завичај: белешке о бивању човека у литератури*, Крушевац 1969.
- Н. Тимченко, *Записи о песнику: о поезији Васка Поне*, Крушевац 1972.
- Н. Тимченко, *Фрагменти из историје Лесковачког позоришта 2: 1970–1980*, Лесковац 1981.
- Н. Тимченко, *Народни музеј у Лесковцу 1948–1983*, Лесковац 1983.
- Н. Тимченко, *Француске белешке* (прир. Сунчица Денић), Врање–Лесковац 2006.
- Н. Тимченко, *Књижевност и догма: година 1952. у српској књижевности* (прир. Јован Пејчић), Београд–Лесковац 2006.
- Н. Тимченко, *Књижевна баштина Лесковца* (прир. Предраг Стајић), Лесковац 2007.
- Н. Тимченко, *Мисао, реч – судбина: античке теме* (прир. Илија Марић), Београд–Лесковац 2008;
- Н. Тимченко, *Меланхолија и херменеутика: мислилац и писац Никола Милошевић* (прир. Јован Пејчић), Београд–Лесковац 2009.

- Н. Тимченко, *Између стваралаштва и егзистенције: о Андрићу и Црњанском* (прир. Биљана и Владимир Мичић), Лесковац 2011.
- Н. Тимченко, *Смисао приповедања: о српској прози 20. века* (прир. Владимир Мичић), Београд 2013.
- Н. Тимченко, *Психологија књижевне логорологије: руске и српске теме* (прир. Драгана Бедов), Лесковац 2014.
- Н. Тимченко, *Негатор или апологет: о Крлежином ангажману* (прир. Миљивој Ненин), Лесковац 2015.

Прилози и чланци у серијским публикацијама и зборницима:

- Н. Тимченко, „Његош данас“, *Искра*, год. 1, бр. 1, 29. новембар 1951, стр. 4–5.
- Н. Тимченко, „Књижевне идеје Светозара Марковића“, *Искра*, год. 2, бр. 2, 1. јануар 1952, стр. 3.
- Н. Тимченко, „Вечити ликови“, *Лесковачки средњошколац*, год. 1, бр. 3, мај 1952, стр. 5.
- Н. Тимченко, „’Хроника о пустој реци’: један докуменат о херојској борби нашега краја“, *Лесковачки средњошколац*, год. 1, бр. 3, мај 1952, стр. 4.
- Н. Тимченко, „Наша ренесансна мисао“, *Лесковачки средњошколац*, год. 2, бр. 5, 1. новембар 1952, стр. 3.
- Н. Тимченко, „Споменици културе у Лесковцу и околини“, *Лесковачки средњошколац*, год. 2, бр. 5, 1. новембар 1952, стр. 4).
- Н. Тимченко, „Знаменитости Дубровника“, *Лесковачки средњошколац*, год. 2, бр. 6, 29. новембар 1952, стр. 4.
- Н. Тимченко, „Поводом приказивања ’Коштане’: гостовање позоришта из Врања“, *Лесковачки средњошколац*, год. 2, бр. 6, 29. новембар 1952, стр. 5.
- Н. Тимченко, „Золина педесетогодишњица“, *Лесковачки средњошколац*, год. 2, бр. 7, 1. јануар 1953, стр. 3.
- Н. Тимченко, „Да ли је реализам рекао последњу реч?“, *Омладински глас*, год. 5, бр. 4, 12. фебруар 1955, стр. 3.
- Н. Тимченко, „Држић и његове комедије у прози: уз ђачку представу ’Манде’ у Народном позоришту“, *Омладински глас*, год. 5, бр. 3, 15. октобар 1955, стр. 3.
- Н. Тимченко, „Мисија Тагоре“, *Омладински глас*, год. 6, бр. 10, 4. фебруар 1956, стр. 3.
- Н. Тимченко, „Највећа љубав песника Јесењина“, *Омладински глас*, год. 7, бр. 7, 5. април 1957, стр. 4–5.

- Н. Тимченко, „Милош Н. Ђурић: На изворима уметничке лепоте“, *Наше стварање*, год. 4, бр. 3–4, децембар 1957, стр. 72–74.
- Н. Тимченко, „’Песма о Роланду’ у српскохрватском преводу“, *Наше стварање*, год. 6, бр. 1, мај 1961, стр. 91–94.
- Н. Тимченко, „’Критика’ модерне литературе“, *Наше стварање*, год. 7, бр. 1–2, март–април 1962, стр. 107–117.
- Н. Тимченко, „Поново Комбол: Миховил Комбол, *Повијест хрватске књижевности до препорода*“, *Наше стварање*, год. 7, бр. 1–2, март–април 1962, стр. 134–135.
- Н. Тимченко, „Једна лепа и корисна књига: Ото Бихаљи-Мерин, *Продори модерне уметности*“, *Дело*, год. 8, књ. 8, бр. 11, новембар 1962, стр. 1393–1395.
- Н. Тимченко, „Сократ и Доситеј: могућности једне паралеле“, *Наше стварање*, год. 7, бр. 3–4, новембар–децембар 1962, стр. 178–185.
- Н. Тимченко, „Нова књига Велибора Глигорића: *У вихору*“, *Дело*, год. 8, књ. 8, бр. 12, децембар 1962, стр. 1508–1510.
- Н. Тимченко, „Критичарска присутност Петра Џацића: *Из дана у дан*“, *Израз*, год. 7, књ. 13, бр. 3, март 1963, стр. 256–258.
- Н. Тимченко, „Есејистика непресушне животности: Марко Ристић, *Историја и поезија*“, *Дело*, год. 9, књ. 9, бр. 6, јун 1963, стр. 796–799.
- Н. Тимченко, „Нови роман Оскара Давича: *Ћутње*“, *Књижевност*, год. 18, књ. 37, св. 10, октобар 1963, стр. 400–402.
- Н. Тимченко, „Подвиг се наставља: Оскар Давичо, *Глади*“, *Видици*, год. 12, бр. 81–82, јануар–фебруар 1964, стр. 14.
- Н. Тимченко, „Трагања Оскара Давича: *Суноврати*“, *Дело*, год. 10, књ. 10, бр. 3, март 1964, стр. 467–471.

- Н. Тимченко, „Вук и Старац Милија: прилог питању о индивидуалном уделу народног певача у стварању песничке творевине“, *Наше стварање*, год. 8, бр. 1–4, 1964, стр. 83–87.
- Н. Тимченко, „Критичко сазнање подстицај за мисао (на маргинама ’Нолитове’ библиотеке ’Сазвежђа’)“, *Наше стварање*, год. 8, бр. 1–4, 1964, стр. 126–127.
- Н. Тимченко, „О Његошу, једним поводом: Поводом књиге Вида Латковића, *Петар Петровић Његош*“, *Наше стварање*, год. 8, бр. 1–4, 1964, стр. 93–99.
- Н. Тимченко, „Револуција као стање духа: Оскар Давичо, *Тајна*“, *Наша реч*, год. 21, бр. 10, 5. март 1965, стр. 7.
- Н. Тимченко, „Две књиге есеја: Драган М. Јеремић, *Прсти Неверног Томе*. Славко Леовац, *Метаморфозе*“, *Наша реч*, год. 21, бр. 40, 24. септембар 1965, стр. 7.
- Н. Тимченко, „Књига о Гетеу и романтици: Зоран Глушчевић, *Путеви хуманитета*“, *Књижевност*, год. 20, књ. 40, св. 10, октобар 1965, стр. 302–303.
- Н. Тимченко, „Неверни Тома наше критике: Драган М. Јеремић, *Прсти Неверног Томе*“, *Књижевност*, год. 20, књ. 40, св. 11–12, новембар–децембар 1965, стр. 453–457.
- Н. Тимченко, „Славко Леовац, *Метаморфозе*“, *Књижевност*, год. 21, књ. 42, св. 1, јануар 1966, стр. 78–79.
- Н. Тимченко, „Књига о људској савести нашег доба: Марко Ристић, *Насер тиетро*“, *Путеви*, год. 12, бр. 2, март–април 1966, стр. 190–192.
- Н. Тимченко, „Једна занимљива колекција: приређивач Милош И. Бандић, *Књижевност између два рата*“, *Књижевност*, год. 21, књ. 42, св. 5, мај 1966, стр. 448–451.
- Н. Тимченко, „Радован Зоговић: *Артикулисана ријеч*“, *Књижевност*, год. 21, књ. 43, св. 9, септембар 1966, стр. 228–230.

- Н. Тимченко, „Франце Филипич: ’Седам љутих ветрова долази’“, *Наше стварање*, год. 13, бр. 4–5, септембар–децембар 1966, стр. 139–140.
- Н. Тимченко, „Српски романтизам у књижевној критици: приређивач Зоран Глушчевић, Епоха романтизма“, *Књижевност*, год. 21, књ. 43, св. 12, децембар 1966, стр. 534–535.
- Н. Тимченко, „Инфериорна критика: Драган М. Јеремић, *Критичар и естетски идеал*“, *Наше стварање*, год. 14, бр. 1–2, јануар–април 1967, стр. 84–87.
- Н. Тимченко, „У потрази за апсолутним: Радомир Константиновић, *Пентаграм*“, Путеви, год. 13, бр. 3, мај–јуни 1967, стр. 254–256.
- Н. Тимченко, „Напомена о критици“, *Наше стварање*, год. 14, бр. 3–4, мај–август 1967, стр. 103–105.
- Н. Тимченко, „Читаочеве белешке“, *Наше стварање*, год. 14, бр. 3–4, мај–август 1967, стр. 184–186.
- Н. Тимченко, „Приповетке о рату и револуцији: приређивач Петар Цацић, *Време непролазно*“, *Наша реч*, год. 23, бр. 28, 21. јул 1967, стр. 7.
- Н. Тимченко, „Четрдесет година присутности: Марко Ристић, *Присутства*“, *Градина*, год. 2, бр. 7–8, јули–август 1967, стр. 69–70.
- Н. Тимченко, „Српско родољубиво песништво: приређивач Зоран Глушчевић, *Антологија српског родољубивог песништва (XIV–XX век)*“, *Наша реч*, год. 23, бр. 46–47, 27. новембар 1967, стр. 9.
- Н. Тимченко, „’Бајка’ Добрице Ћосића“, *Наше стварање*, год. 14, бр. 5–6, септембар–децембар 1967, стр. 336.
- Н. Тимченко, „Српска књижевна критика у обради др Предрага Палавестре и Павла Зорића“, *Наше стварање*, год. 14, бр. 5–6, септембар–децембар 1967, стр. 333–336.
- Н. Тимченко, „Криза духовних вредности“, *Наше стварање*, год. 14, бр. 5–6, септембар–децембар 1967, стр. 212.

- Н. Тимченко, „Зоран Гавриловић: *Антологија српског родољубивог песништва*“, *Књижевност*, год. 23, књ. 47, св. 1, јануар 1968, стр. 90.
- Н. Тимченко, „Похвала есеју: Светлана Велмар-Јанковић, *Савременици*“, *Наше стварање*, год. 15, бр. 1–2, јануар–април 1968, стр. 118–119.
- Н. Тимченко, „Природа културног чина“, *Наше стварање*, год. 15, бр. 1–2, јануар–април 1968, стр. 42–44.
- Н. Тимченко, „Достојевски и револуција“, *Градина*, год. 3, бр. 11, новембар 1968, стр. 24–28.
- Н. Тимченко, „Ко квари грађане и омладину: Сократ или његове судије“, *Дело*, год. 15, књ. 15, бр. 1, јануар 1969, стр. 74–82.
- Н. Тимченко, „Михаило Ђурић: *Хуманизам као политички идеал*“, *Философија*, год. 13, бр. 3–4, 1969, стр. 261–264.
- Н. Тимченко, „Опране руке Понтија Пилата“, *Философија*, год. 14, бр. 1, 1970, стр. 121–130.
- Н. Тимченко, „Коме смета песникова реч: над једним поглављем *Тврђаве* Меше Селимовића“, *Философија*, год. 15, бр. 2–3, 1971, стр. 211–219.
- Н. Тимченко, „Писац и стварност“, *Философија*, год. 15, бр. 4, 1971, стр. 87–101.
- Н. Тимченко, „Судбина интелигенције и револуционарне личности у социјализму: Руди Супек, *Хуманистичка интелигенција и политика*“, *Философија*, год. 15, бр. 2–3, 1971, стр. 241–245.
- Н. Тимченко, „Философско мишљење и ауторитарне структуре“, *Философија*, год. 15, бр. 4, 1971, стр. 133–146.
- Н. Тимченко, „Лазар из Витаније и проблем Месије“, *Савременик*, год. 18, књ. 35, бр. 3, март 1972, стр. 269–277.
- Н. Тимченко, „Песник као критичар: Иван В. Лалић, *Критика и дело*“, *Савременик*, год. 18, књ. 35, бр. 4, април 1972, стр. 380–382.

- Н. Тимченко, „Избор радова Бориса Ејхенбаума: Бориса Ејхенбаума *Књижевност*“, *Савременик*, год. 19, књ. 37, бр. 4, април 1973, стр. 396–398.
- Н. Тимченко, „Студија о Војиславу Илићу: Милорад Павић, *Војислав Илић и европско песништво*“, *Савременик*, год. 18, књ. 35, бр. 5, мај 1972, стр. 478–480.
- Н. Тимченко, „’Стари’ и ’нови’ критички реализам“, *Савременик*, год. 18, књ. 35, бр. 6, јун 1972, стр. 499–501.
- Н. Тимченко, „Революционар о статусу поезије: Лав Троцки, *Књижевност и револуција*“, *Савременик*, год. 18, књ. 36, бр. 7, јул 1972, стр. 83–85.
- Н. Тимченко, „Размишљање о природи критике: Светозар Петровић, *Природа критике*“, *Савременик*, год. 18, књ. 36, бр. 11, новембар 1972, стр. 420–422.
- Н. Тимченко, „Политика као зла судбина: Предраг Протић, *Стваралац и политика*“, *Савременик*, год. 18, књ. 36, бр. 12, децембар 1972, стр. 511–513.
- Н. Тимченко, „Митска свест 20. века: Ернст Касирер, *Мит о држави*“, *Филозофија*, год. 16, бр. 4, 1972, стр. 205–208;
- Н. Тимченко, „Филозофија, историја и књижевност“, *Филозофија*, год. 17, бр. 1–2, 1973, стр. 89–92.
- Н. Тимченко, „Ауторитет и ум: Љубомир Тадић, *Традиција и револуција*“, *Савременик*, год. 19, књ. 37, бр. 3, март 1973, стр. 295–297.
- Н. Тимченко, „Домети и границе философије егзистенције: Миладин Животић, *Егзистенција, реалност и слобода*“, *Савременик*, год. 19, књ. 37, бр. 5, мај 1973, стр. 486–488.
- Н. Тимченко, „Комично као апологетика и комично као критика: Данко Грлић, *О комедији и комичном*“, *Савременик*, год. 19, књ. 37, бр. 5, мај 1973, стр. 492–493.
- Н. Тимченко, „Хумани смисао науке и позив научника: Вернер Хајзенберг, *Физика и метафизика*“, *Савременик*, год. 19, књ. 37, бр. 6, јун 1973, стр. 596–598.

- Н. Тимченко, „Студија о Меши Селимовићу: Касим Прохић, *Чинити и бити*“, *Савременик*, год. 19, књ. 37, бр. 6, јун 1973, стр. 590–591.
- Н. Тимченко, „Допринос естетичкој мисли: Сретен Петровић, *Естетика и идеологија: увод у метаестетику*“, *Савременик*, год. 19, књ. 38, бр. 10, октобар 1973, стр. 320–321.
- Н. Тимченко, „Несвакидашња књига: Алекса Челебоновић, *Стара Грчка*“, *Савременик*, год. 19, књ. 38, бр. 12. децембар 1973, стр. 519–520.
- Н. Тимченко, „Сократова смрт“, *Књижевна реч*, год. 2, бр. 21, децембар 1973, стр. 1–4.
- Н. Тимченко, „Мисао о савременој југословенској поезији“, *Обележја*, год. 4, бр. 6, новембар–децембар 1974, стр. 14–20.
- Н. Тимченко, „Неколико напомена о послератној српској књижевности“, *Савременик*, год. 21, бр. 12, 1975.
- Н. Тимченко, „Нова студија о Андрићу: Радован Вучковић, *Велика синтеза*“, *Савременик*, год. 21, књ. 41, бр. 4, април 1975, стр. 380–381.
- Н. Тимченко, „Солидна критичарска личност: Радован Вучковић, *Проблеми – писци – дела*“, *Багдала*, год. 17, бр. 193, април 1975, стр. 19.
- Н. Тимченко, „Солидно критичарско штиво: Радован Вучковић, *Проблеми – писци – дела*“, *Стварање*, год. 30, бр. 4, април 1975, стр. 662–663.
- Н. Тимченко, „Књига о критици: Зоран Гавриловић, *О критици*“, *Савременик*, год. 22, књ. 43, бр. 4, април 1976, стр. 397–398.
- Н. Тимченко, „Двоструко лице истине“, *Theoria*, год. 19, бр. 1–2, 1976, стр. 87–91.
- Н. Тимченко, „Истина као циљ и истина као средство“, *Theoria*, год. 19, бр. 3–4, 1976, стр. 133–137.
- Н. Тимченко, „Да ли је реч о остварењу философије?“, *Theoria*, 1–2, 1978, стр. 40–47.
- Н. Тимченко, „У чему је невоља наше књижевне критике“, *Политика*, 10. август 1978, стр. 4.

- Н. Тимченко, „Нисам тврдио да је критика корумпирана“, *Политика*, 31. август 1978, стр. 4.
- Н. Тимченко, „О поезији и критици педесетих година, а узгред и о Милошу И. Бандићу“, *Градина*, год. 16, бр. 3, март 1981, стр. 24–38.
- Н. Тимченко, „Цензурисани Кундера: о преводу дела Милана Кундере *Књига смеха и заборав*“, *Књижевна реч*, год. 11, бр. 207, 25. март 1983, стр. 15.
- Н. Тимченко, „Покушај читања ’Источница’ Љубомира Симовића“, *Дело*, год. 29, књ. 29, бр. 11–12, новембар–децембар 1983, стр. 321–331.
- Н. Тимченко, „Публицистика Достојевског: Фјодор Михајлович Достојевски, *Пишчев дневник*“, *Књижевне новине*, год. 35, бр. 669, 28. април 1983, стр. 25–26.
- Н. Тимченко, „Теоријска мисао и дух нијанси“, *Књижевна реч*, год. 13, бр. 236, 25. јун 1984, стр. 7.
- Н. Тимченко, „Ново тумачење Хераклита: Мирослав Марновић, *Филозофија Хераклита мрачног*“, *Књижевна реч*, год. 12, 10. мај 1984, стр. 24.
- Н. Тимченко, „Ко је и где је човек: Карел Косик, *Дијалектика кризе*“, *Књижевна реч*, год. 12, 25. април 1984, стр. 20–21.
- Н. Тимченко, „Револуционарно озбиљење етике: Милан Кангрга, *Етика или револуција*“, *Књижевна реч*, год. 13, лето 1984, стр. 78.
- Н. Тимченко, „Есејистика и публицистика Достојевског (поводом едиције *Достојевски као мислилац*)“, *Стремљења*, год. 24, бр. 5, септембар–октобар 1984, стр. 161–167.
- Н. Тимченко, „’Идејно’ и ’уметничко’ у савременој српској књижевности“, *Новија српска књижевност и критика идеологије: излагања и дискусија за округлим столом у Одбору за проучавање историје књижевности 16–17. јуна 1988*, уредник Предраг Палавестра, Београд – Ниш, 1989, стр. 29–33.
- Н. Тимченко, „*Архипелаг Гулаг* Александра Солжењицина: Александар Солжењицин: *Архипелаг Гулаг*, Рад, Београд 1988.“, *Градина*, год. 23, бр. 11–12, новембар–децембар 1988, стр. 196–208.

- Н. Тимченко, „Антрополошке дилеме Фјодора Достојевског“, *Стремљења*, год. 29, бр. 1–2, 1989, стр. 13–35.
- Н. Тимченко, „Голооточки систем преваспитавања: Драгослав Михаиловић, *Голи оток*, Политика, Београд 1990.“, *Јединство* (Приштина), год. 47, бр. 203–204, 27–28. јул 1991, стр. 12.
- Н. Тимченко, „Трагика двадесетих година. На маргинама *Сећања и размишљања* Надежде Мандељштам“, *Копча* (Приштина), год. 1, бр. 1, јануар 1992, стр. 111–124.
- Н. Тимченко, „Сила народа: Александар Солжењицин, Руско питање крајем 20. века“, *Наша реч*, год. 51, бр. 35, 8. септембар 1995, стр. 8.
- Н. Тимченко, „Мерила за разликовање. Требало би увести и неки други критеријум, који измиче М. Михајлову, и испитати сваки појединачни случај“, *Република*, бр. 183, 1–15. март 1998, стр. 6.
- Н. Тимченко, „Обнављање зла и вечност живота“: Давид Албахари, *Геџ и Мајер*, Стубови културе, Београд 1998, *Наша реч*, год. 55, бр. 1, 15. јануар 1999, стр. 11.
- Н. Тимченко, „Запис о Драгославу Михаиловићу“, *Наше стварање*, год. 47, бр. 3–4, 2000, стр. 229–232.
- Н. Тимченко, „*Треће пролеће* Драгослава Михаиловића“, *Наше стварање*, год. 49, бр. 1–4, 2002, стр. 107–112.
- Н. Тимченко, „Писац који је страх претворио у смех али не заувек: двадесет година од смрти Бранка Ћопића“, *Наше стварање*, год. 51, бр. 1–2, 2004, стр. 92–103.
- Н. Тимченко, „Дис, песник изворног дара“, *Наше стварање*, год. 51, бр. 4, год. 52, бр. 1, 2004–2005, стр. 400–402.
- Н. Тимченко, „Уместо увода: реч о Монтењу“, *Алијанса (Alliance)*, год. 8, бр. 14, јун 2005, стр. 10.

- Н. Тимченко, „Сведок и тужилац. О књижевности краја XX века“, *Књижевне новине*, год. 57, бр. 1119–1120, јул–август 2005, стр. 15.
- Н. Тимченко, „У једном париском музеју. Одломци из рукописа: Француске белешке“, *Помак*, год. 10, бр. 29–30, 2005, стр. 3–4.
- Н. Тимченко, „Култура између појавности и суштине“, *Помак*, год. 11, бр. 33, јануар–март 2006, стр. 1–2.
- Н. Тимченко, „Стендалово осећање живота: моја француска лектира“, *Помак*, год. 11, бр. 33, јануар–март 2006, стр. 2–4.
- Н. Тимченко, „Историја и поезија“, *Лесковачки зборник*, бр. 46, 2006, стр. 341–344.
- Н. Тимченко, „Речи и песма“, *Помак*, год. 11, бр. 34–36, 2006, стр. 1.
- Н. Тимченко, „Приповедање и докуменат: један књижевни поступак и његови критичари“, *Траг*, год. 3, књ. 3, св. 10, мај 2007, стр. 63–70.
- Н. Тимченко, „О Душану Стошићу и његовим књигама“, *Успења*, год. 1, бр. 3, 2007, стр. 25–26.

**Прилози у серијским публикацијама и зборницима о стваралаштву
најзаступљенијих аутора:**

О Иви Андрићу:

- Н. Тимченко, „*Критичари о Андрићу*, приредио Петар Цацић, Нолит, Београд 1962.“, *Борба*, год. 27, бр. 172, 24. јун 1962, стр. 10.
- Н. Тимченко, „Нови радови о Андрићу“, *Дело*, год. 9, књ. 9, бр. 6, јун 1963, стр. 807–811.
- Н. Тимченко, „Смисао стваралачког чина: Бранко Милановић, *Андрић*, Загреб 1966.“, *Књижевност*, год. 22, књ. 45, св. 9, септембар 1967, стр. 416–417.
- Н. Тимченко, „Проблеми бивања човека у Андрићевој приповеци ’Зеко’“, *Градина*, год. 3, бр. 6–7, јун–јул 1968, стр. 64–70.
- Н. Тимченко, „Стваралачки акт у Андрићевом делу“, *Путеви*, год. 14, бр. 4, јули–август 1968, стр. 345–355.
- Н. Тимченко, „Човек је увек на губитку“, *Браничево*, год. 14, св. 4, јули–август 1968, стр. 25–30.
- Н. Тимченко, „Запис о кмету Симану“, *Браничево*, год. 14, св. 5–6, септембар–децембар 1968, стр. 20–21.
- Н. Тимченко, „Запис о страху и људској дужности: над фрагментима Андрићеве прозе“, *Браничево*, год. 15, бр. 1–2, јануар–април 1969, стр. 14–19.
- Н. Тимченко, „Запис о страху и људској дужности“, *Савременик*, год. 18, књ. 36, бр. 11, новембар 1972, стр. 355–367.
- Н. Тимченко, „Метафизички квалитет у делу Иве Андрића“, *Багдала*, год. 14, бр. 164, новембар 1972, стр. 2–4.
- Н. Тимченко, „Метафизички квалитет у делу Иве Андрића“, *Нови свет*, год. 5, бр. 28, јануар 1973, стр. 11.

- Н. Тимченко, „Андрић у светлу критике: *Критичари о Иви Андрићу*. Избор и редакција Бранко Милановић, Свјетлост, Сарајево 1977.“, *Савременик*, год. 23, књ. 46, бр. 8–9, август–септембар 1977, стр. 193–194.
- Н. Тимченко, „Белешке о Андрићевом примеру“, *Савременик*, год. 23, књ. 46, бр. 11, новембар 1977, стр. 361–370.
- Н. Тимченко, „На маргинама Андрићевог дела“, *Багдада*, год. 19, бр. 225, децембар 1977, стр. 8–11.
- Н. Тимченко, „Пред делом Иве Андрића“, *Израз*, год. 23, књ. 45, бр. 6, јуни 1979, стр. 475–487.
- Н. Тимченко, „Уметничко и хронолошко време у *Травничкој хроници* (скица за студију)“, у: *Травник и дјело Иве Андрића – завичајно и универзално*, зборник радова са научног скупа (одговорни уредник Милосав Попадић), Сарајево: „Веселин Маслеша“, 1980, стр. 353–364.
- Н. Тимченко, „Иво Андрић у ’Српском књижевном гласнику’“, *Стремљења*, год. 27, бр. 3, мај–јун 1987, стр. 34–47.
- Н. Тимченко, „Роман или збирка прича: Иво Андрић, *На сунчаној страни*“, *Наша реч*, год. 51, бр. 19, 19. мај 1995, стр. 12.
- Н. Тимченко, „Два записа из ’Знакова поред пута’“, *Помак*, год. 2, бр. 3–4, 1997, стр. 4.
- Н. Тимченко, „Андрић у својим писмима: Иво Андрић, *Писма (1912–1973)*, приредио Мирослав Караулац, Матица српска, Нови Сад, 2000.“, *Помак*, год. 5, бр. 17–18, октобар–децембар 2000, стр. 30.
- Н. Тимченко, „Метафизички квалитет у делу Андрића“, *Књижевни лист*, год. 4, бр. 35–36, 1. јул – 1. август 2005, стр. 19.

О Милошу Црњанском:

- Н. Тимченко, „Повратак песника: Милош Црњански, ’Сеобе’ и ’Друга књига Сеоба’, Српска књижевна задруга, Београд 1962.“, *Наша реч*, год. 18, бр. 48–49, 29. новембар 1962, стр. 10.

- Н. Тимченко, „Милош Црњански: ’Три поеме’“, *Дело*, год. 12, књ. 12, бр. 1, јануар 1966, стр. 137–139.
- Н. Тимченко, „Нови роман Милоша Црњанског: *Кап шпанске крви*, Нолит, Београд 1970.“, *Путеви*, год. 17, бр. 1–2, јануар–април 1971, стр. 79–85.
- Н. Тимченко, „Природа књижевног казивања: Никола Милошевић, *Роман Милоша Црњанског, Проблем универзалног исказа*, Српска књижевна задруга, Београд 1970.“, *Путеви*, год. 17, бр. 3–4, мај–август 1971, стр. 206–214.
- Н. Тимченко, „Природа књижевног казивања: Никола Милошевић, *Роман Милоша Црњанског, Проблем универзалног исказа*, Српска књижевна задруга, Београд 1970.“, *Култура* (Београд), бр. 12, 1971, стр. 162–172.
- Н. Тимченко, „Студија о поезији Милоша Црњанског: Александар Петров, *Поезија Црњанског и српско песништво*, Вук Караџић, Београд 1971.“, *Путеви*, год. 18, бр. 6, новембар–децембар 1972, стр. 437–440.
- Н. Тимченко, „Зборник радова о Милошу Црњанском: *Књижевно дело Милоша Црњанског*, Институт за књижевност и уметност, Бигз, Београд 1972.“, *Савременик*, год. 19, књ. 38, бр. 7, јул 1973, стр. 84–85.
- Н. Тимченко, „Велика служба: Милош Црњански, *Есеји и прикази*; изабрали и приредили Бошко Петровић и Стојан Трећаков, Књижевна заједница Новог Сада, 1991.“, *Јединство* (Приштина), год. 48, бр. 29–30, 1–2. фебруар 1992, стр. 10.
- Н. Тимченко, „Црњански као критичар: Милош Црњански, *Есеји и чланци I–II*, књ. I: *Књижевност, уметност*; књ. II: *Историја, полемике, разговори*; приредио Живорад Стојковић, издавачи Задужбина Милоша Црњанског и Наш дом, Београд, L’ age d’ homme, Лозана, 1999. “, *Наше стварање*, год. 47, бр. 1–2, 2000, стр. 135–138.
- Н. Тимченко, „Non finito (Црњански и Микеланђело – једна дубока духовна веза)“, *Наше стварање*, год. 49, бр. 1–4, 2002, стр. 51–57.

Н. Тимченко, „*Писма из Париза Милоша Црњанског*“, *Алијанса (Alliance)*, год. 6, бр. 10, јун 2003, стр. 14.

Н. Тимченко, „Црњански о Флоберу“, *Алијанса (Alliance)*, год. 6, бр. 10, јун 2003, стр. 15.

О Васку Попи:

Н. Тимченко, „Сунце поезије Васка Попе“, *Књижевност*, год. 18, књ. 36, св. 3, март 1963, стр. 278–279.

Н. Тимченко, „Васко Попа: Поноћно сунце. Зборник песничких сновиђења, Полит, Београд 1962.“, *Наша реч*, год. 19, бр. 13, 22. март 1963, стр. 6.

Н. Тимченко, „Поезија и поетика Васка Попе“, *Градина*, год. 2, бр. 7–8, јули–август 1967, стр. 39–43.

Н. Тимченко, „Звездознанчева смрт (о поезији Васка Попе)“, *Путеви*, год. 14, бр. 6, новембар–децембар 1968, стр. 549–558.

Н. Тимченко, „Трећа збирка Васка Попе: В. Попа, ’Споредно небо’, Београд 1968.“, *Стремљења*, год. 9, бр. 6, новембар–децембар 1968, стр. 664–665.

Н. Тимченко, „Трећа збирка Васка Попе“, *Наша реч*, год. 24, бр. 50, 8. новембар 1968, стр. 7.

Н. Тимченко, „Белутак Васка Попе“, *Багдала*, год. 11, бр. 121, април 1969, стр. 23–24.

Н. Тимченко, „Одломак о Васку Попи“, *Браничево*, год. 15, бр. 3, мај–јуни 1969, стр. 24–30.

Н. Тимченко, „Плетисанке Лазе Костића“, *Браничево*, год. 16, бр. 2, март–април 1970, стр. 239–241.

Н. Тимченко, „Попини ’Записи о песништву’“, *Браничево*, год. 16, бр. 3–4, мај–август 1970, стр. 340–348.

Н. Тимченко, „Први циклус Попине ’Коре’“, *Браничево*, год. 17, св. 2–3, март–јуни 1971, стр. 211–217.

- Н. Тимченко, „Структура ’Коре’ Васка Попе“, *Стремљења*, год. 13, бр. 4, јул–август 1972, стр. 488–501.
- Н. Тимченко, „Од циклуса до збирке *Усправна земља*“, *Савременик*, год. 19, књ. 37, бр. 2, фебруар 1973, стр. 107–131.
- Н. Тимченко, „Васко Попа: ’Пре игре’“, *Дело*, год. 19, књ. 19, бр. 11, новембар 1973, стр. 1354–1357.
- Н. Тимченко, „Одломци о ’Непочин-пољу’“, *Багдала*, год. 16, бр. 182, мај 1974, стр. 2–7.
- Н. Тимченко, „Напомена о поеми ’Далеко у нама’“, *Савременик*, год. 21, књ. 42, бр. 10, октобар 1975, стр. 296–301.
- Н. Тимченко, „Извори поезије Васка Попе“, *Стремљења*, год. 17, бр. 6, новембар–децембар 1976, стр. 856–872.
- Н. Тимченко, „Тумачење једне песничке књиге: Дамњан Антонијевић, *Усправна земља Васка Попе. Огледи*, Братство–јединство, Нови Сад, 1976.“, *Просветни преглед*, год. 33, бр. 1215, 7. октобар 1977, стр. 8.
- Н. Тимченко, „Песник и постојеће“, *Савременик*, год. 24, књ. 48, бр. 11, новембар 1978, стр. 347–359.
- Н. Тимченко, „Четврт века ’Коре’ Васка Попе“, *Књижевна реч*, год. 7, бр. 114, 10. јануар 1979, стр. 11.
- Н. Тимченко, „Песничка авангарда с почетка педесетих година“, *Градина*, год. 15, бр. 8, август 1980, стр. 7–18.
- Н. Тимченко, „Поезија траје“, *Савременик*, год. 27, књ. 44, бр. 7, јул 1981, стр. 103–108.
- Н. Тимченко, „Нешто ново у поезији Васка Попе“, *Књижевна реч*, год. 11, бр. 186–187, 10–25. април 1982, стр. 48.
- Н. Тимченко, „Куленовићева критика Попине поезије“, *Стремљења*, год. 24, бр. 4, јул–август 1984, стр. 45–55.

- Н. Тимченко, „Пуни сјај класике: Васко Попа, *Непочин-поље*“, *Наша реч*, год. 52, бр. 5, 9. фебруар 1996, стр. 10.
- Н. Тимченко, „Запис о поезији Васка Попе“, *Овдје*, год. 29, бр. 340–341–342, април–мај–јун 1997, стр. 35–36.
- Н. Тимченко, „За и против једне поезије (*Кора Васка Попе. Критике и полемике 1951–1955*. Приредио Гојко Тешић, КОВ, Вршац 1997.)“, *Наша реч*, год. 54, бр. 11, 20. март 1998, стр. 10.
- Н. Тимченко, „Васко Попа“, *Књижевни магазин*, год. 5, бр. 51, септембар 2005, стр. 40–41.

О Миодрагу Павловићу:

- Н. Тимченко, „Један значајан експеримент: поводом премијере 'Сенки' Миодрага Павловића и 'Варијација' Александра Обреновића у лесковачком Народном позоришту“, *Наше стварање*, год. 6, бр. 1, мај 1961, стр. 89–90.
- Н. Тимченко, „Милутин Бојић у едицији 'Живи песници'“, *Књижевност*, год. 18, књ. 37, св. 11–12, новембар–децембар 1963, стр. 537–540.
- Н. Тимченко, „Антологија српског песништва или песнички космос састављача: Миодраг Павловић, *Антологија српског песништва*, Српска књижевна задруга, Београд 1964.“, *Књижевност*, год. 20, књ. 40, св. 1, јануар 1965, стр. 75–83.
- Н. Тимченко, „Огледи о српским песницима: Миодраг Павловић, *Осам песника*. Просвета, Београд, 1964.“, *Књижевност*, год. 20, књ. 40, св. 5, мај 1965, стр. 465–467.
- Н. Тимченко, „*Поезија од Војислава до Бојића* у огледалу критике“, *Градина*, год. 1, бр. 2, новембар 1966, стр. 57–58.
- Н. Тимченко, „Европска романтика: *Песништво европског романтизма*. Антологија. Саставио Миодраг Павловић, Просвета, Београд 1968.“, *Наша реч*, год. 25, бр. 18, 9. мај 1969, стр. 8.

- Н. Тимченко, „Песник пред историјом“, *Летопис Матице српске*, год. 146, књ. 405, св. 2, фебруар 1970, стр. 146–157.
- Н. Тимченко, „Песник и историја“, *Багдала*, год. 12, бр. 141, децембар 1970, стр. 2–4,
- Н. Тимченко, „Нови есеји Миодрага Павловића: Миодраг Павловић, *Поезија и култура*, Нолит, Београд 1974.“, *Багдала*, год. 17, бр. 190, јануар 1975, стр. 20–21.
- Н. Тимченко, „Светковина неминовности: Миодраг Павловић, *Заветине*, Рад, Београд 1976.“, *Багдала*, год. 18, бр. 212, новембар 1976, стр. 20.
- Н. Тимченко, „Богумилска песма“, *Израз*, год. 21, књ. 41, бр. 3, март 1977, стр. 282–291.
- Н. Тимченко, „Песничка авангарда с почетка педесетих година“, *Градина*, год. 15, бр. 8, август 1980, стр. 7–18.
- Н. Тимченко, „Нови есеји Миодрага Павловића: Миодраг Павловић, *Ништителји и свадбари*, БИГЗ, Београд, 1979.“, *Савременик*, год. 26, књ. 52, бр. 10, октобар 1980, стр. 317–319.
- Н. Тимченко, „О прози Миодрага Павловића“, *Градина*, год. 18, бр. 4, април 1983, стр. 21–33.
- Н. Тимченко, „Рана есејистика Миодрага Павловића“, *Стремљења*, год. 25, бр. 3, мај–јун 1985, стр. 221–231.
- Н. Тимченко, „Запис о песницима-есејистима: поводом књига Миодрага Павловића, Ивана В. Лалића, Љубомира Симовића и Слободана Ракитића“, *Градина*, год. 21, бр. 3, март 1986, стр. 113–120.
- Н. Тимченко, „У трагању за правим ликом Миодрага Павловића“, *Савременик*, год. 33, књ. 66, св. 10–12, октобар–децембар 1987, стр. 149–155.
- Н. Тимченко, „Град вечне тишине (Миодраг Павловић, *Отварају се хиландарске двери*, Просвета, Београд 1997)“, *Наша реч*, год. 54, бр. 4, 30. јануар 1998, стр. 9.
- Н. Тимченко, „Знак у времену“, *Наше стварање*, год. 50, бр. 1–2, 2003, стр. 44–48.

О Станиславу Винаверу:

- Н. Тимченко, „Есејистика Станислава Винавера: Станислав Винавер, *Надграматика*, избор и предговор Радомир Константиновић, Београд, Просвета, 1963.“, *Књижевност*, год. 18, књ. 36, св. 6, јун 1963, стр. 526–528.
- Н. Тимченко, „Три међуратна песника: *Момчило Настасијевић*, приредио Мухарем Первић; *Растко Петровић*, приредио Милосав Мирковић; *Станислав Винавер*, приредио Јован Христић; Нолит, Београд 1963. и 1964.“, *Књижевност*, год. 19, књ. 39, св. 7–8, јул–август 1964, стр. 139–141.
- Н. Тимченко, „Винаверова ’Пантологија’, опет: Станислав Винавер, *Пантологија српске и југословенске пеленгирике*. Приредио Јован Христић, Нолит, Београд 1966.“, *Градина*, год. 2, бр. 3, март 1967, стр. 49–50.
- Н. Тимченко, „Винаверова ’Пантологија’ – опет: Станислав Винавер, *Пантологија српске и југословенске пеленгирике*. Приредио Јован Христић, Нолит, Београд 1966.“, *Наша реч*, год. 23, бр. 11, 17. март 1967, стр. 7.
- Н. Тимченко, „Винавер или искушење трагичног: Станислав Винавер, *Европска ноћ и друге песме*, избор и предговор Миодраг Павловић, Српска књижевна задруга, Београд 1973.“, *Савременик*, год. 20, књ. 39, бр. 2, фебруар 1974, стр. 177–178.
- Н. Тимченко „Критичарско дело Станислава Винавера: Павле Зорић, *Станислав Винавер као књижевни критичар*, Институт за књижевност и уметност, Београд 1976.“, *Просветни преглед*, год. 33, бр. 1193, 4. март 1977, стр. 13.
- Н. Тимченко, „Винавер, фелџонист и песник: Станислав Винавер, *Београдско огледало*, Слово љубве, Београд 1977; *Иза Цветкове меане*, Нолит, Београд 1978.“, *Савременик*, год. 25, књ. 49, бр. 3, март 1979, стр. 257–259.
- Н. Тимченко, „Станислав Винавер у педесетим годинама“, *Књижевно дело Станислава Винавера*, зборник радова (уредник Гојко Тешкић), Београд: Институт за књижевност и уметност; Пожаревац: Браничево, 1990, стр. 151–171.

Н. Тимченко, „Изданак раблеовског духа“, *Алманах Винавер*, год. 1, бр. 1, 1997, стр. 122–123.

О Добрици Ћосићу:

Н. Тимченко, „Одбрана ангажоване литературе: Добрица Ћосић, *Акција*, Просвета, Београд, 1964“, *Наша реч*, год. 21, бр. 21, 21. мај 1965, стр. 5.

Н. Тимченко, „Одбрана ангажоване литературе: Добрица Ћосић, *Акција*: записи, поводи, одговори 1955–1964, Просвета, Београд, 1964“, *Књижевност*, год. 20, књ. 40, св. 6, јун 1965, стр. 564.

Н. Тимченко, „Страст тражења“, *Градина*, год. 2, бр. 2, фебруар 1967, стр. 47–48.

Н. Тимченко, „*Бајка Добрице Ћосића*“, *Наше стварање*, год. 14, бр. 5–6, септембар–децембар 1967, стр. 336.

Н. Тимченко, „Домени и домети Ћосићеве *Бајке*“, *Наше стварање*, год. 14, бр. 1–2, јануар–април 1967, стр. 42–60.

Н. Тимченко, „Судбина појединца и снага народа: Добрица Ћосић, *Време смрти*, Просвета, Београд 1972.“, *Савременик*, год. 18, књ. 36, бр. 10, октобар 1972, стр. 324–326.

Н. Тимченко, „Књига нашег времена: Добрица Ћосић, *Грешник*, БИГЗ, Београд 1986.“, *Дело*, год. 31, књ. 31, бр. 7, јул 1985, стр. 152–159.

Н. Тимченко, „Роман нашег времена и савести: Добрица Ћосић, *Време власти*“, *Наша реч*, год. 52, бр. 24, 28. јун 1996, стр. 8.

Н. Тимченко, „Тако је говорио Добрица Ћосић: Славољуб Ћукић, *Човек у свом времену. Разговори са Добрицом Ћосићем*, Филип Вишњић, Београд 1989“, *Јединство (Приштина)*, год. 45, бр. 328–329, 2–3. децембар 1989, стр. 12.

О Бориславу Михајловићу Михизу:

Н. Тимченко, „Успела представа“, *Наша реч*, год. 19, бр. 38, 13. септембар 1963, стр. 7.

Н. Тимченко, „Песма и драма о Бановић Страхињи“, *Дело*, год. 10, књ. 10, бр. 3, март 1964, стр. 402–411.

Н. Тимченко, „Командант Сајлер“, *Наша реч*, год. 23, бр. 14, 7. април 1967, стр. 9.

Н. Тимченко, „Премијера Нушићеве ’Аутобиографије’, *Наша реч*, год. 24, бр. 1–2, 1. јануар 1968, стр. 9.

Н. Тимченко, „Михизов књижевни почетак“, *Багдала*, год. 33, бр. 388–389, 1991, стр. 18–20.

Н. Тимченко, „Михизове оцене и опомене“, *Савременик плус*, бр. 33–34, 1995, стр. 89–91.

Н. Тимченко, „Критичарева личност“, *Наше стварање*, год. 45, бр. 3, 1998, стр. 357–358.

О Зорану Мишићу:

Н. Тимченко, „Одбрана поезије: Зоран Мишић, *Реч и време I, II*“, *Књижевност*, год. 18, књ. 37, св. 7–8, јул–август 1963, стр. 202–204.

Н. Тимченко, „Антологија фантастике: *Антологија француске фантастике*, приредио Зоран Мишић“, *Наша реч*, год. 24, бр. 17, 19. април 1968, стр. 7.

Н. Тимченко, „Критичарско дело Зорана Мишића: Зоран Мишић, *Критика песничког искуства*, Српска књижевна задруга, Београд 1976.“, *Просветни преглед*, год. 33, бр. 1191, 18. фебруар 1977, стр. 13.

Н. Тимченко, „Критичарско дело Зорана Мишића: Зоран Мишић, *Критика песничког искуства*, Српска књижевна задруга, Београд 1976.“, *Стремљења*, год. 18, бр. 6, 1977, стр. 922–923.

О Николи Милошевићу:

- Н. Тимченко, „Антрополошки есеји Николе Милошевића“, *Дело*, год. 11, књ. 11, бр. 1, јануар 1965, стр. 153–156.
- Н. Тимченко, „Никола Милошевић: ’Негативан јунак’“, *Дело*, год. 12, књ. 12, бр. 2, фебруар 1966, стр. 318–320.
- Н. Тимченко, „Ново о Достојевском, Унамуну и Десници“, *Браничево*, год. 14, св. 1, јануар–фебруар 1968, стр. 114–116.
- Н. Тимченко, „Природа књижевног казивања: Никола Милошевић, *Роман Милоша Црњанског*“, *Путеви*, год. 17, бр. 3–4, мај–август 1971, стр. 206–214.
- Н. Тимченко, „Природа књижевног казивања: Никола Милошевић, *Роман Милоша Црњанског*“, *Култура* (Београд), бр. 12, 1971, стр. 162–172.
- Н. Тимченко, „Метафизички квалитет трагичног и фактори инкохеренције духовне творевине: Никола Милошевић, *Идеологија, психологија, стваралаштво*“, *Путеви*, год. 18, бр. 5, септембар–октобар 1972, стр. 355–364.
- Н. Тимченко, „Трагично и недоследности духовне творевине“, *Култура*, бр. 19, 1972, стр. 165–175.
- Н. Тимченко, „Структура и вредност“, *Дело*, год. 20, књ. 20, бр. 10, октобар 1974, стр. 1268–1272.
- Н. Тимченко, „Уметнички поступци Андрића и Крлеже: Никола Милошевић, *Андрић и Крлежа као антиподи*“, *Књижевна реч*, год. 3, бр. 32, децембар 1974, стр. 13.
- Н. Тимченко, „Опасан симптом“, *Младост*, 10. септембар 1976, стр. 2.
- Н. Тимченко, „Василије Калезић као неуморни аутобиограф (У поводу полемике В. Калезић – Н. Милошевић)“, *Око*, год. 4, бр. 120, 21. октобар – 4. новембар 1976, стр. 4.
- Н. Тимченко, „Логика ’ноћне мудрости’: Никола Милошевић, *Зиданица на песку*“, *Савременик*, год. 25, књ. 49, бр. 3, март 1979, стр. 254–257.

- Н. Тимченко, „Оглед из историје идеја: Никола Милошевић, *Шта Лукач дугује Ничеу, I–II*“, *Савременик*, год. 26, књ. 52, бр. 10, октобар 1980, стр. 312–317.
- Н. Тимченко, „Плодови и неусаглашености структурализма: Никола Милошевић, *Филозофија структурализма*“, *Књижевна реч*, год. 10, бр. 166, 10. мај 1981, стр. 14.
- Н. Тимченко, „Плодови и неусаглашености структурализма: Никола Милошевић, *Филозофија структурализма*“, *Градина*, год. 16, бр. 5, 1981, стр. 145–149.
- Н. Тимченко, „Антрополошка и идеолошка раван: Никола Милошевић, *Достојевски као мислилац*“, *Књижевна реч*, год. 11, бр. 204, 10. фебруар 1983, стр. 12.
- Н. Тимченко, „Теоријска мисао и дух нијанси“, *Књижевна реч*, год. 13, бр. 236, 25. јун 1984, стр. 7–8.
- Н. Тимченко, „Од погрешне стазе до беспућа: Никола Милошевић, *Антиномије марксистичких идеологија: бољшевизам, стаљинизам, марксизам*“, *Освиг*, год. 1, бр. 1, мај–јун 1991, стр. 109–113.
- Н. Тимченко, „Исто и различито“, *Помак*, год. 2, бр. 5, 1997, стр. 20–21.
- Н. Тимченко, „Између наде и безнађа: Никола Милошевић, *Има ли историја смисла?*“, *Наше стварање*, год. 46, бр. 1–2, 1999, стр. 157–159.
- Н. Тимченко, „Исповест меланхолика: Никола Милошевић, *Нит михољског лета. Носталгија за бесконачним*“, *Наше стварање*, год. 46, бр. 3–4, 1999, стр. 344–347.
- Н. Тимченко, „Слово о мислиоцу и писцу: Никола Милошевић, *Кутија од ораховог дрвета*“, *Наше стварање*, год. 50, бр. 3, 2003, стр. 128–141.

О Слободану Јовановићу:

- Н. Тимченко, „Слободан Јовановић као књижевник: *Портрети из историје и књижевности*“, *Књижевност*, год. 19, књ. 38, св. 2, фебруар 1964, стр. 148–149.

- Н. Тимченко, „Усуд или дужност интелектуалаца“, *Освита*, год. 1, бр. 2, јул–август 1991, стр. 131–132.
- Н. Тимченко, „Слободан Јовановић и Богдан Поповић: пример духовне сарадње“, *Помак*. год. 2, бр. 2, 1997, стр. 11.
- Н. Тимченко, „Пример Слободана Јовановића: Миодраг Јовичић, *Слободан Јовановић*“, *Наша реч*, год. 54, бр. 12, 27. март 1998, стр. 10.
- Н. Тимченко, „Слободан Јовановић и француска књижевност“, *Алијанса (Alliance)*, год. 2, бр. 2, фебруар 1999, стр. 8.

О Мирославу Крлежи:

- Н. Тимченко, „Уметнички поступци Андрића и Крлеже: Никола Милошевић, *Андрић и Крлежа као антиподи*“, *Књижевна реч*, год. 3, бр. 32, децембар 1974, стр. 13.
- Н. Тимченко, „Крлежини разлози против ’Дијалектичког антибарбаруса’“, *Књижевна реч*, год. 11, бр. 184, 10. март 1982, стр. 3.
- Н. Тимченко, „Ласићев дијалог са Крлежом“, *Књижевна реч*, год. 11, бр. 190, 10. јун 1982, стр. 19.
- Н. Тимченко, „Крлежине књижевне теме (уз годишњицу Крлежине смрти)“, *Стремљења*, год. 23, бр. 6, новембар–децембар 1983, стр. 49–72.
- Н. Тимченко, „Снага и суштина Крлежина ангажмана“, *Багдала*, год. 26, бр. 304–305, јул–август 1984, стр. 17–18.
- Н. Тимченко, „Неколико питања о поезији поводом песме ’Ноћ у провинцији’ Мирослава Крлеже“, *Градина*, год. 20, бр. 2–3, фебруар–март 1985, стр. 12–22.
- Н. Тимченко, „Негатор или апологет: белешке о Крлежином ангажману у години 1952“, *Дело*, год. 33, књ. 33, бр. 3, март 1987, стр. 22–54.

- Н. Тимченко, „Крлежа у *Српском књижевном гласнику* (и други писци и дела)“, *Стремљења*, год. 29, бр. 9, 1989, стр. 32–64.
- Н. Тимченко, „Крлежа данас“, *Печат о Крлежи Данас* (припремили Маринко Вучинић, Лука Мичета и Гојко Тешић), Београд 1993, стр. 22–24.
- Н. Тимченко, „Мирослав Крлежа – бити писац: избор и усуд“, *Српски Југ*, год. 1, бр. 2, 1994, стр. 107–119.
- Н. Тимченко, „Двоструки Крлежа“, *Наша реч*, год. 54, бр. 10, 13. март 1998, стр. 9.

Рукописи:

- „Дневници“ и сачувана преписка
- „Ране педесете – Андрић и Горки“
- „Андрић у две прве послератне године“
- „Критика о Андрићевим романима; поезија И. Андрића“
- „Црњански и *Идеје*“
- „Васко Попа (тема ’песниковог света’ и Ниче; нешто ново у поезији; звездознанчева смрт; од циклуса до збирке)“
- „Миодраг Павловић (о прози поезији и есејима; рани есеји)“
- „Станислав Винавер (Винавер у педесетим годинама; Винаверова митологија; фељтонист и песник)“
- „Одломци о Ћосићу“
- „Белешке с предумишљајем (о комунизму, дисидентству, Солжењицину, Д. Ћосићу)“
- „Варијације о диктатури и опозицији“
- „Запис о Добрици Ћосићу“
- „Идеолошка равна у *Деобама*“
- „Ране педесете“
- „Михизов књижевни почетак“
- „Два Зорана Мишића“
- „Године 1945–1946“
- „1945–1951. Други конгрес књижевника у Загребу“
- „Официјелна литература досад забрањивана и потискивана“
- „Писци око *Српског књижевног гласника (СКГ и међуратна књижевност)*“
- „Дневник једног читаоца“

СЕКУНДАРНА ЛИТЕРАТУРА

Посебна издања:

Света Лукић, *Савремена југословенска литература (1945–1965): расправа о књижевном животу и књижевним мерилима код нас*, Београд 1968.

Радована Вучковића *Судбина критичара*, Сарајево 1968.

Станко Ласић, *Сукоб на књижевној љевици 1928–1952*, Загреб 1970.

Предраг Палавестра, *Послератна српска књижевност 1945–1970*, Београд 1972.

Зоран Мишић 1921–1976, зборник радова (уредили С. Лукић, Ђ. Вуковић, Ј. Христић), Београд 1978.

Радос Требјешанин, др Сергије Димитријевић, Хранислав Ракић, мр Слободан Младеновић, *Сто година лесковачке гимназије (1879–1979)*, Лесковац 1979.

Душан М. Бошковић, *Становишта у спору*, Београд 1981.

Станко Ласић, *Крлежа. Кронеологија живота и рада*, Загреб 1982.

Антологија српског песништва, (саставио Миодраг Павловић), пето издање, Београд 1984.

Ратко Пековић, *Ни рат ни мир: панорама књижевних полемика 1945–1965*, Београд 1986.

Небојша Попов, *Contra Fatum: „Случај групе професора“ Филозофског факултета Универзитета у Београду (1968–1988)*, Загреб 1988.

Књижевно дело Станислава Винавера, зборник радова (уредио Гојко Тешић), Београд 1990.

Радован Поповић, *Писци у служби народа: хроника књижевног живота у Србији 1944–1975*, Београд 1991.

- Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности*, књ. 11/12, *Сабрана дела Слободана Јовановића*, Београд 1991.
- Српска авангарда у периодици*, зборник радова (уредили В. Голубовић и С. Тутњевић), Београд 1996.
- „Кора“ *Васка Попе: критике и полемике: (1951–1955)*, зборник (избор, поговор, приређивање и литература Гојко Тешић), Вршац 1997.
- Гојко Тешић, *Пркоси и заноси Станислава Винавера*, Београд 1998.
- Никола П. Илић, *Руски емигранти у лесковачком крају после 1917. године*, Лесковац 2003.
- Душан Бошковић, *Естетика у окружењу: спорови о марксистичкој естетици и књижевној критици у српско-хрватској периодици од 1944. до 1972. године*, Београд 2003.
- Василије Калезић, *Спорни списи, спорни писци*, Сабрана дјела 6, Београд 2003.
- Књига о Црњанском*, (приредио Мило Ломпар) Београд 2005.
- Горана Раичевић, *Есеји Милоша Црњанског*, Нови Сад 2005.
- Дејан Вукићевић, *Дело (1955–1992): библиографија*, Београд 2007.
- Дејан Вукићевић, *Библиографија Николаја Тимченка*, Лесковац 2008.
- Предраг Палавестра, *Историја српске књижевне критике 1768–2007*, књ.1–2, Нови Сад 2008.
- Ратко Пековић, *Паралелна страна историје: спорови о језику, нацији, литератури (1945–1990)*, Београд 2009.
- Бела књига – 1984: Обрачун са „културном контрареволуцијом“ у СФРЈ*, (приредили: Коста Николић, Срђан Цветковић, Ђоко Трипковић) Београд 2010.
- Горана Раичевић, *Кротитељи судбине: о Црњанском и Андрићу*, Београд 2010.
- Слободан Јовановић: *библиографија са хронологијом живота и рада*, сачинио Добрило Аранитовић, Београд 2010.

Против забрана: Разговор „Социјализам и култура“ Филозофско друштво Србије 1969. (приредио Здравко Кучинар), Београд 2011.

Радован Поповић, *Српски књижевни зверињак: књижевни живот Србије 1944–2000*, Београд 2011.

Радован Вучковић, *Велика синтеза. О Иви Андрићу*, Београд–Ниш, 2011.

Љ. Клевернић, К. Мирић, М. Блашковић, В. Укропина, Д. Кермеци, С. Субашић, М. Ваш, *Библиографија Иве Андрића 1911–2011*, Београд – Нови Сад 2011.

Предраг Палавестра, *Послератна српска књижевност 1945–1979 и њена историја*, Београд 2012.

Жанета Ђукић Перишић, *Писац и прича: стваралачка биографија Иве Андрића*, Нови Сад 2012.

Предраг Палавестра, *Некропоље: биографски есеји*, књ. 1–2, Београд 2012/2013.

Миљивој Ненин, *Седам брежуљака: књига о Црњанском*, Ниш 2013.

Филозофски факултет у Косовској Митровици: 1960–2015 (приредио Бранко Б. Јовановић), Косовска Митровица 2015.

Маја Радонић, *Стуб сећања српске културе: есеји Миодрага Павловића*, Вишеград 2015.

Данило Коцић, *Лесковачки писци: трагови и трајања*, Лесковац 2015, стр. 20, електронско издање: приступљено 25. јануара 2016. године на адреси: <https://novinardkocic.files.wordpress.com/2015/06/danilo-kocic487-leskovac48dki-pisci-tragovi-i-traganja-ii-tom.pdf>

Чланци, прикази и појединачни текстови:

Живорад Стојковић, „Уместо предговора“, у: Слободан Јовановић, *Портрети из историје и књижевности*, Нови Сад – Београд 1963, стр. 5–18.

Јован Милићевићев, „Слободан Јовановић: *Портрети из историје и књижевности*“, *Југословенски историјски часопис*, бр. 1, 1964, стр. 99–102.

Никола Петровић, „Филозофија историје и историјски метод Слободана Јовановића: поводом објављивања књиге Слободан Јовановић, *Портрети из историје и књижевности*“, *Југословенски историјски часопис*, бр. 1, 1965, стр. 3–25.

„Домени и донети Ћосићеве *Бајке*“, *Наше стварање*, год. 14, бр. 1–2, јануар–април 1967, стр. 42–60.

„Културна политика и путеви и задаци развоја културе у провинцији“, *Наше стварање*, год. 14, бр. 5–6, септембар–децембар 1967, стр. 206–277.

Мирослав Миловановић, „Подухват достојан пажње: *Фрагменти из историје лесковачког позоришта I (1896–1941)*“, *Градина*, год. 2, бр. 10, октобар 1967, стр. 57–58.

„Проблеми проучавања српског романтизма: разговор поводом књиге Миодрага Поповића, *Српски романтизам I*, Београд 1968.“, *Књижевна историја*, I, 3, Београд 1969, стр. 647–699.

Аристомен Ристић, „Изневерена очекивања: поводом књиге Николаја Тимченка о лесковачком позоришту“, *Наше стварање*, год. 16, бр. 1, јануар–фебруар 1969, стр. 45–52.

Миодраг Шијаковић, „Из историје лесковачког позоришта: *Фрагменти из историје лесковачког позоришта I (1896–1941)*“, *Позориште*, год. 11, бр. 1, јануар–фебруар 1969, стр. 95–96.

- С., „Песник и завичај Н. Тимченка“, *Наша реч*, год. 25, бр. 38, 19. септембар 1969, стр. 7.
- Владета Вуковић, „О поезији Васка Попе: *Записи о песнику*“, *Стремљења*, год. 14, бр. 2, март–април 1973, стр. 242–244.
- Саша Хаџи Танчић, „Студија о Васку Попи: *Записи о песнику*“, *Савременик*, год. 21, књ. 41, бр. 1, јануар 1975, стр. 87–89.
- Никола Милошевић, „Василије Калезић као верник и као истраживач: поводом књиге *Покрет социјалне литературе*“, *Дуга*, 17. април 1976, стр. 32–33.
- Василије Калезић, „Књижевне спекулације Николе Милошевића“, *Око*, год. 4, бр. 119, 7–21. октобар 1976, стр. 4.
- Чедомир Мирковић „На шта се, у ствари, мисли“, *Политика*, 20. јул 1978, стр. 12.
- Зоран Глушчевић „Еуфемистичка игра жмурке“, *Политика*, год. 75, бр. 23320, 7. септембар 1978, стр. 4.
- „Неприхватљиво је излажење часописа ’Јавност’“ (Саопштење председништва градске конференције ССРН Београда), *Политика*, 26. новембар 1980, стр. 7.
- Мирослав Стојановић, „Нова беседа, стари циљ“, *Политика*, 27. новембар 1980, стр. 7.
- Радивој Цветићанин, Сава Даутовић, „Књижевна десница“ (Случај духовног изобличења: Милан Богдановић о Слободану Јовановићу), *Политика*, 15. јул 1983, стр. 15.
- В. Л., „Прво, па двоброј“ *Политика експрес*, 20. децембар 1984.
- Живорад Стојковић „Слободан Јовановић (1869–1958); Биографски подаци и прилози: календарски преглед“, *Сабрана дела Слободана Јовановића*, књ. 12, Београд 1991, стр. 719–794.
- Миливој Ненин, „Писмо уреднику о немогућности да се напише текст о Крлежи“, *Печат о Крлежи Данас* (припремили Маринко Вучинић, Лука Мичета и Гојко Тешић), Београд, 1993, стр. 25.

- Душан Стошић, „Прилог филозофски заснованој књижевној анализи: *Песник и завичај* Николаја Тимченка“, *Лесковчанин*, год. 3, бр. С/7, децембар 1998, стр. 12.
- Михајло Михајлов, „Дисидентство – стварност и легенде“, *Република*, бр. 181, 1998.
- Загорка Голубовић, „Прекрајање историје. Шта је истина о дисидентима Praxis групе у Југославији?“, *Република*, бр. 182, 16–28. фебруар 1998, стр. 12.
- Мило Ломпар, „Код Хиперборејаца: Црњански и Гете“, *Наше стварање*, год. 49, бр. 1–4, 2002, стр. 33–40.
- Јован Пејчић, „Разговор са Милошем Црњанским“, *Наше стварање*, год. 49, бр. 1–4, 2002, стр. 21–32.
- Душан А. Јањић, „Николај Тимченко: (1934–2004)“, *Алијанса (Alliance)*, год. 7, бр. 13, децембар 2004, стр. 2.
- Јован Букелић, „Николај Тимченко – мудрост у невреме“, *Наше стварање*, год. 51, бр. 4, год. 52, бр. 1, 2004–2005, стр. 428–430.
- Душан А. Јањић, „Николај Тимченко и Удружење писаца Лесковца: Тимченкови мали есеји у Помаку“, *Наше стварање*, год. 51, бр. 4, год. 52, бр. 1, 2004–2005, стр. 420–424.
- Драган Колунџија, „Велики цветоносни поклоник“, *Наше стварање*, год. 51, бр. 4, год. 52, бр. 1, 2004–2005, стр. 404–405.
- Никола Милошевић, „Човек од духа“, *Наше стварање*, год. 51, бр. 4, год. 52, бр. 1, 2004–2005, стр. 402–404.
- Душан Стошић, „За сабрана дела Николаја Тимченка: о објављеним и необјављеним радовима необичног усамљеника и истакнутог књижевног критичара“, *Наше стварање*, год. 51, бр. 4, год. 52, бр. 1, 2004–2005, стр. 412–416.
- Димитрије Тасић, „Дело – људски завичај Николаја Тимченка“, *Наше стварање*, год. 51, бр. 4, год. 52, бр. 1, 2004–2005, стр. 405–412.

- Димитрије Тасић, „Николај Тимченко: (1934–2004): in memoriam“, *Наше стварање*, год. 51, бр. 4, год. 52, бр. 1, 2004–2005, стр. 520–521.
- Драган Тасић, „Лесковачки дисидент – Николај Тимченко“, *Наше стварање*, год. 51, бр. 4, год. 52, бр. 1, 2004–2005, стр. 424–427.
- Љиљана Дугалић, „Наслеђе: на вест о одласку Николаја Тимченка“, *Наше стварање*, год. 51, бр. 4, год. 52, бр. 1, 2004–2005, стр. 427–428.
- Саша Хаџи Танчић, „Једна песма Николаја Тимченка“, *Наше стварање*, год. 51, бр. 4, год. 52, бр. 1, 2004–2005, стр. 417–420.
- Тихомир Петровић, „У спомен Николају Тимченку: (1934–2004)“, *Наша реч*, год. 61, бр. 1, 14. јануар 2005, стр. 3.
- Саша Стојановић, „Николај Тимченко: (1934–2004)“, *НИН*, бр. 2821, 20. јануар 2005, стр. 47.
- Саша Хаџи Танчић, „Николај Тимченко – непресушна енергија стварања“, *Алијанса (Alliance)*, год. 8, бр. 14, јун 2005, стр. 8.
- Јовица Стаменковић, „Разговори са Тимченком“, *Алијанса (Alliance)*, год. 8, бр. 14, јун 2005, стр. 9.
- Душан А. Јањић, „Књижевне судбине завичајних писаца“, *Помак*, год. 10, бр. 29–30, 2005, стр. 1.
- Димитрије Тасић, „Николај Тимченко: (1934–2004): in memoriam“, *Лесковачки зборник*, бр. 45, 2005, стр. 441–444.
- Димитрије Тасић, „Сан и служба Николаја Тимченка“, *Књижевни магазин*, год. 5, бр. 48–49, јун–јул 2005, стр. 60–61.
- Саша Хаџи Танчић, „Уписан у енциклопедију мртвих: сањана бесмртност Николаја Тимченка“, *Помак*, год. 10, бр. 29–30, 2005, стр. 3.
- Драган Тасић, „Град светлости у успомени: *Француске белешке*“, *Помак*, год. 11, бр. 34–36, 2006, стр. 38.

- Станко Миљковић, „Задужбина – дуг према умном човеку“, *Наша реч*, год. 62, бр. 19, 26. мај 2006, стр. 11.
- Биљана Мичић, „Потрага за смислом: *Француске белешке*“, *Књижевни лист*, год. 5, бр. 47–48, 1. јул – 1. август 2006, стр. 8–9.
- Владимир Мичић, „Богато духовно обзорје: *Француске белешке*“, *Књижевни магазин*, год. 6, бр. 63, септембар 2006, стр. 46–47.
- Драган Радовић, „Париз је чиста мистика: *Француске белешке*“, *Српски Југ*, год. 3, бр. 6, 2006, стр. 169–172.
- Љиљана Дугалић, „Повратак у метафору, у сан: *Француске белешке*“, *Књижевне новине*, год. 56, бр. 1146, октобар 2007, стр. 15.
- Драган Тасић, „Књижевност и слобода: *Књижевност и догма*“, *Летопис Матице српске*, год. 184, књ. 481, св. 3, март 2008, стр. 448–450.
- Илија Марић, „О књизи *Мисао, реч – судбина*“, *Наше стварање*, год. 55, бр. 1–2, 2008, 120–123.
- Небојша Тосић, „Тимченко, Николај: *Књижевна баштина Лесковца*“, *Новине Београдског читалишта*, бр. 32, април–мај 2008, стр. 18–20.
- Драган Радовић, „Античке теме Николаја Тимченка: *Мисао, реч – судбина*“, *Наша реч*, год. 64, бр. 11, 13. јун. 2008, стр. 25.
- Биљана Мичић, „Античке теме: *Мисао, реч – судбина*“, *Књижевни лист*, год. 7, бр. 71–72, 1. јул – 1. август 2008, стр. 7–8.
- Биљана Мичић, „Неуморни културни и књижевни прегалац: *Књижевна баштина Лесковца*“, *Наше стварање*, год. 55, бр. 1–2, 2008, 125–129.
- Владимир Мичић, „Проблеми, контекст, главни књижевни актери 1952: (Николај Тимченко, *Књижевност и догма: година 1952. у српској књижевности*)“, *Наше стварање*, год. 55, бр. 1–2, 2008, 123–125.
- Драги Бугарчић, „Николај у Вршцу“, *Књижевни лист*, год. 7, бр. 6, 1. децембар 2008, стр. 10–11.

Добрица Ћосић, „Зашто се Србија стиди антититоистичке опозиције“, *НИН*, бр. 3032, 5. фебруар 2009.

Мило Ломпар, „Крлежина енциклопедијска арбитража“, *Летопис Матице српске*, год. 188, књ. 490, св. 3, септембар 2012, стр. 316–373.

Наталија Лудошки, „*Између стваралаштва и егзистенције: о Андрићу и Црњанском*, приредили Биљана Мичић и Владимир Мичић, Задужбина Николај Тимченко, Лесковац 2011.“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, бр. 78, 2012, стр. 221–225.

Наталија Лудошки, „Поуке за вечност: Слободан Јовановић у перцепцији Николаја Тимченка“ (рукопис предат Задужбини „Николај Тимченко“ за зборник радова о Тимченку који ће се појавити до краја 2016).